TÜRK TARİH KURUMU

BELLETEN

Cilt : XII Sayı : 47

Temmuz 1948

TÜRK TARİH KURUMU BASIMEVİ — ANKARA

1 9 4 8

İÇİNDEKİLER

Makaleler, Etüdler : **Sayfa**

BOSSERT, Prof. Dr. H. Th. : Karatepe'de bulunan Fenike - Eti bilinguis'leri 515
——— : Die Phönizisch - Hethitischen Bilinguen vom Karatepe . . 523
ALKIM, U. BAHADIR : Karatepe kazısının arkeolojik sonuçları . . . 533
——— : Almanca hülâsası 547
TURAN, Dr. OSMAN : Türkiye Selçuklularında toprak hukuku, mirî topraklar ve hususî mülkiyet şekilleri. 549
——— : Fransızca hülâsası 574
DEMİRTAŞ, FARUK : Osmanlı devrinde Anadolu'da kayılar 575
——— : Fransızca hülâsası 614
BAYUR, HİKMET : Maysor Sultanı Tipu ile Osmanlı pâdişahlarından I. Abdülhamid ve III. Selim arasındaki mektuplaşma . . . 617
——— : Fransızca hülâsası 652

Raporlar :

SAYILI, Dr. AYDIN : Vâcidiyye Medresesi, Kütahya'da bir Ortaçağ Türk rasathânesi 655
——— : The Wâjidiyye. Madrasa of Kütahya, A Turkish Medieval Observatory 667
——— : Bir Kütahya hastahânesi 679
——— : A Hospital in Kütahya 681
——— : Rasathâne konusu ile ilgili olarak Tire'de kısa bir araştırma 683
——— : İngilizce hülâsası. 688

Tercümeler :

ALT, Prof. Dr. Theol. ALBRECHT (Türkçeye çeviren : Nusret Hızır) : Kilikya'da keşfedilen yeni Fenike yazılarının tarihî önemi 691

Bibliyografya :

ERZİ, ADNAN SADIK : Jan Rypka et Miloš Borecký, *Farruḫī* . . . 701
——— : Nâzım Yücelt, *Vakayi-i Baba Paşa fit-tarih'den bazı parçalar* 705
——— : H. Dj. Siruni, *Culegere de Facsimile pentru Şcoala de arhivistică* 707
1948 yılı Nisan, Mayıs ve Haziran aylarında Türk Tarih Kurumu Kütüphânesine gelen kitaplar ve dergiler 709

Haberler :

Türk Tarih Kurumu'nun ilmî toplantıları 721

LEVHALAR

CXI — CXII. — H. Th. Bossert.
CXIII — CXXXIV. — B. Alkım.
CXXXV — CXLIV. — H. Bayur.
CXLV — CLI. — A. Sayılı.

T Ü R K T A R İ H K U R U M U

BELLETEN

Cilt: XII Temmuz 1948 Sayı: 47

KARATEPE'DE BULUNAN FENİKE-ETİ BİLİNGUİS'LERİ

Prof. Dr. HELMUTH TH. BOSSERT (İstanbul)

İstanbul Üniversitesi, Müzeler Genel Direktörlüğü ve Türk Tarih Kurumunun 1947 güzünde müştereken yaptıkları Karatepe kazısında meydana çıkan büyük Fenike ve Eti hiyeroglif yazıtları ile, Eti hiyeroğlifi araştırması üçüncü ve sonuncu safhasına girmiştir. 1873'den 1929'a kadar devam eden ve esas itibariyle, Anadolu ile Kuzey Suriye'de bulunan metinlerin gerisinde hangi dilin saklı bulunduğunu anlamıya teşebbüs etmekten ibaret bulunan birinci safhada, adı geçen hiyeroğlif metinlerini Kutsal Kitap ile Mısır kaynaklarından tanılan "Hetit„lere maletmek hususunda Wright'in 1874 de yaptığı deneme, epey akıllıca olmakla beraber o zamanlar daha fazla temellenemiyen bir faraziye olarak kalmış ve bu safha Sayce, Mordtmann, Menant, Peiser, Halévy, Jensen, Messerschmidt, Gleye, Thompson ve Frank (ancak ciddîye alınacak olanları sayıyoruz) gibi pek ünlü bilginlerin çalışmalarına rağmen, türlü hece işaretlerinin metodlu okunması işini başaramayıp, ancak müstesna hallerde, sık sık geçen ideogramların memnun edici bir tefsirini elde etmiye muvaffak olmuştur. Halbuki 1929 ve 1947 yılları arasındaki zamanı kaplıyan ikinci araştırma safhası, bir yandan emin işaret okumaları ile ideogram tefsirlerinin işlenmesi, öte yandan çivi yazısı Eticesine yakın olduğu anlaşılan hiyeroğlif

Eticesinden yapılmış geniş ölçüde tercüme denemeleri ile karakterlenmektedir.

Asıl yazı ve metin çözümü çalışmalarına yalnız Meriggi, Hrozný, Gelb ve bu yazının sahibi iştirak etmişlerdir. Forrer, başlangıçta elde ettiği bir başarıdan sonra, çalışmalardan vazgeçmiştir. Gelb ile ben, çözümlenme işinde bugün varılmış olan merhaleyi gözönünde tutarak, ancak istisna hallerinde, metin parçalarını, — o da ufarak olmak üzere — tercüme etmeyi doğru bulduğumuz halde, Meriggi ile Hrozný, metinlerin tam bir tefsiri işine geçmişlerdir. Bu iki bilginin meziyet ve başarılarını küçümsemeye kalkışmadan, bugün, Karatepe yazıtlarına dayanılarak denebilir ki, bunların tercümeleri, bu yeni Hind-Avrupa dilinin yapısını aydınlatmıya muvaffak oluyor, fakat metinlerin çoğunun mânasını çözemiyor. Karatepe yazıtları, yalnız tercüme edilir bir mahiyette olmakla kalmayıp, üstelik bir çok yeni işaret okumalarını mümkün kıldığından, hiyeroğlif Hititolojisi artık sağlam bir temele dayanmaktadır; bu temelden hareket edilerek, bilinen öteki hiyeroğlif metinleri de artık tahlil ve tercüme edilebilir. Ve kuvvetle umarım ki bu sayede daha ileride, Luwi ve Pala dilleri ile Lydia ve Lykia dillerinin daha iyi anlaşılmasına muvaffakiyet elverecek, bu sayede de Hititoloji, görüş çevresi ile araştırma alanını büyük ölçüde genişletecektir.

Karatepe'nin nasıl keşfedildiği, malûm farzedilebilir; bahusus ki buna dair, biri 1946 da, öteki 1947 de olmak üzere basılmış iki rapor vardır. Aşağıda, 1947 güzünde bulunmuş olan Samî ve Eti dillerinde yazılmış metinlerin mütalâası ile yetineceğim ve arkeoloji ile tarihe ait her şeyi bir yana bırakacağım. Karatepe'de, belirli bir Fenike metninin, ana hatlarında birbirine uyan üç yazılışına (redaksiyon) karşılık, hiyeroğlif Eticesinde bir metnin iki yazılışı bulunmaktadır. Fenikece birinci metin, ilk iki raporda tanıtılmıştır. Bu metin aslında iki boğadan ibaret bir kaide üstünde duran siyah bazalt'tan bir heykel üzerindedir. Define arayıcılar tarafından devrilen heykel parça parça olmuştur; bununla beraber eksik parçaların çoğu 1947 güz kazısında bulunabilmiştir; öyle ki Karatepe'ye yeni bir ziyaretten sonra, bir iki kırık parça bir yana bırakılırsa, bütün metni sunacak durumda olacağım. Metin, dört sütundan ibarettir. Birinci sütun, heykelin göğsünde, ikinci sütun, hykelin sağ tarafında, üçüncüsü, arkasında, dördüncü sütun da heykelin sol tarafındadır. En iyi muhafaza olmuş olanlar, ikinci ile

üçüncü sütunlardır. Öteki iki sütun pek büyük ölçüde tahrip olunmuş ise de, işaret ettiğimiz gibi, bunların en önemli kısmı yeniden düzeltilebilir. Bu heykel yazıtından mâda "yukarı kazı„'da bir de metnin ikinci bir yazılışı bulunmuştur. Bu, Batı kapı aslanında başlayıp iki bazalt ortostat üzerinde devam etmektedir. Bu yazıtın her tarafı pek kötü bir halde bulunmuş ve parça parça olmuştur; yazıtın bir nümunesini, ikinci raporda sundum. Şimdiye kadarki tecrübelerimize bakılırsa, esefle söylemek gerekir ki bu yazılışı tam bir hale sokmak hususunda az ümit vardır, çünkü bir çok parçalarını bulmıya imkân olamamıştır. Üçüncü yazılış "aşağı kazı'„da bulunmuştur. 3—4 işaret bir yana bırakılırsa, tam olarak kalmış olan bu yazıt, tanıdığımız en uzun eski Samî yazıtını teşkil etmektedir; yazıtın birinci sütunu, bir geniş bir de dar bazalt ortostatı, 2 inci ile 3 üncü sütunların beheri birer bazalt ortostatı kaplamaktadır. 3 üncü sütunun birinci ile dördüncü satırlarının sonları, 3 üncü sütunun solunda bulunan kabartmaya taşmaktadır. Üçüncü sütundan sonra yazıt 3 üncü sütunun kaidesi üzerinde devam etmekte, oradan da müteakip kaide ortostatlarından geçerek Doğu kapı-arslanına varıp onun vücudu üzerinde sona ermektedir.

Hiyeroğlif Eticesinde yazılmış şekillerden biri, "yukarı kazı' „da keşfedilmiştir. Doğu kapı arslanında başlayıp türlü bazalt stel kabartma ve kaidesi üzerinden geçerek kapı binasının iç bölümlerine kadar gitmektedir. Bu yazılışın türlü parçaları, bize maalesef ancak eksikli parçalar olarak kalmış ve iyi muhafaza edilmiş parçalar, pek nadir hallerde asıl yerlerine yerleştirilmiştir; öyle ki, yalnız yukarıdaki yazılışa dayanıp parçaları düzenlemek ve türlü yazıt parçalarını doğru sıralarına getirmek imkânsız olacaktı. "Aşağı kazı'„da bulunan hiyeroğlif yazıtı bu bakımdan çok daha iyi bir durumda görünmektedir. Hemen hemen bütün yazıt parçaları *in situ* olarak çıkarılmış ve yazıtların en mühim kısmı iyi bir halde bulunmuştur. Mamafih, yazıt üzerinde işlenirken görülmüştür ki "aşağı kazı'„da da Eti metni tam olmayıp bunda bazı kısımlar eksiktir. Fenike yazıtlarına başvurmadan, "aşağı kazı'„da münferit yazıt parçalarının hangi sırada okunması gerektiği tespit olunamazdı. Zira, dikkate değer bir nokta şudur ki aşağıdaki Eti yazılışı, Batı kapı aslanında değil de, kapı binasının Doğu tarafındaki yan hücresinde başlamakta, Batı yan hücresinde devam edip kapı ars-

lanı yanında başlayıp giriş kapısına çıkan geçidin Batı ucunda sona ermektedir.

Güz kazısında, mekân bakımından birbirinden uzak iki kazıyı mürakabe etmek ve yazıt parçalarını toplayıp bir araya getirmekle o derece meşgul idim ki, hemen hemen her gün bulunan hiyeroğlif metinlerini incelemeyi düşünecek durumda bile değildim. Yukarıdaki iki Samî yazıtının işlenmesini ileri götürebildiğimden dolayı memnundum ve hiyeroğlif yazıtlarının muvakkat kopyesi işini talebeme bırakmıştım. Bunlar arasında Bay Dr. Franz Steinherr, Fenike yazıtlarındaki kıral adını, hiyeroğlif metinlerinde de keşfettiğini günün birinde bildirmekle, kazı heyeti üyelerini hayrete düşürdü; adın okumasında Bay Steinherr, "Asia„ adlı kitabımdaki (1946) mülâhazalarıma dayanıyordu. Oradaki incelemeler olmadan, adın okunmasına imkân olmıyacaktı. O zaman elde etmiş olduğum sonuçlar, Asitawandas adının okunması ile pek parlak surette teyit olunmuştur. Daha sonraları, bizzat ben, hiyeroğlif metinlerinin birinde Adana şehrinin adını fonetik yazılışta bulmaya, böylece de Fenike yazıtlarının ikinci önemli has ismini hiyeroğlif yazıtında tespit etmeye muvaffak oldum.

1947 Kasımının ortalarında Karatepe'den dönünce, önce başlıca dikkatimi Fenike metinlerine yönelttim. O zaman, Eti metinlerinin, Fenike metinleri ile aynı muhtevada olduklarını hiç bilmiyordum; yalnız, her iki yazıt nevinin, aynı şahsın eseri olmak itibariyle, ara sıra, paralel fikirleri ihtiva edeceğini ben de umuyordum. Her ne kadar Fenike dili bana uzak idiyse ve İbranî dili ile yıllardan beri hiç meşgul olmadiysem de, yine elden geldiği kadar Fenike yazıtlarını okumıya uğraştım. Birgün, Üniversitede Fenike yazılışında No. 41-52 yi (bk. Res. 2) tefsir ederken, yine Bay Dr. Steinherr hiyeroğlif Eticesindeki mukabil yazılışa dikkatimi çekti. Bu iki yerin, iki dilde aynı mânayı taşıdığı meydana çıkınca artık Eti hiyeroğlifi metinlerinde, Fenike metinlerindeki muhtevayı beklememiz gerektiği benim için aşikâr oldu.

Bu bilgiyi, gayet mufassal bir ince iş takip etti; bu, yukarı yazılışın çok sayıda parçalarını, daha iyi muhafaza olmuş aşağı yazılışla karşılaştırmak ve parçaları, Fenike metnine dayanarak doğru yerlerine yerleştirmekten ibaretti. Bu çalışmada da Bay Dr. Steinherr bana yardım etti. İş şimdilik bir sona ermiştir ve sonuç çok mukni ve çok sade görünmektedir. Hakikatte sonuçlar, ancak

yıpratıcı bir çalışma sayesinde yazıtlardan âdeta koparılmıştır. Yukarı ve aşağı kazı Eti hiyeroğlifi metinlerinin esas itibariyle aynı muhtevaya sahip olduklarını, muhafaza olmuş parçalara dayanarak tespit etmek hiç kolay olmamıştır. Bunu hemen tespite engel, yalnız yukarı yazılışın harap vaziyette bulunması değil, bir de Eti yazıcılarının, aynı kelimeleri başka başka işaretlerle ifadeye gayret etmeleri ve bunda başarı göstermeleri idi. Böylece yukarı ve aşağı yazılışta bazan aynı kelime, ilk bakışta aynı mânalı olarak görülmemektedir. Misal olarak yalnız Asitawandas kıral adının birbirinden ayrı beş yazılışı bulunduğunu söylersem, karşısında bulunduğumuz durumu yeter derecede vasıflandırdığımı sanırım. Okurlarım, şimdiye kadarki mülâhazalarımdan anlamış olacaklardır ki, anlatılan bütün güçlüklere rağmen, Karatepe'de Fenike-Eti *bilinguis*'leri bakımından şimdiye kadar raslanmamış ideal bir durumda bulunuyoruz. Teferruatta birbirinden ayrılan üç Fenike yazılışı karşısında, yine teferruatta birbirinden ayrılan iki Eti yazılışı bulunuyor ; üstelik, bu Eti metinlerinde bazı kelimelerde işaretler değişiyor. Buna göre hiyeroğlif metinlerini Fenike metinlerine dayanarak yalnız tercüme etmek değil, bazı Eti işaretlerini çözümleme işini de ileri götürmek mümkündür. En iyi muhafaza olunmuş aşağı Fenike yazılışında aşağı yukarı 1400 işaret vardır ve mukabil Eti metinleri, bir lûgatçe, bir de gramerin ana hatlarını çıkarmak için yeter derecede büyüktür.

Okurlarımın sabrını tüketmemek için bugün yalnız Karatepe yazıtlarında gerçekten *bilinguis*'lerin bahis konusu olduğunu ispatla yetineceğim. Bu maksatla Fenike ve Eti metinlerinin aşağı yazılışlarının başlarını seçtim ve Eti yazılışının on (asıl onbir!) cümlesini, Fenike metninin mukabil parçaları ile karşılaştırdım. Eti metin parçaları tamamlanmıya muhtaç oldukları nispette bu tamamlamalar köşeli kereler içine konmuştur. Bereket versin ki paralel yerlerle emniyet altına alınmış az sayıda ve önemsiz tamamlamalar bahis konusudur. Bu tamamlamalarda şüpheli kalan, yalnız tamamlanan işaretlerin kendisidir ; çünkü Eti hiyeroğlifi yazı sisteminde, yukarıda kaydedildiği gibi, aynı bir tek hece değeri için birkaç işaret vardır.

Açıklamalarımı resimlerle destekliyorum (bk. Res. 1-2). Bunlarda birinci satırda Eti hiyeroğlifi metni, ikincisinde Fenike metni, üçüncü satırda da, fikrimce birinci satırdaki Eti kelimelerine tekabül

eden Fenike kelimeleri verilmiştir. Şu nokta hiç şüphe götürmez ki, bütün Eti ve Fenike cümleleri karşı karşıya tutulabilir, fakat cümlelerin kısımlarındaki sıra bir Samî dilinde, bir Hind-Avrupa dilindekinden büsbütün başkadır. Onun için, üçüncü satırda, Fenike kelimelerinin yalnız sırasını değiştirmek değil, Eti mukabilleri ile karşılaştırabilmek için ön ve son ekleri de ayırmak zarureti hasıl olmuştur. İspatı kolaylaştırmak için, Eti *bustrophedon* yazıtları, tarafımca sağ-sol istikametine çevrilerek yazılmıştır; üstelik üst üste sıralanmış Eti işaretlerini arka arkaya sıralamak lâzım gelmiştir. İşaretlerin doğru sırasını meydana çıkarmak, çok kere zor olmuştur; bununla beraber, önemli hatalara düştüğümü pek sanmıyorum.

Esas itibariyle aynı mealde metinler karşısında bulunduğumuzu birbirini takip ederek değişen has isimlerin ritim'i de göstermektedir (krş. Res. 1 ve 2, No.: 2, 3, 5, 10, 13, 14, 20, 22, 32, 39 ve 54). Bazı cümle parçalarının tekerrür yahut birbirini takip ritimi de yazıtların aynı mealde olduklarına şüphe bırakmamaktadır. Zikrettiğim No. 41-44, 45-48 ve 49-52 gibi bir misalin yeteceğini sanıyorum. Bu misalde Eti metninde Preverb ile fiil, daima aynıdır (43-44'ü 47-48 ve 51-52 ile karşılaştırınız). Bu üç cümlenin ilk üç kelimesinde türlü türlü sonlu tekerrürler kolaylıkla anlaşılmaktadır. (41-42 yi, 45-46 ve 49-50 ile karşılaştırınız). 41-42 de ilk işaretin resim karakteri de ayrıca, burada attan bahsolunduğuna şüphe bırakmamaktadır. Fiil sonlarının değişmesi de (1. ve 3. şahıs müfret) fikir verici mahiyettedir (9, 17, 37 yi, 19, 21, 38, 44, 48, 52 ile karşılaştırınız). İncelemelerin teferruatta ne kadar çetin olduğunu, meselâ 53-55 kelimeleri gösterebilir; bunlar aşağı yazılışta yoktur; onun için, yukarı yazılışa göre yuvarlak kere içinde tamamlanmıştır. Başka birtakım yerde olduğu gibi burada da görülüyor ki, aşağı Eti yazılışı, aşağı Fenike yazılışını bütün teferruatta takip etmemektedir. Bilhassa bu nokta, araştırmanın ilk merhalesinde beni çok üzdü ve çok kere yanlış yollara saptırdı. Şimdi, hiyeroğlif Eticesindeki cümlelerle, mukabil Fenike cümlelerinin kelime kelime birer tercümesini arka arkaya veriyorum, Karatepe *bilinguis*'leri üzerindeki çalışmalar sona ermiş olmaktan çok uzak olduğundan, Eti metninin bir transkripsiyonunu vermekten maalesef uzak durmak zorundayım.

***

Eti yazılışının tercümesi:

I. 1—6 : Ben doğrusu (?) Asitawa(n)das' < ım > Güneşimin adamı, Fırtına Tanrısının hizmetkârı„.

II. 7—11 : Aw(a)rikus'(un = Assurca : Urikki ?) Büyük kıldığı, Adanawa (sıfat) kıralı„.

III. 12—17 : "Beni, Adanawa şehrinin (datif !) Fırtına Tanrısı ana ve baba yaptı„.

IV. 18—20 : "Ve Adanawa şehrini ben geliştirdim„.

V. 21—26 : "Ve Adanawa (sıfat) ovasını (Adanawa ülkesini ?) genişlettim, Batıya doğru„.

V. 27—29 : "Hem de Doğuya doğru„.

VI. 30—37 : "Ve benim zamanımda (zamanlarımda) = (Ve benim günlerimde ?) Adanawa şehrinin (datif !) bütün iyi durumunda (bütün iyi durumu ?), tokluk ve tatlı şeyler vardı„.

VII. 38—40 : "Ve doldurdum paḫ(a)ra depolarını (saraylarını ?).

VIII. 41—44 : "Ve at at üzerine yaptım.

IX. 45—48 : "Keza kalkan kalkan üzerine yaptım„.

X. 49—55 : "Keza ordu ordu üzerine yaptım : herşeyim Fırtına Tanrısından ötürü ve tanrılardan ötürü„.

Fenike yazılışının tercümesi:

I. 1—6 : Ben Asitawa(n)das'< ım >, Barikbaʿal'inki, Baʿal'in hizmetkârı.

II. 1—11 : Aw(a)rikus'us'un büyüttüğü, Danuna'ların kıralı.

III. 12—17 : Beni Baʿal Danuna'lara baba ve ana kıldı.

IV. 18—20 : Danuna'ları yeniden canlandırdım.

V. 21—39 : Adana ovasının ülkesini, güneşin doğmasından batmasına kadar genişlettim.

VI. 30-37 : Ve benim günlerimde her türlü iyilik ve tokluk ve tatlı şeyler vardı.

VII. 38-40 : Ve Paḫ(a)ra (= Assurca: *Paḫri*) depolarını (saraylarını ?) doldurdum.

VIII. 41-44 : Ve at at üzerine yaptım.

IX. 45-48 : Ve kalkan kalkan üzerine.

X. 49-55 : Ve ordu ordu üzerine yaptım, Baʿal'in ve Tanrıların hatırı için.

EK

Yukarıdaki yazı, Paris'te "Académie des İnscription et Belles-Lettres„'in 11 Haziran 1948 toplantısında benim adıma Prof. Dr. Dupont-Sommer tarafın Fransızca olarak okunmuş olan konferansın birinci bölümünü teşkil eder. Konferansın bütünü başka bir yerde yayınlanacaktır. Karatepe yazıtları üzerindeki araştırmalar bu arada devam etmiştir; bununla beraber ben yukarıki yazıyı esaslı surette değiştirmek için sebep görmüyorum.

No. 7 de zikredilen Awrikus, M. ö. 740-730'a ait Asur metinlerinden tanılan Quë kıralı Urikki (Urik, Uriak) olup aynı adı taşıyan bir selef değil ise, halefi Asitawandas'ı 730 yılına doğru koymak gerekir, çünkü Quë, 725 ile 715 arasında Assur eyaleti olmuştur. Asitawandas'ın, Awrikus'un oğlu olduğu, Karkemiş'ta bulunmuş olup buna benzer bir metinle desteklenmektedir; bu metinde, kıral, oğlu Kamanas'ı "Büyük kıldığını„ (=yükselttiğini) sarahatle söylemektedir. (A 15 b**3). Danuna'lar devletinin, Adana ovasının, muahhar Asur metinlerinde Quë olarak adlandırıldığı, Paḫri'nin zikrolunmasından (No. 39) anlaşılmaktadır. Bu şehir, Salmanassar III (858-814)'ün bir metnine göre, Quë'nin başkenti idi. Metinde şöyle deniyor: "kibirli düşman Kati'yi, başkenti Paḫri şehrinde muhasara ettim. Azametimin parlaklığı onu ezdi, ve kızını, drahuması ile birlikte, Kalḫu'ya götürdüm. Ayaklarıma kapandı„. Zincirli'de Kilamuwa yazıtının aynı hâdiseyi telmih etmesi muhtemeldir.

Karatepe hakkında yeni yayın olarak bana şu yazılar geldi: Joh. Friedrich, Eine altphönizische Inschrift aus Kilikien (Forschungen und Fortschritte XXIV 1948, s. 77-79). John Garstang, Light on Homer, Discovery of a lost city at Karatepe (Times, 24 Nisan 1948, sa. 5). Cyrus H. Gordon, Phoenician Inscriptions from Karatepe (The Jewish Quarterly Review N. S. XXXIX 1948, S. 41-50). Albr. Alt, Die geschichtliche Bedeutung der neuen phönizischen Inschriften aus Kilikien (Forschungen und Fortschritte, XXIV 1948 s. 121-124). R. D. Barnett, J. Leeven, C. Moss, A Phoenician Inscription from Eastern Cilicia (Iraq X, 1948, s. 56-71).

DIE PHÖNIZISCH-HETHITISCHEN BİLINGUEN VOM KARATEPE

von

Prof. Dr. HELMUTH TH. BOSSERT (İstanbul)

Mit der Entdeckung der grossen phönizischen und hieroglyphenhethitischen Inschriften anlässlich der von der Istanbuler Universität gemeinsam mit der Generaldirektion der Museen und der Türkischen Geschichtskommission im Herbst 1947 auf dem Karatepe veranstalteten Grabung ist die hieroglyphenhethitische Forschung in ihr drittes und letztes Stadium eingetreten. Während im ersten Stadium, das sich über die Jahre 1873-1929 erstreckte, die Forschung im Wesentlichen darauf beschränkt blieb, herumzuraten, welche Sprache sich etwa hinter den in Anatolien und Nordsyrien gefundenen Texten versteckte, der von Wright bereits 1874 gemachte Versuch, die genannten Hieroglyphentexte den aus der Bibel und ägyptischen Quellen bekannten "Hethitern„ zuzuschreiben, eine zwar geistreiche, aber damals nicht weiter zu begründende Hypothese bleiben musste, und es trotz der Mitarbeit von so namhaften Gelehrten wie Sayce, Mordtmann, Menant, Peiser, Halévy, Jensen, Messerschmidt, Gleye, Thompson und Frank—um nur die ernst zu nehmenden zu nennen—nicht zu methodisch begründbaren Lesungen einzelner Silbenzeichen und nur in Ausnahmefällen zur befriedigenden Deutung besonders häufiger Ideogramme kam, ist das zweite Stadium der Forschung in den Jahren 1929-1947 durch die Erarbeitung von sicheren Zeichenlesungen und Ideogrammdeutungen sowie durch umfangreiche Übersetzungsversuche der als dem Keilschrifthethitischen verwandt erkannten Hieroglyphensprache gekennzeichnet. An der eigentlichen Entzifferungsarbeit waren nur Meriggi, Hrozný, Gelb sowie der Referent beteiligt. Forrer hatte nach einem Anfangserfolg sehr bald von der Weiterarbeit Abstand genommen. Während Gelb und ich es bei dem erreichten Stand der Entzifferung nur in Ausnahmefällen für zulässig hielten, kleinere Textteile zu übersetzen, sind Meriggi und

Hrozný zu vollständigen Interpretationen der Texte übergegangen. Ohne die Verdienste dieser beiden Gelehrten irgendwie verkleinern zu wollen, kann heute auf Grund der Karatepe-Inschriften gesagt werden, dass die Übersetzungen dieser Gelehrten zwar die Struktur der neuen indoeuropäischen Sprache aufzuhellen vermochten, dass sie aber hinter den Sinn der meisten Texte nicht gelangen konnten. Da die Karatepe-Inschriften nicht nur übersetzbar sind, sondern auch eine Fülle von neuen Zeichenlesungen ermöglichen, steht die Hieroglyphenhethitologie nunmehr auf einer festen Basis, von der aus sich auch die Analyse und Übersetzung der übrigen bekannten Hieroglyphentexte ermöglichen lassen wird. In weiterer Zukunft wird dadurch, wie ich zuversichtlich hoffe, sich auch ein besseres Verständnis des Luwischen und Palaischen, sowie des Lydischen und Lykischen anbahnen lassen und damit wird die Hethitologie ihren Gesichtskreis und ihr Forschungsgebiet erheblich ausdehnen.

Wie es zur Entdeckung des Karatepe kam, darf als bekannt vorausgesetzt werden, zumal darüber bereits zwei Berichte aus den Jahren 1946 und 1947 gedruckt vorliegen. Im Folgenden werde ich mich auf die Erörterung der im Herbst 1947 gefundenen semitischen und hethitischen Texte beschränken und alles Archäologische und Historische beiseite lassen. Drei im Wesentlichen übereinstimmenden Redaktionen eines phönizischen Textes stehen in Karatepe zwei Redaktionen eines hieroglyphenhethitischen Textes gegenüber. Der erste phönizische Text ist bereits in den beiden Vorberichten bekannt gemacht worden und befindet sich auf einer schwarzen Basaltstatue, die auf einer Basis von zwei Stieren stand. Von Schatzgräbern heruntergestürzt, ist die Statue nun in viele Teile zersplittert, doch konnten die meisten fehlenden Stücke bei der Herbstgrabung gefunden werden, so dass ich nach einem nochmaligen Besuch in Karatepe imstande sein werde, den gesamten Text, von wenigen zerbrochenen Stellen abgesehen, vorlegen zu können. Der Text ist vierkolumnig. Die erste Kolumne beginnt auf der Brust der Statue, die 2. Kolumne ist auf der rechten Seite der der Statue angebracht, die 3. Kolumne auf dem Rücken, die 4. Kolumne auf der linken Statuenseite. Am besten erhalten sind die zweite und dritte Kolumne. Die beiden anderen

Kolumnen sind besonders stark mitgenommen, können jedoch, wie gesagt, grossenteils wiederhergestellt werden. Auf der oberen Grabung wurde ausser der Statueninschrift noch eine zweite Fassung gefunden. Sie beginnt auf dem westlichen Portallöwen und setzt sich auf zwei Basaltstelen fort. Diese Inschrift ist in allen ihren Teilen besonders schlecht erhalten und in viele Stücke zersplittert. Eine Probe dieser Inschrift habe ich im 2. Bericht vorgelegt. Nach den bisherigen Erfahrungen besteht leider wenig Hoffnung, diese Fassung ganz zu rekonstruieren, da sehr viele Teile unauffindbar blieben. Die dritte Fassung wurde in der unteren Grabung gefunden. Sie ist bis auf 3-4 Zeichen komplett erhalten und die längste altsemitische Inschrift, die wir kennen. Die 1. Kolumne dieser Inschrift umfasst eine breite und eine schmale Basaltstele, die 2. und 3. Kolumne je eine breite Stele. Die Enden der ersten und vierten Zeile der 3. Kolumne greifen auf das links von der 3. Kolumne stehende Relief über. Nach der 3. Kolumne wird die Inschrift auf dem Sockel der 3. Kolumne fortgesetzt und läuft dann über weitere Sockelsteine bis zum östlichen Portallöwen, auf dessen Leib sie endet.

Von den hieroglyphenhethitischen Fassungen ist die eine auf der oberen Grabung entdeckt worden. Sie beginnt auf dem östlichen Portallöwen und zieht sich über verschiedene Basaltstelen, Reliefs und Sockel bis in die inneren Räume der Portalanlage hin. Die einzelnen Teile dieser Fassung sind meist nur in Bruchstücken auf uns gekommen und leider die guterhaltenen Teile in den seltensten Fällen mehr am ursprünglichen Ort eingebaut, so dass es auf Grund der oberen Fassung allein nicht möglich wäre, die Einordnung der Bruchstücke und die Aufeinanderfolge der einzelnen Inschriftenteile vorzunehmen. Viel besser sieht es in dieser Hinsicht mit der hieroglyphenhethitischen Fassung der unteren Grabung aus. Fast alle Inschriftenteile sind *in situ* gefunden und der allergrösste Teil der Inschriften gut erhalten. Allerdings hat es sich bei der Bearbeitung herausgestellt, dass auch in der unteren Grabung die hethitische Fassung nicht komplett ist, sondern einige Inschriftenteile fehlen. Ohne Zuhilfenahme der phönizischen Inschriften wäre es auch in der unteren Grabung nicht möglich gewesen festzustellen, in welcher Reihenfolge die einzelnen Inschriftenstücke gelesen werden müssen. Merkwürdigerweise beginnt

nämlich die untere hethitische Fassung nicht etwa beim westlichen Portallöwen, sondern in der östlichen Nebenkammer des Torbaues, setzt sich dann in der westlichen Nebenkammer fort und endet auf der Westwand des beim Portallöwen beginnenden Laufganges, der zum Eingangstor führt.

Während der Herbstkampagne war ich so sehr mit der Beaufsichtigung der beiden räumlich entfernt voneinander gelegenen Grabungen und der Zusammensetzung der Inschriftenbruchstücke beschäftigt, dass ich garnicht daran denken konnte, die fast täglich gefundenen Hieroglyphentexte zu studieren. Ich war froh, dass ich wenigstens die besonders schwierige Bearbeitung der beiden oberen semitischen Fassungen fördern konnte und überliess die vorläufige Abschrift der Hieroglypheninschriften meinen Schülern. Unter ihnen war es Herr Dr. Franz Steinherr, der alle Expeditionsteilnehmer eines Tages mit der Mitteilung überraschte, er habe den Königsnamen der phönizischen Inschriften auch in den Hieroglyphentexten entdeckt. Bei seiner Lesung stützte sich Herr Steinherr auf meine Ausführungen in dem Buche „Asia" (1946). Ohne die dortigen Untersuchungen wäre die Lesung des Namens nicht möglich gewesen. Meine damals erzielten Ergebnisse wurden durch die Lesung des Namens Asitawandas aufs Schönste bestätigt. Später gelang es mir selbst, den Namen der Stadt Adana in phonetischer Schreibung in einem der Hieroglyphentexte zu finden und damit den zweiten wichtigen Eigennamen der phönizischen Inschriften zu identifizieren.

Nach meiner Rückkehr vom Karatepe Mitte November 1947 richtete ich zunächst meine Hauptaufmerksamkeit auf die phönizischen Texte. Ich war mir damals noch keineswegs darüber klar, dass die hethitischen Texte mit den phönizischen gleichen Inhalts waren, hoffte aber immerhin, da beide Inschriftengattungen vom gleichen Manne herrührten, hin und wieder auf parallele Gedankengänge zu stossen. Obwohl mir das Phönizische fern liegt und ich auch das Hebräische seit Jahrzehnten nicht mehr betrieben hatte, versuchte ich mich, so gut es ging, in die phönizischen Inschriften einzulesen. Als ich in der Universität eines Tages die phönizische Fassung Nr. 41 — 52 interpretierte, war es wieder Herr Dr. Steinherr, der auf die entsprechende hieroglyphenhethitische Fassung aufmerksam machte. Als diese Stelle in beiden

Sprachen sich als gleichlautend herausgestellt hatte, war es für mich keine Frage mehr, dass wir in den hieroglyphenhethitischen Texten den gleichen Inhalt wie in den phönizischen zu erwarten hätten.

Dieser Erkenntnis folgte nun eine sehr komplizierte Kleinarbeit, die vielen Einzelbruchstücke der oberen mit der besser erhaltenen unteren Fassung zu vergleichen und die Teile auf Grund des phönizischen Textes an ihren richtigen Stellen einzuordnen. Auch bei dieser Arbeit hat mich Herr Dr. Steinherr unterstützt. Nachdem diese zu einem vorläufigen Abschluss gekommen ist, sieht das Ergebnis sehr einleuchtend und einfach aus. In Wirklichkeit konnten die Ergebnisse nur durch anstrengendste Arbeit den Inschriften abgerungen werden. Dass die obere und untere hieroglyphenhethitische Fassung, soweit sie erhalten sind, inhaltlich im Wesentlichen übereinstimmen, war keineswegs leicht festzustellen. Der sofortigen Feststellung stand nicht nur die trümmerhafte Überlieferung der oberen Fassung im Wege, sondern auch die Tatsache, dass sich die hethitischen Schreiber mit Erfolg bemühten, dieselben Wörter mit verschiedenen Zeichen zu schreiben. So sieht also ein und dasselbe Wort der oberen und der unteren Fassung beim ersten Zusehen keineswegs immer gleichlautend aus. Wenn ich als Beispiel anführe, dass bis jetzt allein vom Königsnamen Asitawandas fünf verschiedene Schreibungen vorliegen, so glaube ich die Situation, vor der wir standen, genügend charakterisiert zu haben.

Meine Leser werden aus meinen bisherigen Darlegungen schon entnommen haben, dass wir in Karatepe trotz aller gekennzeichneten Schwierigkeiten hinsichtlich der phönizisch-hethitischen Bilinguen vor einem bis jetzt niemals begegneten Idealfalle stehen. Den drei in Einzelheiten abweichenden phönizischen Fassungen stehen zwei in Einzelheiten abweichende hethitische Fassungen gegenüber, die sich bei den einzelnen Wörtern noch durch Wechsel der Zeichen auszeichnen! Es ist demnach auf Grund der phönizischen Texte nicht nur möglich, die Hieroglyphentexte zu übersetzen, sondern auch die Entzifferung der einzelnen Zeichen erheblich weiterzutreiben. Da die besterhaltene untere phönizische Fassung etwa 1400 Zeichen zählt, sind die entsprechenden hethi-

tischen Texte gross genug, um aus ihnen ein Vokabular und eine Skizze der Grammatik zu erarbeiten.

Um die Geduld meiner Leser nicht allzu sehr in Anspruch zu nehmen, möchte ich mich heute darauf beschränken, den Nachweis zu liefern, dass es sich bei den Karatepe - Inschriften wirklich um Bilinguen handelt. Ich habe zu diesem Zweck die Anfänge der unteren Fassungen des phönizischen und hethitischen Textes gewählt und den ersten zehn (eigentlich elf !) Sätzen der hethitischen Fassung die entsprechenden phönizischen Teile gegenübergestellt. Soweit die hethitischen Textteile der Ergänzung bedurften, sind diese Ergänzungen in eckige Klammern eingeschlossen. Glücklicherweise handelt es sich nur um wenige und unwesentliche Ergänzungen, die durch Parallelstellen vollkommen gesichert sind. Unsicher blieben bei diesen Ergänzungen lediglich die ergänzten Zeichen selbst, da es im hieroglyphenhethitischen Schriftsystem, wie bemerkt, mehrere Zeichen für einen und denselben Silbenwert gibt.

Ich unterstütze meine Darlegungen durch Zeichnungen, auf denen in der ersten Zeile der hieroglyphenhethitische, in der zweiten Zeile der phönizische Text und in der dritten Zeile diejenigen phönizischen Wörter in Quadratschrift gegeben werden, die meiner Meinung nach den hethitischen der ersten Zeile entsprechen. Es ist ohne weiteres klar, dass wohl ganze hethitische und phönizische Sätze einander gegenübergestellt werden können, dass aber die Reihenfolge der Satzteile in einer semitischen Sprache eine andere ist wie in einer indoeuropäischen. So war es notwendig, in der dritten Zeile nicht nur die Reihenfolge der phönizischen Wörter zu ändern, sondern auch Prae- und Suffigierungen abzutrennen, um sie den hethitischen Aequivalenten gegenüberstellen zu können. Um die Beweisführung zu erleichtern, sind die hethitischen Bustrophedon-Inschriften von mir linksläufig umgezeichnet worden, ausserdem mussten die übereinander angeordneten hethitischen Zeichen hintereinander gestellt werden. Die richtige Reihenfolge der Zeichen zu ermitteln, war oft nicht leicht, schwerwiegende Fehler dürften mir jedoch dabei kaum unterlaufen sein.

Dass es sich um im Wesentlichen inhaltlich gleichlautende Texte handelt, ergibt schon der Rhythmus der wechselnden

Eigennamen (vgl. 2, 3, 5, 10, 13, 14, 20, 22, 32, 39 und 54). Aber auch der Rhythmus, in dem gewisse Satzteile sich wiederholen oder aufeinander folgen, lässt keinen Zweifel aufkommen, dass es sich um gleichlautende Inschriften handelt. Ein Beispiel wie das bereits erwähnte Nr. 41-44, 45-48 und 49-52 dürfte genügen. In diesem Beispiel sind im hethitischen Text Praeverb und Verbum immer dieselben (vgl. 43 - 44 mit 47 - 48 und 51 - 52). In den beiden ersten Wörtern jedes dieser drei Sätze sind ohne Mühe Wiederholungen mit verschiedenen Endungen zu erkennen (vgl. 41-42 mit 45-46 und 49-50). In 41-42 lässt der Bildcharakter des ersten Zeichens ausserdem keinen Zweifel übrig, dass hier von Pferden die Rede ist. Auch der Wechsel der Verbalendungen (1. und 3. Pers. Sing.) ist aufschlussreich (vgl. 9, 17, 37 mit 19, 21, 38, 44, 48, 52). Wie schwierig die Untersuchungen trotzdem im Einzelnen sind, mögen u. a. die Wörter 53-55 belegen, die in der unteren Fassung ausgelassen sind und deshalb in runden Klammern nach der oberen Fassung geboten werden. Es zeigt sich hier wie auch an verschiedenen anderen Stellen, dass die untere hethitische Fassung nicht immer bis in alle Einzelheiten der unteren phönizischen Fassung folgt. Gerade dieser Umstand hat mir im Anfangsstadium der Arbeit ausserordentlich viel Kopfzerbrechen bereitet und mich öfters auf Irrwege geführt. Ich gebe nun eine wörtliche Übersetzung der hieroglyphenhethitischen Sätze und daran anschliessend eine ebensolche des entsprechenden phönizischen Abschnitts. Da die Arbeiten an den Bilinguen in Karatepe noch nicht im Entferntesten abgeschlossen sind, muss ich es mir leider versagen, eine Umschrift des hethitischen Textes vorzulegen.

***

Übersetzung der hethitischen Fassung

I. 1 - 6 : "Ich fürwahr (?) < bin> Asitawa(n)das, Meiner Sonne Mann, des Wettergottes Diener.„

II. 7 - 11 : "Den Aw(a)rikus, (=assyr. Urikki ?) grossmachte, der adanawa-ische König.„

III. 12 - 17 : "Mich der Wettergott der Adanawa-Stadt (Dativ !) zur Mutter und zum Vater machte.„

IV. 18 - 20 : "Und wiedergedeihen machte ich die Adanawa-Stadt.„

V. 21 - 26 : "Und ich erweiterte die adanawa-ische Ebene (das adanawa-ische Land ?) nach west-wärts.„
V. 27 - 29 : "Sowie nach ost-wärts.„
VI. 30 - 37 : "Und zu meiner (meinen) Zeit(en) (Und in meinen Tagen?) der Adanawa-Stadt (Dativ l) in all' ihrem Wohlbefinden (all' ihr Wohlbefinden?) Sättigung und Leckerbissen (?) waren „ .
VII. 38 - 40 : "Und ich füllte die paḫ(a)ra-ischen Depots (Paläste ?) „ .
VIII. 41 - 44 : "Und Pferd zu Pferd machte ich„.
IX. 45 - 48 : "Auch Schild zu Schild machte ich„.
X. 49 - 55 : "Auch Heer zu Heer machte ich: mein Alles des Wettergottes wegen und der Götter wegen„.

Übersetzung der phönizischen Fassung

I. 1 - 6 : Ich < bin > Asitawa(n)das, der des Barikbaʿal, der Diener des Baʿal,
II. 7 - 11 : Den Aw(a)rikus grossmachte, der König der Danuna.
III. 12 - 17 : Es machte mich Baʿal den Danuna zum Vater und zur Mutter.
IV. 18 - 20 : Ich belebte wieder die Danuna.
V. 21 - 29 : Ich erweiterte das Land der Adana-Ebene vom Aufgang der Sonne bis zu ihrem Untergang.
VI. 30 - 37 : Und es war in meinen Tagen jegliches Wohlbefinden und Sättigung und Leckerbissen (?).
VII. 38 - 40 : Und ich füllte die Paläste (Depots ?) von Paḫ(a)ra (=assyr. Paḫri).
VIII. 41 - 44 : Und ich machte Pferd zu Pferd.
IX. 45 - 48 : Und Schild zu Schild.
X. 49 - 55 : Und Heer zu Heer um Ba'als und der Götter willen.

Nachschrift

Vorstehende Ausführungen bildeten den ersten Teil eines Vortrages, den in meiner Vertretung Prof. Dr. Dupont — Sommer am 11. Juni 1948 in der Pariser Académie des Inscriptions et Belles—Lettres in französischer Sprache verlas. Der ganze Vortrag wird später an anderer Stelle veröffentlicht werden. Obwohl die For-

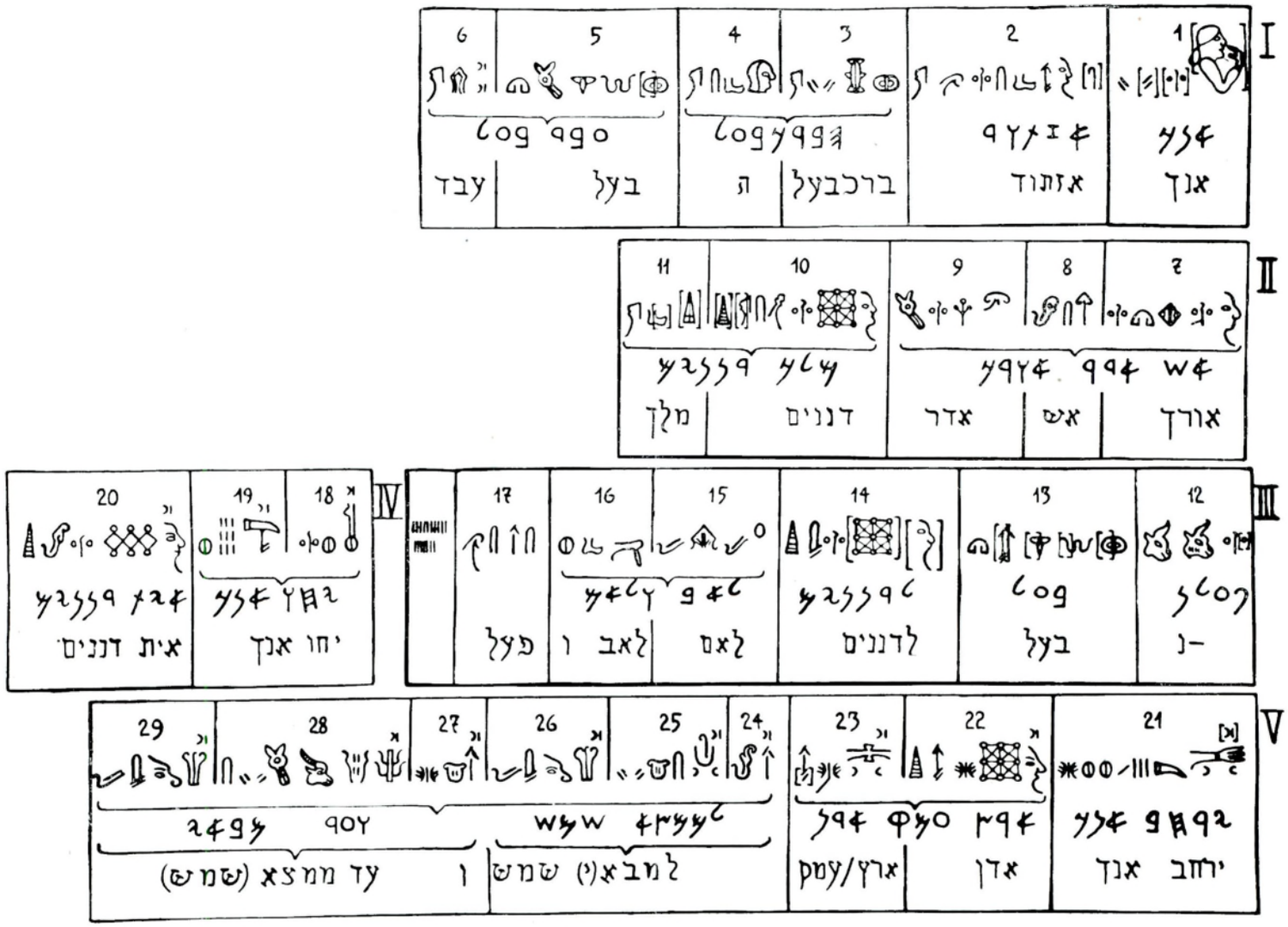
I
1 אנך
2 אזתוד
3 ברכבעל
4 ה
5 בעל
6 עבד
II
7 אורך
8 אש
9 אדר
10 דננים
11 מלך
III
12 -נ
13 בעל
14 לדננים
15 לאם
16 לאב ו
17 פעל
IV
18 יחו אנך
19
20 אית דננים
V
21 ירחב אנך
22 אדן
23 ארץ/עמק
24 למבא(י) שמש
25
26
27 ו עד ממצא (שמש)
28
29

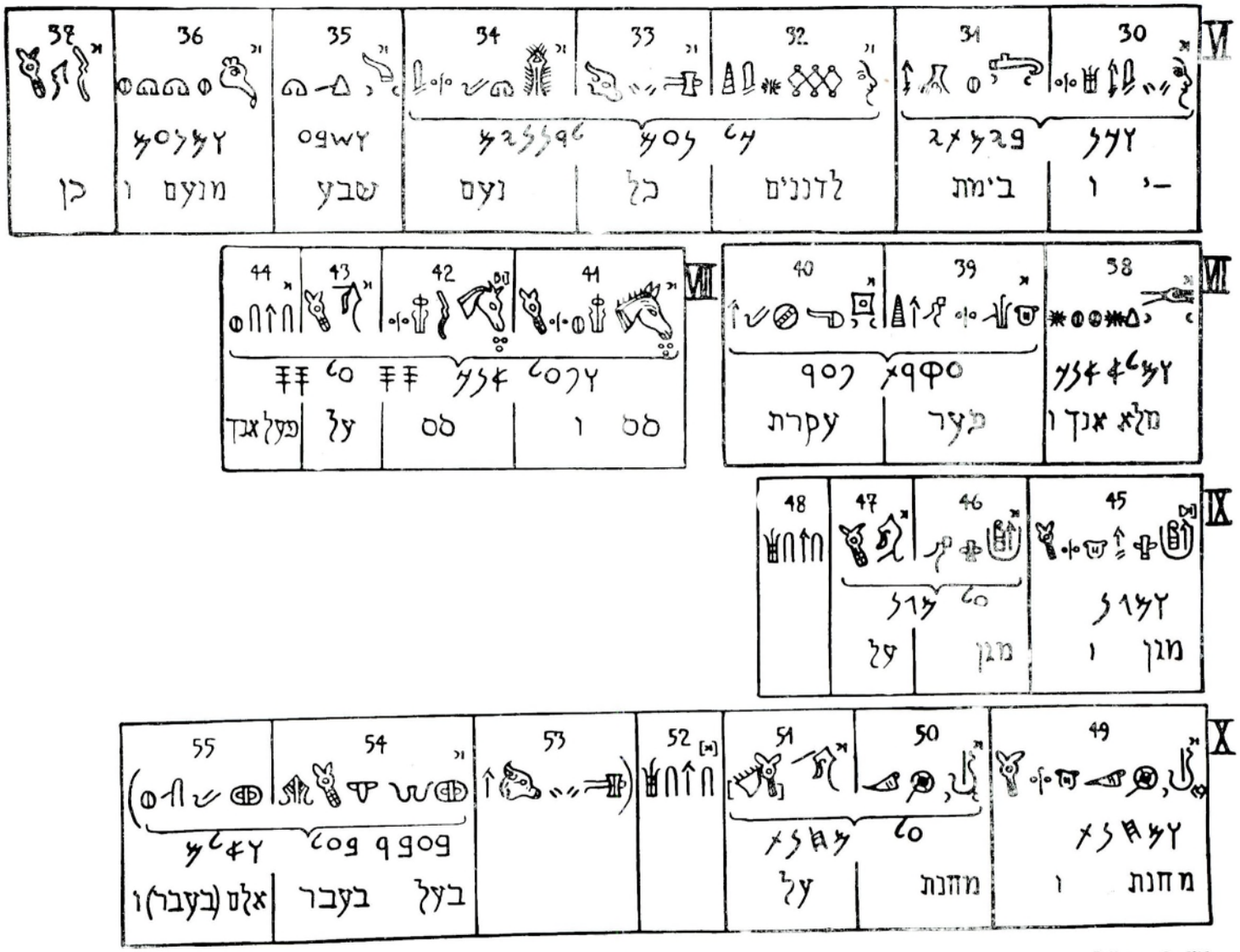
VI
VII
VIII
IX
X
37 כן
36 מנעם ו
35 שבע
34 נעם
33 כל
32 לדננים
31 בימת
30 ו
44 פעל אנך
43 על
42 סס
41 סס ו
40 עקרת
39 פער
38 מלא אנך ו
48
47 על
46 מגן
45 מגן ו
55 אלם (בעבר) ו
54 בעל בעבר
53
52
51 על
50 מחנת
49 מחנת ו

schung an den Karatepe — Inschriften inzwischen weiterging, sah ich mich zu keinen wesentlichen Veränderungen veranlasst.

Ist der Nr. 7 erwähnte Awrikus der aus assyrischen Texten von 740—732 v. d. Z. bekannte Quë—König Urikki (Urik, Uriak) und nicht ein gleichnamiger Vorgänger, so wäre sein Nachfolger Asitawandas um 730 anzusetzen, da Quë zwischen 725 und 715 bereits assyrische Provinz wurde. Dass Asitawandas ein Sohn des Awrikus ist, wird durch eine ähnliche Stelle eines Hieroglyphentextes aus Karkamisch gestützt, wo der König betont, er habe seinen Sohn Kamanas "grossgemacht„ (=erhöht) (A 15 b** 3). Dass das Reich der Danuna, die Ebene von Adana, in den spätassyrischen Texten "Quë„ genannt wird, ist aus der Erwähnung von Paḫri (Nr. 39) zu erschliessen. Diese Stadt war nach einem Texte Salmanassars III. (858-824) Hauptstadt von Quë. Es heisst dort: "Kati, den hochmütigen Feind, schloss ich in Paḫri, seiner Residenzstadt, ein. Der Glanz meiner Herrenhaftigkeit überwältigte ihn, und seine Tochter, samt ihrer Mitgift, brachte ich nach Kalḫu. Meine Füsse erfasste er„. — Auf das gleiche Ereignis dürfte die Kilamu-Inschrift aus Zincirli anspielen.

An neuer Karatepe-Literatur lief bei mir ein: Joh. Friedrich, Eine altphönizische Inschrift aus Kilikien (Forschungen und Fortschritte XXIV 1948 S. 77-79). John Garstang, Light on Homer, Discovery of a lost city at Karatepe (Times, 24. April 1948 S. 5). Cyrus H. Gordon, Phoenician Inscriptions from Karatepe (The Jewish Quarterly Rewiew N. S. XXXIX 1948 S. 41-50). Albr. Alt, Die geschichtliche Bedeutung der neuen phönizischen Inschriften aus Kilikien (Forschungen und Fortschritte XXIV 1948 S. 121-124). R. D. Barnett, I. Leveen, C. Moss, A Phoenician Inscription from eastern Cilicia (Iraq, X, 1948 S. 56-71).

KARATEPE KAZISININ ARKEOLOJİK SONUÇLARI *

U. BAHADIR ALKIM (İstanbul)

XIX. yüzyılda Mısır hiyeroğliflerinin çözümlenmesi ile tees-süs eden Ejiptoloji ve yine ayni yüzyıl içinde Mezopotamya çivi yazısı sistemlerinin okunması ile kurulan Assirioloji sayesinde tetkik sahasını genişleten Orientalizm, XX. yüzyıl başlarında Boğazköy Arşivi'nin meydana çıkarılması ve Hitit çivi yazısının halli sayesinde de Eski-Doğu'nun yeni bir ilminin, Hititoloji'nin, ilk anahtarına kavuşmuştu. Geçen sene (1947) ilk mevsimine başlanılan Karatepe kazısı'nda[1] uzun bir Hitit hiyeroğlif-Eski Fenike *bilinguis*'inin[2] keşfi ile Orientalizm artık bu genç bilimin ikinci anahtarını da elde etmiş bulunmaktadır.

Hititolojinin gelişme çağını açmış olan bu mühim kazının genel sonuçlarını ilk defa olarak 22 Mayıs 1948 tarihinde Türk Tarih Kurumunun yıllık ilmî toplantısında açıklamıştım[3]. Karatepe kazısının arkeolojik yeniliklerini ise XXI. Şarkıyatçılar Kongresine bu gün sunduğumdan dolayı şeref duymaktayım.

Adana'ya bağlı Kadirli ilçesinde bir ilkokul öğretmeni olan Ekrem Kuşçu[4], Karatepe'yi ilk defa olarak tanımış, buraya birkaç kere gitmiş ve Etnoğraf Ali Rıza Yalgın da Ekrem Kuşçu'nun

* 23-31 Temmuz 1948'de Paris'te toplanan Milletler-arası XXI. Şarkiyatçılar Kongresi'ne sunulan tebliğ.

[1] İlk kazı sonuçları hakkında kısa bir haber için bk. Bahadır Alkım, *Karatepe kazısı*, Belleten XII, sayı 45, Ocak 1948, s. 241—248 (=*Excavations at Karatepe*, ayn. yr. s. 249—255).

[2] Üç versiyonlu Fenike yazıtı ile iki versiyonlu Hitit hiyeroğlif yazıtının *bilinguis* vaziyetinde olduğu ilk defa Prof. Bossert tarafından tesbit edilmiştir. (krş. Belleten, sayı 47, Temmuz 1948, s. 518v.d.).

[3] Bk. *Ulus* XXIX, Nr. 9651, Ankara 25 Mayıs 1948, s. 2 ve 4.

[4] Yirmi yıldan fazla bir zamandan beri Kadirli'de öğretmenlik eden, Kadirli ve dolaylarındaki arkeolojik eserlerle yakından ilgilenerek bunları incelemeye çalışan Ekrem Kuşçu'nun adını burada bir defa daha teşekkürle anarız.

şifahî açıklamasına dayanarak bu harabenin önemini daha 1939 yılında belirtmişti[5].

Harabeye ilk ilmî ziyaret Ekrem Kuşçu'nun rehberliği ve Adana Müzesi Müdürü Naci Kum'un iştiraki ile İstanbul Üniversitesi Eski Önasya Kültürlerini Araştırma Enstitüsü adına Prof. Bossert ve Dr. H. Çambel tarafından 1946 Şubatında yapıldı[6]. 1947 İlkbaharında ise Prof. Bossert'le birlikte Karatepe'yi daha teferrüatlı bir surette inceledik ve müstakbel kazı yerini tespit ettik[7]. İlk kazı teşebbüsü Türk Tarih Kurumu tarafından vaki oldu ve gerekli ödenek ayrıldı. Millî Eğitim Bakanlığı Eski Eserler ve Müzeler Genel Müdürlüğü ile İstanbul Üniversitesi ve Kadirli-halkı da kazı giderlerinin bir kısmına iştirak ettiler.

Heyetimiz[8] kazıya 11 Eylül 1948'de başladı ve ilk mevsim çalışmalarını 7 Aralık 1947'ye kadar devam ettirdi.

Güney-doğu Anadolu'da, arzı 37° 17′ 30″, ve tûlü Greenwich'e nazaran 36° 14′'ya raslayan *Ayrıca tepesi* veya *Arslantaş* adıyla maruf Karatepe harabesi Ceyhan nehrinin (Pyramus) hemen Batı kıyısında olup Anti-Toros'ların Doğu ötesindeki Zincirli'nin (Sam'al) takriben 45 km., Sakçagözü'nün 60 km. Kuzey-batısında ve Maraş'ın (Gurgum) da 70 km. kadar Güney-batısında bulunmaktadır (Res. 1). Harabenin tam karşısında ve Ceyhan nehrinin

[5] A. Rıza Yalgın, *Türk Sözü* (gazetesi) Adana, 15 Nisan 1939.

[6] H. Th. Bossert ve H. Çambel, *Karatepe — Yeni bir Eti harabesi, ilk rapor* (İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Eski Önasya Kültürlerini Araştırma Enstitüsü Yayınları I.) = *Karatepe-A Preliminary Report on a new Hittite Site* (Faculty of Letters of the University of İstanbul. Publications of the Institute for Research in Ancient Oriental Civilisations, No. 1), İstanbul 1946.

[7] Bossert ve Bahadır Alkım, *Karatepe Kadirli ve Dolayları* (İstanbul Üniversitesi Yayınları 340. Eski Önasya Kültürlerini Araştırma Enstitüsü Yayınları 3) = *Karatepe, Kadirli and its Environments* (Publications of the University of İstanbul 340. Publications of the Institute for Research in Ancient Oriental Civilisations 3), İstanbul 1947.

[8] Kazı kurulu, Prof. Dr. Bossert, Doç. Dr. Bahadır Alkım, Doç. Dr. Hâlet Çambel, Asistan Dr. Nihal Ongunsu ve Mühendis Mimar İbrahim Süzen'den müteşekkildi. H. Anstock, eşi Dr. Muhibbe Anstock ve Dr. F. Steinherr kazımızda bir müddet fahrî olarak çalıştılar. Kendilerine bu vesile ile teşekkürlerimizi sunarız.

doğu kıyısında ise daha alçak bir tepe üzerinde *Domuztepe harabesi*[9] yükselir (Res. 2a, 2b ve 2c).

Karatepe'nin rakımı 400 m., Ceyhan nehrine nazaran yüksekliği ise 132 m. dir. Genel şekli oval biçiminde olan bu tepenin Doğu yönü pek sarp bir surette nehre iner; Güney ve Batı yönleri oldukça dik, buna mukabil Kuzey tarafı ise hafif bir meyil ile, — Ceyhan nehrine karışan — Kırağılıdere'ye doğru alçalır.

Etrafı sur ile çevrilmiş olan harabe müstahkem bir kale durumunu göstermektedir (Res. 3). Geniş yerlerinde 4 m., dar yerlerinde de 2 m. kalınlığında olan sur boyunca, 18-20 m.'lik fasılalarla dörtgen şeklinde kuleler tevali etmektedir. Sur'a nazaran 4-5 m.'lik bir çıkıntı teşkil eden kulelerin uzunlukları 7-9 m. arasındadır. Sur kalıntılarını tespit edebilmek için tepeyi örten kesif fundalıklar ve ağaçlar yer yer tıraş edildi. İtinalı bir işçilik göstermeyen duvar yapısı, tepenin mahallî kireç taşı ile koyma ve giydirme suretiyle örülmüştür[10]. Temellerinin bir kısmı doğrudan doğruya kaya üzerine oturtulmuş olan (Res. 4a, 4b) duvarların seyrini bazı yerlerde açıklayabilmek için küçük bir amele ekipi ile sondajlar yaptıksa da bu iş henüz tamamlanmadı. Surun çevreleme seyri tepenin Kuzey-güney istikametindeki gayrimuntazam oval şekline uymakta olup, muhiti 1 km. kadardır (Ovalin Kuzey-güney mihveri takriben 430 m., Doğu-batı mihveri ise takriben 190 m.). Bu hususta teferrüatlı çalışmaları müstakbel kazı mevsimine bıraktık.

Sur, biri Güney-batıda, biri de Kuzey-doğuda olmak üzere iki Giriş binası ile hariç irtibatını sağlamaktadır; toprak üstü incelemeleri batı yönünde bir de Yan - kapı'nın mevcut olduğunu göstermişse de bu nokta henüz kesin olarak aydınlanmış değildir.

Sur'un morfolojik yapısı Sakçagözü[11] ve Arslantaş'ınkine[12], Zin-

[9] 1947 Martında ilk defa olarak Prof. Bossert'le birlikte gidip gördüğümüz Domuztepe için bk. Bossert ve Alkım, *Karatepe, İkinci Ön rapor*, s. 14-15; Alkım, *Belleten* XII, Nr. 45 (Ocak 1948), s. 248.

[10] Bk. Bossert ve Alkım, ayn. esr. s. 11 ve Res. 118-121.

[11] J. Garstang, *Liverpool Annals of Archaeology and Anthropology V.* (1913), Lev. III; Bossert, *Altanatolien*, Berlin 1942, Res. 874.

[12] Thureau - Dangin, Barrois ve M. Dunand, *Arslantash*, Texte, Paris 1931, Plan du site d'Arslantash; ayrıca bk. V. Christian, *Altertumskunde des Zweistromlandes*, Leipzig 1940, Lev. 11; keza krş. A. Parrot, *Archéologie mésopotamienne*, Paris 1946, s. 465, Res. 127.

cirli'nin dış suruna[13] ve Boğazköy surunun bilhassa Büyük-kale etrafını çevreleyen kısmına benzemektedir[14].

Toprak üstünde farkedilebilen mimarî kalıntıların hepsi sur dahilindeki alandadır. Kazıya başlama noktası olarak 1947 İlkbaharında iki yer seçmiştik. Bunlardan birincisi, tepe zirvesinin 100 m. kadar Güney - doğusunda ve toprak üstündeki yazıtlı Kıralheykeli ile bunun yakınındaki bazalt ortostatlar sırasının[15] bulunduğu alan; ikincisi de tepenin Kuzey - doğu eteğinde fundalıklar arasında üst kısımları güçlükle görülebilen yine bazalt ortostatlar sırasının bulunduğu alandı. Kazıya bu iki yerde birden başladık. Geçici bir terim ile birinciye Yukarı Kazı, ikinciye de Aşağı Kazı adını verdik[16].

I. Yukarı Kazı

Bu alanda meydana çıkarılmış olan mimarî, skülptür ve yazıt buluntularını toplu bir şekilde inceleyelim:

Bu alanda (Res. 3) bir Giriş binası ve bununla Kuzey-doğudan geniş bir kapı ile irtibatı olan ve içinde kıral heykeli bulunan bir Yapı meydana çıkarıldı.

Zemini ufak taşlarla döşeli bir rampa Kuzey - batıdan gelerek giriş binasına doğru yükselmekte ve surun bu bina ile birleştiği yerde Kuzey - doğuya doğru dik açı ile kıvrılarak Medhal geçidi haline inkılâp etmektedir. Bu geçit duvarlarının alt kısmı yazıtlı veya kabartmalı ortostatlarla süslü Medhal kuleleri arasından dört kademe ile (Res. 5) yükselerek Kuzey - doğuya doğru çıkmakta ve bir kapıya müntehi olmaktadır. Birinci kapıdan sonra ayni istikamette daha geniş bir kapı[17] gelmekte ve bu su-

[13] R. Koldewey, *Ausgrabungen in Sendschirli* II, Berlin 1898, Lev.XXIX; A. Abraham Kampman, De historische beteekenis der Hethietische vestingbouwkunde, Leiden, 1945, s. 63, Res. 51.

[14] K. Bittel - R. Naumann, *Boğazköy* II, *Neue Untersuchungen hethitischer Architektur*, Berlin 1938 (Abhandlungen der Preussischen Akademie der Wissenschaften, Jahrgang 1938, Phil.-hist. Klasse. Nr. 1), Lev. 1 ve Beilage; A. Abraham Kampman, ayn. esr. Plan 2.

[15] Krş. Bossert ve Alkım *Karatepe* II, Res, 122-123 ve 213-214.

[16] İlk mevsim Yukarı Kazı alanı Ceyhan nehrine nazaran tepe'nin 120-125 m., Aşağı Kazı alanı ise 100 - 102 m. tesviye münhanîleri arasına raslar (Bk. Res. 3).

[17] Rampa dik açı teşkil etttiğinden birinci kapıya kadar olan uzaklığı 11 m., birinci ile ikinci kapı arasındaki küçük alanın boyutu ise 4 X 6 m. dir.

retle teşekkül eden kapılar içi alanının hem sağında ve hem de solunda birer kulenin yükselmiş bulunduğu anlaşılmaktadır. Bu kulelerin ufak taş döşemeli zeminlerini ve duvar sınırlarını meydana çıkardık.

İkinci kapı, 6×15 m. eb'adındaki iki kanatlı bir hücreye açılmaktadır (Res. 6). Hücrenin Güney - doğu kanadı pek harap bir durumdadır. Yine tahribe maruz kalmış olan Kuzey - batı kanadının ancak Kuzey köşesi kısmen mahfuz kalabilmiştir; nitekim bu kanatta üzerleri aşınmış olmakla beraber dört tane tam, dört tane de üst kısımları kırılmış kabartmalı ortostatı *in situ* olarak meydana çıkardık. Bu günkü toprak seviyesinden itibaren 80 sm. derinlikte raslanılan bâkir kaya döşeme olarak kullanılmış, oyuk yerleri ise ufak taşlarla döşenerek kayanın tabiî seviyesine çıkarılmış ve böylece döşeme düzlüğü sağlanmıştır. Hücrenin her iki kanadı, kaideli ortostatlarla çevrilmiştir.

Kanatlı hücre Kuzey - doğuda, içinde kıral heykelinin bulunduğu büyük bir hücreye (?) açılmaktadır. Duvarların doğrudan doğruya bâkir kayaya oturtulmuş olması ve temellerin yağmur ve sel suları tarafından tahrip edilmiş bulunması dolayısiyle, 12×14 m. eb'adındaki hücrenin sınırlarını temel kalıntıları yardımıyla tefrik etmek oldukça müşkül olmuştur. Maamafih buranın dörtgen şeklinde olduğu ve buna Güney - doğudan diğer bir hücrenin açıldığı tesbit edilmiş bulunmaktadır. Mimarî durumun daha teferrüatlı bir surette incelenmesini gelecek mevsim kazılarına bıraktık.

Yukarı kazı alanının Skülptür eserlerine gelince: bunlar, kapı - arslanı, sfenks, kabartma ve heykel buluntularından ibarettir.

Rampanın dik açı şeklinde Kuzey - doğuya doğru yöneldiği alanda biri Fenike[18], biri de Hitit hiyeroğlif yazıtlı iki kapı - arslanı'na ait müteaddit parçalar kısmen toprak altında kısmen toprak üstünde bulundu; bunların Giriş binasının başlangıcına konulmuş oldukları anlaşılıyor. Diğer taraftan, birinci kapının sağ yanındaki (kuzey - doğu) Hitit hiyeroğlif yazıtlı bir kaide üze-

[18] Fenike yazıtlı kapı arslanı'na ait oldukça büyük bir parçayı 1947 ilkbaharında bulmuştuk (krş. Bossert ve Alkım *Karatepe*, II, Res: 140-141, 224).

rinde vücudünün ön kısmı ve başı harap olmuş bir kapı - arslanı; sol yanında da (kuzey - batı) küçük parçası bir kaide üzerinde diğer bazı parçaları da bu kaidenin etrafında olan yine bir kapı - arslanı *in situ* olarak meydana çıkarıldı. İkinci kapıda kapı - arslanları göremedik.

Büyük hücreye açılan iç kapının (üçüncü kapı) sol yanındaki (Kuzey-batı) bir kaide üzerinde pek harap bir durumda bir s f e n k s bulduk. Ayni kapının sağında (Kuzey-doğu) da uzun bir kaide meydana çıkarılmış ve kaidenin hem üzerinde, hem de etrafında bir sfenks veya kapı-arslanına ait olması muhtemel irili ufaklı bazalt parçalar bulunmuştur.

Hepsi esmer-gri renkte bazalttan yapılmış ve vasatî boyutları 23×75×120 sm. olan ortostatlar üzerindeki k a b a r t m a l a r'ın konu ve tasvirleri bilhassa dikkat çekicidir. Kabartmalar bir az evvel de işaret ettiğimiz gibi Giriş binası kule duvarlarının altından başlıyarak devam etmekte ve iki kanatlı hücreyi de çevrelemektedirler. Bunlardan bazılarını tetkikinize arzediyorum.

Ziyafet sahnesi:

Giriş binası geçidinin Kuzey-batı başlangıcında, tasvirli yüzü toprağa devrik vaziyette meydana çıkarılan bu kabartma iki ortostattan müteşekkildir (Res. 7a, 7b, 7c.). *In situ* olup olmadığını henüz kesin bir surette tayin edemediğimiz bu kabartmanın her parçası iki sahnelidir. Sağ üst sahnede: bir tahtta oturan kıral, üzerinde yiyecek bulunan bir masa önündedir; kıralın karşısında ve arkasında birer nedim bir elleriyle yelpaze sallamakta diğer elleriyle de içki kabı tutmaktadırlar. Sol üst sahnede: hizmetkârlar elleri üstünde, ziyafet masasına doğru çeşitli yemek taşımaktadırlar. Sağ alt sahnede: ip ile bağlanarak götürülen bir boğa, bir kurban taşıyıcısı; sol altta ise cepheleri ziyafet sahnesine dönük zil, harp, lir, çifte flüt çalgıcıları görülmektedir. M. ö. III. bin yılında ilk örneğini Ur mezarlarında, tahta üzerine taş kakma bir eserde tanıdığımız [19] ve M. ö. VII. yüzyılda ise Assurbanipal'e (M. ö. 668-626) ait olup Ninuva'da meydana çıkmış bir

[19] Bk. H. S c h a e f e r ve W. A n d r a e, *Die Kunst des Alten Orients*, Propyläen-Kunstgeschichte II, Berlin 1925, Res. 476-477; S i r L e o n a r d W o o l l e y, *Ur, The First Phases*, London ve New York 1946, s. 26-31 ve Res. 4-5.

kabartmada [20] gördüğümüz bu kabil bir ziyafet sahnesi Karatepe'deki bu örneğinde 17 figürü, barışçıl şekli ve hareketi ile ayrı bir özellik taşır.

Tavşanlı Tanrı tasvirleri:

Yukarı kazı'da üç defa bazı farklarla tekerrür eder:

1. Bir boğa üzerinde ayakta duran tanrı sağ elinde bir tavşan, sol elinde de bir atmaca tutmaktadır. Tanrının önünde, arkası tanrıya dönük bir figür yürümektedir (Res. 8). Bu kabartmayı geçidin solunda (Kuzey-batı) ve birinci kapı ile ziyafet sahneli kabartmanın arasında bulduk. *In situ* olup olmadığı kesin olarak belli değildir.

2. Tanrı sağ elinde bir kuş (atmaca), sol elinde de bir tavşan tutar, karşısında daha küçük mikyasta tasvir edilmiş bir figür dua vaziyetindedir (Res. 9). Buluntu yeri iki kanatlı hücrenin Kuzey-batı köşesindedir. 1947 İlkbaharında meydana çıkarmıştık [21].

3. İkinci tavşanlı tanrı tasvirinin sağı (Doğu) bitişiğinde aynı sahne tekerrür eder, yalnız bu tasvirde tanrıya nazaran daha küçük gösterilmiş olan figürün arkası tanrıya dönüktür. Bu kabartma da 1947'de tarafımızca toprak altından çıkarılmıştır [22] (Res. 10).

Maraş yakınlarında Hacı Bebekli'de [23], Zincirli civarında Pancarlıhöyük'te [24] Kargamışta [25] ve Kültepe'de [26] bulunan ve M. ö. IX-VIII. yüzyıl olarak tarihlendirilmesi muhtemel olan ve umumiyetle av tanrısı suretinde teşhis edilen, bir ellerinde bir hayvan, diğer ellerinde de çeşitli silâhlar tutan tanrı tasvirleri ile Karatepe'deki bu tavşanlı tanrıların ne dereceye kadar ilgileri vardır? Kanaatımızca, buradaki tavşanlı tanrıların bir ellerinde av kuşu

[20] Bk. H. Schaefer ve W. Andrae, ayn. esr. Res. 572-573; ayrıca krş. Gadd, *The Assyrian Sculptures*, London 1934, s. 75.

[21] Krş. Bossert ve Alkım, *Karatepe*, II, s. 12 ve Res. 131.

[22] Ayn. yr. s. 12 ve Res. 129, 132.

[23] bk. J. Garstang, *The Hittite Empire*, London 1929, s. 308, Res. 45; Bossert, *Altanatolien*, Berlin 1942, Res. 817.

[24] Bk. v. d. Osten, *Explorations in Hittite Asia Minor* 1929 (OIC No 8) Chicago 1930, s. 63, Res. 63; Bossert, *Altanatolien*, Res. 818.

[25] Bk. Bossert, ayn. yr. Res. 819.

[26] Bk. Martin-Morrison, *Discoveries in Anatolia* 1930—31 (OIC No. 14) Chicago 1933, s. 119, Res. 111; Bossert, *Altanatolien*, Res 816.

olan atmaca tutmaları bunların Av-tanrısı olmaları ihtimalini kuvvetlendirecek deliller arasındadır [27].

Kıraliçe sahnesi:

Kıraliçe taht üzerinde oturmakta, arkasındaki bir hizmetkâr da kendisini yelpazelemektedir (Res. 11). Kıraliçe ile nedime tasvirini havi bir Zincirli kabartması [28] (takr. M. ö. VIII. yüzyıl) [29] mevzu bakımından değilse de şekil bakımından Karatepe kıraliçesi ile mukayese imkânını vermektedir. Bu kabartmayı geçidin sağında (Kuzey-doğu), yere devrilmiş bir surette bulduk. *In situ* olup olmadığı belli değildir.

Boğa-adamlar:

Antitetik bir şekilde ayakta durmakta ve elleriyle bir mızrak tutmaktadırlar (Res. 12). Mezopotamya'da *lamassu* olarak tanıdığımız ve Kargamış'ta ve Tell Halef'te örneğini bulduğumuz [30] boğa-adam motifinin Karatepe'deki tasvir tarzı sadeliği ile dikkat çekicidir. Bu kabartmayı kıraliçe tasvirli ortostatın sağında (birinci kapıya doğru) ve yere devrik vaziyette meydana çıkardık. *In situ* olup olmadığı malûm değildir.

Balık ve kuş avı sahnesi:

Üç ortostat'tan müteşekkil bu kabartmanın sol üst parçası 1946'da toprak üstünde bulunmuştu [31]. Diğer parçalarını da 1947 İlkbaharında [32] toprak altından çıkarmıştık (Res. 13). Sağ üstte bir nehir kayığı içinde iki balık avcısı, altta ve sol yanda ise kuş avı sahneleri görülmektedir. Bu kabil bir tasvirin Tell-Halef'te [33] de bulunmuş olduğu malûmdur.

[27] Zincirli'de bulunmuş olup, ellerinde tavşan ve kuş taşıyan ve çeşitli silâhlarla mücehhez bulunan arslan başlı demonlar da bu vesile ile incelenmeye değer (bk. v. L u s c h a n, *Ausgrabungen in Sendschirli* III, Berlin 1902, s. 224, Res. 126; s. 225, Res. 128; s. 226, Res. 127 ve Lev. XLIV, XLV).

[28] v. L u s c h a n, *Ausgrabungen in Sendschirli* IV, Berlin 1911, s. 325—328 ve Lev. LIV.

[29] Bk. B o s s e r t, *Altanatolien*, s. 76'daki Res. 953 için açıklama.

[30] D. G. H o g a r t h, *Carchemish* I, Lev. B. 14 b., v. Oppenheim, *Der Tell Halaf*, Leipzig 1931, Lev. 8 b. ve 37 a.

[31] Bk. B o s s e r t ve Ç a m b e l, *Karatepe* I, Res. 13.

[32] Krş. B o s s e r t ve A l k ı m, *Karatepe*, II, s. 12 ve Res. 123—125, 133.

[33] Krş. M. v. O p p e n h e i m, *Tell Halaf, Eine neue Kultur im aeltesten*

Heykel buluntularına gelince: Kıral heykeli, bunun kaidesi ve bir heykele ait olduğu anlaşılan bir baş parçası, Yukarı kazı'nın heykel eserleri arasındadır.

Toprak üstünde devrik bir vaziyette duran Kıral heykeli (Res. 14) hakkında gerek birinci [34] ve gerek ikinci [35] ön-raporlarda gerekli açıklamalar yapılmıştı. Fenike yazıtlı bu bazalt heykelin (mevcut uzunluğu 2 m.) bilhassa tahribe maruz kalan müteaddit parçalarını bu seferki kazımızda bulduk.

Ayakta duran bir adam tarafından tutulan çifte boğa kabartmalı [36] heykel kaidesi (Res. 15a, 15b) define arayıcıları tarafından bir müddet evvel arka üstü devriltilmiştir. Kaideyi doğrulttuk ve kayaya dörtgen şeklinde oyulmuş eski yuvasına oturttuk. Kaide kabartmasında boğaları tutan adamın, Kargamış [37] ve Zincirli'de [38] çeşitli kaide hayvanlarını tutan şahıslar gibi diz çökme vaziyetinde olmayıp ayakta tasvir edilmesi bir özellik gösterir. Diğer taraftan çifte boğalı heykel kaidesini gerek Kargamış'tan [39] ve gerek geçen sene bulduğumuz Domuztepe'den [40] tanımaktayız.

Tepenin Güney-doğu eteğinde fundalıklar arasında bulunmuş olan bazalttan yapılmış kırık baş parçası'nın kıral heykeline ait olup olmadığı henüz kesin olarak tesbit edilmiş değildir.

Kazının en önemli buluntusunu yazıtlar teşkil eder. Bunlar iki çeşit yazı ve dil ile kaleme alınmışlardır: Fenike ve Hitit hiye-

Mesopotamien, Leipzig 1931, Lev. 25 ve 29; bk. Bossert ve Alkım, *Karatepe* II, Res. 128 ve 130.

[34] Bossert ve Çambel, *Karatepe* I, s. 3-4.

[35] Bossert ve Alkım, *Karatepe* II, s. 12-14.

[36] Heykel kadidesinin hayvan kabartmaları köylüler ve yolcular tarafından öteden beri *Arslan* olarak tanınmış ve buraya *Arslantaş* denilmesine sebep olmuştur. Gerek birinci ve gerek ikinci Karatepe gezisinde hayvanların teşhisi yine arslan olarak yapılmıştı (krş. *Karatepe* I, s. 3; II, s. 12'den itibaren tür. yr.). Fakat bu seferki kazı esnasında anıt iyice temizlenip gözden geçirilince bu hayvanların *boğa* oldukları anlaşılmıştır.

[37] Bk. C. L. Woolley, *Carchemish*, Part II 1921, Lev. B 25 ve B 26; Bossert, Altanatolien, Res. 830.

[38] Bk. v. Luschan, *Sendschirli IV*, 1911, Lev. XLIV (üstteki), s. 365, Res. 265; Bossert, *Altanatolien*, Res. 901 ve 903; *Karatepe* I, Res. 27.

[39] Krş. *Syria* II, 1921, Lev. XXI, Res. 1; Bossert ve Alkım, *Karatepe* II, Res. 157.

[40] Bk. Bossert ve Alkım, *Karatepe* II, Res. 156, 159-160.

roğlifleri. Gerek kıral heykeline (Res. 14) ve gerek kapı arslanına [41] ait Fenike [42] yazıtlı muhtelif parçaları bu seferki kazı esnasında meydana çıkardık. Bu suretle hem kıral heykeli üzerindeki dört sütunluk yazıtın hem de kapı arslanı yazıtının büyük bir kısmını tamamlamak imkânı hasıl oldu. İkinci ön raporda *quasi parallel* olduklarını tahmin ettiğimiz [43] bu iki Fenike yazıtının Prof. Bossert tarafından yapılan yeni incelemelerle ayni metnin birer versiyonu halinde bulundukları tesbit edilmiştir.

Hitit hiyeroğlif metni ise kapı arslanları (maalesef bunlar pek harap durumdadırlar), ortostatlar ve ortostat kaideleri üzerine hakkedilmiştir.

Prof. Bossert'in incelemeleri, Fenike metni ile Hitit hiyeroğlif metninin bir *bilinguis* olduğunu tahakkuk ettirmiştir [44]. Bu keyfiyet ise Hitit hiyeroğliflerinin çözümlenebilmeleri için nihaî merhale olacaktır.

II. Aşağı Kazı

Karatepe'nin Kuzey-doğu yamacına raslıyan bu alanda meydana çıkardığımız mimarî, skülptür ve küçük buluntuları toplu ve kısa bir şekilde inceliyelim: Burada da, Yukarı Kazı alanında olduğu gibi bir giriş binası bulundu (Res. 3'deki plâna bk.).

[41] Bossert ve Alkım, ayn. yr. s. 14 ve Res. 140, 141 ve 224.

[42] Evvelce açıklandığı gibi (bk. Karatepe I, s. 5 vd.) buradaki samî dilin Eski Aramca olmadığı ilk defa Albright tarafından fark edilmiştir. (bk. *Bulletin of the American Schools of Oriental Research*, No. 105, 1947, s. 3). J. Friedrich te (*Forschungen und Fortschritte* XXIV, Nr. 7/8, Nisan 1948, s. 76-79) bunun Eski - Fenikece olduğu fikrine varmış bulunmaktadır. Keza krş. H. Gordon, Phoenician Inscriptions from Karatepe, The Jewish Quarterly Review N. S. XXXIX (1948), s. 41-50; R. D. Barnett-J. Leveen-C. Moss, A Phoenician Inscription from Eastern Cilicica, Iraq, Cilt X (1948), s. 56-71. Diğer taraftan, J. Leveen XXI. Şarkıyatçılar Kongresine (23 - 31 Temmuz 1948, Paris) *On an early Phoenician Insrciption recently discoverd in Anatolia* adlı bir tebliğ sunmuş bulunmaktadır; kendisi bu tebliğinde evvelki tercümesinde bazı düzeltmeler yapmıştır. Ayrıca bk. A. M. Honeyman, *Phoenician Inscriptions from Karatepe*, Le Muséon-Revue d'Etudes Orientales (Tijdschrift voor Orientalisme) LXI, 1-2 (1948), s. 43-58.

[44] H. Th. Bossert, *Karatepe'de bulunan Fenike-Eti Bilinguis'leri*, Belleten XII, sayı 47 (Temmuz 1948), s. 518 v.d. (=Die phönizisch-hethitischen Bilinguen von Karatepe, ayn. yr. s. 526 v.d.).

[43] Bk. *Karatepe* II, s. 14.

Ufak taşlarla döşemeli bir rampa, Doğudan gelerek (Res. 16) giriş binasına doğru yükselmektedir. Rampanın Kuzey yönünde zemininin sınırları tesbit edildi. Rampa, giriş binası ile birleştiği yerde dik-açı teşkil ederek Güney-batıya doğru yönelmekte ve giriş geçidi haline inkilâp etmektedir.

Geçit başlangıcının iki tarafında birer kapı arslanı mevcuttur (Res. 17). 9 m. uzunluğundaki bu kısım, her iki yanında birer sfenks bulunan bir kapıya müntehi olmaktadır. Geçidin (içeriye giren bir kimseye göre) solunda (Güney-doğu) Fenike yazıtlı kapı arslanı'ndan itibaren 4 yazıt, 5 kabartma ve bir sfenks vardır (Res. 18). Bu yöndeki kapı arslanı, ortostatlar, kabartmalar ve ortostat kaideleri üzerindeki yazıtların hepsi Fenike lisanındadır. Mukabil tarafta (Res. 19) ise Hitit hiyeroğlif yazıtı (6'sı ortostat kaideleri, 2'si ortostat üstünde); 6 kabartma ve bir hiyeroğlifli sfenks bulunmaktadır. Bu suretle bu yöndeki yazıtların hepsi Hitit hiyeroğlifleriyle vücuda getirilmişlerdir.

Kapıdan sonra, biri büyük diğeri de küçük olmak üzere bir çift-kanatlı hücre gelmektedir. Geçit kanatlı hücreler arasından çıkıp tepenin Güney-doğu yamacına yükseldiği bir sırada, mevsim sonu dolayısiyle, kazıyı durdurduk. Binaenaleyh, medhal inşaatının, daha geride mevcut olması muhtemel bulunan bir bina ile ilgili veya irtibatlı olup olmadığı henüz açıklanmış değildir.

Giriş binasının, bir yangın geçirmiş olduğu, kazı esnasında meydana çıkan kül yığınlarından ve hafif darbe neticesinde tabaka halinde ortostat yüzeylerinin dökülmesinden anlaşılmaktadır.

Skülptür buluntularına gelince: Bu alanda *in situ* olarak iki kapı arslanı (Giriş başlangıcında), iki sfenks (İç kapı önünde) bulundu (Res. 20).

Gerek geçidin iki tarafında ve gerek kanatlı hücre etrafında hepsini *in situ* olarak bulduğumuz kabartmalı bazalt ortostatların adedi otuz kadardır. Bunlar, bazıları yazıtlı, bir kısmı da yazıtsız birer bazalt kaide üzerinde durmaktadırlar. Geç-Hitit, Syro-Hitit, Mısır ve hattâ Assur tesirini taşıyan kabartmalar, oldukça kaba bir işçilik göstermelerine rağmen, konu bakımından özellik arzederler. Bunlardan bir kaçını kısaca görelim:

Akbabalar ve mücadele sahnesi:

Ortostat iki sahnelidir (Res. 21). Üstte: bir tavşanı yemekte olan iki akbaba (?); altta: şaha kalkmış iki arslanla çarpışan bir adam tasvirini bulmaktayız.

Diğer bir mücadele tasviri:

Sağ eliyle mızrak tutan bir kahraman (Res. 22) ayağa kalkmış bir arslanla çarpışmaktadır. Sağ üst köşede bir tavşanı pençeleri ile yakalamış bir kartal (?) kabartması vardır.

Çocuğunu emziren tanrıça (?):

Bir hurma ağacı altında (Res. 23) cereyan eden bu emzirme sahnesinde hem annenin hem de artık büyümüş olan çocuğun ayakta tasvir edilmeleri bilhassa dikkat çekicidir. İsis'in Horüs'ü emzirmesi tasvirine muhtelif çağlara ait çeşitli Mısır eserlerinde[45] ve Kargamış'ta[46] meydana çıkmış olan bir bronz figüründe rastlamaktayız; yalnız bu tasvirlerde umumiyetle İsis oturur vaziyettedir.

Kartal (?) başlı demon (Res. 24):

Bir yırtıcı kuş (kartal?) başlı ve çifte kanatlı demon yukarıya kalkık elleriyle kanatlı bir güneş kursunu tutmaktadır. Bu kabil demonları Post-Hitit sanatında, meselâ bu arada Kargamış'ta[47] ve Zincirli'de[48] bulmaktayız. Gerek Eski-Anadolu ve gerek Assur sanatında müteaddit örneklerine rasladığımız kanatlı güneş kursu ise burada pek sade olarak[49] işlenmiştir.

Çift teke kabartması (*Res. 25*):

Lotüs ağacının iki yanında ayağa kalkmış vaziyette antitetik olarak tasvir edilmişlerdir. Bu sahne bize, hemen hemen ayni

[45] Meselâ krş. Schaefer ve Andrae, *Die Kunst des Alten Orients*, Propylaen-Kunstgeschichte II, Berlin 1925, Res. 291 üst (Orta imparatorluk); ayn. yr. Res. 411 soldan birinci şekil (Yeni devir, takr. M. ö. VI. yüzyıl ortaları).

[46] Bk. C. L. Woolley, *Carchemish*, Part II, Lev. 21 b 2.

[47] D. G. Hogarth, *Carchemish*, Part I, 1914, Lev B 9 a ve B 12; Bossert, *Altanatolien*, Res. 847 ve 851.

[48] Bk. v. Luschan, *Ausgrabungen in Sendschirli* III, Berlin 1902, s. 218, Res. 116 ve Lev. XXXIV a, b; XXXVI; XXXVIII a; XLII.

[49] Bu sadelikte bir kanatlı güneş kursu için bir Sakçegözü kabartmasına bk. *Propylaen-Kunstgeschichte* II, Res. 292 (alt); Bossert, *Altanatolien*, Res. 886.

konuyu tasvir eden bir Zincirli kabartmasını [50] hatırlatmaktadır. Zincirli kabartmasında tekeler arasındaki ağacın çalı cinsinden bir nebat (tipik Akdeniz nebatı), buna mukabil buradakinin lotüs olması Karatepe kabartmalarındaki Mısır tesirine diğer bir işarettir. Öte yandan, Yakın-Doğu sanatında bu kabil tasvirlerin müteaddit örnekler verdiği malûm bir keyfiyettir [51].

Gemi sahnesi (Res. 26):

Üstü düz tenteli bir gemi içinde dört figür, geminin altında mağlûp iki düşman, daha altta irili ufaklı sekiz balık tasviri bulunmaktadır. Böyle bir deniz gemisinin görülmesi, kabartmayı işliyen sanatkârın veya bu şehir sahibi kavmin (Danuna'ların) [52] denizciliği tanıdığına veya sahil kavimleriyle ticarî veya askerî münasebeti bulunduğuna delildir. Hele bu geminin, III. Ramses'in (M. ö. 1198 - 1167) Medînet-Habu'daki tapınağında bulunan muharebe sahneli kabartması üzerinde gördüğümüz [53] gemiye bazı cihetlerden benzemesi tarihî neticeler çıkartılabilecek kadar mühimdir. [54]

Diğer taraftan, üslûp tarzları bakımından takriben M. ö. IX.-VIII. yüzyıl olarak tarihlendirebileceğimiz Karatepe kabartmalarının muhtelif üstatların elinden çıktığı ve muhtelif sanat tesirlerine

[50] v. Luschan, *Ausgrabungen in Sendschirli* III, s. 220, Res. 117 ve Lev. XXXVIII a; Bossert, Altanatolien, Res. 932, 933, 938.

[51] Meselâ Tell Halef'te bir hurma ağacının iki tarafında ayağa kalkmış antitetik iki gazâl tasviri gibi (krş. M. F. v. Oppenheim, *Der Tell Halaf*, Leipzig 1931, s. 143 ve Lev. 24 a).

[52] Fenike yazıtında kıral kendisini «Danunalar Kıralı» olarak takdim eder (bk. Kıral heykeli yazıtı, süt. I, 3; krş. Bossert ve Alkım, *Karatepe* II, Res. 219; neşredilmemiş Aşağı Kazı yazıtında bu ünvan süt. I, 2'de görülür; bk. buradaki Res. 27 a).

[53] bk. Schaefer ve Andrae, *Die Kunst des Alten Orients*, Res. 395.

[54] Karatepe metinleri dolayısiyle şimdiye kadar kaleme alınan tarihî incelemeler için bk. Albrecht Alt, *Die geschtliche Bedeutung der neuen phönikishen Inschriften aus Kilikien*, Forschungen und Fortschritte, XXIV, Hef 11/12 (Haziran 1948), s. 121—124; (Aynı etüdün Türkçe tercümesi için krş. Belleten XII, sayı 47, Temmuz 1948 s. -) J. Garstang, *Light on Homer, Discovery of a lost City on Karatepe*, Times (24. Nisan. 1948), s. 5. Bundan başka Prof. Bossertte Milletler-arası XXI. Şarkiyatcılar Kongresine bu konuya dair bir tebliğ sunmuştur (Tebliğin başlığı: *Les problèmes historiques des textes de Karatepe*); keza bk. B. Landsberger, *Sam'al - Studien zur Entdeckung der Ruinenstaette Karatepe*. Erste Lieferung, (Veröffentlichungen der Türkischen Historischen Gesellschaft, VII. Serie, Nr. 16), Ankara 1948.

maruz kaldığı anlaşılmaktadır. Her biri ayrı ayrı birer inceleme konusu halinde olan bu kabartmalar din tarihi için de büyük bir ehemmiyet arzetmektedirler.

Küçük buluntular'ın hemen hemen yok denecek kadar az olması ve her iki kazı alanının da bir yangın geçirmiş bulunması, Karatepe'nin mahdut bir zaman zarfında meskûn kaldığına, ondan sonra ise tahrip ve yağma edildiğine bir işaret teşkil eder.

Yazıtlar:

Bu alanda meydana çıkardığımız yazıtlar da iki türlü yazı ve dil ile vücude getirilmiştir: Fenike ve Hitit hiyeroğlifleri.

Fenike metni (Res. 27a, 27b, 27c) giriş geçidinin solunda (Güney - doğu) dört ortostat üzerinde üç sütun halinde görülmekte (üçüncü sütun hemen yanındaki kabartmaya taşar), üçüncü sütunun nihayet kısmından itibaren iki ortostat kaidesinin ufkî yüzeyinde devam etmekte ve giriş başlangıcındaki kapı arslanı üzerinde bitmektedir [54].

Hitit hiyeroğlif metni ise, 6 ortostat, 3 kabartmalı ortostat (ortostatların taşan yazıtlarından bir kısmını ihtiva ederler), 1 kapı arslanı, 1 sfenks ve 17 ortostat kaidesi üzerine hakkedilmiştir. Bu iki metnin *bilinguis* vaziyetinde olduğu Prof. Bossert tarafından tesbit edildi. Bu suretle Karatepe bize, — bazı takdim tehirler gösteren, fakat esas itibariyle birbirine paralel olan — üç Fenike metni (ikisi Yukarı Kazı'da, biri Aşağı Kazı'da) ve yine ayni durumda olan iki Hitit hiyeroğlif metni (biri Yukarı Kazı'da biri Aşağı Kazı'da) vermiş bulunmaktadır. Fenike metinleri ile Hitit hiyeroğlif metinlerinin *bilinguis* olduklarını farkederek Hitit hiyeroğliflerini çözümliyebilmek amacıyla ilk adımı atan Prof. Bossert'tir. Kendisi gerek Türk Tarih Kurumu'na [55] ve gerek Académie des Inscriptions et Belles - Lettres'e [56] birer tebliğ sunmuştur.

[55] Bossert, *Belleten* XII, s. 517; krş. buradaki Res. 27 a, b, c.

[55] Bossert, *Karatepe'de bulunan Fenike-Eti Biliguis'leri*, Belleten XII, sayı 47 (Temmuz 1948), s. 515-522 (=*Die phönizisch-hethitischen Bilinguen von Karatepe*, ayn. yr. s. 523-531).

[56] Kendisinin bu tebliği adı geçen Akademi'nin 11 Haziran 1948 tarihinde yaptığı toplantıda Prof. A. Dupont-Sommer tarafından okunmuştur.

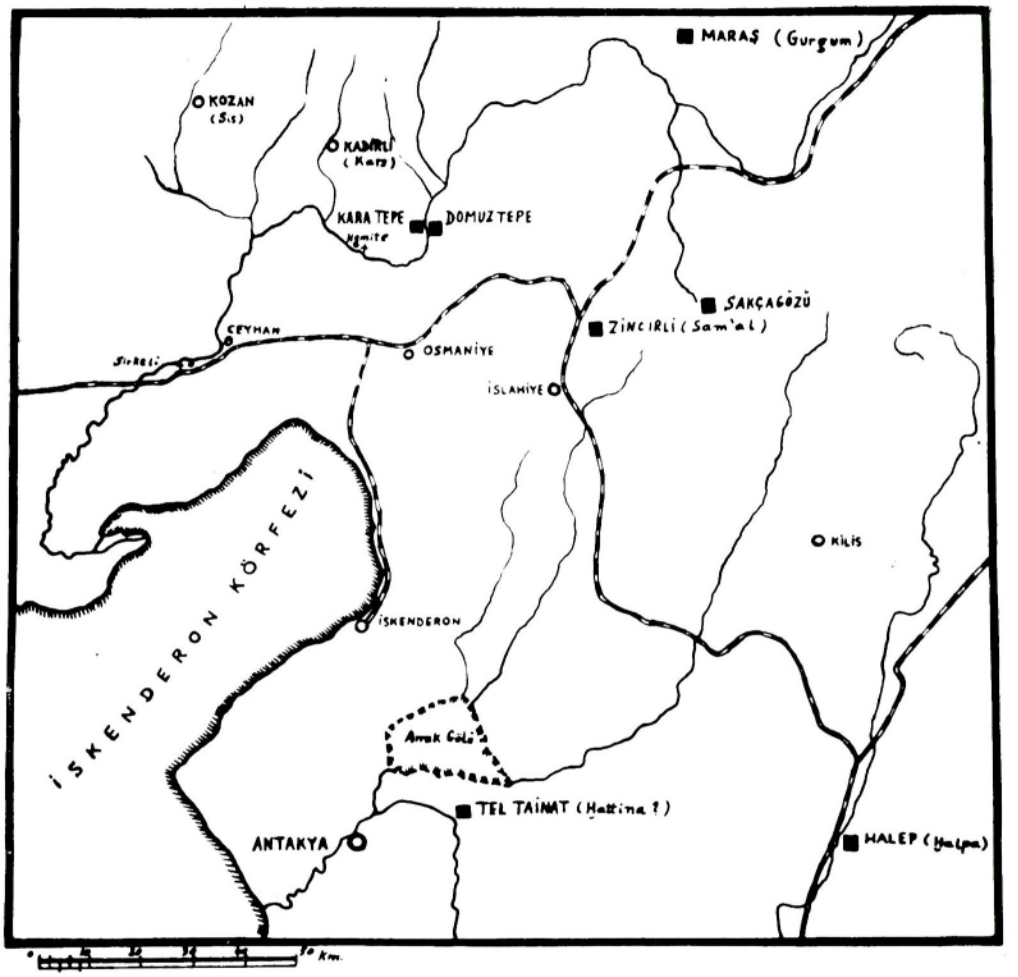

Res. 1 — Karatepe ve dolaylarını gösterir harita.

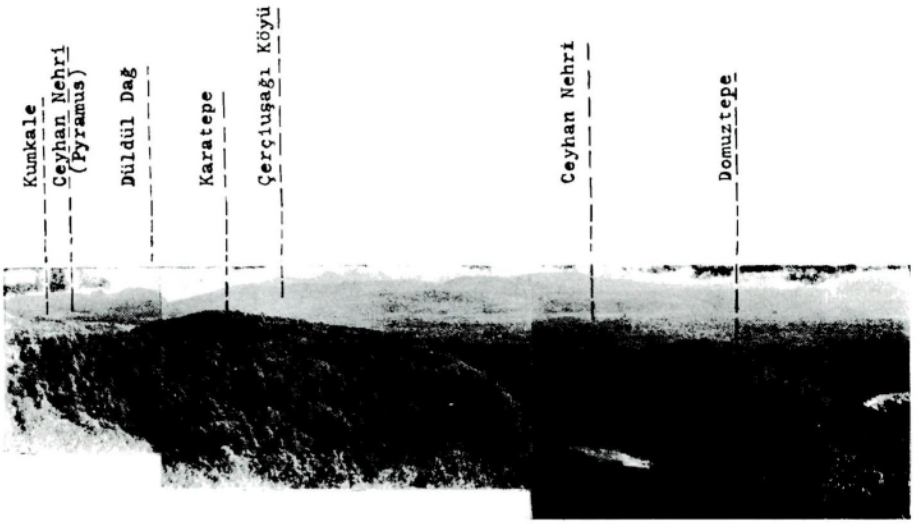

Res. 2a — Karatepe ve Domuztepe ile yakın civarının genel görünüşü.
(Resim Karatepe'nin güney-doğusundaki Sakartaş tepesinden çekilmiştir).

Res. 2 b — Domuztepe'ye kuzey-batıdan bir bakış.

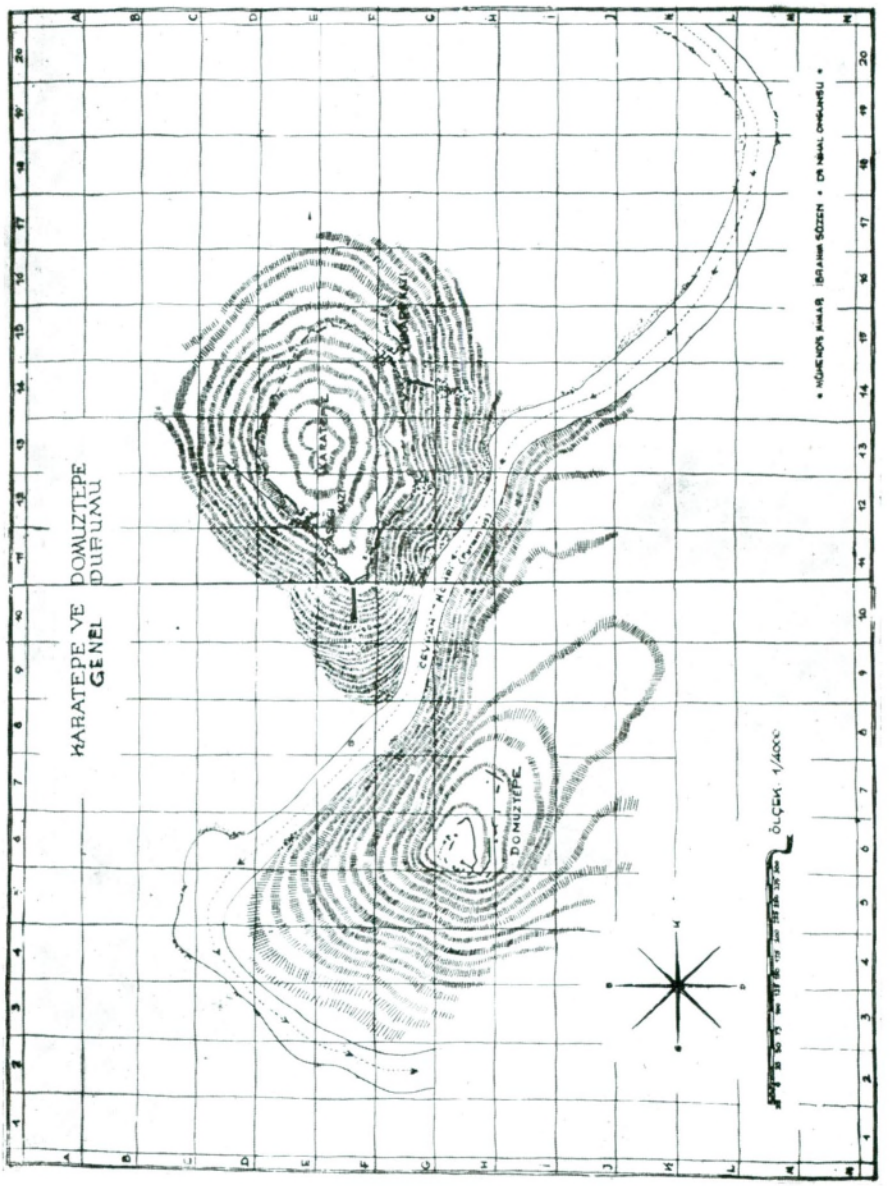

Res. 2 e — Karatepe ve Domuztepe'nin genel durumunu gösterir kroki.

Not : Krokinin Karatepe kısmındaki açıklamada «Yukarı kazı» yerine «Aşağı kazı», «Aşağı kazı» yerine de «Yukarı kazı» yazılmıştır ; lütfen düzeltilmesi.

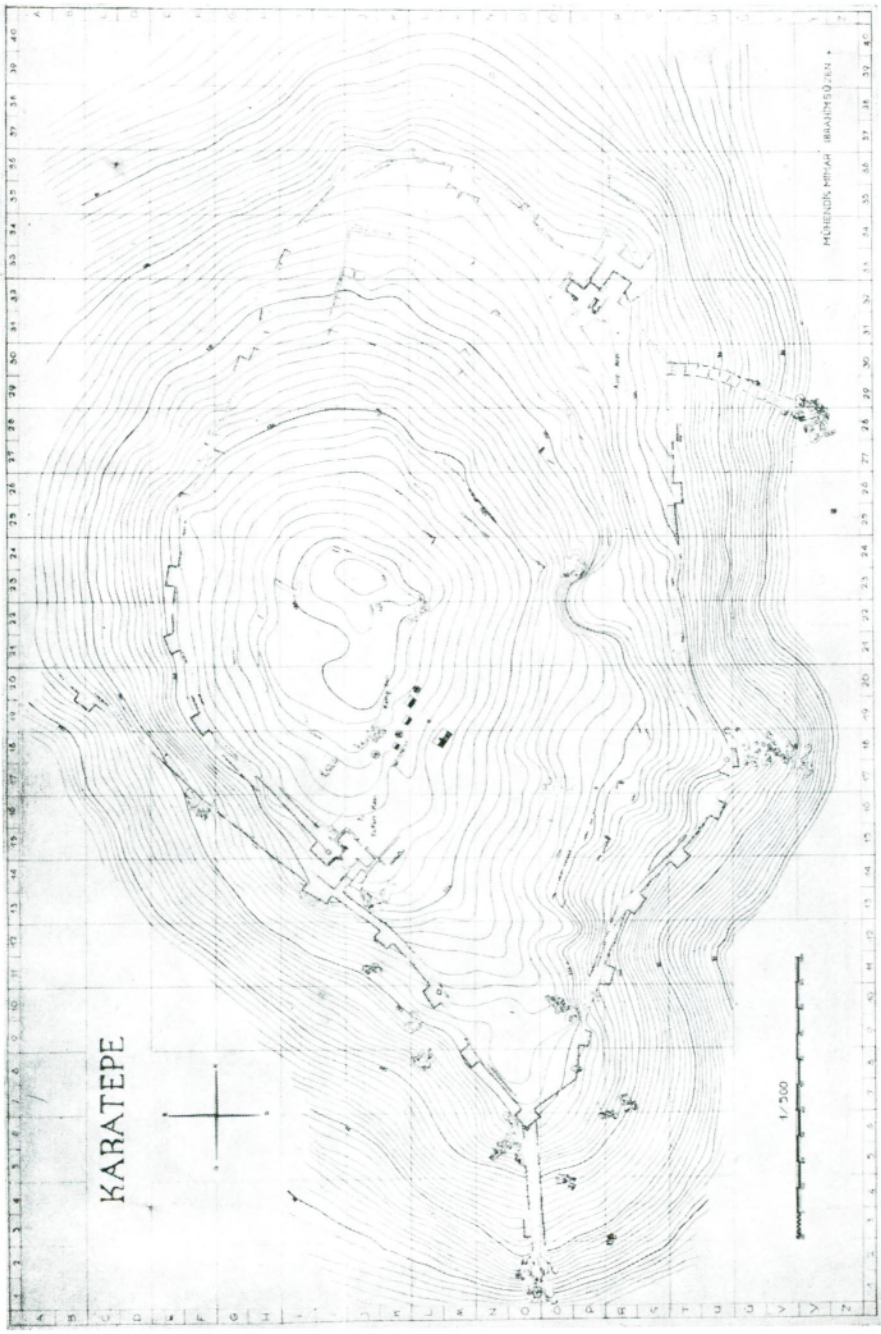

Res. 3 — Karatepe'nin genel planı.

Res. 4 a — Güney-batı sur kulelerinden birinin toprak üstü kalıntısına göre yapılan deseni.

(Çizen : İbrahim Süzen)

Res. 4 b — Yukarı Kazı alanındaki giriş binası ile birleşerek burada bir köşe kulesi teşkil eden surun güney-doğudan görünüşü.

Res. 5 — Yukarı Kazı alanındaki giriş binası geçidinin güney-doğudan görünüşü.

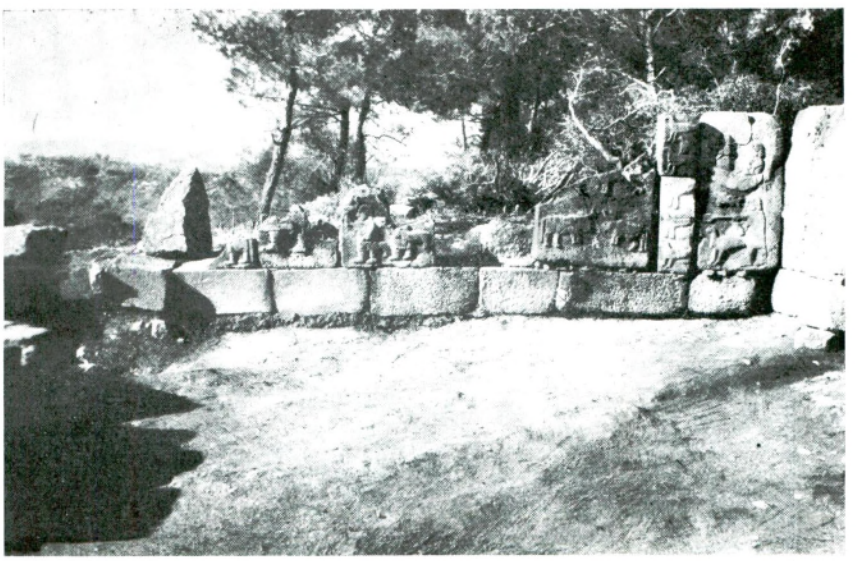

Res. 6 – Yukarı Kazı alanındaki giriş binası Kanatlı hücresinin batı kanadı. (Resim batıdan çekilmiştir).

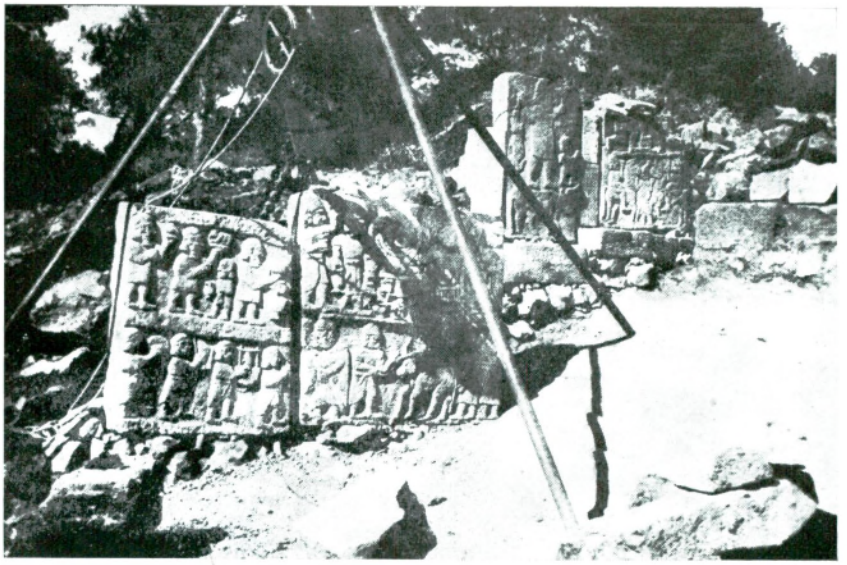

Res. 7 a — Ziyafet sahnesi tasvirli ortostatların buluntu vaziyeti.

Res. 7 b — Çift ortosttattan müteşekkil ziyafet sahnesi.
Sağdaki ortostatın eni : 148 cm., boyu : 136 cm., kabartma yüksekliği : 1—1,5 cm.
Soldaki ortostatın eni : 97 cm., boyu : 121 cm., kabartma yüksekliği : 1—1,5 cm.
(Her iki kabartma esmer-gri bazaltten)

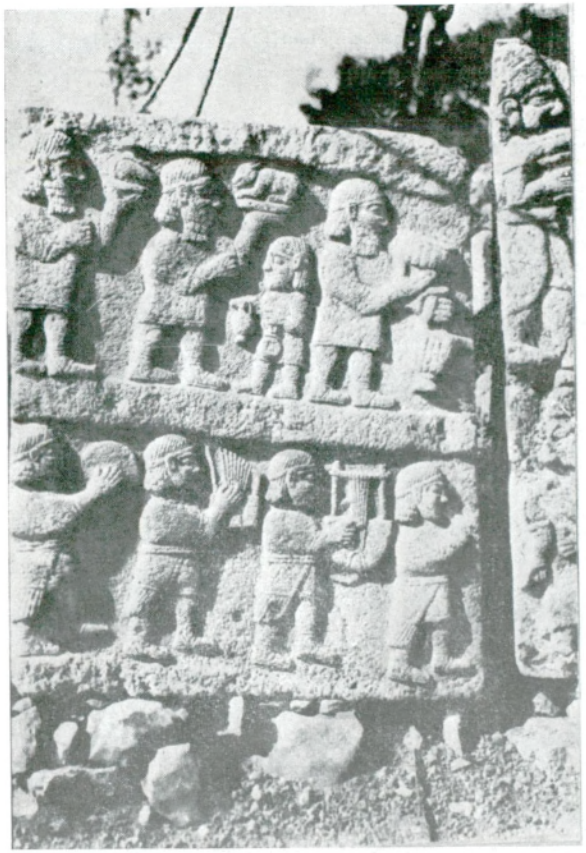

Res. 7 c — Ziyafet sahnesine ait bir detay.

Res. 8 — Boğa üzerinde tasvir edilen tavşanlı tanrı (Fırtına tanrısı?) kabartması.
Eni: 72 cm., boyu: 123 cm., kabartma yüksekliği: 0,5—1 cm. (esmer-gri bazaltten)

Res. 9 — Tavşanlı tanrının bir başka tasviri. Tanrının karşısında kıral (?) dua vaziyetinde bulunmaktadır. *Eni: 78 cm., boyu: 123 cm., kabartma yüksekliği: 1,7 cm. (esmer-gri bazaltten).*

Res. 10 — Aynı tanrının diğer bir tasviri. *Eni: 70 cm., boyu: 124 cm., kabartma yüksekliği: 1,4 cm. (esmer-gri bazaltten).*

Res. 12 — Boğa-adamlar ortostatı.
Eni: 79 cm., boyu: 127 cm., kabartma yüksekliği: 1,5 cm. (esmer-gri bazaltten).

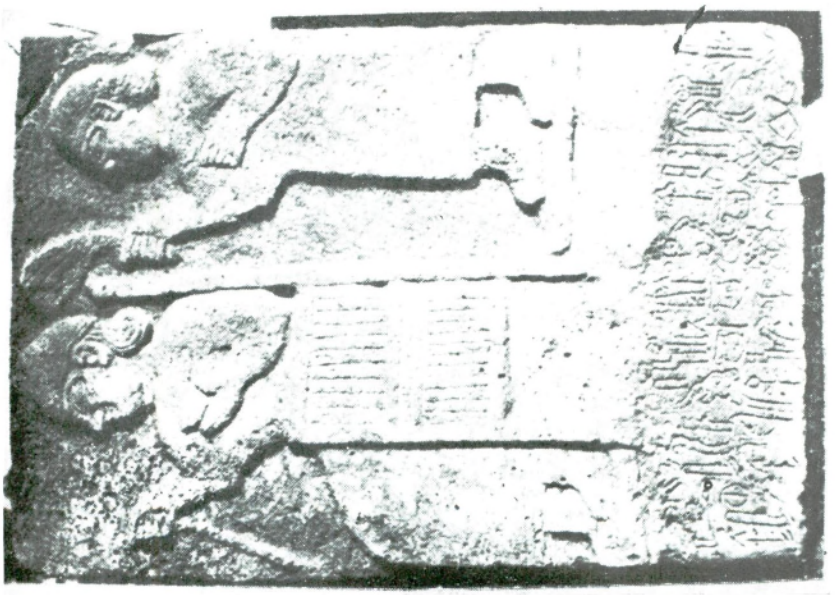

Res. 11 — Kıralıçe sahnesi.
Eni: 88 cm., boyu: 125 cm., kabartma yüksekliği: 1—2 cm. (esmer-gri bazaltten).

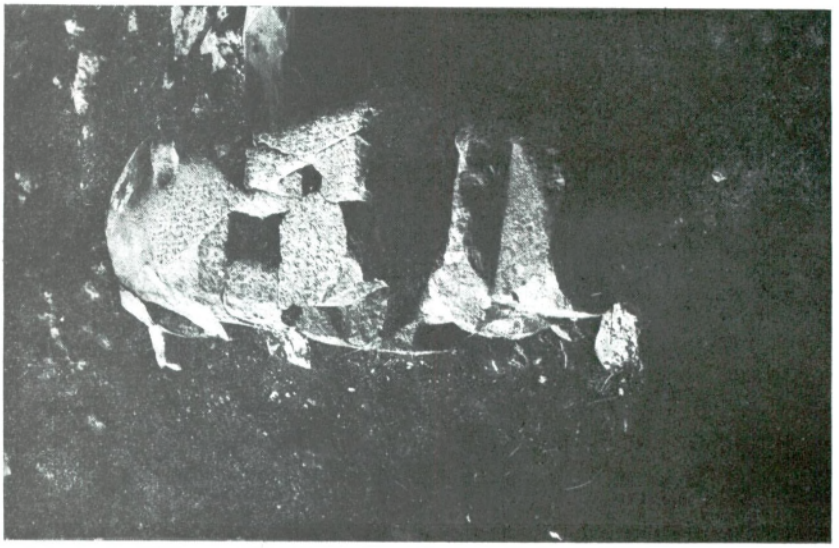

Res. 14 — Fenike yazıtlı kıral heykeli.
(ön yüz)
Mevcut kısmın boyu: 2 m. (esmer-gri bazaltten).

Res. 13 — Balık ve kuş avı sahnesi tasvirli üç ortostattan müteşekkil kabartma.
Eni: 26+65 cm., boyu: 125 cm., kabartma yüksekliği: 1 cm. (esmer-gri bazaltten).

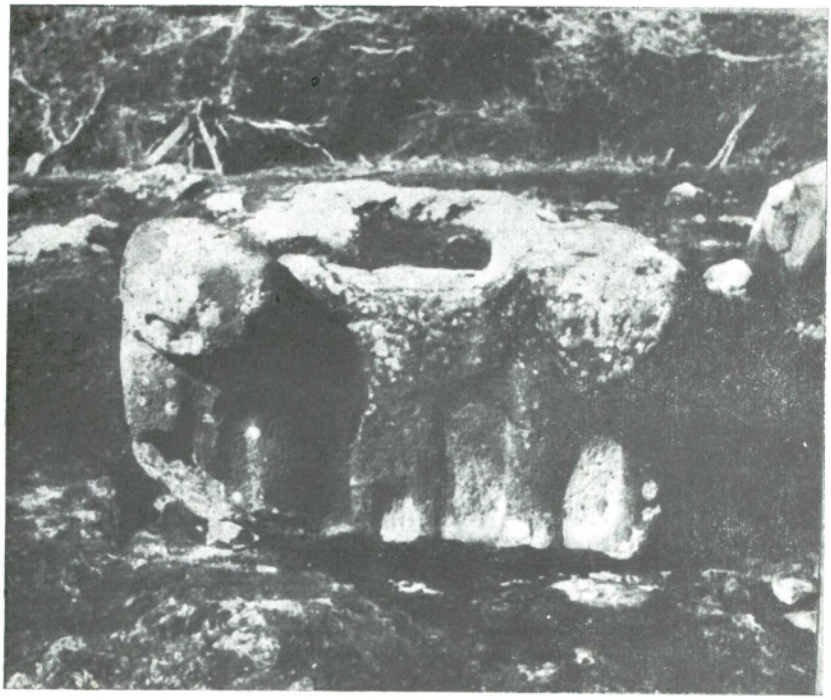

Res. 15 a — Kıral heykeline ait çift boğa kabartmalı kaidenin önden görünüşü.
Eni : 130 cm., boyu : 95 cm., yüksekliği : 75 cm., (esmer-gri bazaltten).

Res. 15 b — Heykel kaidesinin arkadan görünüşü.

Res. 16 — Aşağı kazı alanındaki giriş binasına doğru çıkan rampanın ve kapı arslanlarının kuzey-doğudan görünüşleri.

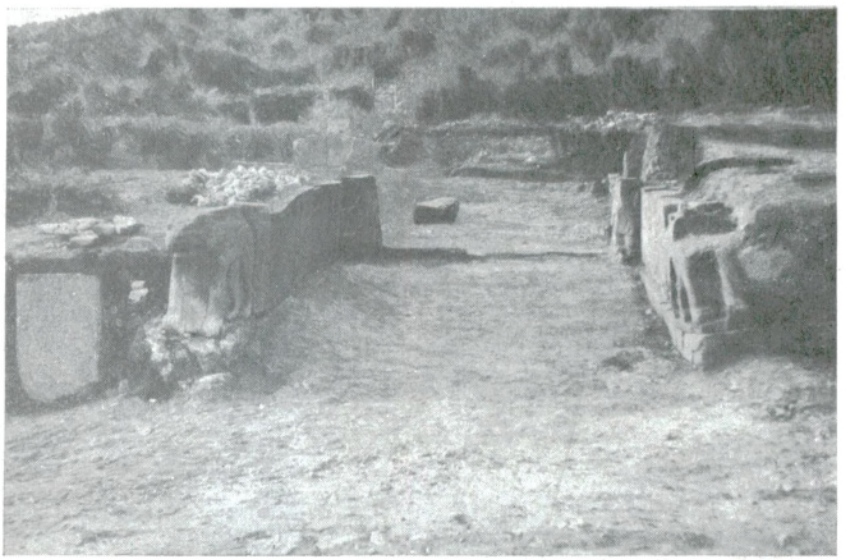

Res. 17 — Aşağı kazı alanındaki giriş binası geçidine kuzeyden bir bakış.

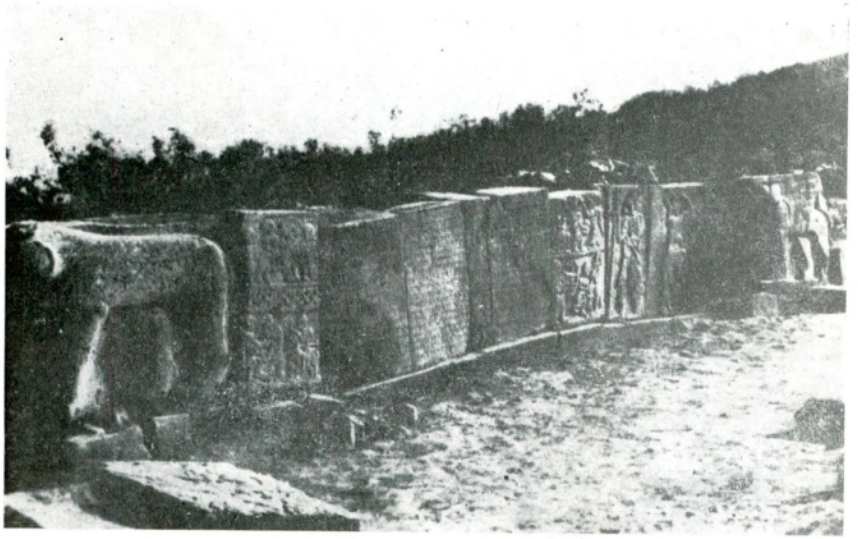

Res. 18 — Geçidin (içeriye girene göre) solundaki (güney - doğu) ortostatlar sırası.

Res. 19 — Geçidin (içeriye girene göre) sağındaki (kuzey - batı) ortostalar sırası

Res. 20 — İç kapının solundaki (güney - doğu) sfenks.
Eni: 140 cm., boyu: 123 cm., kalınlığı: 45 cm. (esmer-gri bazaltten).

Res. 21 — Akbabalar (?) ve mücadele sahneli ortostat.
Eni : 89 cm., boyu : 121 cm., kabartma yüksekliği : 1,5 — 1,7 cm.
(esmer-gri bazalttan).

Res. 22 — Ayağa kalkmış bir arslanla çarpışan kahraman (?).
Eni : 66 cm., boyu : 123 cm., kabartma yüksekliği : 1 — 1,2 cm.
(esmer-gri bazalttan).

Res. 23 — Çocuğunu emziren tanrıça tasviri.
Eni : 64 cm., boyu : 123 cm.,
kabartma yüksekliği : 1 — 1,5 cm.
(esmer-gri bazalttan).

Res. 24 — Kartal başlı demon kabartması.
Eni : 86 cm., boyu : 124 cm.,
kabartma yüksekliği : 1,5 — 2 cm.
(esmer-gri bazalttan).

Res. 25 — Çift teke kabartması (ortada). Aşağı Kazı alanındaki kanatlı hücrenin kuzey-batı köşesi.
Eni: 76 cm., boyu: 110 cm., kabartma yüksekliği: 0,5 cm. (esmer-gri bazalttan).

Res. 26 — Gemi sahnesi.
Eni : 98 cm. , boyu : 115 cm. , kabartma yüksekliği : 1 cm.
(esmer-gri bazalttan).

Res. 27a — Aşağı kazı alanında bulunan Fenike yazıtının iki ortostattan müteşekkil I. sütunu.
Eni : 79 + 24 cm., boyu : 127 cm. ,
hâk derinliği : 0,2 cm.

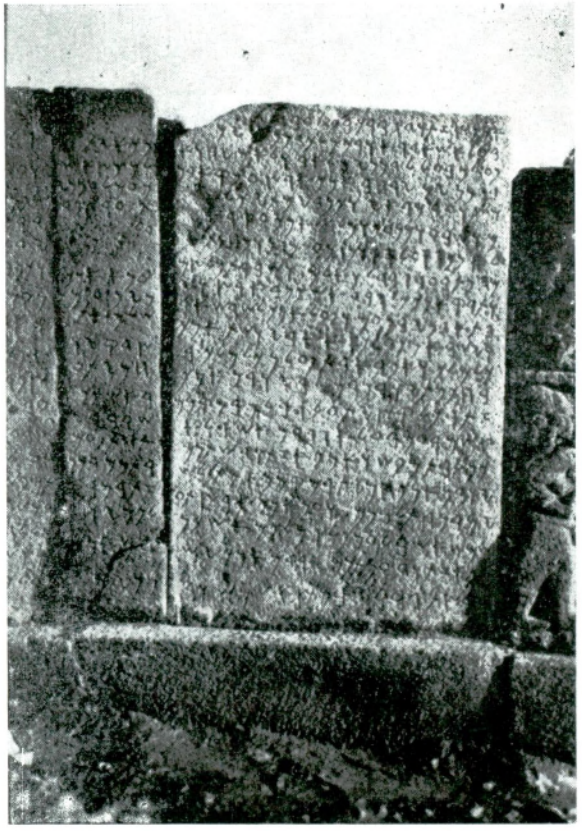

Res. 27b — Aynı yazıtın, tek ortostattan müteşekkil II. sütunu.
Eni : 74 cm., boyu : 127 cm. ,
hôk derinliği : 0,2 cm.

Res. 27 c — Aynı yazıtın, tek ortostattan müteşekkil III. sütunu.
(Yazıt hemen bitişiğindeki kabartmaya taşmakta, ortostat kaidelerinin ufkî yüzeyleri üzerinde devam etmekte ve kapı-arslanı üzerinde bitmektedir).
Eni : 79 cm. , boyu: 125 cm. , hâk derinliği 0,2 cm.

Arkeolojik sonuçlarını pek kısa olarak sizlere arzettiğim Karatepe kazısı, Orientalistleri arkeolojik, filolojik ve tarihî yeni problemlerle karşılaştırmış bulunmaktadır. Mevzuumuzun dışında kaldığı için bu meselelere temas edemiyeceğim. Türk Tarih Kurumu Karatepe kazısının ikinci mevsim çalışmalarına 1948 Sonbaharında devam edecektir. Ön ve nihaî raporlar yayın alanına konulduktan sonra hâlen problem vaziyetinde kalan bu sorular, ilgili bütün bilginlerin de iştirakiyle hiç şüphesiz ele alınacak ve çözülebilmeleri için uğraşılacaktır.

Karatepe kazısı sayesinde en mühim anahtarına kavuşan Hiyeroğlif-Hititolojisi'nin, bir kaç sene sonra toplanacak olan XXII. Orientalistler Kongresine kadar nihayet teessüs etmiş olduğunu görmenin ümid ve zevki ile sözlerime son veriyorum.

DIE AUSGRABUNGEN VON KARATEPE

Archaeologische Ergebnisse

In der am 22. Mai 1948 'in Ankara stattgefundene wissenschaftliche Tagung der Türkischen Historischen Gesellschaft, hatte der Verfasser die waehernd der ersten Grabungsperiode erzielten Ergebnisse, in ihren Hauptlinien dargestellt. Vorstehender Text ist die türkische Fassung der vom Verfasser in der in Paris (23.-31. Juli 1948) stattgehabten XXI. Tagung des Orientalistenkongresses gemachte Mitteilung.

Die erste auf dicht an der Westküste des Flusses Ceyhan (Pyramos) (Breite: 37°17'30", Laenge: 36°14' Greenwich) gelegenen Karatepe ausgeführte Grabung dauerte vom 11. September bis 7. Dezember 1947.

Die Ausgrabungen wurden im Namen der Türkischen Historischen Gesellschaft, der Generaldirektion der Antiquitaeten-und Museen, der Universitaet Istanbul und der Bevölkerung von Kadirli ausgeführt. Die Expeditionsteilnehmer waren Prof. Dr. H. Th. Bossert, Dozentin Dr. Hâlet Çambel, Assistentin Dr. Nihal Ongunsu, Architekt-Topograph İbrahim Süzen und der Verfasser *.

* Ferner haben Herr Dr. Franz Steinherr, Herr H. Anstock und seine Gemahlin Frau Dr. Muhibbe Anstock kürzere Zeit, im dankenswerter Weise mitgearbeitet.

Folgende zwei Orten des 132 m. über den Spiegel des Ceyhan zaehlenden, bewaldeten Hügels, sind dabei ausgehoben worden :

1. Die in einer Entfernung von 100 m. vom Zipfel des Hügels, im Süd-Osten befindliche Stelle (mit dem vorlaeufigen Ausdruck "obere Grabung„ bezeichnet).

2. an einer Nord-Ost-Seite des Hügels befindliche Stelle (mit dem vorlaeufigen Ausdruck "untere Grabung„ bezeichnet).

Bei den beiden Grabungen sind zwei Eingangsgebaeude freigelegt worden. Die unteren Teile der inneren Mauern der an den Portallöwen beginnenden Eingangsgebaeude, sind durch Reliefs bezw. Inschriften tragenden Orthostaten beschmückt. Die Reliefs bezeugen von verschiedenen Kunsteinfluessen (posthethitisch, syrohethitisch, aegyptisch, asyrisch). Trotz ihrer groben Ausfsuehrung, stellen die Reliefs originale Themen dar. Nach ihrem Styl, ist es wahrscheinlich, dass sie IX. — VIII. Jahrhundert v. Ch. angehören.

Das wichtigste Ergebnis der Grabung bildet aber der Fund von phoenizisch und hieroglyphenhethitisch geschriebenen Inschriften. Es sind, in der oberen Grabung: zwei (eine auf der, von uns seinerzeit veroeffentlichte, Koenigsstatue, eine auf einem in sehr schlechtem Zustand befindlichen Portallöwen gemeisselte); in der unteren Grabung: eine (auf Orthostaten und einem Portallöwen gemeisselte), im ganzen also drei phoenizische Inschriften vorhanden, - welche, von kleineren Abweichungen abgesehen, im Grossen und Ganzen parallel sind.

Ferner, sind: in der oberen Grabung eine (auf Portallöwen, Orthostaten, und Orthostatsockeln befindliche), und in der unteren Grabung eine (auf gleichen Gegenstaenden), also im Ganzen zwei hieroglyphenhethitische Inschriften entdeckt worden. Die beiden letzteren sind auch -wie die Untersuchungen von Herrn Professor Bossert gezeigt haben- parallel zueinander, wenn man ebenfalls von kleineren Abweichungen absieht.

Die wichtigste Seite des hier vorliegenden Problems ist die Tatsache, dass die phoenizischen und die hieroglyphenhenthischen Texte, nach Prof. Bossert, zusammen eine Bilingue bilden. Dies wird wohl die letzte Etappe bei der Entzifferung der hethitischen Hieroglyphen sein.

TÜRKİYE SELÇUKLULARINDA TOPRAK HUKUKU

Mîrî topraklar ve hususî mülkiyet şekilleri *

Dr. OSMAN TURAN

D. T. C. Fakültesi Ortazaman tarihi doçenti

I.

Selçukluların İslâm ülkelerine hâkim olmalariyle İslâm medeniyeti ve müslüman kavimlerinin tarihinde yeni bir devir açıldığı, siyasî bakımdan olduğu gibi içtimaî, iktisadî ve kültürel bakımdan da büyük değişiklikler vukubulduğu halde bu büyük hâdise, maalesef, henüz tarihî ehemmiyetiyle mütenasip bir araştırma mevzuu olmamış, hattâ yalnız Türk ve İslâm kavimlerinin değil, dünya tarihinin de dönüm noktalarından biri olan Selçuk istilâsı ve bunun neticeleri ancak pek yeni kavranılmaya başlanmıştır [1]. Büyük Selçuk imparatorluğunun kurulmasiyle başlıyan ve Osmanlı imparatorluğunun son asrına kadar, her sahada devam eden geniş devletçilik siyaset ve zihniyetinin en bariz ve hayrete şayan tecellileri, şüphesiz toprak idaresi ve hukukunda vukubulmuştur. Eski Türk askerî teşkilât ve an'aneleri üzerinde kurulan Selçuk imparatorluğu, kendinden önceki İslâm devletlerinden farklı ve ilk defa olarak, kölelere ve ücretli askerlere dayanan ordu sistemini imparatorluğun idaresi ve büyük askerî gayeleri için kifayetsiz telâkki ederek idaresi altında bulunan bütün ülkeleri eski Türk askerî esaslarına göre teşkilâtlandırırken askerî iktâları ihdas etmek suretiyle askerlikte ve toprak idaresinde yeni bir sistem vücuda getirdi. Esası, muayyen toprak parçaları üzerinde, devlete

* 1948 Temmuzunda Paris'te toplanan XXI. Milletler - arası Şarkiyatçılar Kongresine sunulan tebliğin aslıdır. Selçuklu iktâı hakkında hazırladığımız tedkikin bir kısmını teşkil eder.

[1] Misal olarak J. Sauvaget'nin *Introduction à l'histoire de l'Orient Musulman*, Paris 1943, p. 140; Osman Turan, *Türkler ve İslâmiyet* (D. T. C. F. Dergisi IV, s. 4) zikredilebilir.

ait vergilerin kısmen veya tamamen, hizmet karşılığı olarak, ordu mensuplarına terkedilmesinden ibaret olan bu iktâ sistemi İslâm ülkeleri toprakları için hukukî değil, sadece idarî bir değişikliktir. Toprak idaresinde askerî hizmet esasına göre tatbik edilen bu yenilik ilim âleminde, az çok malûm olmakla beraber henüz ciddî bir şekilde tetkik edilmiş değildir[2]. Biz burada, yakında neşredeceğimiz bir eserde, tetkik etmiş olduğumuz Selçuklu iktâı ile meşgul olmıyacak, sadece Selçuklu Türkiye'sinde bu iktâ sistemiyle birlikte tatbik edilen ve bugüne kadar ilim âleminin dikkatını çekmemiş olan toprak hukukundaki değişikliğin, yani bütün memlekete şâmil mîrî toprak sisteminin mevcudiyeti üzerinde duracak ve devletin bazı kayıt ve şartlara göre tanımış olduğu hususî toprak mülkiyeti şekillerini meydana koyacağız.

Askerî iktâlar, mahiyeti icabı, hukukî durumu *öşrî* ve *harâcî* olarak tesbit edilmiş olan yani müslim ve gayri müslimlerin mülkiyet hakkı tanınmış bulunan veya mülkiyeti doğrudan doğruya devlete ait olan topraklar üzerinde kurulabileceğinden, büyük Selçuklu İmparatorluğu, hüküm sürdüğü eski İslâm ülkelerinde, şeriatın kuvvetle müdafaa ettiği hususî toprak mülkiyetine dokunmadı ve, yeni fethedilen Anadolu topraklarında olduğu gibi, buralarda da toprakları devletleştirme imkânını bulamıyarak veya buna lûzum da görmeyerek sadece yeni bir idarî sistem, askerî iktâlar, kurmakla iktifa etti. Bundan dolayı elimizde bulunan çok mütenevvi kaynaklarda toprakların Selçuklular tarafından devlet mülkü (*mîrî*) haline getirildiğine dair bir kayda rastlanamaz. Bu münasebetle Nizâmülmülk'ün *"Bütün mülk ve reâyâ sultanındır"*[3] ifadesi ancak yüksek murakabe sultana yani devlete ait olduğu tarzında anlaşılmak icabeder. Halife Nâsır lidinillah'ın veziri Müeyyidülmülk'ün, belki de Türkiye'de tatbik edilen mîrî toprak sisteminden ilham almak suretile, Ahvaz taraflarında, halife namına hususî toprak mülkiyetine yapmak istediği müdahelenin şiddetli bir infiale sebebiyet vermesi de böyle bir hâdisenin müslüman ülkelerinde ne kadar yabancı telâkki edildiğine bir delil olsa ge-

[2] F. Köprülü «*Bizans müessiselerinin Osmanlı müessiselerine tesiri*» adlı makalesinde Selçuk iktâı hakkında kısa ve toplu bir malûmat vermişti. Biz elimize geçen mühim vesikalarla bu mevzuu «*Orta Çağ Türkiye iktisadî tarihi*» adlı eserimizde incelemiş bulunuyoruz.

[3] *Siyaset-nâme*, nşr. Schefer, s. 28; nşr. Tahran, s. 22.

rek [4]. Hattâ Osmanlı devrinde Kürtlerle meskûn bazı Şark vilâyetlerinin *mîrî topraklar* rejimine tâbi tutulmaması keyfiyetini de biz buraların daha önce İslâm hudutları içerisine girmiş olmaları doyısiyle İslâm hukukuna göre taayyün etmiş bulunan hukukî durumlarının daha Selçuklular zamanında kabul edilmiş olacağiyle izah etmek istiyoruz. Tabiatiyle burada Abbasî devrinde teessüs eden İslâm hukukunun toprak ahkâmının Selçuklular devrinde de câri olduğunu kabul etmekle iktifa edeceğiz.

İslâm ülkelerinde askerî iktâlar hususî toprak mülkiyet hakkını muhafaza ederek kurulurken Bizanslılardan yeni fethedilen ve binaenaleyh İslâm hukukuna göre hukukî vaziyetleri daha evvel taayyün etmemiş bulunan Türkiye'de topraklar devlet mülkü (*mîrî*) haline getirildikten sonra iktâlar bu topraklar üzerine kurulmuş ve aşağıda belirteceğimiz hudut ve şekiller dışında, hususî toprak mülkiyetinin tanınmaması fi'lî bir güçlüğe maruz bulunmadan tatbik edilmiştir. Eski islâm ülkelerinde türlü menşelerden gelen ve mülkiyeti devlete ait (*mîrî*) bulunan bir takım topraklar mevcut olmuş ise de bunlar devletin hususî toprak mülkiyetine müdahale eden bir siyasetinin neticesi olarak teşekkül etmemiş ve bu gibi toprakların miktarı azalıp çoğalmakla beraber hiç bir zaman, Türkiye'de olduğu kadar, memlekete şâmil bir nisbeti bulmamıştır.

Osmanlı imparatorluğunda, Anadolu ve Rumeli topraklarında hususî mülkiyet ahkâmının câri olmayıp bütün memleket topraklarının devlet mülkü (*mîrî*) esasında bir hukukî duruma tâbi olduğu, nazarî islâm hukukuna (*fıkıh*'a) karşı örfî hukuk sahasındaki teşriî faaliyetlerin XV. ve XVI. asırdan itibaren tedvin edildiği malûmdur. Osmanlı pâdişahları namına tedvin edilen ve fakat, şüphesiz daha evvelki devirlerdenberi örfî hukuk sahasındaki faaliyetlerin metin haline geldiğini gösteren Osmanlı kanun-nâmeleri ile zamanın şeyh ül-islâmlarının, hususiyle bunların başında, Ebussuûd Efendi'in *fetvâ*'ları mîrî toprak rejiminin mahiyet ve esaslarını, nazarî islâm hukukiyle bu örfî hukukun telifi gayretlerini meydana koyan başlıca vesikaları teşkil eder.

[4] Râvendî, *Râḥat uṣ-Ṣudûr*, GM neşri, s. 381; Nahçevânî, *Tecârib üs-Selef*, nşr. Tahran, 1934, s. 331.

Osmanlı tarihiyle uğraşanlar için az çok bilinen ve *Netâyic ül-vukuât* müellifi tarafından esasları kısaca tesbit edilen mîrî toprak sistemi, ancak son zamanlarda, Profesör Ömer Lütfi Barkan'ın, mevzuun ehemmiyetiyle mütenasip, araştırmaları sâyesinde anlaşılmıya başlamıştır.

II.

Böyle olmakla beraber mîrî toprak rejiminin Osmanlılarda nasıl vücut bulduğu, hiç olmazsa, daha önce Türkiye Selçuklularında bu rejimin câri olup olmadığı ve menşei hakkında ciddî bir fikir veya tetkik ilmî edebiyatda henüz yer almış değildir. Bu, Selçuklu Türkiyesi tarihine ait kaynakların kifayetsizliği ve araştırmaların da henüz pek iptidaî bir safhada bulunmasiyle ilgilidir. Eldeki birkaç kroniğin, bunun sathında ve siyasî şahsiyetlerle alâkası dolayısiyle iktâlar hakkında verdikleri mahdut malûmatı bile, siyasî vak'alarla alâkası olmıyan ve daha hususî bir mahiyet arzeden toprak hukukunda bekliyemeyiz. Osmanlı devri gibi bu devrin de bu türlü meseleleri hakkında en mühim kaynak olması icabeden ve bizce mevcudiyetleri bilinen arazi tahrir defterleri ve bunlarla ilgili kanunların, herhalde Osmanlılardan çok önce, Selçuklu arşivinin mahvolması dolayısiyle, elimize geçmemiş olması bizi en esaslı kaynaklardan mahrum bırakmıştır. Bundan başka bu devirde Türkiye'de yazılmış fıkıh kitaplarının, toprak hukukunda yapılan bu mühim değişiklikten bahsetmeleri ve kaynak bakımından daha iyi bir durumda bulunmamız beklenebilirdi. Fakat bizim tetkik etmek imkânını bulduğumuz bu gibi eserlerde, maalesef, bu hususa dair bir malûmata rastlayamadık. Bu keyfiyet, herhalde, fıkıh ulemâsının bu yeni sistemi nazarî islâm hukukunun çerçevesi içerisinde kabul etmemiş olmalariyle kabili izahtır. Filhakika Karamanlı Pîr Mehmed *Zübdet ül-fetâva* adlı eserinde (Hicrî 964) mîrî toprakların türkçe "*tapu*„ ile bey'ini câiz gördüğü halde zamanın ulemâsının bunu fâsid telâkki ettiğine dair kaydı bu bakımdan dikkate şayandır[5]. Bu münasebetle bu türlü kaynaklardan pek ümitli olamıyacağımızı söylemek mümkündür. Bununla beraber eldeki vesikaların, teferruattan sarfınazar,

[5] اقول يجوز البيع من القرار فى الاراضى الميرية و يكون المدفوع الذى يقال له بالتركية طابو ثمناً و المسوع من علماً زماننا انه اجارة فاسدة. (Veliyüddin Ef. yazm. Nr. 1451, v. 104 a).

Selçuklu Türkiyesinde mîrî toprak sisteminin câri olduğunu isbata ve esaslarını meydana koymıya kâfi geleceği kanaatindeyiz. İleride, her an elde edilmesi mümkün olan, yeni vesikalar ile yeni araştırmaların bizi daha iyi neticelere götürebileceği de muhakkaktır.

İşaret ettiğimiz Osmanlı devri hukukî vesikaları, Rumeli ile birlikte Anadolu topraklarının da hususî mülkiyet değil devlet mülkiyeti *(mîrî)* hükümlerine tâbi olduğunu ifadede müttefiktirler. Büyük Selçuklu İmparatorluğunun islâm ülkelerinde muteber bulunan toprak hukukunu kabûl etmeleri mecburiyeti gibi Osmanlıların da, kendilerinden önce bir İslâm ülkesi haline gelen, Anadolu topraklarında kurulmuş içtimaî ve hukukî esasları alt üst edecek bir harekete girişmiş olacaklarını düşünmek imkânsızdır. Filhakika, hocam Fuad Köprülü'nün tetkikleriyle esasları isbat ve bizim araştırmalarımızla da daha bir çok hususlariyle teyit edildiği, üzere, Selçukluların bir devamı olduğu anlaşılan Osmanlıların, Anadolu'da yaptıkları fetihlere dair tarihî kaynaklar onların bu taraflarda ilhak ettikleri memleketlerin mevcut kanunlarını, toprak idaresini ve tımarlarını aynen eski nizamında bıraktıklarını veya bunları iktibas ettiklerini müttefik olarak göstermektedir[6]. Osmanlı İmaratorluğunun mevcut içtimaî nizamı muhafazada ne kadar itina gösterdiğinin bâriz bir delili de ilhak edilen bu topraklarda, sadece, mevcut olan timar idarelerini değil, çok kere, halkın alışkın olduğu eski timar sahiplerini bile yerlerinde bırakmış olmasıdır[7]. Binaenaleyh bu zihniyetle hareket ettiğini daha bir çok misalleriyle bildiğimiz imparatorluk, mîrî toprak rejimini kendisi icadetmemiş, bilâkis bu rejime tâbi topraklar üzerinde kurulmuş ve bu gibi toprakları eski teşkilâtiyle bünyesine almış ve Selçukluların Anadolu'da kendilerine mîras bıraktığı bu sistemi, yeni fethedilen, Rumeli topraklarına nakil ve teşmilden başka bir şey yapmamıştır. Esasen kanun-nâmelerin Rumeli gibi Anadolu topraklarının da *"Hîn-i fetihte ne öşriyye ve ne de harâciyye kılınıp temlik olunmuştur; arz-ı mîrî demekle marûftur„* ifadesi de dikkate şayandır. Gerçekten *"Hîn-i fetihte„* ibaresiyle, müslüman bir ülke olması dolayısiyle, Osmanlıla-

[6] Eski Osmanlı kroniklerinde, Ö. L. Barkan'ın neşrettiği «*Kanunlar*» (İstanbul 1943) mecmuasında ve Osmanlı arazi tahrir defterlerinde bu husus için birçok misaller vardır.

[7] F. Köprülü, *adı geçen makale, s.* 231.

rın Anadolu'daki arazi ilhaklarının bahis mevzuu olmaması, bununla Selçuk fetihlerinin kastedilmiş bulunması icabeder. Uclarda teşekkül eden ve yeni fetihlerde bulunan beyliklerin de mîrîleştirme hususunda aynı tarzda hareket ettiklerini söyliyebiliriz. Bu muhakeme tarzı bizi, zarûrî toprak rejiminin Osmanlılara Selçuklulardan geçtiği kanaatine ve bu hususu araştırmıya sevketti.

Filhakika Selçuk vakfiyelerinde sultana mahsus arazi (*arż as-sultanî*), iktâ arazisi (*arâżi al iktâiyye*), büyük divân arazisi (*arâżi divân al-kebîr*) ve Aksarâyî'nin gösterdiği üzere, Moğol devrinde *dalay arazisi* adiyle zikredilen topraklar mülkiyeti devlete ait bu mîrî topraklardır[8]. Kronik ve vakfiyelerde sultanlara ait haslar (*arż al-hassa as-sultanî*) adiyle gösterilen yerler de bu mîrî topraklardan saltanat âilesine tahsis edilen yerlerdir. Gerçekten vakfiyelerde şehir ve kasabalar civarında yapılan vakıfların hudutları tesbit edilirken, hususî mülk olan topraklar mülk sahiplerinin adlariyle zikredildiği halde şehir ve kasabaların uzaklarında yapılan vakıf arazi hudutlarının sultan arâzisi, iktâ arâzisi ve büyük divân arâzisi adiyle gösterilmesi dikkati çekicidir ve bu toprakların hususî şahıslara değil devlet mülkiyetine (*mîrî*'ye) ait olduğunu ifade eder. Aşağıda hususî mülkiyet şekillerinden bahsederken burada meydana çıkan hususî mülkiyet üzerinde ayrıca duracağız.

Türkiye'de mîrî topraklar üzerine kurulan iktâ sistemi Moğol istilâsiyle önce sarsıldı ve 1276 tarihinden sonra da Selçuk ordusunun ortadan kalkması bu ordunun esasını teşkil eden iktâların yıkılmasını intaç etti. Devletle halk arasında mutavassıt bir mevkide bulunan iktâ sahiplerinin vazifelerinden mahrum kalması mîrî toprakların idaresinde de bir takım sarsıntılar ve değişiklikler vücude getirdi, ki bu münasebetle bir takım hâdiseler kroniklerde yer alarak mîrî topraklar hakkında bir takım bilgiler edinmek imkânı hasıl oldu. Filhakika *İbn Bîbî*, Selçuk ordusunun henüz mevcut olduğu, binaenaleyh iktâ sisteminin kısmen bu mevcut ordu mensuplarının elinde bulunduğu IV. Kılıç Arslan (ölümü 1264) zamanında, bir çok Anadolu

[8] Bu gibi misaller için bk. Osman Turan, *Selçuk devri vakfiyeleri* III, Belleten XLV, s. 102-106; I. İ. Keykâvüs'ün Sivas'daki *Dâr uş-şifâ* vakfiyesi (Vakıflar U. M. arşivi, Deft. Nr. 584, s. 290); Cacaoğlu'nun Kırşehir'deki vakıflarına aid vakfiye (Türk-İslâm eserleri müzesi, Nr. 2189).

topraklarının hususî mülk haline konulduğunu, sultanın bunlara bu hususta menşûr ve misaller verdiğini söylemektedir [9]. Bu ifade Türkiye'de toprak mülkiyetinin şahıslara değil devlete ait olduğunu ve iktâ idaresinin bozulması dolayısiyle hususî mülkiyetin mîrî topraklar aleyhine geliştiğini göstermek bakımından dikkate şayandır. Bundan önceleri normal şartlara göre idare edilen ve memleketçe mâruf bulunan bu sistemden kaynakların bahsetmelerine bir sebep yoktu. İktâ idaresi bozulduktan sonra İlhânlı devleti bir taraftan içtimaî nizâmı muhafaza etmek, öte yandan devlet hazinesine zarar vermemek için mîrî toprakların idaresiyle bir haylı meşgul oldu ise de hiç bir zaman bu meseleyi halle muvaffak olamadı. Nitekim Hamdullah Kazvînî'nin Olcaytu zamanında (1304 - 1316) Anadolu'ya vezirlikle gönderilen Ahmed Lâkûşî'nin divâna ait mülkleri mansıp sahiplerine sattığı, bu suretle Rûm'un çok yerinin mülk olduğu ve bu sâyede memleketin mamûr bir hale geldiği, arazi divanın mülkiyetinde kalsaydı hâkimlerin yerlerinde kalmakta itimatları olmıyacağı için memlekette harabînin yüz göstereceği [10] tarzındaki ifadesi mîrî toprakların bütün Türkiye'ye şâmil bulunduğunu, İlhanlıların eski nizamı idameye muvaffak olamıyarak memleketin bu yüzden harap ve devlet hazinesinin mutazarrır olduğunu göstermektedir.

İlhanlıların, Muinüddin Pervane'nin ölümünden (1276) sonra, Anadolu'da devlet işlerini, gönderdikleri umumî valilerle, ellerine aldıkları zaman *dalay* adiyle kurdukları toprak idaresinin bu mîrî topraklarına ait olduğu şüphesizdir. Bizim metinlerde *incü* karşılığı olarak geçen bu ıstılahın türkçe ve moğolcada deniz, okyanus ve büyük çöl ifade eden iptidaî manasını genişleterek umumî ve Anadolu'da umuma mahsus arazi mefhumunu karşılamış olduğu anlaşılıyor[11]. Filhakika Gazan Han'ın Selçuklu modeline göre askerî ikta

9 بیشتر ممالك روم را املاك خاص و عام گردانید و در آن باب بهرکس خطوط شرعی و امثلهٔ دیوانی مسطور و مبذول فرمود. (İbn Bîbî, *El-Evâmir al-ʿalâniyye fî-l-Umûr al-ʿAlâiyye*, Ayasofya yazm. Nr.: 2985, s. 642). Bu gibi mühim kayıtlar bunun muhtasarında (Houtsma neşri) mevcut olmadığı için burada hep aslı zikredilecektir.

10 *Tarîḫ-i Güzîde*, GM. neşri, s. 486.

11 Bu istılah hakkında benim «*Cingiz adı hakkında*» adlı makaleme de bakınız (Belleten XIX). D'Ohsson bunu «Hasan ve Taycu idaresindeki mülk

sistemini ihyası dolayısiyle bilhassa Reşîdüddin ve Nahçevânî gibi toprak meselelerine dair çok mühim ve tafsilâtlı malûmat veren kaynak müelliflerinin İran'da *dalay* adiyle bir toprak rejiminden bahsetmemeleri bu ıstılahın Anadolu'ya has bu mîrî topraklara alem olmasiyle kabili izahtır[12]. Halbuki adını zikrettiğimiz kaynaklar gibi toprak meselelerine ancak siyasî vak'alar dolayısiyle temas eden Aksarâyî *dalay* topraklarına türlü vesilelerle temas etmektedir. Gerçekten işaret ettiğimiz sebepler dolayısiyle İlhanlı devleti, mîrî topraklar için 1276'dan sonra, bir Dalay idaresi kurmuş ve Taycu ile Hasan Bey'i o zaman bir kısmı incü (hükümdar hasları) olan bunlar üzerine tayin etmişti. 1292'de Keyhatu bu arazinin idaresini Mücîrüddin Emir-Şahın emrine vermiş, o da bunlar üzerine müstevfîler tayin etmişti[13]. Bu suretle vaktiyle iktâ sahipleri vasıtasile idare edilen mîrî topraklar için *Dîvân-ı dalay* adiyle yeni bir teşkilât kurulmuş oldu[14].

İktâ idaresinin kalkmasiyle İlhanî devletinin kurmuş olduğu dalay teşkilâtı mîrî toprakların muhafaza ve idaresinde güçlüklere maruz kalıyordu. Bu vaziyet hususî toprak mülkiyetinin gelişme istidadını arttırmıya sebep oluyordu. Halbukî İlhanlı devleti Selçuklulardan miras aldığı bu toprakları kendi mülkiyetinde tutmayı hazinenin menfaatine uygun buluyordu. Bu münasebetle ekserisi eski iktâ sahipleri olduğu anlaşılan şahısların bu toprakları hususî mülk haline getirmelerini zaman zaman önlemiye çalıştı. Filhakika Argun Han zamanında (1284-1291) hususî mülk haline gelen yerlerin istirdadı için İran'dan bir takım maliyeciler gönderildi; fakat Samagar Noyan halk arasında uyanan hoşnutsuzluğu yatıştırmak maksadiyle bu hâdiseyi önledi[15]. Bununla beraber bu mümanaat muvakkat olduğundan Anadolu dört malî bölgeye ayrıldığı za-

(*İncü*)leri umumî irâd (*dalay*) halinde getirdi» tarzında tercüme etmekle oldukça isabet göstermiştir (*Histoire des Mongols*, IV, p. 97).

[12] Reşîdüddin'in *has-incü*'lere karşı ancak bir kayıtla ve medlûlünü tasrih etmeden bahsetmesi bu sistemin İran'da mevcut olmadığına ve işaret ettiğimiz gibi İslâm ülkelerinde pek mahdud bir mîrî toprak bulunduğuna bir delildir (*Câmi üt-Tevârih*, nşr. K. Jahn, s. 305).

[13] Aksarayî, *Müsameret ül-aḫbâr*, nşr. Osman Turan, Ankara 1942, s. 180.

[14] *Aksarayî*, 228.

[15] *Aksarayî*, 159.

man bu istirdat işine tekrar teşebbüs edildi[16]. Gazan Han, Kör Timür Yarguçi'yı aslı mîrî topraklar olan bu hususî mülklerin eski hale ifrağı için Anadolu'ya gönderdi. Bu hâdisenin mülk sahiplerini isyana sevketmesi Gazan Hana arzedilince bu topraklar altmış tümen yani 3.600.000 dirhem (İkinci cihan harbinden önceki kıymetiyle takriben beş milyon türk lirası)[17] para mukabilinde mülk olarak bu kimselerin elinde bırakıldı ve bu meblâğ vilâyetlere taksim edilerek bir kısmı hazineye, bir kısmı da Anadolu'daki idarecilerin maaşlarına tahsis edildi[18]. Bu kayıt mirî halinden mülk haline geçen toprakların ehemmiyetini göstermek bakımından da dikkate şayandır[19]. Bununla beraber bu kayıtlarla Anadolu'daki mîrî toprakların tamamiyle hususî mülk haline geçtiğine veya mîrî toprak meselesinin halledildiğine hükmetmemelidir. Gerçekten 1298'de müstevfî Şerefeddin Osman'ın, Anadolu'da mîrîden gasbedilerek, mülk haline konan ve bin çift öküzün işliyebileceği bir araziyi, ordunun ihtiyaçları için 300.000 tagar karşılığında iltizama almak maksadiyle Gazan Hana yaptığı müracaat bu bakımdan mühimdir[20]. Bir çiftlik (bir çift öküzle işlenen) toprak, arazinin verim kabiliyetine göre, 80-150 *dönüm* itibar edildiğinden, bu miktar ortalama 300.000 dönüm demektir. Toprağın verimini de ortalama bire on kabul edersek bu topraklardan 150.000 ton mahsul alınacaktı ki bizim hesabımıza göre 300.000 tagar 50.000 tona tekabül ettiğinden 10.000 tonu, yani 2/3 si bu topraklarda çalışanlara bırakılıyordu demektir[21]. Yukarıda kaydettiğimiz üzere daha sonra Olcaytu zamanında, Ahmed Lâkûşî'nin divânına ait yerleri yani mîrî toprakları mansıp sahiplerine sattığı ve böylece Anadolu'da toprakların çoğunun hususî mülk haline getirildiğine dair Hamdullah Kazvînî'nin ifadesi de hususî toprak mülkiyetinin

[16] *Aksarayî*, 216.

[17] Para hesapları için «*Orta Çağ Türkiye iktisadî tarihi*» nde malûmat verilmiştir.

[18] *Aksarayî*, 231.

[19] Hamdullah Kazvînî İlhanîlere tabi Anadolu'nun bütün vergilerini 330 tümen yani 33.000.000 dirhem olarak göstermesi *(Nüzhet el-Kulûb)* bir mukayese için burada kaydedilebilir.

[20] *Aksarayî*, 243.

[21] Bu gibi ölçülerin kıymet ve mahiyetleri adı geçen eserimizde tesbit edilmiştir.

inkişafına rağmen mîrî toprak rejiminin devam etmekte olduğunu göstermektedir.

Böylece Moğol hâkimiyeti Anadolu'da iktâ sistemini yıktıktan sonra mîrî toprak rejimi de bundan müteessir olarak nasıl sarsıldığını ve hususî toprak mülkiyetinin bunun aleyhinde gelişmekte olduğunu tesbit etmiş bulunuyoruz. İlhanîler Anadolu'daki kuvvetlerini muayyen mıntakalarda toplu olarak garnizonlar halinde bulundurmuşlar; kendi askerlerini Selçuk iktâlarına tevzi etmedikleri gibi bu iktâlar üzerinde yaşıyan Selçuk askerlerindende faydalanmışlardır. Hattâ Gazan Han İran'da Selçuk modeline göre iktâ sistemini ihya ettiği halde Anadolu'da ne iktâ sahiplerini yerlerinde bırakmak ve ne de kendi askerlerine tevzi etmek suretiyle muhafaza etmedi. Birinci şık onların askerlikte Moğol unsuruna dayanmış olmalariyle alâkalı olsa gerek. Bu suretle askerlik vazifeleriyle birlikte geçim vasıtalarını da kaybeden iktâ sahiplerinin, 1267'den sonra, memlekette yer yer vukubulan bir çok isyan hareketlerinin başlıca âmili olduğu, Aksarâyî'nin sık sık yerli beylerin isyanlarına dair haber verdiği hâdiselerin bu sebepten ileri geldiği şüphesizdir. Doğrudan doğruya İlhanlıların idare ettiği Orta Anadolu'da bu siyasî ve içtimaî hadiseler cereyan ederken daha ilk Moğol darbesiyle Selçuk devleti sarsıldıktan itibaren Türkmen beyleri uclarda bir takım küçük devletler kurmıya başlamışlardı ki bunların Selçuk veya İlhanlı devletiyle bağlılıkları pek zayıf ve lafzî idi. Kısmen eski Selçuk toprakları ve onun her türlü devlet teşkilât ve an'aneleri üzerinde kurulan bu beylikler askerî iktalarla birlikte mîrî toprak rejimini de aynen almışlar veya muhafaza etmişler ve hakimiyetlerini genişlettikleri hıristiyan topraklarına da bu sistemi götürmüşlerdir. Esasen, aşağıda mîrî toprak rejiminin menşeinden bahsederken de temas edeceğimiz üzere, göçebe ananelerine daha fazla bağlı bulunan bu beylikler, her halde, daha menşelerden beri bu rejimin esasına yabancı değillerdi. Bu suretle askerî iktalarla birlikte mîrî toprak sistemini de yaşatan bu Türkmen devletleri Moğol hâkimiyetinin Orta Anadolu'da zevali üzerine bu tarafları da idarelerine altına aldılar ve buralarda henüz yaşamakta olan mîrî rejimini eski şekilde kuvvetlendirmiş oldular. Böylece daha başlangıçta toprakları mîrî reji-

mine dayanan Osmanlı devleti Anadoluda ilhak ettiği memleketlerde de aynı rejim ile karşılaştı ve bu hususta bir güçlüğe maruz kalmadı.

III.

Selçuk Türkiyesinde toprak mülkiyetinin devlete ait (*mîrî*) olduğunu böylece meydana koyduktan sonra bu topraklar üzerinde çalışan reâyânın bunları ne gibi hukukî esaslar dairesinde işlediğini, toprak ve devletle münasebetlerini, hiç olmazsa ana hatlariyle, tesbit etmek icabeder. Kaynakların bu hususiaki nedretini, esaslardaki aynîyete dayanarak, Osmanlı devrinin zengin vesikalariyle gidermek yolu bugün için zarurîdir. Burada umumî esaslarını tesbit etmekle iktifa edeceğimiz mîrî toprak sisteminde devletin mülkiyet hakkı, toprakların yüksek murakabesinden ibaret olup ona bizzat tasarruf köylünün hakkı olarak tanınmakta, yani devlet toprakların mülkiyet hakkını elinde bulundurmak suretiyle amme menfaati için takip etmekte olduğu geniş ziraî ve içtimaî siyaseti tatbikte her türlü serbestîyi elinde tutmaktadır. Aşağıda mîrîleştirme faaliyetinin hangi sebep ve şartların neticesi olarak vücut bulduğunu tesbit ederken söyliyeceğimiz üzere bu sâyede devlet kendi selâhiyetlerine dayanarak yeni fethedilen topraklarda mütemadiyen Orta Asya'dan geçen Türk kabilelerini iskân etmek imkânını bulurken öte yandan, eskiden olduğu gibi fetihten sonra da, büyük bir toprak aristokrasisinin zuhuriyle vücut bulacak olan içtimaî tezatlara da fırsat vermemektedir. Reâyâya tanıdığı bazı haklar sayesinde de onu *yarıcı* veya *serf* vaziyetine sokmamıya dikkat etmektedir. Filhakika köylü işliyebildiği (bir çiftlik) miktardaki toprağa kendi mülkü gibi tasarruf etmekte ve fakat bu toprağı satmak, vakıf ve hibe etmek haklarına sahip bulunmamaktadır. Yalnız, umumiyetle, iktâ sahipleri gibi, köylünün de elindeki toprağı ziraat etmek şartiyle oğluna mîrâs bırakması hakkı teâmül olarak tanınmaktadır. Köylü mülkiyet hakkına mâlik olmadığı için vakfiyelerde reâyâya ait arazinin vakıf edildiğine dair bir kayıt mevcut değildir. Çiftçi, toprağı devlet namına idare etmekle mükellef, iktâ sahibine *tapu* [22] bedeli vere-

[22] Eski türkçe diğer kitabe ve metinlerde olduğu gibi Kâşgarî'de de

rek tasarrufuna geçirdiği bu toprağı boş bırakmak veya terketmek hakkına malik değildi [23]. Köylü işlediği toprak için onun verim kabiliyetine ve bulunduğu bölgenin arazi tahriri yapıldığı zaman tesbit edilen kanuna göre, istihsalinin bir kısmını devletin mümessili olan iktâ sahiplerine vermekle mükellef olup gerek bizzat devlet ve gerekse onun mümessilleri reâyâdan kanunun tayin ettiği toprak *kira* (vergi)'sından fazla talepte bulunamaz. Böylece devlet de bu kayıtlar dahilinde reâyânın toprak üzerindeki bu tasarruf hakkına riayete kendini mecbur hissetmektedir. İbn Bîbî'nin *"İktâ sahiplerinin çiftçiden bir kuş kanadı fazla talepte bulunmalarına imkân yoktu"* tarzındaki ifadesi de bunu gösterir [24]. Köylünün mahsulâtının ne kadarını vergi olarak ödediği kat'î olarak tesbit edilemiyorsa da, her halde yerine göre değişmekle beraber, bu miktar şer'î olan onda birden fazla idi. Yukarıdaki bir hesabımıza göre üçte birinin alındığı anlaşılıyor. Aşağıda belirteceğimiz üzere menşei mirî toprak iken soradan mülk ve vakıf haline geçen ve hukûkî vaziyeti sâbit kalan diğer bu gibi yerler gibi Karataya ait iki vakıf köyün çiftçilerinden mahsullerinin beşte biri alınacağı kaydı vergi nisbetini göstermek bakımından ehemmiyetlidir [25]. Fakat bütün vergiler bundan ibaret değildi. Karatay vakfiyesi adı ve mahiyeti bilinmiyen diğer vergilerin de mevcudiyetine işaret eder. Nitekim İbn Bîbî, Osmanlı devrinde olduğu gibi Selçuklu devrinde de, miktar ve zamanı muayyen olmayan, *ʿavârıż*, vergisinin alındığına işaret eder [26]. Bundan başka Osmanlı devrinin çift akçesine tekabül eden bir

tapu (ğ) hizmet manasında kullanılmıştır (I, 311) ki hizmeti karşılığı iktâ sahibine verilen paraya ve bu muameleye bu münasebetle «tapu» denilmiştir.

[23] Yalnız Türkiye'de değil diğer İslâm ülkelerinde de çiftcinin hür olduğu halde daha İslâmın ilk çağından beri toprağa bağlı olduğuna dair pek çok misaller mevcuttur (Bk. I. Petrüşevskiy *Moğol hâkimiyeti devrinde İran'da Çiftçi sınıfının toprağa bağlılığı meselesi*, Voprosi istorii, 1947, s. 59—70).

[24] مقطع را بهیچ کونه امکان نبودی که یك پرمرغ زیادت از فلاح مطالبه کنند (*İbn Bîbî*, s. 477).

[25] و شرط الواقف زادالله توفیقه ان لایؤخذ من الفلاحین بالقریتین المذکورتین من حاصل زروعهم غیرالخمس و من اخذ کان ظالماً متعدیاً و الظالمین اعدلهم عذاباً الیماً و الحقوق الباقیة یؤخذ منهم کما عهد من غیر نقض حسب الموضوع *(Selçuk devri vakfiyeleri*, III, Belleten XLV, s. 96). *ʿAvârıż-ı divânî* diğer İslâm devletlerinde de mevcut olmuştur (Bahaeddin Bağdadî, *et-Tavassul ila't-tarassul*, nşr. Tahran, s. 117; Nahçevânî, *Düstûr el-Kâtib*, Köprülü Ktp. Nr. 1241, 202a).

verginin de mevcut olduğunu Aksarâyî bildirmektedir. Filhakika 699'da bir çiftlik araziden bir gümüş *dinâr* (6 dirhem) alınması kararıyle Nizameddin Hoca Vecîh Anadolu'ya gönderilmişti [27]. Bundan başka köylü, Moğol devrinde *kopçur* denilen, bir hayvan vergisi de vermekte idi.

Böylece köylü fiiliyatta bu kayıt ve mükellefiyetlere tâbi olarak işlediği toprağın mülkiyetine sahip imiş gibi bir netice hasıl olmakta idi. Devlet boş veya yeni fethedilen yerleri iskân ve imar maksadiyle istediği zaman reâyâyı bu topraklara nakleder ve onları müstahsil vaziyetine getirmek için de lâzım olan çift öküzleri, tohumluk ve ziraat âletleri tevziinde bulunur [28]. Reâyânın tasarrufunda bulunan toprağa tam bir mülkiyet hakkiyle sahip olmaması ve ödemekle mükellef olduğu vergilerin miktarı çiftçilerin pek iyi bir durumda olmadıklarını göstermekte ise de devletin herkesi topraklandırmak ve ondan faydalandırmak ve bütün memleket topraklarını işletmek gayesi göz önüne getirilince, başka memleketlere nazaran, cemiyet bakımından sistemin daha âdil ve musavatçı bir mahiyette olduğu anlaşılır. Bu münasebetle Türkiye'deki reâyânın vaziyeti yalnız Garbî Avrupa'nın *feodal* cemiyetiyle değil diğer islâm memleketleri reâyâsiyle de mukayese edildiği takdirde daha iyi bir durumda olduğunu söyliyebiliriz. Filhakika islâm memleketlerinde hususî toprak mülkiyeti esas olmakla beraber oralarda bulunan reaya toprak mülkiyetini haiz bulunan aristokrat sınıfın elinde ve mîrî toprak rejiminin bahşettiği bütün haklardan mahrum idi. Hattâ bazı bölgelerde toprak köleliği *(servage)* sisteminin câri olduğuna dair de elimizde vesikalar mevcuttur. Büyük mülkiyet sahipleri elinde çalışan reâyânın toprak üzerinde hiç bir hakkı yoktu ve bir ameleden başka bir şey değildi. Öte yandan Bizans idaresindeki Anadolu halkının feodaller elinde Selçuklu devrine nazaran çok daha kötü ve sefil bir durumda olduğuna dair kâfi derecede malûmata sahibiz [29]. Bugün

[27] *Aksarayî*, s. 258.

[28] Anadolu'ya gelen bir çok Oğuz boyları bu suretle memleketin türlü bölgelerine yerleştirildiği gibi hıristiyan reâyâ'nın muhtelif zamanlarda memleketin türlü bölgelerine nakl ve iskân edilmiş, devlet imâr ve ve istihsali temin maksadiyle bunlara tohumluk, ziraat âletleri ve öküz tevzi etmiştir, ki bu hususta elimizde çeşitli kayıtlar mevcuttur.

[29] Ch. Diehl, *Byzance*, Paris 1934, p. 165-179. Bilhassa Ermeni kaynak-

Türkiye'nin bir çok memleketlere nazaran toprakların tevziinde, daha ahenkli ve mütecanis bir bünye arzetmesi Selçuklu devrinde konan ve Osmanlı devrinde muvaffakiyetle tatbik edilen bu tarihî esasların bir neticesidir.

IV.

Selçuklular, memleketin bütün topraklarında, devlet mülkiyeti esasını kabul ve tatbik etmekle beraber, bazı maksatlarla mahdut bir nisbette, hususî toprak mülkiyetine de müsaade etmişlerdir. Hususî şahısların mülkü halinde bulunan topraklar hukukî mahiyetleriyle başlıca iki kısma ayrılmaktadır. Birincisi, o zaman İslâm memleketlerinde câri olan bugünkü manasile, mülkiyet şeklidir. Yani böyle bir toprak mülkiyetine sahip olan devlete muayyen ve kanunî vergilerini vermek şartiyle ona tam manasiyle temellükte serbesttir; toprağını satar, vakıf ve hibe eder, ölünce şer'î mîrâs hukuku hükümlerine göre vereselerine intikal eder. Bu türlü mülk topraklara şehir ve kasabalar civarında bulunan sulak tarla, bahçe ve meyvalıkların dahil olduğunu gösteren türlü kayıtlar elimizde mevcuttur. Filhakika Alâeddin Keykubâd kardeşi İzzeddin Keykâvüs'a mağlûp olarak Ankara kalesine kaçarken Niğde'ye uğrayan Zahîreddin İli, şehir halkını kendine bağlamak ve İzzeddin'e karşı mukavemetlerini temin etmek maksadile, halkın mülkiyetinde bulunan şehir civarındaki bağ ve bahçelerini satın alarak onlara: "*eğer Keykâvüs'un askerleri şehri muhasara eder ken bağ ve bağçeler harap olursa benim mülküm harap olur; eğer ben galip veya mağlûp olursam mülkler tekrar sizin olur*„ [30] dediğine dair İbn Bîbî'nin kaydı bu bakımdan mühimdir. Evvelce Melikşah zamanında vergileri tesbit edilen Diyarbakır'ın halkın mülkiyetinde bulunan nehir kenarındaki tarla, bağ ve şebzeliklerinin II. Gıyaseddin Keyhusrev tarafından, teslim şartları mucibi, vergiden muaf kılındığına dair kayıt da burada zikredilebilir [31]. Bu hususa dair mebzul kayıtlar Selçuk devri vakfiyelerinde şehir

ları Selçuklular zamanında daha âdil ve müreffeh bir hayata kavuştuklarını ifade ederler.

[30] *İbn Bîbî*, s. 119.

[31] İbn al-Azrak, *Târiḫ Mayyafârḳin*, British Museum yaz. 1506, *İbn Bîbî*, s. 496.

ve kasabalar civarındaki yerlerin hep müslüman ve hıristiyan reâyânın mülkü olarak gösterilmesiyle meydana çıkmakta ve bu mülkiyet hakkı dolayısiyle de buralardaki yerlerin vakıf edildiğine pek çok misaller bulunmaktadır. Devletin, şehir ve kasabalar civarında halka bu türlü ve mahdut mülkiyet hakkını tanırken, mîrî toprak rejiminde olduğu gibi, yine memleketin imarını temin ve istihsalin arttırılmasını teşvik gibi yüksek bir gaye ile hareket ettiği şüphesizdir. Filhakika hakkı tanınmadıkça, hususî çalışmalara ve uzun vâdeli itinalara muhtaç olan, bağ, bahçe ve meyvalıkların yetişmesine imkân olmadığı düşünülürse Selçuklu devletinin bu mülkiyete neden cevaz verdiği anlaşılır. Bu topraklardan devlet, arazinin verim kabiliyetine, nehir, kanal veya dolapla sulanma vaziyetine göre değişen, örfî ve şer'î vergiler almakta idi ve zaman zaman bu vergilere esas olan tahrirler yapılıyordu, ki Keyhatu zamanında Yavlak Arslan Konya civarında bulunan bağ, bahçe halindeki mülkleri ehl-i hibrenin tahminleri esasına göre yazarak vergilerini tesbit etmişti[32].

Bu mülkiyet yanında devletin köy ve mezraa gibi muayyen toprak parçaları üzerinde kendisine ait hak ve salâhiyetleri hususî şahıslara terk etmesinden ibaret olan ikinci nevi bir mülkiyet şekli daha vardı, ki bunun menşei Selçukul sultanlarının, kendilerine fevkalâde hizmet etmiş olanlara, ikta vermekten daha büyük bir ihsan olduğu için, bu gibi yerlerin temlik edilmesidir. Filhakika IV. Kılıç Arslan'ın Erzincan köylerini maiyetinde bulunan beylere iktâ ederken kardeşi Keykâvüs'ün elinde bulunan memleketlerin idaresini kendi emrine aldığı takdirde buraları onlara temlik edeceğini vadetmesi de bunu gösterir[33]. Selçuk sultanları türlü vesilelerle ve bilhassa tahta çıktıkları zaman güzide beylere bu türlü temlikler yaptıklarına dair kaynaklarda bir haylı malûmat vardır. Bu temliklerin bazan bir kaç köyü de aşarak bir vilâyeti içerisine alan bir genişliğe kadar vardığı müşahede edilmektedir. Selçuklu devlet adamlarına ait bir çok büyük vakıfların menşei de bu suretle temlik edilen malikleri tarafından vakfedilmesidir. Mîrî topraklardan ayrılarak yapılan bu temliklerde mülkiyet, birinci nevide olduğu gibi,

[32] *Anonim Selçuknâme.*

[33] ثم ان السلطان ركن‌الدين فرق ضياع ارزنجان على امرائه اقطاعاً و وعدهم بانه متى استولى على مملكة اخيه اعطاهم ذلك الضياع املاكاً (ʿAynî, *ʿIḳd al-Cumân*, Cilt XIX, Veliyyüddin Ef. Ktp. Nr. 2391, s. 474).

toprağa tasarruf şeklinde tam mülkiyet olmayıp devletin mîrî topraklarındaki vergilerinin şahıslara terki'nden ibarettir. Nitekim İbn Bîbî Kir Fard'a temlik edilen bir kaç köyden her birinin bir şehir kadar vergi verdiğini kaydederken bunu kastetmiş olmalıdır[34]. Menşei bu türlü mülklere dayanan vakıf köylerin vakıf hissesi de vaktiyle iktâ sahibine, sonra da mülk sahibine verdiği vergilerin aynıdır. Nitekim Karatay'ın vakfettiği köylerin vakıf hissesinin vergileri olduğunu yukarıda zikretmiştik. III. Gıyâseddin Keyhusrev, 672'de, Horasan'lı Şeyh Behlül Dâne'nin zâviyesi için vakfettiği köyün vakıf hissesinin de *"eski, yeni ve bütün divana ait vergilerinin"* olduğu vakfiyesinde kaydedilmiştir[35].

Sultanların bir hizmet karşılığı olduğu gibi, beylere veya zenginlere, para karşılığı olarak temlik ettiği köyler de vardır. Satış suretile yapılan bu türlü temliklere dair Selçuk mahkemelerinden çıkmış bir takım resmî ve orijinal vesikalar bugün elimize geçmiş bulunmaktadır. Meselâ İzzeddin Keykâvüs, 657'de, Seferihisar'a bağlı *Boğus* köyünü Emir İsmail bin Artuk'a elli *sultânî altun*'a ve 660'da, Amasya'da İlarslan köyünü Emir Esedüddin bin Yağıbasan'a üç yüz *sultânî altun*'a satıp temlik ettiğini eldeki şer'î mahkeme vesikaları ifade etmektedir[36]. Satış suretiyle yapılan bu temliklerde de mülkiyetin devlete ait vergilere mahsus olduğu bizzat bunların satış fiyatlariyle de tesbit edilebilir. Filhakika Hamid oğulları zamanında, 780'de, Akşehir'de bulunan *Subaşı* bağının elli altın *flori* (Frenk sikkesi) ile satıldığını gösteren *temliknâme* de dikkati çekmektedir[37]. Şehir civarında bulunan, binaenaleyh birinci nevi yani tam mülkiyet olan bir bağın bir köy fiyatında satılması hâdisesi köy satışlarının sadece vergilerine ait mülkiyet üzerinde cereyan ettiğini gös-

[34] وملکیت چند پاره دیه شهره که هر یك بهرهٔ شهری دادی (*İbn Bîbî*, s. 248).

[35] بجميع الحقوق الديوانية على اختلاف انواعها (Vakıflar U. M. arşivi, def. Nr. 582, s. 247).

[36] بثمن من الدنانير الحمر السلطانية العذبة الكيكاوية خمسون ديناراً (Vakıflar U. M. arşivi, Fihrist II, s. 609) ; بثمن مبلغه من الذهب الغير المسكوك السلطان بثلثماية دينار (Vakıflar U. M. Dolapta tomar halinde Nr. 243).

[37] İ. H. Konyalı, *Akşehir*, s. 400. Buna mukabil Hamid oğulları zamanında bir köy de 1000 dirheme satılmış (aynı eser. s. 395), 702 tarihinde Husrev Çelebi Hamid Bey (Hamid oğullarının ilki)'den Derbend-ağzı mezraalarını 1120 altın flori'ye satın almıştır (Vakıflar U. M. Defter No. 579, s. 399).

terir. Bu gibi köylerin vergilerine tasarruf manasını tazammun eden temliklerde mülkiyet hakkı tamdır. Yani satılabilir, vakıf, hibe ve irs edilebilir. Esasen bu husus bizzat temliknâmelerde de tasrih edilir. Meselâ IV. KılıçArslan'ın kadı Ebulmuhsin bin Ahmed bin el-Merendî'ye Lârende'ye tâbi *Sıdırga* mezraasını şer'î temlik ile temlik ettiğini gösteren temliknâme bu mülkün sahibi tarafından satılabileceği, vakıf, hibe ve irs edilebileceğini kaydetmektedir[38]. Zamanla hemen ekserisi vakıf haline gelen bu mülk köyler tamamiyle veya kısmen satılmak suretiyle elden ele geçiyordu. 700 tarihinde Alp Arslan bin Mehmed, Amasya'da bulunan *Ortaköy*'ün dörtte birini Ebu Bekir bin Ali bin Arabşâh'dan üç bin dirhem gümüşe satın almıştır[39]. Satış suretiyle yapılan bu temlikler, mîrî topraklardan yapıldığı için[40], devlet kendi hakkını terkeder ve, reâyânın hukukuna riayete mecbur olarak, toprağın bizzat tasarrufunu satamaz veya temlik edemez. Bu münasebetle mîrî halinden mülk haline ve mülk halinden vakıf haline gelen bu gibi köylerde çalışan reâyânın hukukî durumunda bir değişiklik bahis mevzuu olamaz. Reâyâ eskiden devlete veya onun mümessili iktâ sahibine verdiği şer'î ve örfî vergileri bu sefer aynen mâlikâne sahibinev eya, vakıf haline gelmiş ise, vakfın mütevellisine verir. Mülk sahibi veya vakıf mütevellisi, devletin evvelce mîrî iken reâyâya kanuna göre tanıdığı haklara riayete mecburdur. Devlet evvelce iktâ sahipleri idaresinde olduğu gibi mülk sahipleri veya vakıf mütevellileri idaresine geçen reâyânın bunlarla münasebetlerinin kanun çerçevesinden çıkmamasını teşkilâtiyle kontrol eder. İktâ sahipleri arasındaki fark mülk sa-

[38] Vakıflar U. M. Defter Nr. 484, s. 356.

[39] ثلث آلاف درهم فضى طلغمى رايج فى بلاد الروم . Elimde bulunan bu hüccette geçen «talgam» tabiri dikkati çeker (Bu hususta *Orta Çağ Türkiye iktisadî tarihi* adlı eserimizde malûmat vardır).

Mahkemelerde kadılar tarafından yapılan bu temlik vesikalarına ticarî havale senetleri gibi, farsça *çek* tabirinin arapçası olan sakk (cemi: sukûk, sikâk); deniliyordu (*İbn Bîbî*, s. 40 ; Dustur al kâtib, 202 a); bunların tomar halinde bir sureti mülk sahiplerine veriliyordu. Vakfiye ve kitabe halindeki vergi kanunnâmelerinde olduğu gibi bunların sonuna da *«bunu değiştiren Allahın, meleklerin ve bütün insanların lânetine uğrasın»* formülü ilâve edilirdi. Bunlar o mahallin vergi tahrirlerinde hulâsa olarak defterlere geçirilirdi.

[40] بعد تحقق جملة الشرائط التى يسوغ لاجلها بيع المبيع المذكور وماجرى مجراه من العقارات المنخرطة فى سلك الاموال المضافة الى بيت مال المسلمين (Vakıflar U. M. Tomar Nr. 243).

hipleri ellerindeki toprakları satmak, vakıf, hibe ve miras yapmak hakkına tamamiyle mâlik oldukları halde iktâ sahipleri ancak teamül ve bir takım şartlar mucibince elindeki toprağın idaresini ölümünden sonra oğluna bırakabilir. Devletin bazı malikânelerde, Osmanlı devrinin *mâlikâne—dîvânî* sisteminde olduğu gibi, vergilerin bir kısmını kendisinde bırakmak üzere yaptığı temliklerin de bulunduğu anlaşılıyor ki bununla feodalleşme hareketlerine mani olmak istediği zannedilebilir [41]. Bu nevi temliklerde birinci nevi yani bizzat toprağa tasarruf şeklinde tam mülkiyet bahis mevzuu olamıyacağı için eldeki temliknâmelerin, çok defa, nazari islâm hukukunun tanıdığı esaslar dairesinde, meselâ temlik edilen köyün "bütün hudut, hukuk, muzafatiyle, tepe ve düzlükleri, sulak ve kır arazisi, ağaçları, haram yerleri, meskenleri, suları ... „ ile teklik edilmesi köyün birinci nevi mülkiyete ait haklarını köyün bütün cüzlerine şâmil bulunduğu tarzında anlaşılmak icabettiği gösterir.

V.

Askerî iktâlarla birlikte Selçuklulardan Osmanlılara geçen ve Türkiye'de asırlarca cemiyetin hukukî, idarî ve askerî temellerinden biri olan mîrî toprak rejiminin hangi menşe'den geldiğini aydınlatmak ve Selçukluların bunu ne gibi gayelerin tahakkuku için tatbik ettiklerini meydana koymak, şüphesiz, üzerinde durulması gereken bir meseledir. İslâm dünyasındaki toprak idaresi ve feodalizm meselelerine dair bazı tetkiklerde Selçuk iktâı ve onun menşei hakkında da, hususî bir araştırma mahsulü olmayan, bazı fikirlere rastlanmakta ve onun üzerinde bazan Abbâsî, bazan eski İran'ın tesirleri aranmakta; hattâ, Selçuklu iktâının bir devamından başka bir şey olmayan, Osmanlı tımarının da Bizans'dan geldiği hakkında bir takım fikirler ileri sürülmekte idi. Bu menşe nazariyeleri arasında bunun Selçuklularla Orta Asya'dan getirildiğine, binaenaleyh menşei Türk olduğuna dair, yine bir tetkike dayanmadan, beyan edilmiş fikirler de mevcuttur[42]. Selçuklu askerî iktâı hakkında

[41] Osmanlı devrinde *malikâne-dîvânî* sistemi Prof. O. L. Barkan'ın (*Türk hukuk ve iktisad tarihi mecmuası* II, s. 119-184) makalesinde tetkik edilmiş ve Osmanlılardan daha önceki zamanların bazı izleri tesbit edilmiştir.

[42] Bu fikirlerin hülâsası için Prof. Fuad Köprülü'nün yukarıda zikredilen

malûmat veren kaynakların bunu doğrudan doğruya Nizâmülmülk'ün icâdı olarak göstermeleri bu sistemin İslâm dünyasınca meçhul olduğunu, İslâm müelliflerinin bunu Abbâsî iktâı ve İran tesiriyle alâkalı görmediklerini ifade etmektedir. Bütün imparatorluğun askerî iktâlara ayrılması gibi büyük bir değişikliği gösteren bu sistemin sırf Nizâmülmülk'ün dehâsiyle vücut bulmasına dair kaynakların izahı bunun İslâm dünyasında, ilk defa olarak devlet teşkilâtının başında bulunan bu devlet adamı vasıtasiyle tatbik edildiğinden başka bir mana ifade etmez. İslâm dünyasında ilk defa Selçuklularla birlikte tatbik edilen askerî iktâların menşei hakkında fikirler ileri sürülürken bunun tarih sahnesine yeni çıkan bir kavmin daha evvelki zamanlarda yaşadığı içtimaî, hukukî ve askerî hayat ve ananelerine münasebetlerini düşünmemek ve tamamiyle yeni olarak getirdiği bir müessesenin kaynaklarını kendi bünyesinde aramamak tarih tetkikleri usûlüne aykırıdır. Halbuki bizce Selçukluların toprak mevzuunda yaptıkları yenilik toprak idaresinden yani askerî iktâların tesisinden ziyade toprak hukukunda yani Türkiye'de hususî toprak mülkiyeti yerine devlet mülkiyeti (*mîrî*)'nin tatbikinde vukubulmuştur. Müslüman memleketlerde olduğu gibi iktâ sistemi, hukukî vaziyeti ne olursa olsun, devletin vergi almak hakkına malik bulunduğu her yerde kurulabilirse de mîrî toprak rejiminin yaşıyabilmesi iktâ idaresini zarûrî kılmaktadır. Bundan dolayı mîrî toprak rejiminin menşeini izah ederken Selçuklu iktâının menşei de aydınlanmış olacaktır. Nitekim Selçuklu iktâiyle meşgul olanlar bunun Türkiye'deki mîrî toprak rejimiyle münasebetini bilmiş olsalardı iktâlardan ziyade bu mîrî toprakların menşei ile alâkadar olurlar ve bu suretle bunun Türk'lerin İslâm dünyasına hâkim olmalarından önceki içtimaî ve hukukî hayatlariyle alâkası olacağı üzerinde durmak lüzumunu hissederlerdi. Zira bazı zâhirî benzerlikleri dolayısiyle Abbâsî iktâı ile Selçuk askerî iktâı arasında münasebet kurmak İslâm dünyasında mevcut olmayan mîrî toprak rejiminin menşeini izah etmekten daha kolay gözükür. Biz mîrî sistemi ve onunla bağlı olarak askerî iktâların menşeinin Selçukluların İslâm dünyasına hâkim olmalarından önceki içtimaî ve hukukî hayatla-

makalesinde ve 1938' de Zürich'te toplanan «*Tarihî ilimler kongresi*»ne sunduğu muhtırada verilmiştir (Belleten XIX). Bu fikirlerin münakaşası ve Abbâsî iktâı ile mukayesesi mîrî toprak rejiminin menşeini izahta lûzumsuzdur.

rında aramanın daha doğru olacağı kanaatindeyiz. Filhakika mîrî toprak rejimiyle askerî iktâların meydana çıkması sebeplerini, bugün henüz vesikaların kifayetsizliğine rağmen, eski Türk devlet telâkkisi, içtimaî hayat tarzı ve Anadolu'nun fethini hazırlıyan tarihî âmillerle izah edilebileceği fikrindeyiz.

Eski Türk devletlerinin, kısmen yerleşik de olsa, göçebe hayat tarzı ve an'anelerine göre bir toprak mülkiyeti telâkkisine sahip olacakları muhakkaktır. Göçebeler için toprakların ehemmiyeti hayvanlarına otlak vazifesini görmesindedir. Bu otlakların şahısların değil kabîle veya cemaatlerin mülkiyetinde bulunacağı, binaenaleyh cemâate mensup âileler için müşterek bir mülkiyet veya intifaın bahis mevzuu olacağı, bu hayat tarzının zarurî bir neticesi olarak, şüphesizdir. Yarı veya tam yerleşik bir hayata geçen bu göçebeler, üzerinde oturdukları toprakların bir kısmını ziraat ettikleri zaman bu müşterek mülkiyet esası, otlaklarda olduğu gibi, ziraat sahalarına da intikal eder. Filhakika Yedi-Su havalisinde oturan Kazak-Kırgızlar'ın ziraat ettikleri topraklarda hususî mülkiyet ve cemâat mülkiyeti olmak üzere iki türlü mülkiyet ahkâmı câridir. Hususî mülkiyet halinde bulunan arazi, kabîlenin müşterek mülkiyetinde bulunan toprakların paylaşılması veya şahsa ve kabileye ait olmayan boş yerlerin benimsenmesi suretiyle teşekkül etmiştir. Bu hususî mülkiyete sahibi tam manasiyle temellük eder; ölünce oğullarına miras bırakır; varis bulunmazsa cemâate intikal eder. Cemâat içerisinde yeni bir âile kurulunca cemâat ona, idaresindeki araziden, bir hisse verir veya arazi yoksa yeni bir arazi tedarikine çalışır. Cemâat mülkiyetine ait arazi ise muayyen parçalara bölünerek bir kira mukabilinde şahısların muvakkat istifadesine terkedilir. Bu Bu arazinin kiracılar elinde bırakılma müddeti muhtelif yerlerde toprak, su ve ekim şartlarına göre değişir. Bazı yerlerde cemâatin şahıslara vereceği arazi parçaları ilgililer arasında kur'a ile taksim edilir. Sulama ve kanal tesisleri de ferdî veya müşterek vücûda getirildiğine göre mülkiyeti de ferde veya cemâate aittir. Arazi ve su hukukiyle ilgili olarak ortaya çıkan mesele cemâat teşkilâtı tarafından hal ve fasledilir. Gittikçe cemâat mülkiyetinden ferdî mülkiyete doğru bir tekâmül de göze çarpmaktadır[43]. Öte yandan

[43] Rumyantsev, *Yedi-Su vilâyetinin yerli ve eski Rus muhacıri işlet-*

Selçukluların dahil bulunduğu etnik gruptan olan bugünkü Türkmenistan Türkmenler'inde toprakların ferdî bir mülkiyet ile birlikte cemâat mülkiyeti esasına göre bir hukukî duruma tâbi olması ve Anadolu dışında bulunmaları Selçuk mîrî sisteminin menşeini izah bakımından pek mühimdir. Gerçekten Türkmenlerde de, Kazak - Kırgızlarda olduğu gibi, arazi hususî mülk ve *sanaşık* denilen cemâat mülkiyeti olmak üzere iki kısma ayrılmaktadır. Pek eski zamanlardanberi bir iskân sahası olan Murgab ovası XVII — XVIII. yüzyıllarda Türkmenler tarafından işgal edilince burada da cemâat mülkiyeti esası câri olmuştur. Cemâat mülkiyeti tamamiyle Türkmen *urug-oymak* teşkilâtı esaslarına göre yapılmıştır. Meselâ Murgab havzası Toktamış ve Ötemiş urugları arasında paylaşılmış ve bu iki guruptan herbiri toprakları kendi teşkilâtına dahil cemâatlar arasında derece derece (Toktamış urugunun hissesi 25, Ötemiş'in 13 *avıl* - cemâat'e) taksim etmiştir. Evli olan veya, *Yoltan* obasında olduğu gibi, 16 yaşını bitiren her erkek cemâate ait araziden bir hisse almak hakkına maliktir. Müşterek araziye ait sulama tesisleri de müşterek mülkiyeti tazammun eder. Mülk arazi sabittir ; *sanaşık* arazi her sene köy reisi tarafından taksim edilir [44]. Müşterek mülkiyetin ferdî mülkiyete nazaran daha eski ve iptidaî olduğu gözönüne getirilirse Türk göçebeleri ve hususiyle Türkmenler arasında câri olan bu müşterek mülkiyetin, Selçuklular XI. yüzyılda İslâm dünyasına gelmeden önce de, Türkmenlerde ve binaenaleyh Selçuklularda mevcut olduğu kolaylıkla kabul edilebilir. İşte bu suretle biz Selçukluların Anadolu'yu fethettikten sonra hususî toprak mülkiyetini kabul etmeyip bütün memleketi devlet mülkü *(mîrî)* haline getirmeleri hâdisesini eski Türk amme hukukunda yer alan bu toprak mülkiyeti anânesinin bir devamı, İslâm-Türk cemiyetine mütekâmil bir şekilde intikali, olarak izah edilebileceği fikrindeyiz.

Kabile teşekküllerinde toprak mülkiyetinin kabileye ait olmasiyle mütekâmil siyasî cemiyetlerde bunun devlete veya onun mümessili olan sultana ait olması arasında fark yoktur. Esasen

meleri ve arazi istifadesine dair materyaller (Rusça), Petersburg 1912, III, s. 164-171.

[44] Auhagen, *Die Landwirdschaft in Transkaspien*, Berlin 1905, s. 20-29. Beni bu kayıtlardan haberdar eden dostum B. Tahir Çağatay'a çok müteşekkirim.

eski Türk devlet telâkkisinde *Kagan* (hükümdar) bütün kavmi için hukukan baba vaziyetinde telâkki edilir. Göktürk kitabelerinde Türk Kaganı kendisini aç ve çıplak halkı doyurmak ve giydirmek, az halkı çoğaltmakla mükellef saymaktadır [45]. Bu telâkki daha sonra Karahanlı ve Selçuklular devletlerinde de aynen mevcut bulunduğu için Selçuk sultanları ilk zamanlarda, hususî usûl ve merâsimlere göre, halka İran'lıların *hân-i yağma*, Oğuzların *toy* ve *şölen* dedikleri umumî ziyafetleri vermekle mükellef idiler. Kabîle reisleri bu umumî toplantı ve ziyafetlerde örfî hukuk (türe)'un kendileri için tayin ettiği mevki (*orun*)'de ve ona göre tayin edilen hisse (*ülüş*)'yi almak hakkına malikti. Hakan kavminin bu haklarına riayet etmezse babalık vazifesini ihmal ettiği için halkın isyanına mâruz kalır. Nitekim gittikçe Türk kabîle an'anelerinden uzaklaşarak bir İslâm sultanı gibi hareket eden Melikşâh Semerkand ve Özkend seferinde halka ziyafet vermediği için bu vaziyet Maveraünnehr'lilerin ve hususiyle *Çigiller*'in şikâyetlerini mucip olmuştu [46]. Bu hukukî esasa riayetsizlikten dolayı Dış-Oğuz'a karşı isyanını tasvir eden *Dede Korkut* kitabının son hikâyesi bu bakımdan mühimdir [47]. Bu suretle eski Türk hükümdarları bütün kavminin babası gibi salâhiyet ve vazifeleri haiz olarak onun yaşayışı, maişeti ve iskâniyle yakından alâkalıdır. Gök Türk hükümdarı Kapağan'ın, 698'de, vaktiyle Çin'e yerleştirilmiş olan birkaç bin çadır halkını kendi topraklarına nakledip onlara Çin'den aldığı üç milyon tohumluk ile üçbin ziraat âleti tevzi ederek iskân etmesi hâdisesi Kagan'ın bu babalık vazifesi ve toprakların devlet mülkiyetine ait olmasiyle alâkalı olsa gerek [48]. Kabîle teşekküllerinde kabîle reisi, kabilelerin vücuda getirdikleri birlik (devlet)'de de Kagan, velâyet-i pederâne vaziyeti dolayısiyle birlik ve ona ait müşterek mülkiyetin de mümessilidir. Her türlü işler gibi bu müşterek toprakların yüksek mülkiyet ve murakabesi de onun elinde olmalı ve örfî hukuk (*türe*) ahkâmına göre bunları idare etmek ona ait bulunmalıdır. Kabîle reisleri, askerî teşkilâta dayanan devlet işlerinin idaresinde, vergi tahsilinde, asker toplanmasında Kagan'ın kabîleler nezdinde

[45] V. Thomsen, *Inscriptions de l'Orkhon*, Helsingfors 1896, p. 108.
[46] Nizâmülmülk, *Siyâset-nâme* nşr. Schefer, s. 115.
[47] Nşr. Orhan Şaik, İstanbul 1938, s. 114.
[48] St. Julien, *Documents sur les Tou-kiue*, JA 1864, p. 417.

mümessilleridir. Muharebe veya umumî toplantı zamanlarında hükümdar onlara oklar gönderince maiyetlerindeki silâhlı suvarilerden lüzumlu kadariyle Kagan'a giderler[49] ve mevki veya hizmetleri mukabili idare ettikleri kabîlelerden aldıkları vergilerle geçinirler. 718'de Çin hükümdarının Türkeş Hanı Su-lu'ya üç bin âilenin gelirini muhtevi bir dirlik *(apanage)* verdiğine dair kayıt da büyük bir iktâ ile mukayese edilebilir[50].

Böylece Selçuklular eski Türk devlet telâkkileri ve teşkilâtı an'anelerini İslâmî bir imparatorluğa nakledlerlerken göçebe devrinin toprak idaresi ve mülkiyetini de ileri bir cemiyetin bünyesine uydurmak suretiyle bunu asırlarca sağlam bir nizamın temellerinden biri haline getirmişlerdir. İmparatorluğun yeni şartlarına göre kurulan askerî iktâların sahipleri eski kabîle reisleri olan Türkmen beylerine ve Türk askerî sınıfına verilmiştir. Diğer taraftan henüz göçebe hayatını muhafaza eden Türk kabile reislerinin sultana ve maiyyetinde bulunan göçebelere karşı münasebetlerinde hiç bir değişiklik olmamış ve sultanlar tarafından Türk kabîle reislerine yapılan iktâlarda göçebeler tarafından eski müşterek mülkiyet esasına göre tasarruf edilmiştir. Bu suretle Türk kaganı Selçuk sultanı olurken eski Türk devlet telakkisine göre haiz olduğu vasıfları fazlasiyle muhafaza etmiştir[51] ki bütün memleketin sultanın mülkiyetine ait olması da bu hâkimiyet telakkisinin bir devamından başka bir şey değildir. Bu arada Selçuk sultanlarının mîrî

[49] Benim *«Eski Türklerde okun hukukî bir sembol olarak kullanılması»* (Belleten, XXXV) adlı makaleme bak.

[50] Chavannes, *Les Tou-kiue Occidentaux*, Ext. T'oung Pao, p. 36.

[51] Selçuk istilâsından sonra, bilhassa Komnen'ler zamanında, Selçuk iktâı gibi, hususî mülklere ve kilise arazisine değil, sadece devlete ait topraklar üzerinde kurulan Bizans *pronoya* sisteminin Selçuk iktâı ve mîrî sisteminden gelmesi mümkündür ve bu hususta Bizantinistlerin nazarı dikkati çekilebilir. Filhakika Türk istilâsı dolayısiyle sahipsiz kalıp devlete intikal eden toprakları Bizanslıların Selçukluların tesirile bu yerleri mîrî rejime tabi tutmuş olmaları mümkündür. Esasen Selçuklulardan önce Anadolu'da böyle bir şeyin mevcut olmaması bilâkis küçük ve büyük bir hususî toprak mülkiyetinin hâkim bulunması bu imkânı kuvvetlendirmektedir. Artık Osmanlı toprak idaresi ve hukukunun Selçuklulardan geldiği bedaheti karşısında Osmanlı tımarının Bizans pronoya'lariyle münasebeti, tarihî realiteye aykırı olacağı dolayısiyle, bahis mevzuu olamaz. (Pronoya hakkında bak. F. Chalandon, *Jean II. Comnène et Manuel I. Comnène*, Paris 1912, p. 614).

topraklardan ayırarak temliklerle eski Türk kaganlarının beylere verdikleri tarhanlık yarlığları arasında da bir mukayese bahis mevzuu olabilir. Mîrî toprak rejiminin menşei meselesinde daha Orhon kitabelerinden beri malûm olan tapu gibi ıstılahlar da göz önünde tutulmak icabeder[52].

Selçuk devletini Anadolu'da askerî iktâlarla birlikte mîrî rejimini tatbike sevkeden birinci âmil toprak idaresi ve hukukundaki bu millî an'ane ise ikinci mühim âmil de şüphesiz Anadolu'nun fethini hazırlıyan tarihî ve içtimaî şartların bunu zarurî kılmasıdır. Filhakika Selçuk Türkleri daha Maverâünnehr ve Horasan'da iken zengin arazi sahipleriyle sefil halk yığınları arasında mevcut bulunan içtimaî ve iktisadî tezatları görmüş, Bizans idaresindeki Anadolu'nun büyük toprak aristokrasisi elinde sürüklendiği içtimaî buhranın ve feodalleşme hareketlerinin âkibetlerini sezmiş olmalıdırlar. Fakat Selçuk devleti bu sistemi kendi geniş devletçi görüşlerine ve amme menfaati gayelerine uygun olarak tatbik ederken şüphesiz daha büyük bir takım amelî maksatların tahakkukunu düşünüyordu. Gerçekten Orta Asya'dan mütemadiyen göçen ve İslâm ülkelerinde devlet ve yerleşik halk için bir kargaşalık âmili olan Oğuz kütlelerinin yerleştirilmesi Selçuk sultanları için büyük bir mesele ve meşgale teşkil ediyordu. Anadolu iktisadî zaruretle fethedildikten sonra devlet bir taraftan boşalmış bulunan Anadolu topraklarını bu muhacirlerle iskân edip Türkleştirirken öte yandan yeni gelenlere de toprak bulmak mecburiyetinde idi. Bu da şüphesiz devletin bu topraklara tam tasarruf edebilmesi yani toprak mülkiyetini, eski an'anesine uygun olarak, elinde tutmasiyle mümkün idi. Esasen bu fetihler dolayısiyle Anadolu'nun pek çok yerleri boş kalmış, yerli halkın bir kısmı, topraklarını bırakarak hicret etmiş, devam eden Bizans ve Haçlı muharebelerinde, Selçuklu ve Danişmendli devletleri arasındaki mücadelelerde yerli halkın toptan tehcir ve iskânları vukubulmuş[53] ve bu suretle bir çok yerlerin mülkiyeti doğrudan doğruya devlete intikal etmişti. İlk zamanlarda bu gibi toprakların muhâcirlere tevzi edilmiş olduğu ve sonra da, devlet kendi mülkiyet hakkına dayanarak yerli toprak aristokratlarının

[52] Bu hususun iyi anlaşılması için ayrıca Türklerde hâkimiyet telâkkisinin tetkikine lûzum vardır.

[53] Kaynaklarda bu hususa dair oldukça malûmat vardır.

mülkiyetine müdahale ederek Türk'lere toprak bulmak imkânlarına baş vurduğu tahmin edilebilir. İşte Selçuk devleti bir taraftan millî anâne, öte yandan bu iktisadî ve içtimaî şartların zaruretine uyarak toprak mülkiyetini uhdesine almak suretiyle büyük muhâcir kütlelerini yerleştirmek ve müstahsil bir duruma sokmak imkânını bulmuş ve Anadolu'nun Türkleşmesi gibi büyük bir tarihî hâdisenin muvaffakiyetle başarılmasını temin etmiştir.

Anadolu topraklarının mîrî haline getirilmesi, an'ane ve tarihî zaruretlere uyularak, tedricî bir şekilde mi vukubulmuş yoksa fütûhat esnasında sultanlar ile ilim adamlarının verdiği bir kararın tatbiki neticesi midir? Bunun bu gün için tayini imkânsızdır. İhtimal ki Melikşâh zamanında imparatorluğun teşkilâtlandırılması için cereyan eden idarî ve hukukî faaliyetler arasında Anadolu'nun mîrîleştirilmesi hâdisesi de vukubulmuştur. Daha o zamanda Anadolu'da kurulan askerî iktâların mîrî topraklar üzerinde tesis edilmiş olması mümkündür. Bu takdirde sultanlarla islâm ülemâsının İslâm hukukunun fetih esnasında bahşettiği haklardan ve Hazret-i Ömer'in Irak taraflarında fetih sırasında kabul etmiş olduğu mîrî sistemden[54] bir kıyas mevzuu olarak faydalandıkları ve bu suretle İslâm hukukiyle örfî Türk hukukunun teklifine çalıştıkları ihtimali mevcuttur. İlk fetihler esnasında bazı yerli toprak aristokratlarının ve hususiyle Ortodoks kilisesinden memnun olmayan Ermeni asılzâdelerinin mevki ve servetlerini korumak gayesiyle de Türklere yardımlarda bulunduktan ve bazan de İslâmiyeti kabul ettikten sonra Selçuklu sultanlarından mülkiyetlerini tanıyan fermanlar aldıklarına dair misalleri çoğaltmak mümkün olursa diğer Türk ve yerli reâyâ gibi bunların da zamanla mülklerine müdahale edilerek topraklarının mîrîleştirildiği neticesi çıkar[55].

Hülâsa olarak Osmanlılarda mevcut olan mîrî toprak rejiminin onlara Selçuklulardan geldiğini, bunun eski Türk devletçiliği, toprak mülkiyeti an'anesi ve Anadolu'nun fethi esnasında karşılaşılan tarihî, içtimaî ve iktisadî şartlara uygun olarak tatbik sahasına

[54] Bak. *Kitab al-ḫarâç*, trad. par. E. Fagnant, Paris 1921, p. 86-89.

[55] *Michel le Syrien*, trad. par Chabot, Paris 1905, p. 247, Laurent, *Byzance et l'Origine du Sultanat de Roum*, Melanges Ch. Diehl, I, p. 180. *Byzance et les Turcs Seldjoucides*, p. 74. Ermenilerin Türk hâkimiyetini bu suretle tercihleri, zamanın hıristiyan müelliflerini onları hıristiyanlığa ihanetle ithama vesile olmuştur.

geçtiğini, bu tatbikatın dikkate şayan bir şekilde cemiyetin iktisadî, hukukî, ve askerî bakımdan ihtiyaçlarına uydurulup Selçuklu ve Osmanlı devletlerinin asırlarca dayandığı içtimaî nizamın esası olduğunu söyleyebiliriz.

LA LÉGISLATION TERRIENNE CHEZ LES SEDJOUKIDES DE TURQUIE

Terres domaniales et diverses formes de propriété terrienne privée

(Sommaire)

Dans l'article ci-dessus — texte en turc d'une communication présentée au XXIe. Congrès international des Orientalistes — il s'agit de démontrer, en invoquant surtout l'exemple des *ikta'* militaires (ou commanderies), qu'à l'encontre des opinions reçues, l'organisation et la juridiction des terres domaniales, en vigueur dans l'Empire Ottoman, sont un héritage direct venant des Seldjoukides.

Ces derniers ont organisé les terres, et les ont dotées d'une législation adéquate, en se basant sur l'Etatisme, très vivant chez les anciens Turcs d'Asie centrale, et en se conformant aussi aux traditions séculaires turques portant sur la propriété privée.

Dans l'application de ce régime dans leur Etat, les Seldjoukides ont envisagé en outre les conditions historiques, économiques, militaires et sociales nées du fait de la conquête anatolienne, et ont ajusté le système terrien à la structure et à tous les besoins du pays. C'est ce qui explique l'importance qu'il acquit et garda durant des siècles dans l'Etat seldjoukide et l'Empire Ottoman, son successeur et héritier.

OSMANLI DEVRİNDE ANADOLU'DA KAYILAR

FARUK DEMİRTAŞ

Oğuz boylarından biri olan Kayıların bugün ilim âleminde kazanmış oldukları şöhretin, bu boylar arasında haiz oldukları hususî mevki yani orun ve ülüş'den[1] ve yahut Avşar ve diğer bazı Oğuz boyları gibi gürültülü bir hayat geçirmiş olduklarından değil, sadece Osmanlı âilesinin kendilerine mensub olduklarından ileri geldiği malûmdur. Bu sebeble Osmanlı hânedanının bunlarla münasebetleri meselesi ele alınarak Kayıların etnik menşeleri hakkında bazı tetkikler yapılmış ve bu tetkikler yerli ve yabancı âlimler arasında bir çok münakaşalara sebeb olmuştur. Kayıların bir Oğuz boyundan ziyade X. ve XI. asırlarda Türk dünyasının şarkında bulunan Türkleşmiş bir Moğol kabîlesi olduğu ve yahut bunlar bir Oğuz boyu olsa bile Osmanlı hânedanının bunlardan olamıyacağı hakkında bilhassa Avrupalı âlimler tarafından zaman, zaman ortaya atılan mütenakız ve hissî düşünceler Prof. Fuad Köprülü'nün ilmî mesaisi neticesinde bertaraf edilmiş ve Kayıların bir Oğuz boyu olduğu ve Osmanlı âilesinin bunlara mensubiyeti kat'î bir şekilde ispat edilmek suretiyle bu hususdaki menfî düşüncelere nihayet verilmiştir. Fakat Kayılar hakkında yapılmış olan bütün bu çalışmalara rağmen bunların tarihî hayatları sarih olarak aydınlatılomamış ve bu hususta yapılan tedkikler sadece birer düşünceden ibaret kalmıştır. Aşağıda, arşiv çalışmalarımızda bulmuş olduğumuz mühim kayıtlar ile Kayıların Osmanlı devrinde Anadoludaki kuvvetli mevcudiyetlerini tespit ettikten sonra bunların Yörükler ve bütün Anadolu Türk aşiretleri arasındaki umumî durumlarının tedkikine geçeceğiz. İlim âlemine arzetmiş olduğumuz bu vesikaların tedkikine geçmeden önce şimdiye kadar Kayıların Anadoludaki mevcudiyetleri hakkında ancak iki vesikanın mevcut olduğunu hatırlatmak lâzımdır.

[1] Bunun hakkında bk. Abdülkadir, *Orun ve Ülüş mes'elesi*, Türk Hukuk ve İktisad Tarihi Mecmuası, C. I, S. 121-123.

Bunlardan 959 (1552) tarihli birinci vesikadan[2] çok ufak bir Kayı oymağının Çoban cemâatiyle birlikte Manisa civarında *Karaman Kayası* denilen yerde yerleşmiş olduklarını öğreniyoruz. 967 (1559) tarihli olan ikinci vesika[3], Afyon'un Sandıklı kazasında bulunan diğer bir Kayı oymağının *Kalendiros*[4] köyünün halkı ile *Kaplan Alanı* adlı yaylak hususundaki münazaalarından bahsetmektedir. İşte Osmanlı devrinde Anadoludaki Kayı mevcudiyetini gösteren vesikalar bunlardan ibarettir. Görüldüğü gibi bu iki vesika ile Anadolu Kayıları hakkında tam bir fikir edinmek kabil değildir. Nitekim Prof. Fuad Köprülü bu iki vesikadan birincisine bakarak Kayıların XVI. asırda göçebelikten çıkmış ve tamamen yerleşmiş oldukları mütalâasında bulunmuştur[5]. Fakat, aşağıda görüleceği gibi, XVI. asırda Anadolunun muhtelif yerlerinde kuvvetli Kayı zümreleri bulunmaktadır. Mamafih XVI. asırda Anadoludaki bu kuvvetli Kayı mevcudiyeti Prof. Fuad Köprülünün hiç şüphesiz umum Kayı boyu hakkında serdetmiş oldukları mütalâayı nakzedecek mahiyette değildir. Çünkü, henüz bir kısmını tespit edebildiğim o devrin Anadolu toponimisinde Kayı adlı pek çok yer adlarının bulunması, bu boyun daha ilk Anadolu fethinden itibaren yerleşmeye başladığını ve XVI. asırda bulunan Kayıların ilk fatihler arasında bulunan Kayılara nazaran küçük bir bakiye olduğunu kat'î bir şekilde göstermektedir. Bu Kayı zümreleri Anadoluda parçalanmış bir halde ayrı ayrı bölgelerde bulunmaktadırlar. Bu sebebten bu tabiî ve tarihî ayırılışa riayet ederek onları bu şekilde incelemeye çalışacağız.

I.

Konya Kayıları

XV. ve XVI. asırlarda Konya'nın Şimal ve Doğusundaki geniş yaylada bulunan ve ihtimal Karaman oğulları devrinde vergi mu-

[2] Çağatay Uluçay, *Saruhan oğullarına dair vesikalar*, İst. 1940, S. 17 ; aynı vesika için bir de bk. İbrahim Gökçen, *Saruhan'da Yürük ve Türkmenler*, İst. 1946, S. 31-32.

[3] Ahmed Refik, *Anadolu'da Türk Aşiretleri*, Ist. 1930, S. 3.

[4] Merhum Ahmed Refik bunu, «Kalenderisi» şeklinde okumuştur. XVI. yüzyılda yirmi dört hâne olan bu köyün ahalisi, tamamen Türklerden ibarettir (bk. Başbakanlık Arşivi, Karahisar-ı Sahib defteri, No. 147).

[5] *Osmanlıların etnik menşei*, Belleten, Sayı 28, S. 272.

kabili olarak at verdiklerinden dolayı *Atçeken* veyahut *Esbkeşân* adı verilen aşiretler arasında[6] büyük bir Kayı oymağı bulunmaktadır. Atçekenlere dair mevcud olan maliye (tapu) defterlerinde bu Kayı oymağı hakkında az, fakat calibi dikkat kayıtlar bulunmaktadır. Bu kayıtlara göre II. Bayezid devrinde Bayburd[7] kazasında iki yüz altmış hâne ve üç yüz kırk üç nefer olarak bulunan Kayı aşiretinin[8], tarihsiz, fakat I. Selim zamanına ait olduğu anlaşılan diğer bir defterde dört yüz yetmiş beş hâne ve altı yüz seksen kişiye baliğ oldukları görülmektedir[9]. Bu iki kayda nazaran Kayı oymağının nüfusu çok kısa bir zamanda bir misli artmış oluyor. Fakat bu nüfus artışı bunların esasen yarı göçebe bir halde olan içtimaî hayatlarını terkettirmeye mecbur etmiş olacak ki, 954 (1547) tarihli başka bir defterde parçalanmış bir halde *Kapanlar, Gökköy* ve *Divâneler*[10] adlı köylerde yerleşmiş olduklarını görüyoruz[11]. Atçekenlere dair 1591 tarihli son defterde bunlardan bahsedilmemesine bakılırsa göçebe hayatını terketmiş oldukları ve yerli reâyâ arasına karıştıkları kolayca istidlâl edilebilir. Konya Kayılarının XVI. asrın sonlarına doğru yerleşik hayata geçmelerinin o devrin bozulmaya yüz tutan malî ve iktisadî hayatiyle alâkası olmakla beraber bunu, daha ziyade yarı göçebe hayatlarının bir neticesi olarak kabul etmek lâzımdır. Saniyen bunların hemen hepsinin de S i p a h i z â d e g â n oldukları görülmektedir. Bu

[6] Atçekenler hakkında ileride malûmat vereceğiz.

[7] Bayburd : Karaman hükümdarı büyük Mehmed Bey en namdar ümerasından Turgud ve Bayburd Beylere fethettiği Konya-Ankara arasındaki sahayı yurd olarak vermiş ve bundan sonra bu bölge *Turgud ve Bayburd illeri* adıyla anılmıştır (Bk. *Şikârî*, nşr. Ferit Uğur, Konya mecmuası, C. I. S. 164 ; ayrı basım, S. 53). O zamanlar bu bölgenin Güney taraflarını ihtiva eden Bayburd, Osmanlı devrinde yeni kazalar teşkil edilmek suretizle Konya'ya bağlı küçük bir kaza haline getirilmiştir. Göçebe kazalarından biri olduğundan Osmanlı devrindeki mevkiini, ancak bâzı yer ve oymak adlarının bugün toponimide kalan izleriyle tespit edebildik. Nitekim Kâtip Çelebi, Konya'nın diğer kazalarından geniş bir şekilde bahsettiği halde, bunun sadece adını kaydetmekle iktifa etmiştir (*Cihannüma*, nşr. İbrahim Müteferrika, S. 615). XIX. yüzyılın sonlarına kadar (bk. *Umumî salnâme*, 1266, S. 76), bir kaza olan Bayburd'un, Lârende (Karaman) ile Karapınar ve Konya arasındaki saha olduğu anlaşılmaktadır.

[8] Bk. kayıt I.

[9] Bk. kayıt II.

[10] Bu köylere, Konya bölgesindeki yer adları arasında tesadüf edemedik.

[11] Bk. kayıt III.

keyfiyet onların eskiden beri yerleşik hayatla olan sıkı rabıtalarını pek güzel göstermektedir. Fakat bütün bunlara rağmen bu parçalanma ve yerleşmenin Konya Kayıları için yeni birşey olmadığı anlaşılmaktadır. Çünkü, aynı devirde Konya bölgesinde Kayı adını taşıyan birçok yer adlarının bulunması, gördüğümüz bu Kayı oymağının eski ve büyük bir Kayı grubunun kalıntısı olduğunu göstermektedir. Daha II. Bayezid devrine ait defterlerde bugün mevcud olmayan Kayı adlı birçok yer adları bulunmaktadır. Bunlardan ikisi Kayı aşiretinin bulunduğu Bayburd kazasında, diğerleri Hatunsaray, Lârende (Karaman), Aksaray, Kadınhanı ve Seydişehrinde bulunmaktadır[12]. İşte bu toponimik delillerin sair birtakım tarihî kayıtlar ile mutabakatı neticesinde, Anadoluya gelen Kayı boyunun büyük bir kısmının yerleşme devrinin başlangıcında Konya bölgesinde bulunmuş oldukları kolayca kabul edilebilir. Nitekim defterlerde bu Kayı oymağının *Kınık*, *Gencek* ve *Aksaklu* oymakları ile beraber pek eskidenberi yurdlarında "oturu geldikleri„ kaydedilmiştir.

II.

Ankara Kayıları

Bu bölgeye ait defterlerde Kayı adını taşıyan birçok yer adları bulduğumuz halde kuvvetli ve mücerred bir kayı oymağına tesadüf edemedik. Yalnız, Ankara Yörükleri[13] arasında bir kaç hâneden müteşekkil Kayı adlı ufak bir oymak bulunmaktadır[14]. Osmanlı âilesiyle akraba oldukları görülen Kara Keçililer'den[15] bir çok oymaklar ile yanyana yaşayan bu oymağın Ankara sancağına bağlı *Kayıcık* adlı bir köyde eğleştikleri görülmektedir[16].

[12] Bk. kayıt IV. ve müteakıp.

[13] Ankara ve civarı, mühim Yörük zümrelerinin toplanmış bulundukları bir bölgedir. Hattâ bu zümrelerin Ankara Kuzeyinde, bugünkü Kızılcahamam mıntakasında, bulunanlarından *Yörükân-ı Ankara* adıyla malî bir kadılık teşkil edilmiş ve XIX. yüzyılın sonlarına kadar aynı adı ve idarî teşkilâtını muhafaza etmiştir (bk. *Umumî salnâme*, 1266, S. 79; Ahmed Vefik, *Lehçe-i Osmanî*, İst. 1306, R. 843). Gerek bu idarî kazada ve gerek Ankara'nın diğer yerlerinde bulunan aşiretler hakkında yapmış olduğumuz, *Anadolu Türk Aşiretleri* adlı tezimizde mufassal malûmat vermiştik.

[14] Bk. kayıt X.

[15] Bu mühim aşiretten ileride bahsedeceğiz.

[16] Bu küçük *Kayıcık* köyünün yerini tayin etmek kabil olmadı.

Diğer taraftan bu küçük kaydın diğer bir faydası da bize canlı bir toponimi hâdisesini göstermiş olmasıdır. Bununla toponiminin tarih tetkikleri için ne kadar faydalı ve lüzumlu olduğu pek açık bir surette anlaşılmaktadır [17].

Osmanlı an'aneleriyle eski bir Kayı yurdu olarak tanıdığımız Ankara bölgesinde birçok göçebe aşiretler olduğu halde kuvvetli bir Kayı zümresinin bulunmaması, bu hususta kı düşüncemizin mübalâgalı olduğu hakkında bir fikir vermez. Çünkü, Ankara ve civar bölgelerde Kayı adlı pekçok yer adlarının

[17] Prof. Fuad Köprülü, Anadolunun türkleşmesinde Oğuz boylarının oynadıkları rollerle nerelerde yerleşmiş olduklarının tâyininde, toponiminin büyük bir hizmeti olduğuna, *Osmanlıların etnik menşei* adlı tedkikinde ehemmiyetle işaret etmiştir (S. 249 ve not 1). Bununla beraber, yukarıda söylediğimiz gibi, toponiminin tarih ve etnoloji tedkiklerindeki mühim hizmetini pek iyi takdir etmekle beraber, toponimi, ancak tarihî ve etnolojik hakikatlara uygun bir şekilde kullanıldığı vakit faydalı ve lüzumludur. Tarihî ve etnik delillerin teyid etmediği sahalarda yalnız toponimiye istinad etmek büyük hata ve yanlışlıklara sebebiyet verebilir. Bu hususta ileride ayrı bir tetkik yapacağımızı haber vermekle beraber şimdiye kadar hiç dikkat edilmemiş olan mühim bir keyfiyete temas edelim. Osmanlı devrinde bilhassa XVI. ve XVII. asırlara ait defterlerde Eymür, Bayat, Avşar, Yüreğir, Bayındır, Döğer, Çavundur ve Dodurga gibi Oğuz boy adlarının yerli ve göçebeler arasında birer şahıs adı olarak kullanıldığını görüyoruz. Meselâ yukarıda tedkik etmiş olduğumuz Konya Kayıları arasında, daha bir çok tarihî Türk adları yanında. Eymür ve Bayındır gibi adlar taşıyan şahıslar bulunmaktadır. Yine aynı bölgede bulunan Boynu Yoğunlu aşiretinde Bayat, Avşar ve Döger; Kuşdemirluler arasında Bayındır, Eymür ve Salur gibi Oğuz boy adlarına tesadüf ediyoruz (Bk. *Baş. Arş. Atçeken defteri*, No. 1040, var. 16, 36, 48). Aynı devirde Şarkta bulunan Bozulus'a dahil, Gündeşli aşireti Eymür Kethüda ve Güzgücek cemaatı Çavundur Kethuda tarafından idare edilmektedir. Yine aynı ulusa dahil olan Küçük Danişmendlu aşiretinde Salur, Döğer, Dodurga ve hattâ Çepni adlı şahıslara tesadüf edilmektedir (*Baş. Arş., Diyarbakır defteri*, No. 200). İşte bütün bu sebeplerden dolayı Oğuz boyadlarını taşıyan kabîle ve yer adlarının mutlaka taşıdıkları addaki boylara mensub oldukları katiyetle iddia edilemez Çünkü yukarıda da görüldüğü gibi Oğuz boy adlarını taşıyan kabile ve yer adları bu boylar ile alâkası olmıyan birtakım şahısların adlarını da almış olabilir. Bu sebeple Oğuz boy adlarını taşıyan kabile ve yer adlarının Oğuz boylarıyla etnik bakımdan münasebettar olabilmesi için yukarıda da söylediğimiz gibi tarihî ve etnik şartlar ile sıkı bir rabıtası olması lâzımdır. XVI. asırda Bolu Yörükleri arasında bulunan küçük Avşarlu cemaatı, kethudaları Mustafanın babası olan Avşar'ın adını almıştır (*Baş. Arş., Bolu defteri, No. 51*, var. 16). Halbuki asıl Avşar boyu zümrelerinin, aynı devirde, Şarkî ve Cenubî Anadoluda bulunduklarını biliyoruz.

mevcud bulunması bu hususu kat'iyetle teyid etmektedir. Nitekim biz de Ankara ve komşu illerine dair defterlerde birçok Kayı adlı yer adları bulduk ki, bunların bir kısmı şimdiye kadar bilinmiyordu.

III.

Menteşe Kayıları

Üçüncü ve son olarak tedkik edeceğimiz Menteşe Kayıları miktar ve bölünüş bakımlarından farklı ve mürekkep bir durum arzettiklerinden diğerlerinden çok daha ehemmiyetlidir. Menteşe Kayılarının muayyen bir bölgede bir çok kısımlara (defterlerde : *Tîr*) ayrılmış mühim bir zümre halinde bulunmaları, ilim âleminde ehemmiyetle karşılanacak bir keyfiyettir. Bunların, o zaman Menteşe sancağının ehemmiyetli bir kazası olan *Peçin* [18] merkez olmak üzere Kuzeyde *Çine* ve hattâ *Ayasuluğ*, Güney'de *Köyceğiz*'e kadar uzanan geniş bir sahaya yayıldıkları görülmektedir [19]. Defterlerin tetkikinden, Menteşe Kayılarının, Konya Kayıları gibi, yarı göçebe bir hayat sürdükleri anlaşılmaktadır. Bunlardan *resm-i çift* ve *nîm* [20] alınması bunu gösterdiği gibi, zaten bir kısmı da aynı devirde yerleşmiş bir halde bulunuyordu. 923 (1517) tarihli Menteşe defterinde Kayıların aynı adı taşıyan kollarının *Acısu*'da, İsa Balı kolunun o zaman bir kaza olan *Balat* (eski Miletus)' da iskân oldukları ve keza 960 (1553) tarihli aynı sancağa aid diğer bir defterde Kayı ve Yahşi Beğ kollarının *Ayasluğ*'da, birinci defterde göçebe olarak bulunan Halil kolunun *Mendelyat* (Selimiye)'da yerleştikleri görülmektedir [21]. Aralarında otuz iki yıllık bir zaman farkı taşıyan bu iki kaydın karşılaştırılması

[18] XIX. asrın sonlarına kadar Menteşenin en ehemmiyetli kazalarından biri idi (bk. *Umumî Salnâme*, 1266, S. 70); bugün Milâsa bağlı bir köydür *(Köylerimiz, Dahiliye Vekâleti*, S. 95)..

[19] Bk. kayıt XX.

[20] *Resm-i çift :* bir çiftlik yerden alınan ve miktarı her yerde değişen bir vergidir (Ömer Barkan, *Osmanlı İmparatorluğunda Zirai Ekonominin Hukukî ve Malî Esasları*, İst. 1943, muhtelif eyaletlere dair kanunnâmelerde; Abdurrahman Vefik, *Tekâlif Kavaidi*, İst. 1328, S. 39). *Nîm* ise yarım çiftlik araziden alınan resimdir (Ömer Barkan, aynı eser, muhtelif eyaletlere dair kanunnâmeler).

[21] Bk. kayıt XXI.

neticesinde, Kayıların içtimaî hayatlarında mühim bir değişiklik olmadığı görülmektedir. Yalnız, birinci defterde bulunan İsa Balı kolu ikinci defterde yoktur. Bu, onların *Balat*'da yerleşmiş olmalarından ileri gelmiştir. Diğer taraftan *Çine*'de bulunduğu gösterilen Hamza kolunun yerine ikinci defterde Karagöz kolu zikredilmiştir. Keza ikinci defterde *Ayasluğ*'da iskân oldukları görülen Kayı ve Yahşı Beğ kolları ise birinci defterde bulunmamaktadır.

Menteşe Kayılarının daha doğru bir ifade ile hemen bütün Menteşe Yörüklerinin kabilevî taksimatları diğer bölgelerde bulunan aşiretlerin kabilevî taksimatlarına uymıyan bir hususiyet arz etmektedir. Gerek Kayı ve gerek Horzum[22] ve Kızıl keçili[23] gibi, Menteşe bölgesinin en belli başlı aşiretleri bu mıntakaya ait defterlerde *cemâat* kelimesiyle zikredilmektedir. Bu kelime, Osmanlı malî istilahatında Doğuda bulunan ve *ulus* vasfını muhafaza eden Türkmân-ı Halep[24] ve Boz-ulus[25] gibi teşekküllerde bir boy'a (taife) bağlı olan oymaklara, Orta ve Batı Anadolu'daki Yörüklerde ise müstakil bir aşirete verilmektedir. Buna nazaran Kayıların defterlerde blr cemâat olarak zikredilmesi, bunların idarî bakımdan hiç bir boy veya birliğe dahil olmıyan müstakil bir aşiret olduğunu göstermektedir. Kayıların *Menteşe*'nin muhtelif yerlerine dağıtılmış olan kısımlarının defterlerde *"tîr„* kelimesiyle ifade edildiğine yukarıda işaret etmiştik. Bu kelime ile hemen hiç bir oymağa malik olmayan Kayı cemâatının *Menteşe*'nin muhtelif yerlerinde bulunan kısımları kastedilmiş olacaktır. Filhakika ok, eski Türk hayatının maddî ve manevî sahalarında büyük bir rol oynamakla beraber[26], umumiyetle içtimaî teşkilâtda bir manâ kazanamamıştır. Dr. Osman Turan, bunun sebebini, okun askerî

[22] Bk. kayıt XX.

[23] Bu işaretlere ileride temas edeceğiz.

[24] Türkman-ı Halep hakkında 64 No. lu nota bk.

[25] Osmanlı devrinde XVII. asrın başlarına kadar başlıca Diyarbakır bölgesinde bulunan büyük bir ulustur. Eski Akkoyunlu ulusunun bir bakiyesi olan Bozulus, XVII. yüzyılın başlarında, Anadoludaki diğer göçebe iller gibi, inhilal ederek dağılmış ve büyük bir kısmı perakende olarak Orta ve Batı Anadolu'ya göç etmiştir. Hattâ bunların Kütahya ve Karahisar taraflarında bulunan aşiretlerinden *Aşiret-i Bozulus* namiyle son zamanlara kadar devam eden bir kadılık teşkil edilmiştir (Bk. *Umumî Salnâme*, 1266, S. 74).

[26] Osman Turan, *Eski Türklerde okun hukukî bir sembol olarak kullanılması*, Belleten, Sa. 35, S. 316. v. d.

ve idarî sahada haiz olduğu ehemmiyette aramaktadır [27]. Nitekim Menteşe bölgesinde bulunan aşiretlerin *tîr*'lere yani oklara ayrılması keyfiyeti, Osman Turan'ın bu görüşünü teyid etmektedir.

Bize göre, Menteşe bölgesindeki aşiretlerin *tîr*'lere ayrılması, Osman Turan'ın da izah ettiği gibi, okun idarî sahada haiz olduğu manâ ile izah edilebilir. Menteşe'nin muhtelif yerlerinde bulunan Kayıların muhtelif kısımlarının birer *tîr* olarak zikredilmesinden idarî bir manâ kastedilmiş olacaktır. Nitekim bunu kuvvetle destekliyen diğer bir hususiyet de *tîr*'lerin hep şahıs adları taşımış olmalarıdır. Şimdi bu keyfiyetin haricî bir sebepten mi ileri geldiğini yoksa sadece kabîlevî bir hususiyyet mi olduğunun izahına geçelim.

Osmanlı devletinin topyekûn tebaasına, kendi maksatları için, istediği gibi müdahale ettiğini ve mucip şartlara göre teşkilâtlandırdığını pek iyi bilmekle beraber bunda kabîlevî bir âmilin rol oynadığını kabul etmek daha doğru olsa gerektir. Çünkü, yukarıda da söylediğimiz gibi, *tîr*'lerin hemen hepsi şahıslara göre adlanmakta ve aralarında otuz dokuz yıl kadar bir fark olan her iki defterde aynı isimlerle zikredilmektedir. Bu sebepten *tîr*'lerin, adını aldığı şahıslar bir devlet memuru veya bir mültezim olmayıp dahilen tayin edilmiş memurlardan başka bir şey değillerdir. Umumiyetle Türk kabîle teşkilâtında vahidi kıyasî olan boy'un irsî boy beğleri tarafından idare edildiği malûmdur. Bu boy beğleri türlü sebeplerden dolayı ayrı, ayrı mahallerde bulunan boy'un muhtelif kısım ve oymaklarını idâre etmek üzere bu kısım ve oymaklara bazı şahıslar tayin etmektedirler. Osmalı devrinde *kethuda* veya bunun muhaffef bir şekli ile *kâhya* denilen bu şahısların ancak boy beğleri tarafından tayin edildiklerini *Alâüddevle Beğ kanunnâmesi*'nde zikredilen bir kayıttan anlıyoruz [28]. Buna nazaran kethüdalar boy beğlerinin idarî memurları demek olup, bir boy'un ayrı, ayrı mahallerde bulunan zümrelerini idare etmektedirler. Bu sebeple Menteşe'de bulunan Kayı aşiretinin *tîr*'lere ayrılması ve bunların şahıs adlarını taşımalarının, bu boy teşkilâtından geldiği ve okların adını taşıdıkları şahısların, zamanını tayin edemediğimiz bir devirde, meçhul bir boy beği tarafından tayin edilmiş idarî memurlar yani kethudalar oldukları, yukarıda vermiş olduğumuz iza-

[27] Aynı makale, S. 316-317.

[28] Ömer Barkan, aynı eser, *Alâüddevle Beğ kanunnâmesi*, S. 119.

hatla, vazıh bir şekilde anlaşılmaktadır. Defterlerde şahısların kethuda olarak zikredilmemesi o devirde yaşamadıklarından ileri gelmiştir. Diğer taraftan bunların alelâde şahıslar olarak zikredilmesi, aslî yani beğ oldukları ihtimalini de ortadan kaldırmıştır. Menteşe Kayılarının eski boy teşkilâtını kısmen olsun muhafaza etmeleri bulundukları bölgenin nisbeten kuytu ve sapa bir yer olmasından ileri geldiği çok muhtemeldir.

XVI. asrın ikinci yarısından itibaren Batıda bulunan aşiretler arasında başlıyan yerleşme faaliyetlerine Menteşe Kayılarının da dahil olduğu anlaşılmaktadır. Çünkü, müteakip zamanlarda bunlara dair hiçbir vesikaya tesadüf edemedik. Bunların, aynı bölgede bulunan diğer bazı aşiretler gibi, mevcudiyetlerini uzun müddet muhafaza edememeleri içtimaî ve iktisadî âmillerin Kayılar üzerinde çok eskidenberi devam eden tesirlerinin bir neticesidir. Aksi takdirde bunların da diğer aşiretler gibi içtimaî hayatlarını uzun müddet muhafaza etmeleri lâzımdı. Diğer taraftan bu hâdisenin yalnız Menteşe Kayılarına mahsus birşey olmayıp, diğer bölgelerdeki Kayılarda da aynı halin cereyan ettiğini yukarıda söylemiştik. Bu sebeble bütün Anadolu Kayılarının diğer aşiretlere nazaran biraz erkence olan yerleşme faaliyetleri muasır devrin tesadüfî ve mevzii tesirlerinden değil — ki böyle bir ihtimal bütün Kayılar için de aynı olamaz — pek eskiden beri devam eden içtimaî ve iktisadî âmillerin tabiî bir neticesi olduğu muhakkaktır.

IV.

Evvelâ arzetmiş olduğumuz vesikalar, Kayıların, ilk Osmanlı yurdunu saymazsak, başlıca üç mühim bölgede yaşamakta olduklarını göstermektedir. Kayıların Anadolu'ya yalnız Ertuğrul Gazi ile birlikte gelmemiş oldukları bu suretle kat'î bir şekilde ispat edilmiş olunuyor. Mamafih bu husus evvelce Prof. Fuad Köprülü tarafından Anadoludaki Kayı toponimisine dayanılarak reddedilmişti [29]. Kayıların Anadolu'nun Orta ve Batı taraflarında bulunan ve beylikler devrinden itibaren Yörük adını taşıyan zümrelerden biri olduğunu görüyoruz. Filhakika Yörükler, Osmanlı devrinde Anadolu Türk aşiretlerine dair yapmış olduğumuz tezde izah ettiğimiz gibi, Selçuklu devletinin inkıraz anlarında faali-

[29] *Osmanlıların etnik menşei*, Belleten, 29, S. 250.

yete geçen ve ona halef olmuş olan uç Türkmenlerinin Osmanlı devrindeki yerleşmemiş bakiyeleridir. Fakat bu kelimenin etnik hiç bir mânası olmadığını ve sadece *göçebe* anlamında olarak Orta ve Batı Anadolu'da bulunan aşiretleri ifade ettiğini hemen hatırlatmak isteriz. Diğer taraftan bu kelime Orta ve Batı Anadolu'da bulunan ve bu adla tesmiye olunan aşiretlerin mezkûr bölgelerin en eski göçebeleri olduklarını imâ etmesi bakımından da pek mühimdir [30]. Fakat Yörük kelimesinin bu manâdaki iması,

[30] Anadolu Türk Etnolojisinde pek mühim bir mevkileri olan Yörükler hakkında şimdiye kadar ciddî hiçbir tetkik yapılmamıştır, Yörük'lerin zuhuru ve menşei meseleleri bugüne kadar bir muamma halinde kalmış ve bu sebebten bazı Avrupa'lı müellifler Yörüklerin Anadolu'nun kadim akvamından Trak'ların bir bakiyesi oldukları hakkında gülünç bir iddia bile ortaya atmışlardır (bk. *El. IV, madde Yörük*). Dr. Osman Turan, Aksarâyî'ye yapmış olduğu kıymetli notların birinde (*Müsameret ül-Ahbâr*, nşr. Osman Turan, Ankara 1944, s.171, 172, not 1) Yörük'lerin menşei meselesine temas ederek bu hususta bazı ehemmiyetli neticelere varmıştır. Osman Turan, zikretmiş olduğu bazı tarihî kayıtlar ile, XV. yüzyıldan sonra Anadolu ve Rumeli'nde bulunan Türk aşiretlerinin Yörük umumî adıyla anılmış olduğu neticesini çıkarmış ve bu suretle kelimenin teşekkül tarihini kat'î olarak tesbit etmiştir.

Yörük kelimesinin XIV. yüzyılda da şayi bulunduğuna dair bazı tarihî kayıtları Osman Turan haklı olarak ihtiyatla karşılamıştır. Çünkü, XIV. yüzyılda da Anadolu'da bilhassa kelimenin teşekkül sahası olan Batı bölgelerinde içtimaî inkılâp henüz istikrar bulamamıştır. Anadolu'nun diğer taraflarında olduğu gibi, Batı Anadolu'da da eski içtimaî hayatın mâddî ve manevî cephesi gurur ve asabiyetle muhafaza olunmakta idi. Hattâ bu sebebledir ki aynı asrın ortalarına doğru Anadolu'yu dolaşan seyyah İbn Battuta Anadolu'yu bir Türkmen ülkesi olarak tavsif etmiştir (*Seyahatnâme*, Terc. M. Şerif, İst. 1333-1335, I, S. 310, 312). Yine aynı seyyah Manisa civarında rastgeldiği bir kabileyi de Türkmen olarak zikretmiştir (I, S. 338). Halbuki bir yüzyıl sonra Batı ve kısmen Orta Anadolu'da bulunan aşiretler Yörük umumî adını taşımışlardır. Yine aynı notunda Osman Turan bazı tarihî misaller zikrederek Yörük kelimesinin etnik hiçbir manâsı olmadığını kaydetmiş ve kelimenin iştikakına da temas ederek bunun yörümek fiilinden gelen isimleşmiş bir sıfat olduğunu işaret etmiştir. Ben de Anadolu Türk aşîretlerine dair olan tezim münasebetiyle daha fazla bir çalışma ve araştırma imkânına mâlik olarak Yörüklerin Selçuklu devrinde Batı sınırlarında bulunan Uç Türkmenleri'nin yerleşmemiş bakıyeleri olduklarını; yani yörük kelimesinin içtimaî bir tahavvül neticesi meydana çıkmış olduğunu ve bu münasebetle kelimenin etnik hiçbir hususiyet arzetmiyerek sadece içtimaî bir manâyı haiz bulunduğunu yukarıda adı geçen basılmamış tezimizde uzun uzadıya izah etmiştik.

Yörük kelimesi ilk zamanlar teşekkül sahasında yani Anadolu'nun Batı

bizi ancak XIV. yüzyılın iptidasına kadar götürebiliyor. Bu sebepten Batı Anadolu'da bulunan aşiretlerin zaman bakımından birbirinden eskiliği ancak tarihî istidlâller ile kabil olmaktadır. İşte biz de bu yoldan yürüyerek Kayı'ların Orta ve Batı Anadolu'daki tarihî hayatlarını tesbite çalışacağız.

Konya'nın Doğu ve Kuzeyindeki geniş yaylada bulunan aşiretlerin umumiyetle *Atçeken* adiyle anıldıklarını yukarıda söylemiştik. Başlıca Eski İl, Turgud[31] ve Bayburd[32] adları altında üç idarî bölgeye ayrılan bu zümrenin, çok büyük bir kısmı, Karaman oğullarının Kilikya ucundan getirdikleri aşiretlerden ibarettir. Bunu, hemen ekserisinin Karaman oğullarının ümerasından bazılarının adlarını taşımalarından anlıyoruz. Yukarıda zikredilen üç kadılıktan ikisi bile, Karaman oğullarının iki emektar kumandanının yani Turgud ve Bayburd Beğlerin adlarını taşımak-

bölgelerindeki aşiretler hakkında kullanılırken daha sonraları, bilhassa resmî dilde, Anadolu'da bulunan tekmil göçebelere alem olmuştur.

Bununla beraber kelime, Şarkta bulunan aşiretlerin Türkmen umumî adını taşımalarına mukabil Anadolu'nun Batı taraflarındaki kabîlelerin umumî adı olduğu şeklindeki eski anlamını daîma muhafaza etmiştir ki, biz bundan Yörük adını taşıyan aşiretlerin Türkmenler'e nazaran ayrı bir coğrafî bölgede bulunduklarını ve farklı bir içtimaî hayata malik olduklarını, hattâ Anadolu'ya daha önce gelmiş oldukları neticelerini çıkarıyoruz. Yörük ve Türkmenler arasında etnik bir fark düşünüldüğü takdirde bu, ancak Oğuz dairesi içinde mevzubahis olabilir. Yörükler hakkında varmış olduğumuz bu ehemmiyetli neticelerin izahlarını adı geçen eserimizde tafsilâlı bir şekilde yapmıştık. Mamafih bu hususta mufassal bir tetkik hazırlamaktayız.

[31] Osmanlı devrinde merkez sancağa bağlı bir kaza olan Turgud, Kuzey ve Doğu taraflarındaki bir kısım araziyi ihtiva etmektedir. *Şikârî*'de, Turgud ili, Konya, Ankara arasındaki çölün birkısmı olarak tarif edilmiştir (bk. ayrı basım, S. 45). Kâtip Çelebi, Konya bölgesinde bulunan diğer göçebe kazaları gibi, bunun'da sadece adını kaydetmekle iktifa etmiştir (bk. *Cihannümâ*, S. 615). Bu kaza Karaman oğullarının en namdar ümerasından Turgud beyin eski yurdudur ve kendisine I. Mehmed beğ tarafından verilmiştir (bk. *Şikârî*, S. 44). Osmanlılar zamanında bile bu kazada bulunan birçok mezraalar, Turgud Beğ ailesinin elinde bulunuyordu. Bütün bu sebeblerle *Turgudili*'nin İçel veya Niğde taraflarında olması lâzım geldiği hakkında eski müelliflerin müphem ve karışık ifadeleri üzerinde durmaya lüzum görmüyoruz. Bugün Akşehir'in bir nahiyesi olan Turgud kasabasının bizim Turgud kazasiyle hiçbir alâkası olmadığını; çünkü bu kasabanın XIII. yüzyıl başlarında bir köy olarak mevcud olduğunu, Osman Turan'ın neşrettiği *Altun Aba Vakfiyesi*'nden anlıyoruz (bk. Belleten, Sa. 42, S. 277).

[32] Bunun hakkında 7 Nr. lı nota bk.

tadır [33]. Yahşihanlu, Bahşayişlu, Oğuzhanlı, Gökezli, Taceddinli, Kosunlu ve Hocentli [34] gibi, Atçeken'lerin en belli başlı aşiretleri, *Şikârî tarihi*'nde zikredilen Karaman oğulları ümerasından en belli başlılarının adlarını taşımaktadır [35]. Bunlardan başka, bâzıları *Şikârî*'de de geçen Kuşdemirli, Bozdoğanlı, Bozkırlı, Bulgarlı ve Varsak aşiretleriyle bazı Moğol bakiyeleri Atçeken kabâilinin ikinci grubunu teşkil ederler. Bu aşiretlerden büyük bir kısmının siyasî teşekküller olduğu taşımış oldukları tarihî isimlerden pek güzel anlaşılmaktadır. İşte umumî vasıflarını, asıl maksadımız için, hülâsa etmek mecburiyetinde olduğumuz Atçekenler belli başlı bu iki gruptan ibarettir. Bu iki gruptan başka, asıl mevzuumuz olan, Kayı oymağı ile Alayundlu[36], Çepni [37] ve diğer bâzı zümreler Atçekenler arasında üçüncü bir grup teşkil ederler. Yapmış olduğumuz bu basit tasniften de anlaşılacağı gibi Atçekenler, her bakımdan birbirinden ayrı ve farklı bir durum arzetmektedirler. Şimdi Kayıların bu Atçekenler arasındaki mevkiine ve dolayısiyle taksimde yer alan üçüncü grubun diğer iki gruptan ne gibi farklar ile ayrılmış olduğunu tesbite çalışalım. Konya Kayılarının hattâ Çepni ve Alayundlu gibi Oğuz zümrelerinin mensub oldukları boyların adlarını taşımaları, siyasî birlik bakımından, bu zümreleri diğer gruplardan ayıran en belli başlı bir vasıftır. Eğer Kayı ve diğerleri mezkûr grubların siyasî çerçevesine dahil olsalardı mensub oldukları boy'un adını bırakıp yeni adlar almaları lâzım gelecekti. Diğer taraftan asıl Atçeken grupları Karaman oğullarının idaresi altındaki siyasî faaliyetlerinin hemen hitamında yani II. Bayezid devrinde tam bir göçebe halini muhafaza ediyorlar ve vergilerini de bu hayatın icabatından olarak *at*'la ödüyorlardı. Buna mukabil Kayılar birçok yurdlara malik olduktan başka üstelik bir de *sipahizâdegân* idiler. Bu sebeb-

[33] *Şikârî*, S. 55.

[34] Bütün bu Atçeken zümreleri hakkında, *Anadolu Türk Aşiretleri* adlı tezimizde malûmat verilmiştir.

[35] *Şikârî*'nin ayrı basımının endeksine bk.

[36] Alayundlu'lar XVI. yüzyılda Anadolu'nun muhtelif yerlerinde bulunmaktadırlar. Bunlardan büyük bir zümre Mentêşede; diğer bir Alayuntlu oymağı ise Türkman-ı Haleb'e bağlı İnallu boyuna tabi bir halde yaşamaktadır.

[37] Bu muhafazakâr Oğuz boyu hakkında bk. Köprülüzâde Fuad, *Oğuz etnolojisi hakkında notlar*, Türkiyat mecmuası, C. I, S. 203-206.

ten Kayı ve emsali gibi aşiretler *at vergisi*'nden muaf tutulmuşlardır. Çünkü, bu vergi ziraat eden ve toprağa malik olan aşiretlerden alınmamakta idi [38].

Konya Kayılarına ait defterde, bunların zikredilen yurdlarında Kınık, Gençek ve Aksaklu cemâatları ile birlikte pek eskiden (kadim ül-eyyâmdan) beri *oturu geldikleri* kaydedilmiştir. Bu kayıt, Kayıların mezkûr cemaatlar ile birlikte Konya bölgesinin en eski aşiretlerinden olduklarını işaret etmesi bakımından pek mühimdir. Defterde, asıl Atçeken aşiretleri hakkında böyle bir ifadenin kullanılmamış olduğunu söylersek, bu kayda vermiş olduğumuz ehemmiyet daha iyi anlaşılır. Bu kayıdda bahsedilen cemâatlardan Kınık ve Gençekler'e o devirde tesadüf edilememektedir. Bundan mezkûr cemâatların Kayı ve Aksaklu aşiretleri gibi içtimaî hayatlarını muhafaza edemiyerek yerleşmiş oldukları anlaşılmaktadır. Konya bölgesinde bu Kayı oymağı ile beraber bir çok Kayı adlı yer adlarının bulunması, yazımızın başında da söylediğimiz gibi, bu oymağın, Konya bölgesinde bulunan eski ve büyük bir Kayı grubunun küçük bir bakiyesi olduğuna hiç şüphe bırakmamaktadır. Hattâ bu yer adlarından *Aksaray*'da bulunan ve taşıdığı *Kayıcık viranı* adiyle bir Kayı zümresi tarafından terk olunduğu anlaşılan bir mezraa Atçekenlerden Bozkırlı aşiretinin boy beği *Mustafa Beğ*'in tasarrufuna geçmiştir [39]. Yine *Aksaray* civarında bulunan diğer Kayı adlı bir mezraa da Bektaşlu aşiretinden Küçük Hacılu oymağının işgalinde olup, meşhur Âşık Paşa'nın *Kırşehirde*'ki zâviyesinin vakıf malikânesinden idi [40]. Bu iki misal, bâzı Kayı zümreleri tarafından boşaltılan bu yerlerin yeni aşiretler tarafından işgal edildiğini göstermektedir.

Orta Anadolu'da bulunan Kayı adlı diğer mahallerle zaman ve mekân bakımından sıkı bir rabıtası olan bu yerlerin, Kayılar tarafından terkedilmesi sebebini Cenuplu Türkmenleri'nin siyasî muhaceretinden ziyade bundan önce vukubulmuş olan Moğol istilâ ve baskısında aramak çok daha doğrudur zannındayız [41].

[38] *Kanunnâme-i al Osman*, nşr. Ârif, S. 62.

[39] bk. Başbak. Arş. *Atçeken defteri*, No. 1040, var. 72.

[40] Aynı defter, var. 86.

[41] Moğolların XIII. yüzyılın ikinci yarısında Selçuklu ülkesini fiilen işgal etmeleri üzerine Orta Anadolu'da ve Suriye uçlarında bulunan Türk aşiretleri-

Bu bahse son verirken Atçekenler arasında yalnız Kayı ve Alayundlu gibi, Oğuz zümrelerinin değil daha bir çok aşiretlerin de pek eskidenberi *Konya* bölgesinde bulunmuş olacaklarını ilâve edelim. Meselâ, yine Atçekenler arasında bulunan ve gerek nüfus ve gerek mâlik oldukları yurdları bakımından mühim bir mevkii olan Kureyş aşireti, hiç şüphesiz *İbn Bîbî*'de, IV. Rükneddin Kılıç Arslan'ın, kardeşi Selçuklu sultanı II. İzzeddin Keykâvus'a karşı yapmış olduğu ikinci isyanda, zikredilen Kureyş oğlu (Püser-i Kureyş)[42] ile alâkadardır.

V.

Osmanlı devrinde Ankara Yörükleri arasında ufak bir Kayı oymağının bulunması, bu bölgedeki Kayı mevcudiyetinin yeni ve kuvvetli bir delilini teşkil etmektedir. Bununla beraber *Ankara* ve civar bölgelerde Kayılara dair kuvvetli bir toponiminin mevcud olması, diğer taraftan Osmanlı an'aneleriyle de eski ve mühim bir Kayı yurdu olarak tanıdığımız bu bölgede, içtimaî hayatını boy adı altında muhafaza eden kuvvetli bir Kayı zümresine tesadüf edememiz[43], bu mıntıkadaki Kayı faaliyetinin pek eskiden beri uğramış olduğu tahavvüller ile izah olunabilir. Anadoluda Kayılara dair yer adlarının bugün en fazla Ankara bölgesinde bulunduğu malûmdur[44]. Diğer taraftan XVI. asra ait tahrir defterlerinde bu bilinenlerden başka daha bir çok Kayı adlı yer adları bulduk. Bu sebeble Ankara bölgesinde bugün bilinenlerden çok fazla tarihî bir toponiminin bulunması, bu bölgedeki Kayı zümresinin yerleşme faaliyetlerinin pek eski olduğunu ve bu faaliyetin

nin büyük gruplar halinde Batı uçlarına muhaceret ettikleri malûmdur. Orta ve kısmen Doğu Anadolu'daki Türk aşiretlerini dağlık uç bölgelerine süren Moğollar, geniş sitepde muhtelif tümenler halinde yerleşmişlerdir (bk. Z. Velidi Togan, *Umumî Türk Tarihine Giriş*, İst. 1946, S. 222-229). Bu bölgeler yeni Türkmen zümreleri tarafından ancak Moğol hâkimiyetinin inkirazından sonra işgal edilmiştir.

[42] *İbn Bîbî*. nşr. Houstma, S. 282.

[43] Mamafih Ankara sancağına ait II. Bayezid ve I. Selim devirlerine ait defterleri, elimizde olmıyan sebeblerden dolayı tetkik edemedik. Bu defterlerin tetkiki neticesinde Ankara bölgesinde daha büyük bir Kayı oymağının meydana çıkacağını kuvvetle tahmin ediyoruz

[44] Bu hususta Fuad Köprülü'nün *Osmanlıların etnik menşei* adlı tetkikine ilâve edilen Kayı toponimisi haritasına bk.

XVI. asırda sona ermiş olduğunu göstermektedir. Saniyen XVI. asrın ortalarına doğru bu bölgedeki Kayı mevcudiyetinin hemen hemen ortadan kalkmış bir halde bulunması, tarihî bir muhaceret hareketiyle de alâkadardır. Filhakika Ankara bölgesinin, Osmanlı Kayılarının ilk yurdları olduğunu ve *Söğüt* mıntıkasına buradan gelmiş olduklarını ekser Osmanlı müverrihlerinin zikrettiklerini biliyoruz[45]. Bu sebeble vukuundan şüphe etmemize hiç bir sebeb olmayan bu muhaceret hareketi Ankara bölgesindeki Kayı mevcudiyetinin zayıflama ve bilâhara ortadan kalkmasında âmil olan tarihî bir hâdisedir. Mamafih, bütün bunlara rağmen, bugün Kayı boyuna mensub olduğu umumiyetle kabul edilen Karakeçili aşiretinden bir çok oymakların Ankara bölgesinde bulunması, Kayıların bu bölgedeki etnik mevcudiyetlerinin henüz kaybolmadığını göstermektedir. Fakat bu aşiretin, Ankara Kayılarının kabîlevî tahavvülünün bir mahsulü olmadığını, çünkü bunların yalnız Ankara bölgesinde değil *Teke*, *Menteşe* ve *Söğüt* mıntakalarında da mevcud olduklarını hemen işaret edelim. Bu sebeble Karakeçili aşireti, Kayıların daha *Türkistan*'da iken malik oldukları eski ve büyük oymaklarından birisi olmalıdır[46]. Şimdiye kadar Karakeçili'lerin Kayıların bir oymağı olarak kabul edilmesi *Söğüt* bölgesindeki Karakeçili oymaklarının her yıl *Söğüt* kasabasında bulunan Ertuğrul Gâzi türbesini ziyaret etmelerinden ve kendilerini Osmanlı âilesiyle akraba adetmelerinden ileri gelmiştir[47]. Bu sebeble Karakeçili aşiretinin şanlı maziyi canlı ve samimî bir şekilde ifade eden bu hareketleri Abdülhamid devrinin buhranlı

[45] II. Bayezid devri tarihçilerinden Sarıca Kemal, Osmanlı Kayılarının Ankara Karacadağından değil, Konya Karacadağından geldikleri hakkında bir rivayet nakletmektedir (bk. Mükrimin Halil Yinanç, *İslam Ansiklopedisi*, Cüz 33, Ertuğrul Gâzi maddesi, S. 91). Sarıca Kemal'in naklettiği olduğu bu rivayet dikkate değer olmakla beraber ekser müverrihlerin Ankara rivayetini zikretmeleri ve bunun etnik ve coğrafî şartlar ile mutabakatı sebebiyle ilk Osmanlı Kayılarının Ankara Karacadağından gelmiş olmaları çok daha kabüle şayan bir keyfiyettir.

[46] Kâşgarlı Mahmud, Oğuz boylarından bahsederken bunların bir çok oymaklara malik olduklarını işaret etmiştir (bk. *Divanu Lügat-it-Türk*, nşr. Kilisli Rifat, İst. 1333, C. I, S. 57).

[47] bk. *Malûmat*, sene 1311, Nr. 4, 12, 14; M. Ziya, *Bursadan Konyaya seyahat*, İst. S. 173—180; Hammer, *Devlet-i Osmaniye Tarihi*, trc. Ata C. I, S. 364.

yıllarında başta pâdişah olmak üzere umumî bir memnuniyeti mucib olmuş ve aşiret beğlerine rütbe ve ihsanlar dağıtıldıktan başka bu an'anevî ziyarete de resmi bir mahiyet verilmiştir[48].

Vakıa Karakeçili'lerin bu iddia ve hareketleri kendilerinin etnik bakımından Kayılara mensub olduklarını gösterecek mahiyette değildir. Zira Anadolu ve hattâ Hazar ötesindeki bazı Türk aşiretlerinin de Osmanlılar ile akraba olduklarını iddia ettiklerini biliyoruz[49]. Fakat bu aşirete, yukarıda söylediğimiz gibi, Ankara bölgesinden başka *Söğüt*'den ta Edremit mıntıkasına kadar olan sahada ve bir de Menteşe bölgesinde tesadüf edilmesi, bunların Kayılara mensub bir aşiret olduklarına hiç şüphe bırakmamaktadır. Çünkü bu keyfiyet, Anadolu'daki Kayı dağılışına uygun düştükten başka, Osmanlı Kayılarının Ankaradan Söğüd'e olan göçlerini ve buradan bütün Marmara bölgesine yayılan siyasî faaliyetlerinin canlı bir hatırasını da taşımaktadır.

İşte, yukarıdan beri yapmış olduğumuz bu izahatla Osmanlı Kayılarının Ankara bölgesinde bulunan büyük bir Kayı zümresine mensub olduklarını ve bu Kayı zümresinin de Selçuklu devrinde *Ankara, Kastamonu* arasında bulunan otuz bin çadırlık Türkmen grubuna[50] dahil olduklarını kat'iyetle söyleyebiliriz. Diğer taraftan Ankara ve Kastamonu bölgesinin, Kayılardan olduğu umumiyetle kabul edilen Hüsameddin Çoban'ın[51] malikânesi olması ve buralarda oğullarının bir emâret tesis etmeleri[52], bu keyfiyet ile tam bir mutabakat arzetmektedir. Buna nazaran Kayı toponimisinin Ankaradan Kuzeye doğru dağınık bir halde bulunmasını, Çoban âilesinin yapmış oldukları siyasî faaliyetlerin, bir neticesi olarak kabul etmek icab etmektedir.

VI.

Osmanlı devrinde *Menteşe* bölgesinde mühim bir Kayı zümresinin mevcudiyeti, Anadolu'da bulunan yeni ve ehemmiyetli bir

[48] *Karakeçili Aşireti*, İst. 1321, S. 5; M. Ziya, aynı eser, S. 183.

[49] *Osmanlıların etnik menşei*, S. 282; bugün Bozkır ve Akseki civarındaki Yörükler arasında bulunan Hacı İsalu aşireti de Osmanlılarla akraba olduğunu iddia etmektedir.

[50] Ebü'l-Fedâ, *Takvîm-al-buldân*, nşr. Ch. Schier, Dresden 1846, S. 210.

[51] A. Tevhid *Tarih-i Osmanî Encümeni Mecmuası*, Sene 1326, cüz 5.

[52] Aynı makale.

Kayı sahasını göstermesi bakımından pek mühimdir. Vakıa bu bölgede Kayı adını taşıyan bazı yer adları bilinmekle beraber bunlar Menteşe havalisinin mühim bir Kayı yurdu olduğunu gösterecek bir miktarda değillerdi. Fakat bu Menteşe bölgesinde bulunan Kayıların pek azının yerleşik bir hayata geçtikleri veya bu yer adlarının görmüş olduğumuz oymaklar tarafından vücuda getirildiği anlaşılmamalıdır. Çünkü, Menteşe bölgesinde bu oymaklarla beraber Kayı adını taşıyan sekiz kadar yer adı tespit ettik. Bu yerlerin hepsinin de köy vasfına haiz olmaları göz önüne alınırsa yerleşmiş olan Kayıların mühim bir yekûna baliğ olduğu ve bu oymakların evvelce Menteşe bölgesinde bulunan büyük bir Kayı grubunun bakiyesi oldukları anlaşılır.

Menteşe Kayılarının Batı Anadolu'nun fethinden önce *Isparta* ve *Denizli* bölgesinde bulunan ve miktarları, İbn-i Saîd'e atfen, Ebu'l-feda tarafından iki yüz bin çadır kaydedilen[53] eski Uç Türkmeni grubuna dahil oldukları hakkında fazla tafsilata lüzum görmüyoruz. Çünkü, *Isparta* bölgesine ait görmüş olduğumuz defterlerde Kayı adlı bir çok yer adlarına tesadüf etmemiz, bu hususta uzun mütalâalara ihtiyac göstermeyen kuvvetli bir delildir. Diğer taraftan yukarıda bir Kayı oymağı olarak gördüğümüz Karakeçili aşiretinin bazı kuvvetli zümrelerine bu bölgede de tesadüf edildiğini yukarda söylemiştik[54].

Menteşe bölgesinde bulunan mühim bir göçebe zümresi de Horzum aşiretidir[55]. Filhakika bu aşiret, bugün ilim âleminde, Celâleddin Hârezmşah'ın vefatından sonra Selçuklu devletine iltica eden ve Garb uçlarına yerleştirilen Hârezmliler'in bir baki-

[53] *Ebu'l-Fedâ*, aynı eser, S. 11.

[54] Ahmet Refik, *Anadoluda Türk aşiretleri*, S. 11.

[55] Defterlerde bazan *Yörük-i Horzum* adiyle zikredilen bu aşiret, mevcudiyetini son zamanlara kadar muhafaza etmiştir. XVI. asırda bir kısmı yerleşik hayata geçmekle beraber büyük bir kısmı göçebe hayatını muhafaza etmiş ve müteakip asırlarda şimale doğru muhaceret etmiştir. XIX. asırda Aydın ve Bursa taraflarında bulunuyorlardı (Hasluck, *Christianity and İslam under the Sultans*, Oxford, 1929, C. II, S. 475). Horzumlar bugün Orta-Toroslarda bulunmaktadırlar (R. Yalgın *Cenupta Türkmen Oymakları*, Ankara 1939, kısım 3, S. 29—30). R. Yalgın, bunların Aydından geldikleri rivayetini kabul etmiyor. Fakat bu rivayetin doğruluğu pek âla mümkündür. Çünkü XIX. asrın sonlarına doğru Batı Anadoluda bulunan aşiretler bir takım sebebler yüzünden Güney Anadoluya hicret etmişlerdir.

yesi olarak kabul edilmektedir[56]. Bu sebeble bu keyfiyet Kayıların Sultan Celâleddin Hârezmşah'ın maiyetinden oldukları ve ölümünden sonra Anadoluya geldikleri hakkında, eski müelliflerin ifadelerine bağlı kalanlar için bulunmaz bir iddia vesilesidir. Fakat bu keyfiyetin kendileri tarafından şiddetle tahdit edilen bir sahada olmayıp ta, tahmin bile etmedikleri başka bir bölgede bulunması, bu muhafazakâr nazariyenin çürüklüğünü gösteren yeni bir delildir. Saniyen bu Horzum aşiretini eski Hârezmli bakiyesi kabul etsek bile, bunların Menteşe kayıları ile aynı bölgede bulunmalarından müşterek bir tarih mukadderatına dahil oldukları kolay kolay iddia edilemez. Çünkü, Cenupta Denizli bölgesinden başlayıp, kuzeyde Sakarya boylarına kadar uzanan büyük garb ucuna ayrı, ayrı sevk edilen Hârezmliler, eğer Kayılar ile ayni tarihî mukadderata tabi olsalardı, onların mevcud bulundukları diğer sahalarda da birlikte bulunmaları lâzım gelecekti. Yukarıda Kayılara mensub olduğunu gördüğümüz Karakeçililerin, Kayılarla daima ayni sahalarda bulundukları unutulmamalıdır. Diğer taraftan bu Menteşe Kayılarının Hârezmliler ile hayat-ı tarihiyelerinin birliğini kabul ettiğimizi farzetsek bile, bunların büyük siyasî hâdiseler geçiren sergüzeşçi bir câmıa içinde boy adı altındaki kabîlevî hayatlarını uzun müddet muhafaza etmeleri cidden hayret edilecek bir mes'eledir. Bütün bunlardan ayrı olarak bir de Menteşe bölgesinde yalnız bu iki aşiretin değil, Kızılkeçili[57], Alayundlu[58], Emirhanlu ve Karacakoyunlu zümrelerinin de bulunduklarını ve binaenaleyh bu Kayı-Horzum komşuluğunun bir hususiyet teşkil etmediğini ilâve edelim. Bu sebeple Menteşe bölgesinde ki bütün aşiretler, uçlarda başlıyan Türkmen istilâsiyle beraber kısa bir tarihî mukadderata tâbi olmuşlardır.

VII.

İşte bu suretle, Anadolunun muhtelif yerlerinde kuvvetli mevcudiyetler halinde gördüğümüz Kayıları, bulundukları bölgelerde

[56] Mükrimin Halil Yinanç, *İslam Ansiklopedisi*, cüz 21, Celâleddin Hârezmşah maddesi; Fuad Köprülü, *Osmanlıların etnik menşei*, Belleten, Sa. 29, S. 282, not 1.

[57] Bu aşiret hakkında 70 No. lu nota bk.

[58] Alayundlular hakkında evvelce malûmat vermiştik.

ayrı, ayrı inceledikten sonra bunların Yörük'ler ve umum Anadolu Türk aşiretleri arasındaki mevkilerinin izahına geçelim.

Osmanlı devrinde Batı ve kısmen Orta Anadoludaki aşiretlere umumiyetle Yörük tesmiye edildiğini yukarıda söylemiştik. Buna mukabil aynı devirde Doğu ve Cenubî Anadoluda bulunan aşiretler Türkmen umumî adiyle anılmaktadırlar. Yörük ve Türkmen adları Osmanlı devrinde Anadoluda bulunan Türk aşiretlerinin içtimaî ve coğrafî fark ve ayrılıklarını umumî olarak ifade eden kelimelerdir. Diğer taraftan bu fark ve ayrılığın tesbitiyle Yörük ve Türkmenler arasında diğer bir fark hasıl oluyor ki, o da onların Anadoluya farklı zamanlarda gelmiş olmalarıdır. Yukarıda Kayılar'ın Yörük grubuna dahil olduklarını söylemiştik. Buna mukabil Oğuz boylarının adlarını taşıyan aşiretler, bir kaçı müstesna hep Türkmen grubunda bulunmaktadırlar. [59] İşte bu Türkmen zümrelerinin Anadolunun Doğu ve Güney bölgelerinde bulunmaları, diğer taraftan kabîlevî teşkilâtlarını kuvvetle muhafaza etmeleri, Anadoluya Yörüklerden çok sonra yani Moğol istilâsı neticesinde gelmiş olduklarını gösteren ve başka vesikalara hacet bırakmayan en kuvvetli delillerdir. Zaten bunların Türkmen adını taşımaları, bu iki sebepten yani Anadoluyu sonradan gelmeleriyle kabîlevî hayatlarını kuvvetle muhâfaza etmelerinden ileri gelmiştir [60].

Prof. Fuad Köprülü, XI-XIX. asırlar zarfında Kınık adına İrandaki Türk aşiretlerinde ve yer adlarında tesadüf edilmemesini, buna mukabil Anadoluda bulunan aşiretler ve yer adlarında bu adın mevcud bulunmasını, Kınıklar ile Kayılar arasında bir mukadderat benzerliğine yani Kınıkların da Kayılar gibi toplu gruplar halinde ilk fatihler arasında gelmiş olmalarına atfetmektedir [61]. Prof. Fuad Köprülü, her zamanki derin görüş ve sezişiyle mühim bir mes'eleye temas etmiş bulunuyor. Biz bu hususta tamamen üstadın fikrine iştirak ederek bu mühim mes'eleyi zikreredeceğimiz bâzı deliller ile takviyeye çalışacağız.

[59] Yapmış olduğumuz tezde bu hususta mufassal malûmat verilmiştir.

[60] Nitekim bu keyfiyetin Anadolu Türk filolojisinde de mühim bir rolü olmuştur. Başlıca yayılış sahası Şarkî ve Cenubî Anadolu ile Azerbaycan bölgeleri olan Azerî lehçesi, bu bölgelere Moğol istilâsı neticesinde gelen kesif Türkmen zümelerinin konuşmuş oldukları Türkçenin adı olmuştur.

[61] *Osmanlıların etnik menşei*, Belleten, Sa. 28, S. 277—278.

Gerçi, yukarıda umumî hüviyetini kısaca tavsif ettiğimiz Türkmen grubunda kuvvetli bir Kınık zümresi bulunmakla beraber [62], asıl mühim Kınık teşekküllerine Batı Anadoluda tesadüf etmekteyiz. Bunların bir kısmı yerleşik hayata yeni geçmiş, bir kısmı da henüz göçebe bir halde bulunmaktadırlar [63]. Miktarları Güneyde, Türkman-ı Halep [64] arasında bulunan

[62] Halep Türkmenleri arasında bulunan bu *Kınık* zümresi, Kalkaşendî tarafından bir *taife* olarak zikredilmiştir. (*Subh al-A'şa*, Kahire 1915, C. VII., S. 282). Bunlar Anadolu'daki Moğol faaliyetinin hitamından sonra, diğer boy ve uluslar gibi, harekete geçerek Halep ile Maraş arasındaki sahaya yayılmıştır. XIV. yüzyılın sonlarında yaylağa çıktıkları Sivas bölgesinde, köy ve kasabalara taarruz ederek bir çok kargaşalıklar çıkarmışlar ve bu yüzden Kadı Burhaneddin tarafından müteaddid defalar tedib edilmişlerdir (Aziz b. Erdeşîr Esterâbâdî, *Bezm-ü Rezm*, nşr. Kilisli Rifat, İst. 1928, S. 495, 497). XVI. yüzyılda yine Türkman-ı Haleb arasında üç küçük zümre halinde mevcudiyetlerini muhafaza etmişlerdir. Bugün Adıyaman ve Arapkir'e bağlı olan Kınık köyleri (bk. *Köylerimiz*, S. 461), *Türkman-ı Haleb* arasında bulunan bu Kınık zümresi tarafından teşkil edilmiştir Selânikî Mustafa Efendi, XVI. yüzyılın sonlarında vukubulmuş olan İran harplerinden bahsederken Azerbaycan'daki Kür nehrinin Kınık suyu adıyla da büyük bir şöhreti olduğunu kaydetmektedir. (Bak. Selânikî, *Tarih*, İst. 1281, S. 143). Selâniki'nin bu kaydından Kınıkların Azerbaycan'da da mühim bir rol oynadıkları kolayca istidlal edilebilir.

[63] XVI. yüzyıl ortalarında başlıca Aydın bölgesinde sâkin olan Kınıklar, bu bölgenin muhtelif yerlerinde bulunmaktadırlar. Bunlardan elli altı ve on bir hâneden ibaret olan iki Kınık zümresi, *Tire*; on altı hânelik diğer bir oymak *Ayasuluğ*'da yaşamaktadır. Otuz yedi hânelik bir Kınık aşireti ve bunun *Alalar* adlı on bir hânelik oymağı ile on dört hânelik diğer bir Kınık zümresi yine aynı bölgenin muhtelif yerlerinde bulunmaktadırlar. Bu göçebe Kınık zümrelerinden başka yirmi iki hânelik bir Kınık zümresi *Tire*'nin *Boz alan* köyünde otuz dört hânelik ufak bir Kınık şubesi *Tire* yakınlarında; on üç, on bir ve altı hanelik ufak Kınık zümreleri de Ayasuluğ köylerinde yerleşmişlerdir (bk. Başbak. Arş. *Aydın livâsı defteri*, No. 214).

[64] Memlûklar devrinden itibaren Şimalî Suriye'de bulunan (bk. Halil Zahirî, *Zubdatu Keşf il-Memâlik*, nşr. P. Ravaisse, Paris 1897, S. 105; Kalkaşendî, *Subhal-A'şa*, Kahire 1915, C. VII., S. 280-282), çok mühim bir Türkmen zümresidir. Türkman-ı Halep, Moğol fırtınasının önünden kaçışan büyük Türkmen şubelerinden teşekkül etmiştir (bk. *Baypars tarihi*, trc. Şerefeddin Yaltkaya, Ankara 1943, S. 155, 184). Moğol hakimiyetinin zevalinden sonra Doğu ve Kuzey Anadolu'da teşekkül eden muhtelif Türkmen beylikleri, Türkman-ı Haleb'e mensub olan aşiretler tarafından tesis edilmiştlr. Haleb Türkmenleri, XV. yüzyılın ortalarına doğru o kadar kesif bir halde bulunuyorlardı ki meşhur seyyah Bertrandon de La Broquière, Haleb ve civarını bir Türkmen ülkesi olarak tavsif etmiştir. (*Le Voyage d'outremere...*, nşr. Schefer, S. 83).

diğer Kınık zümresinden daha çok fazla olan Batı Anadolu Kınıklarının, bu bölgenin muhtelif yerlerinde dağınık bir halde bulunan Akkoyunlu adlı mühim bir oymakları vardır. Diğer taraftan bu Akkoyunlu aşiretiyle daima bir arada bulunan Selçuklu (سلجوقلو) adlı mühim bir aşirete rastgeliyoruz [65]. Bu aşiretin, defterlerde böyle bir kayıt olmamakla beraber, Kınıklara mensub bir teşekkül olduğunu çok muhtemel buluyoruz. Bunlardan başka, evvelce Konya bölgesinde bulunan bir Kınık zümresinin Kayılarla beraber aynı yurdlarda oturmuş olduklarını yukarıda söylemiştik. Mamafih bütün bunlarla beraber, Kınıkların Anadolunun fethinden itibaren oynamış oldukları mühim rolleri kat'î bir şekilde gösteren en kuvvetli delil, hiç şüphesiz, bunların Orta ve Batı Anadoluda bırakmış oldukları zengin toponimi hâtıralarıdır. Bu bölgelere aid tetkik etmiş olduğumuz bir kısım tahrir defterlerinde Kınık adını taşıyan bir çok yer adları bulduk ki, bunlar bugün bilinen Kınık toponimisinden bir kaç misli fazladır. Bugün *Balıkesir* vilâyetinde iki Kınık adlı köy bulunmasına mukabil [66], bu vilâyetin XVI. asra ait tahrir defterlerinde yedi [67], Konyada bulunan bir köye mukabil [68] beş Kınık köyü bulduğumuzu söylersek [69] bu hususta tam bir fikir vermiş oluruz.

Umumiyetle Batı Anadolu Yörüklerinin esas bünyesini Karakeçili, Kızılkeçili, Akkeçili, Akkoyunlu ve Karacakoyunlu gibi, hepsi de totemik adlar taşıyan aşiretler teşkil etmektedirler. Bunlardan Karakeçililerin Kayı ve Akkoyunluların Kınık boyuna mensub olduklarını yukarıda söylemiştik. Diğer geriye kalan aşiretlerden Akkeçililer, Kütahya ve Afyon bölgesinde [70], Kızılkeçililer, Menteşede, Kayılarla komşu bir

Türkman-ı Haleb, Osmanlı devrinde Haleb eyâletine tabi, saliyâne ile idare olunan bir sancağın adı olmuştur.

[65] Bunların 96 hânelik bir teşekkülü Afyonun İshaklı kasabasında bulunmaktadır (bk. Baş. Arş., *Atçekenler defteri*, No. 1040). Defterde, *Yörükân-ı Selçüklü* adıyle zikredilen diğer bir oymak ise 28 hâne olarak Bolvadın civarında yaşamaktadır (Baş. Arş., *Karahisar-ı Sahip defteri*, No. 147).

[66] bk. köylerimiz, S. 461.

[67] bk. Baş. Arş., *Karesi livası defteri*, No. 100.

[68] bk. *Köylerimiz*, S. 461.

[69] bk. Baş. Arş., *Konya livâsı deftderi*, No. 63.

[70] Ahmed Refik, *Anadolu Türk aşiretleri*, S. 15.

halde, bulunmaktadırlar [71]. Karacakoyunlu'lar ise Aydın bölgesinde bulunan ve müteaddid oymaklara malik olan bir teşekküldür [72]. Bunlardan başka yine Batı Anadolu Yörüklerine dahil olan daha bir kaç büyük aşiret olmakla beraber, bunlar Anadoluda teşekkül etmiş zümrelerdir. Meselâ, asıl yurdları olan eski *Germiyân* bölgesinden başka, Batı Anadolunun muhtelif yerlerinde dağınık bir halde bulunan büyük Bozguş tâifesi [73]. hiç şüphesiz Germiyan devleti ümerasından Bozguş Bahadır'ın aşiretidir. Keza bâzı teşekküllerine aynı yerlerde rastgeldiğimiz Germiyânlı aşireti de aynı beyliğe mensub bir zümredir [74]. Bu iki siyasî zümreden başka eski Saruhan bölgesinde bulunan ve kendilerinden şahıs başına elli akçe alındığı için, Ellici adıyla anılan büyük aşiret ile [75] yine devlete darı ve yün verdiklerinden dolayı, Darıcı [76] ve Yüncü [77] adını alan aşiretler, garbî Anadolu Yörük grubuna dahil olan ehemmiyetli zümrelerdir. İşte bunlar gibi, siyasî ve iktisadî faaliyetlerine göre isimler taşıyan aşiretlerin de bulunduğu Yörük câmiasında, yukarıda zikredilen Akkeçili, Kızılkeçili ve Karacakoyunlu aşiretlerinin tabiî bir birliği ifade eden adlar taşımaları, bunların bu bölgede mevcudiyeti kuvvetli olan boylara mensup olduklarını ve bunlar gibi kabîlevî isim ve teşkilâtlarını, kısmen olsun muhaza ettiklerini göstermektedir. İşte bu ve bir de aynı tabiî adlar taşıyan Karakeçili ve Akkoyunlu aşiretlerinin Kayı ve Kınıklar'a mensup birer zümre olduklarını düşünerek, bu zikredilen Kızılkeçili, Akkeçili ve Karacakoyunlu'ların da Kayı ve Kınık'lara mensup aşiretler olduklarını pek muhtemel buluyoruz. Rengin, Türk kabîle teşkilâtında, aynı adlar taşıyan aşiretlerin ayrı, ayrı etnik zümreler olduk-

[71] Bu büyük aşiretin bâzı küçük teşekküllerine aynı devirde Surahan bölgesinde de tesadüf edilmektedir (İbrahim Gökçen, *Saruhanda Yörük ve Türkmenler*, İst. 1946, S. 41). XIX. yüzyılda büyük bir kısım Kula'da bulunuyorlardı (Vambery, *Das Turkenvolk*, S. 608). Bugün Uludağ çevresinde yaşamaktadırlar. (R. Yalgın, *Anadoluda türk damgaları*, Bursa 1944, S. 44).

[72] bk. Baş. Arş., Karacakoyunlu defteri, No. 272.

[73] İbrahim Gökçen, *Saruhanda Yörük ve Türkmenler*, S. 17, 18, 21, 23; Kâmil Su, *Balıkesir civarında Yörük ve Türkmenler*, İst, 1938, S. 5. 27.

[74] bk. Baş Arş., *Manisa tapu defteri*, No. 165.

[75] İbrahim Gökçen, aynı eser, S. 62, vesika 44.

[76] bk. Baş. Arş., *Karacakoyunlu defteri*, No. 272.

[77] bk. aynı defter.

larını veya farklı teşekküllere mensup bulunduklarını gösterdiğine dair bir çok misâllere malik bulunuyoruz. Yukarıda, Karakeçililerın Kayılara, Akkoyunlu aşiretinin de Kınıklara mensup olduklarını görmüştük. Bundan başka Doğuda aynı ad da birer devlet kuran Akkoyunlu oymağının, Bayındır boyu'na [78], Karakoyunlu oymağının, Baharlu [79] aşiretine mensup bulunduklarını; keza Karaevli (Karabölük) ve Alkaevli (Alkabölük) gibi, Oğuz boylarının da tamamen birbirinden ayrı, müstakil teşekküller olduklarını biliyoruz [80]. Bu sebeple yukarıda Kayı ve Kınıklara mensup olduklarını çok kuvvetli bir ihtimal dahilinde gördüğümüzü söylediğimiz bu aşiretlerden, Akkeçililer'in, Kınıklara; Karacakoyunlu'ların, Kayılara mensup olduklarını söyleyebiliriz. Kızılkeçililer, her ne kadar Menteşede Kayılarla bir arada bulunuyorlarsa da, bugün dahi Karakeçililere daima rakip bir aşiret olmalarından [81] ve onlar gibi Osmanlılarla bir akrabalık iddia etmelerinden dolayı, biz bunların Kınıklara mensup bir zümre olacaklarına daha fazla bir ihtimal veriyoruz.

İLÂVE

Yukardaki tetkikimizin yazılmasından bir müddet sonra, Ankara Tapu ve Kadastro Umum Müdürlüğü Arşivi'-

[78] Bk. Mükrimin Halil Yinanç, *İslâm Ansiklopedisi*, cüz 4, *Akkoyunlu* maddesi.

[79] Umumiyetle eski tarihlerde (meselâ: Münecimbaşı, *Sahaif-ül-Ahbar*, C. III., S. 149), Karakoyunluların boyları olarak zikredilen Baharlu aşiretine Osmanlı devrinde Anadolu'da bulunan aşiretler arasında tesadüf edilememektedir. Buna mukabil, Türkman-ı Haleb arasında Bahadurlu adlı kuvvetli bir aşiret bulunmaktadır. Aynı zamanda Karakoyunlu adlı bir de aşiret yine bu ulus arasında yaşamaktadır. Bu sebeble Bahadurlu kelimesinin tarihlerde sehven Baharlu şeklinde yazılmış olduğunu ve binaenaleyh Karakoyunluların Türkman-ı Haleb arasında kuvvetli bir bakiyesine tesadüf ettiğimiz, Bahadurlu aşiretine mensub olduklarını kuvvetle tahmin ediyoruz. Bununla beraber bu Bahadurlu aşiretinin hangi Oğuz boyuna mensub olduğu hakkında şimdilik hiç bir malûmatımız yoktur. Yalnız Sultan Cihanşah'ın müverrih Şükrüllah'a, babası Kara Yusuf'un kırk beşinci göbekte Deniz Alp'a eriştiğini söylemesi (bk. Atsız, *Dokuz Boy Türkler*, . . , İst. 1939, S. 27), bu aşiretin, Kınık boyunu saymazsak, Yiva, Bükdüz ve Iğdır boylarından birisine mensub olacağını göstermektedir.

[80] Kâşgarî, *Divanu Lügat it-Türk*, C. I., S. 56.

[81] bk. R. Yalgın, *Bursada Türk Damgaları*, S. 44, not 1.

nde mevzuumuza dair yapmış olduğumuz araştırmalar neticesinde, evvelce tahmin ettiğimiz gibi, Kayılar hakkında yeni ve mütemmim malûmatı havi vesikalar bulduk. Yukarda, varmış olduğumuz ehemmiyetli neticeleri kuvvetle takviye edecek ve tamamlıyacak olan bu vesikaları ayrı, ayrı incelemeye çalışacağız.

A.

Menteşe Yörükleri'ne dair 991 (1585) tarihini taşıyan bir defterde, Menteşe Kayıları hakkında üçüncü bir liste mevcuttur. Yukarda, Menteşe Kayıları bahsinde, izah etmiş olduğumuz ikinci listedeki tîr'lerden *Balı Veled-i İbrahim* ve *Karagöz* tîr'leri hariç, diğerleri bu listede de bulunmaktadır[82]. Bu iki tîr'in bu yeni defterde zikredilmemesi, herhalde, onların tamamile yerleşik hayata geçmelerinden ileri gelmiştir.

Tetkik ettiğimiz bu yeni defterden, Menteşe Kayıları'nın eski yaşayışlarını, bir müddet daha devam ettirerek, mevcudiyetlerini XVI. asrın sonlarına kadar muhafaza etmiş olduklarını öğretiyoruz.

B.

Konya Kayıları ile ilgili olan bu küçük kayıd, Konya'nın doğusundaki Sahra kazasına tâbi *Gebeciler* köyüne, Kayı cemaatından *Gebeciler*'in yerleşmiş olduklarından bahsetmetmektedir[83].

Bu *Gebeciler* köyü, yukarda, Konya Kayıları'na dair III. vesikada zikredilmiştir. Yalnız bu vesikanın câlibi dikkat tarafı, köye yerleşen Kayı zümresinin *Gebeciler* adını taşıması ve bunu yerleştiği yere vermiş olmasıdır[84].

C.

978 (1570) tarihli *Kütahya Livâsı defteri*'nden büyük ve müstakil bir Kayı zümresinin, o zaman sancağın bir kazası olan, *Lâzikiye* yani *Denizli* bölgesinde yaşamakta olduklarını anlıyoruz[85] *Denizli*, *Alaşehir* ve *Uşak* arasındaki sahada bulunan

[82] Bk. *Tapu ve Kadastro U. M. A., Defter-i livâ-ı Menteşe, No. 110, Var. 292 a - 326 b.*

[83] Bk. *İlâve vesika I.*

[84] Bu köyün adına *Köylerimiz*'de tesadüf etmedik.

[85] Bk. İlâve vesika II.

Kayılar, bir kısmı köylerde henüz yerleşmiş, bir kısmı göçebe bir halde yaşamaktadırlar. Bunların, diğer bölgelerdeki kardeşleri gibi, doğrudan, doğruya anaboydan ayrılmış ehemmiyetli bir kayı grubunun bakiyesi oldukları anlaşılmaktadır. Kabilevî teşkilâtlarında boy adının hâkim olması, anaboy'la olan yakın münasebetlerini göstermektedir. Defterde, Kayılar tarafından işgal edilmiş olduğu gösterilen köylerin bizzat kendileri tarafından mı tesis edildiğini, yoksa bu zikredilen köylere sonradan mı yerleştiklerini bugün katiyetle tespit etmek imkânı yoktur. Yalnız kayılar'ın *Azizler* ve *Saru Mihmatlu* köylerine sonradan yerleştikleri anlaşılmaktadır. Defterde bunlara ait sayfanın başında, sonradan düşürülmüş bir kayıtla, Kayılar'ın (vergilerinin) Sultan Murad Han Gâzinin türbesine vakfedildiği zikredilmiştir. Yukarda bahsetmiş olduğumuz tezimizde, Anadolu Türk Aşiretlerinin, hemen ekseriyetinin, malî bakımdan hânedana bağlanmış olduklarını izah etmiş ve bunun eski bir Türk devletcilik an'anesi olduğunu da söylemiştik.

Bu sebeble, bu ve diğer bölgelerde bulunan Kayıların malî bakımdan pâdişahların has ve vakıflarına tâbi olmalarını bunlarla hânedan arasındaki hususî bir münasebetle izah etmek imkânı yoktur.

Yukarda, Menteşe Kayılar'ından bahsederken, bunların Selçuklu devrinde *Denizli* civarında yaşayan büyük *Uç Türkmeni* grubunun bakiyelerinden biri olduklarını, bir taraftan bu *Uç Türkmeni*'nin tarihinin seyrine bakarak, diğer taraftan aynı *Uç Türkmenleri*'nin yurtlarındaki Kayı toponimisine dayanarak, söylemiştik. İşte bu yeni araştırmalarımızla, *Eski Uç Türkmeni* yurdunda içtimaî hayatını muhafaza eden kuvvetli bir *Kayı* grubunun meydana çıkması, bu hususda hiçbir şüphe ve münakaşaya hacet bırakmadan başka, eski *Uç Türkmenleri* arasında, Kayıların ehemmiyetli bir mevkie sahib olduklarını da göstermektedir. Diğer taraftan, bu eski *Uç Türkmeni* yurdunda görmüş olduğumuz bu Kayı zümresinden ayrı olarak, aynı asırda, *Eğridir* mıntıkasında da mühim bir Kayı oymağı mevcut bulunmaktadır[86] keza Kayı boyu'nun eski ve tabi bir oymağı olarak

[86] Bk. ilâve V., VI.

kabul ettiğimiz Karakeçili aşiretine de aynı bölgenin muhtelif yerlerinde tesadüf edilmektedir.

Yukarda, *Alayundlu* boyundan küçük bir zümrenin *Menteşe Kayıları* ile yan yana yaşamakta olduklarını söylemiştik. Bu eski *Uç Türkmeni* yurdunda da aynı boy'un diğer küçük bir şubesine tesadüf ediyoruz[87].

Ç.

Son olarak zikredeceğimiz bir vesika, Kozan (Sis) civarında yaşayan küçük bir *Kayı* oymağına aiddir[88]. 29 hâne (çadır) dan ibaret olan bu küçük *Kayı* oymağı, Kutlu Beyhacılu adında bir aşirete tâbi olarak zikredilmiştir. Aynı kayıtda bir Taife olarak bahsedilen Kutlu beğhacılu'ya Defterin başka bir yerinde 41 hânelik bir cemaat olarak tesadüf edilmekte ve Kayı'dan başka hiç bir oymağa mâlik bulunmamaktadır. Bu Kayı oymağı ile Kutlu beğhacılu arasındaki tâbilik münasebetlerinin hangi sebebden ileri geldiğini, şimdilik, tayin edemiyoruz. Yalnız bu Kutlu beğ aşireti'nin aynı devirde, *Kozan bölgesi*'nde yaşayan Avşar Kavurgalı, Savcıhacılu ve Ayru damlu aşiretleri gibi, Dulkadırlı ulusu'na dahil, zümrelerden biri olduğu anlaşılmaktadır.

VIII.

Netice

Kayılara dair yapmış olduğumuz bu tetkik, yalnız Kayılar hakkında değil, Anadolu Türk etnolojisi için de mühim neticeler vermiştir. Aşağıda bu neticelerin en belli başlılarını ayrı, ayrı göstermeye çalışacağız.

I. Evvelâ yapmış olduğumuz bu tetkik ile, XVI. asırda Anadolu'da bugüne kadar ilim âlemince meçhul kalmış, kuvvetli bir Kayı mevcudiyetini ortaya çıkarmış bulunuyoruz.

[87] Anadolunun sair yerlerinde de bazı oynaklarının bulunduğunu yukarda notlarımızdan birinde haber verdiğimiz Alayuntlu boyu hakkında yine bu sütunlarda neşretmek ümidiyle hazırlamakta olduğumuz (*Anadoluda Oğuz boyları*) adlı mufassal tetkikimizde malûmat verilmiştir.

[88] Bk. ilâve V. VI.

II. Mevcudiyetlerini tesbit ettiğimiz bu Kayılar'ın Anadolunun muayyen bir yerinde değil-muhtelif bölgelerinde bulunması, bilhassa Avrupalı âlimler ancak Osmanlı Devletinin kurucusu ve babası zamanında mevzubahis olabilen, zayıf bir *Kayı* varlığının mahdut bir sahada olduğu hakkındaki iddialarının nekadar zayif ve temelere istinat etmiş olduğu pek güzel göstermektedir.

III. Bir tarafdan, XVI. asırda eski içtimaî hayatını muhafaza eden bu Kayı zümreleri, diğer taraftan, yine aynı asra dair vesikalardan, tesbitettiğimiz kuvvetli toponomi hatıraları, Osmanlı devletinin, teşekkülü zamanındaAnadoludaki Kayı memcudiyetinin, öyle zannedildiği gibi, mahdud bir sahada, küçük bir oymak olarak değil, bilakis, büyük gruplar halinde Anadolu'nun muhtelif yerlerinde yaşamış olduklarını kat'î bir şekilde göstermektedir. Eski Osmanlı beğliği yurdunda, ileride yapılacak olan araştırmalara rağmen, muahhar devirlerde göçebe hayatını muhafaza eden bir oymağa tesadüf edilememesini tabii karşılamak gerekdir. Çünkü, siyasî şahneye atılan göçebe bir zümrenin, küçük kısımlara bölünme, addeğiştirme, muhaceret ve göçebelikten çıkarak yerleşme gibi, pek mühim değişmeler ve ıshihalelere maruz kaldığı malûmdur. Böyle olduğu halde, eski Osmanlı yurdunda ve ilk fütuhat sahalarında, Kayı adlı bir çok yer adları olduğu gibi, Kayılar'ın tabii ve büyük bir oymağı olarak kabulettiğimiz Karakeçili aşiretine de aynı yurt ve sahalarda rastgeliyoruz.

Eğer, ilk Osmanlı Kayıları klasik Osmanlı müverrihleri ve onlara bağlı kalan bazı âlimlerin iddia ve düşündükleri gibi, küçük bir oymak halinde olsalardı, ne mustahkem kalelere sahib Rum tekfurları ile mücadele edebilecekler, nede etraftaki kudretli Türk aşiretlerini başlarına toplayabileceklerdi.

Osman Gazi'nin, oğullarından birini *göçerev* yani aşiretler üzerine beğ nasbettiği hakkındaki Neşrî'nin bir kaydına, her nedense, hiç dikkat edilmemiştir[89]. Keza, beğliğin teşekkülü zamanındaki ünlü beylerden Samsa Çavuş'un birçok aşiretlere

[89] *Veliyyüddin Efendi Ktp. 2351, var. 30b.*

malik olduğunu görüyoruz [90]. Yine ayni devrin yiğitlerinden Taz Ali'nin adını taşıyan bir oymak, XVI. asırda, Söğüt Yörükleri arasında yaşamaktadır.

Diger taraftan, Osman Gâzî zamanında göçebe hayatın devam ettiğini ve hatta Osman Beğ'den, oğullarına, at ve koyun sürüleri ile, birçift uzun konçlu Türkmen çizmesi gibi, daha ziyade göçebe hayatla ilgili bir miras kaldığını biliyoruz [91]. İlk fethedilen sahaların, iskânında, en büyük rôlü göçebelerin oynamış oldukları hakkında, hemen bütün eski kaynaklar müttefiktirler. Eğer İlk Osmanlı'lar, bir Avrupalı âlimin iddia ettiği gibi, gâziler'den müteşekkil bir zümre olsalardı, ekseriyetle taşıdıkları millî adlar yerine koyu müslüman isimleri almaları lâzım gelecekti. Onların millî adları taşımaları, hiç şüphesiz içtimaî hayatları ile ilgilidir. Mevzuumuz doğrudan doğruya ilk Osmanlıların içtimaî hayatını tetkik etmek olmadığından, bu misâlleri çoğaltmak ve uzun mütalâalara girişmek istemiyoruz. Yalniz, burada belirtmek istediğimiz nokta, Osmanlı İmparatorluğu'nu kuran çekirdeğin, göçebe Türk unsurundan olduğu ve ilk faaliyetlerde, en ziyâde bu unsurun rol oynamış olduğunu göstermektir.

IV. Yukarda, tetkikimizin birkaç yerinde, Osmanlı devrinde Anadolu Türk aşiretlerinin, o zamanki manâlarını kısaca tahlil ettiğimiz, Yörük ve Türkmen adlarıyla başlıca iki gruba ayrıldıklarını ve umumiyetle Orta ve Batı Anadoluda bulunan aşiretlerin *Yörük*, Doğu ve Güney bölgelerde yaşayan boy ve oymakların ise, *Türkmen* adıyla anılmış olduklarını söylemiştik. Her iki grubda da, ilk fetihde veya Moğol istilâsı neticesinde gelmiş bazı aşiretlerin bakiyyelerinin mevcut olabileceğini kabul etmekle beraber, *Yörükler*'in, bir taraftan bulundukları coğrafî bölgeleri ve içtimaî hayatlarını nazarı itibara alarak, diğer taraftan taşıdıkları adın, evvelce, bu bölgelerde vukubulmuş olan içtimal bir tebeddülün neticesinde mey-

[90] *Âşık Paşa zâde*, nşr. Âli Bey, *İst. 1332, S. 13.*
[91] *Ayni eser, S. 36.*

dana çıkmış olduğunu tesbit ederek, umumiyetle Anadolu'ya ilk fetihde gelmiş fatihlerin torunları olduklarını, aynı mutalaa sebebiyle, *Türkmenler*'in de, daha ziyade, Moğul istilâsı neticesinde gelmiş olduklarına da temas etmiştik. *Yörük grubu* arasında, Oğuz boyları'ndan birkaçının bazı küçük oymaklarına tesadüf edilmekle beraber, bunların asıl büyük kısımları diğer Oğuz boylarıyla beraber, Doğu ve Güney Anadolu ile Suriye, Irak ve İran da bulunmaktadır. Buna mukabil kayıların, küçük bir oymakları müstesna, Orta ve Batı Anadoluda yaşamaları, Yörük grubunun teşekkülünde en büyük rol oynayan boylardan biri olduğunu göstermektedir [92].

Kayıları, XVI. asırdaki bu Yörük grubu arasında en kuvvetli bir Oğuz boyu olarak tanımamıza rağmen, aynı asırda, kendilerine aid, bugün bilinenden, bir kaç misli bir toponiminin mevcudiyeti, bunların fetihte ve onu müteakıb vukubulan yerleşmede, faal ve büyük bir rol oynadıklarına hiç şüphe bırakmamaktadır. Kendisini büyük bir Kayı şefi olarak tanıdığımız Artuk Beğ'in Anadolu'nun istilâsındaki oynadığı rol [93], Kayıların bu fethe iştirak ettiklerini gösteren bir delil değilmidir?..

V — Ve Nihayet Kayıların, Anadolu'nun yeni ve kutlu bir Türk vatanı haline gelmesinde büyük bir rol oynadıktan sonra, Türk yaratıcılık ve yapıcılığının en büyük ve en şerefli âbidesi oan Osmanlı İmparatorluğunu kurmaları, Türklüğe ve Türk tarihine ne kadar büyük bir hizmette bulunduklarını gösteriyor ki, bunlarla Oğuz boylarının en asili ve en şereflisi oldukları hakkındaki millî an'aneyi bihakkın isbat etmiş bulunuyorlar.

92 Osmanlı devrinde, Oğuz boy adlarını muhafaza eden aşiretlerin hangi grubda ve ne nisbette bulundukları, hazırlamakta olduğumuzu haber verdiğimiz «Anadoluda Oğuz Boyları» adlı tetkikimizle daha iyi anlaşılacaktır.

93 Bk. Mükrimin Halil Yinanç, *Anadolu'nun fethi*, İst. 1944, S. 85 - 87.

KAYILARA DAİR MUHTELİF VESİKALAR

Konya kayıları:

I.

(Başbakanlık arşivi, Tapu [Maliye], No. 32, Ta. II. Bayezid).

Cemaat-ı Kayı (قایی) tabi-i Bayburd-tımar-hâne: 260-nefer 343.

Mezraa-ı Yassı Üyük (یصی ایوك) ve Erince (أرنجه) ve Arslanluviranı (ارسلانلو ویرانی) ve İkluviranı (ایکلو ویرانی) derkenar-ı Gökpınar (کوك پیکار) yurd-ı mukarrerleri ve Bostanlu (بوستانلو) ve Günü (کونی) ve Kıraçkaya (قراج قیا) ve Kınık (قینق) ve Gencek (کنجك)[94] ve Aksaklu (اقساقلو)[95] cemâatıyle müşterek kadim ül-eyyâmda oturu gelmişler yurdlar imiş-ber mucib-i defter-i köhne mezkûr cemaatın bâzıları Ayneluce (اینەلوجه) dimekle mâruf yerde otururlarmış.

II.

(Tapu, 1061, tarihsiz).

Cemâat-ı Kayı (قایی) tabi-i Bayburt-hâne: 475 - nefer: 680.

Mezraa-ı Yassıüyük (یصی ایوك) ve Erince (ارنجه) ve Arslanluviranı (ارسلانلو ویرانی) ve İkluviranı (ایکلو ویرانی) derkenar-ı Gökpınar (کوك پیکار) yurdu mukarrerleri ve Bostanlu (بوستانلو) ve Kıraçkaya (قراج قیا) ve Kınık (قینق) ve Gencek (کنجك) ve Ağsaklu (اغسقلو) cemâatıyle müşterektir-mezraa-ı Sungurlu (سنغورلی) ve Yundkuyusu (یوند قویوسی) ve Kumlubeğ (قوملو بك) ve Ayrımören (ایرم اورن) ve Timar Üyüğü (تیمار ایوکی) ve Karacamurad maa Güvercinlik (قراجه مراد مع کوکرجنلك) ve Gökköy (کوك کوی) ve Karakaya-ı diğer (قرا قیاء دیکر) ve Cankırdık (جانقردق) ve Kazkurd (قا قورد) ve Susuzca Porsuk maa Alakı maa Yalnızağıl (صوسزجه پرسوق مع الا قیر مع یالکز اغیل) ve Üçağıl (اوچ اغیل) ve Kızılçukur (قزل چقور) ve Hamir? Üyüğü (حمیر ؟ ایوکی) yurdlarıdır-cemâat-ı mezbure ziraat edüp tasarruf etdiği mezâri'dır.

[94] Kaşgarlı Mahmud, bu adda bir Türk uruğu zikretmektedir (bk. *Divânu Lügat it-Türk*, trc. Besim Atalay, C. I., S. 480).

[95] Bu aşiret defterin başka bir yerinde elli hâne olarak ayrıca zikredilmiştir

III.

(*Tapu, 968, Ta. 954=1547*).

Cemaat-ı Kayı (قایی) der karye-i kapanlar (قپانلر) tabi-i Bayburd-hâne: 12 Kariye-i Gökköy (کوك کوی) ve Kariye-i İbrahim (ابراهیم) ve Kariye i Divâneler (دیوانهلر) tabi-i Karye-i Gebeciler (کبهجیلر) güherçile karhânelerine altı ay müddet hizmet içün bir cebelü virürler[96].

IV.

(*Tapu, 636, 1006 = 1591*).

Der karye-i Kayıcık (قایجق) Asılhacı (اصلحاجی) ile mârûftur an cemâat-ı Farsaklı (فرساقلی)[97] tabi-i Bayburd neferan: 28.

V.

(*Ayni defter*).

Karye-i Kayı Üyüğü (قایی ایوکی) an cemâat-i mezbur[98] tabi-i Bayburd-neferan: 59.

VI.

(*Tapu, 40, II. Bayezid*).

Karye-i Yenice Kayı (یکیجه قایی) tabi-i Saidili (سعد ایلی)[99] nefer: 71-hane: 40.

VII.

(*Ayni defter*).

Karye-i Kayı (قایی) - tımar-tabi-i Lârende (لارنده) - hâne: 15 - nefer: 18.

[96] Bu ocaklar Lârende (Karaman) de bulunuyordu (bk. Ahmet Refik, *Osmanlı devrinde Türkiye Madenleri*, İst. 1931, S. 11).

[97] Anadolu Türk tarih ve edebiyatında ayrı ve hususi bir yer tutan *Varsak*'lar hakkında hiç bir tetkik yapılmamıştır. Yapmış olduğumuz tezde, Konya ve Dulkadiriye bölgelerinde bulunan bazı *Varsak* aşiretleri hakkında malûmat verilmiştir.

[98] Atçekenlerden *Huluzlu* aşireti.

[99] Kadınhan kazasının eski adıdır (bk. Ali Cevad, *Memâlik-i Osmaniyyenin tarih ve Cağrafya lûgatı*, C. II., S. 437).

VIII.

(Aynı defter).

Karye-i Kayı (قایی) tabi-i Göçü (کوجی) [100] - hâne : 23 - nefer 39.

IX.

(Ayni defter).

Karye-i Kayı (قایی) Tabi-i Hatunsaray (خاتون سرای) [101] hâne : 15 nefer : 18.

Ankara Kayıları:

X.

(Tapu, 117, 929=1522).

Cemaat-ı Kayı (قایی) sakin der karye-i Kayıcık (قایجق) hassa-i mirlivâ - hâne : 3 - nefer 7.

XI.

(Ayni defter).

Mezraa-i Kayı (قایی) ve Kiliselu (کلیسالو) tabi-i mezbur (Akdik köyü).

XII.

(Ayni defter).

Karye-i Kayıcık (قایجق) tabi-i Murtazaili (مرتضی ایلی) [102] - hâne : 5 - nefer : 5.

XIII.

(Ayni defter).

Karye-i Kayı (قایی) nam-ı diğer Yusuf Şeyh (یوسف شیخ) tabi-i mezbur (Ayaş) - tımar-ı Mustafa veled-i Hacı - hâne : 9 - nefer : 12.

[100] Osmanlı devrinde Beyşehire bağlı bir nahye, şimdi bir köydür (*Köylerimiz*, S. 280).

[101] Konyaya bağlı bir nahiyedir.

[102] Ankara ile Ayaş arasında bir yer olup, o devirde Ankara sancağına bağlı bir kaza idi. XIX. asırda (İstanoz) ile birleştirilmiştir (*Umumî Salnâme*, 1266, S. 79).

XIV.

(*Tapu ve Kadastro U, Md., 132, 979 = 1571*).

Çiftlik-i der karye-i Aşağı Kayı (اشاغی قایی) — Hacıbayram yerine — tabi-i Ayaş an ceâmet-i mezbûre nefer 16 mezkûreden Turbeği yeri zâmîme virildi deyu mukayyettir der defter-i atîk hâlâ yine mukarrer.

XV.

(*Ayni defter*).

Çiftlik-i der karye-i yukarı Kayı (یوقاری قایی) — Kutluca yerine - tabi-i Ayaş anzeâmet-i Mehmet bil İbrahim nefer 10 mezkûrlerin ziraat yerleri az olduğu sebebden İncepelit'te (اینجه پلیت) Murat yerinin nısfı zamîme verilmiş deyu mukayyettir der defter-i atîk halâ yine mukarrer.

XVI.

(*Ayni defter*).

Çiftlik-i Aşga Kayı (اشغه قایی) Kara Murat yeri tabi-i Ayaş anderviş-i Ankara zamîme verildi deyu mukayyettir der defter-i atîk yine mukarrer nefer: 12.

XVII.

(*Ayni defter*).

Çiftlik-i der karye-i Yukarı Kayı (یوقاری قایی) — Hızır yerine — anzeameti mezbur nefer 14.

XVIII.

(*No. 74, 979 = 1571*).

Karye-i Kayıcık (قایجق) tabi-i Murtazaili nefer 23.

IX.

(*Başbakanlık Arş. Tapu, Çankırı, 100, 927=1511*).

Karye-i Yaka Kayı (یقا قایی) tabi-i Koçhisar (قوچحصار) [103] - tımar-ı Mansur-hâne : 4 nefer : 12.

[103] Bugün bir nahiyedir.

XX.

(*Ayni defter*)

Karye-i Kayı (قایی) tabi-i Tosya ve Bağözü (طوسیه و باغ اوزی) - tımar-ı mezkûran-sabıkan mülkleri olup badehu tımar emrolunup eşerler - hâne : 91 - mücerred : 33.

XXI.

(*Tapu, Kastamonu, 337, 901-1560*).

Karye-i Kayı (قایی) tabi-i Taşköprü tımar-ı Ömer- hâne : 8 - mücerred : 3.

XXII.

(*Ayni defter*).

Karye-i Kayı (قایی) nam-ı diğer Kızık (قزیق) [104] tabi-i Taşköprü-hane : 3-mücerred : 1

XXIII.

(*Ayni defter*).

Karye-i Kayı (قایی) der divan-ı Karasu (قارا صو) tabi-i Sinop-tımar-ı Ali merd-i kal'a-i mezbur - hâne : 9 - mücerred : 3.

XXIV.

(*Ayni defter*).

Karye-i Kayı (قایی) der divan-ı Gülhe (کلجه) tabi-i Sinop - hâne : 4.

[104] Oğuz boylarından biridir (Reşideddin, *Câmi ut-Tevarih*, nşr. Berezin, S. 34). *Kızıklar*, Osmanlı devrinde, Türkman-ı Haleb arasında bulunuyorlardı. (bk. Ahmet Refik, *Anadoluda Türk Aşiretleri*, S. 69, 78, 82 114).

Menteşe Kayıları :

XXV.

(*Tapu, 61, 923=117*).

Cemâat-i Kayı Hassa-i Pâdişah

Tîr-i Nasuh ve Musa veled-i Mustafa an cemâat-ı Kayı tabi-i Peçin [105].

Tîr-i Menteşe veled-i Tur Ali (Tîr-i Mustafa veled-i İbrahim-derkenar -) an cemâat-ı Kayı tabi-i Milâs.

Tîr-i Hızır veled-i Aydoğdu an cemâat-ı Kayı tabi-i Peçin.

Tîr-i Halil an cemâat-ı Kayı tabi- Peçin.

An cemâat-ı Kayı tabi-i Peçin.

An cemâat-ı Kayi tabi-i Peçin Acısu'da mütemekkinlerdir.

Tîr-i Demirci İbrahim an cemâat-ı Kayı tabi-i Peçin - (Kaza-i Eskihisara virilmiştir - derkenar -).

Tîr-i Mustafa veled-i Hasan Fakih an cemâat-ı Kayı tabi-i Peçin.

Tîr-i Resul veled-i Davud an cemâat-ı Kayı tabi-i Peçin.

Tîr-i Durmuş veled-i Halil an cemâat-ı Kayı tabi-i Peçin.

Tîr-i Mehmed ki perakende-i cemâat-ı mezkûr etabi-i-Bozüyük [106].

Tîr-i Balı veled-i İbrahim an cemâat-ı Kayı tab-i Çine.

Tîr-i Hamza veled-i Bayezid an cemâat-ı Kayı tabi-i Çine.

Tîr-i İsa Balı veled-i İvaz an cemâat-ı Kayı hariç ez defter-i köhne Balat kazasında mütemekkinlerdir tabi-i Çine.

Cem'an hâneha-i Kayı: 893.

Çift	Nîm	Bennâk	Kara
251	411	131	99

Hasıl: resm-i çift ve bennâk ve kara ve resm-i ganem ve cürüm ve cinâyet ve gayriha.

XXVI.

(*Tapu 337, 990=1553*).

Cemâat-ı Kayı an Hassa-i Hüdâvendigâr tabi-i Peçin.

[105] Peçin hakkında bk. not 18.

[106] Bugün Muğlaya bağlı bir nahiyedir.

Tîr-i Menteşe veled-i Turali an cemâat-ı Kayı nam-ı diğer Ekizce (اکیزجه) tabi-i Peçin.

Tîr-i Resul veled-i Davud (ser tîr-i Hızır veled-i Yusuf-der-kenar-) tabi-i Peçin.

Tetümme-i tîr-i Menteşe veled-i Turali tabi-i Peçin.

Tîr-i Halil an cemâat-ı Kayı mütemekkin der Mandelyat (ماندلیات)[107] tabi-i Peçin.

Tîr-i Mustafa veled-i Server an cemâat-ı Kayı tabi-i Peçin.

Tîr-i Hızır veled-i Aydoğdu an cemâat-ı Kayı.

Tîr-i Durmuş veled-i Halil an cemâat-ı Kayı nam-ı diğer Kara Ahmed.

Tîr-i Kayı mütemekkinan der karye-i Acısu tabi-i Peçin.

Tîr-i Kayı ve Yahşi Beğ an cemâat-ı Kayı mütemekkinan der kaza-i Ayasuluğ.

An cemaat-ı Kayı ve Yahşi beğ mütemekkinan der kaza-i Ayasuluğ.

Tîr-i Mehmed an cemâat-ı Kayı tabi-i Bozüyük.

Tîr-i Balı veled-i İbrahim an cemâat-ı Kayı tabi-i Çine.

Tîr-i Demirci İbrahim an cemâat-ı Kayı tabi-i Eskihisar.

Tîr-i an cemaat-ı Kayı tabi-i Eskihisar.

Cem'an hâneha-i Kayı : hâne 1034.

Çift	Nîm	Bennâk	Kara
83	140	437	375

Hasıl: an resm-i çift ve bennâk ve kara ve resm-i ganem ve gevvare (کواره) ve arûsiyye ve cürüm ve cinâyet ve gayr-i ha.

XXVII.

(*Tapu, 6 I, 923=1517*)

Karye-i Kayı ve Taş Kayı (قایی و طاش قایی) tabi-i Köyceğiz benam-ı Kara Üveys Zaîm.

Tîr-i Taş Kayı (طاش قایی) tabi-i Köyceğiz otuz çiftlik yeri hariçten ekilür.

Karye-i Kayı (قایی) tabi-i Balat tımar-ı Mansur ve Mustafa-on çiftlik yeri hariçten ekerler.

[107] Şimdi Selimiye, Milâs kazasında bir nahiyedir.

Karye-i Kayılı (قايلى) tabi-i Çine-tımar-ı Kasım.

Karye-i Kayı (قايى) tab-i Makrı (Fethiye).

Karye-i Kayı (قايى) tabi-i Makrı.

Karye-i Kayı (قايى) tabi-i Makrı.

XXVIII.

(*Tapu, 244, 952=1545*).

Karye-i Kayıcık (قايجق) tımar-ı Toñrul (طوكرول) ve Mehmed ve Ali ve Seydi (15 hâne) tabi-i Gölhisar [108].

Karye-i Kayı (قايى) tımar-ı İsmail bin İlyas ve Mehmed bin Hasan tabi-i Gölhisar.

Karye-i Kayı (قايى) tımar-ı İbrahim Bin Balı (24 hâne).

Karye-i Kayı (قايى) tımar-ı Aydın ve İvaz bin Mehmed (48 hâne) (İsparta).

Karye-i Kayılar (قايى لر) (Eğridir).

XXIX.

(*Tapu, 165, 937-1530*).

Karye-i Kayılu (قايلو) tabi-i Manisa tımar-ı merdân-ı Kal'a-ı Manisa -altı çiftlik yeri hariçden ekerler.

Karye-i Kayı (قايى) tabi-i Eskihisar tımar-ı Emirza bin Mehmed Beğ.

Karye-i Kayı (قايى) tabi-i Eskihisar.

İLÂVE VESİKALAR

I.

(Defter-i mufassal-ı Livâ-i Konya, Tapu ve Kadastro U. M. A., No. 104, Var. 75 b).

Karye-i Gebeciler (كبه جيلر) Kayı cemâatından Gebeciler mütemekkindir Tabi-i Sahra [109].

[108] Burdur vilâyetinin Tefenni kazasında bulunmaktadır. Şimdi bir nahiyedir.

[109] Dahiliye Vekilliği'nin neşrettiği *Köylerimiz'de*, bu Gebeciler köyünün adı yoktur.

II.

(Defter-i mufassal-ı Livâ-i Kütahya, 47, 978 = 1570).

324b — Yörükân-ı Kayı (یورکان قایی) Tabi-i Lâzikiye[110] (لاذقیه)

Hass-ı Hümâyun.

324b — [Defter-i icmalde tashih olunduğu üzre merhum Sultan Murad Han Gâzi Türbe-i şeriflerine vakf olunmuştur fî 18 Rebiülevvel sene 53 (1053 = 1642)[111]].

324b — Cemâat-ı Hacı Ivazları an Yörükân-ı mezbur-neferân : 20.

324b — Karye-i Azizler (عزیزلر) anYörükân-ı mezbur-neferân: 55.

325 a b — Karye-i Saru Mihmadlu (صارو مهمادلو) an yürükan mezbur Tabi-i Aydos-neferân : 160.

325b — Karye-i Bahadlar (بهادلر) an Yörükân-ı mezbur-neferân : 17.

325b — Bahadurlu Karye-i (بهادرلو) an Gökçe Taş (کوکچه طاشی) an Yörükân-ı mezbur-neferân : 6.

326a — Karye-i Karaca Ömer (قراجه عمر)[112] an Yörükân-ı mezbur -neferân : 96.

326b — Karye-i Kilif Alanı (کلف آلا کی)[113] an Yörükân-ı mezbur-neferân : 78.

326 b, 327 a — Cemaat-ı İğdelu (اکدهلو)[114] anYörükân-ı mezbur -neferân: 22.

327 a — Cemâat-ı Yörükân-ı İshaklar (اسحاقلر) mütemekkin der Şeyhlû[115] an Yörükân-ı mezbur-neferân : 53.

[110] Denizli'nin diğer adı.

[111] Bu kayıd, defterin üst sol kenarına Divânî hat ile yazılmıştır.

[112] Bu köy, o zaman, Kütahya sancağına bağlı Gök üyük kazasına tâbi olarak gösterilmiştir (Bk. No. 48, 94 b).

[113] Gerek burada, gerek 48 No. lu defterde, (zar. 95a), aynen böyle yazılmıştır. *Köylerimiz*'de yoktur.

[114] 48 no. lu defterde, 9 b, bu cemâat bir köy olarak gösterilmiştir.

[115] O zaman, Kütahya'nın kazalarından biri idi *(Bk. Defter-i mufassal-ı Livây-ı Kütahya, cild-i sâni, 48, var. 240a).* Aynı kazada Kayı adlı iki köy bulunmaktadır *(var. 242 a, 267 b).* Bu Şeyhlu kazası, bugün Kula'ya bağlı olan Şeyhlu köyü olmalıdır *(Bk. Köylerimiz).*

327 a — Cemâat-ı Şeyh Davudlu (شیخ داودلو) an Yörükân-ı mezbur-neferân: 6.

327 b — Cemâat-ı Güzcek (کوزجك) an Yörükân-ı mezbur -neferân: 20.

327 b — Cemâat-ı Kulas (قولاس)[116] an Yörükân-ı mezbur-neferân: 19.

327 b — Cemâat-ı Karacalu (قرجلو)? an Yörükân-ı mezbur -neferân: 4.

327 b, 328 a — Cemâat-ı Karaca Kaya (قره جه قیا) an Yörükân-ı mezbur-neferân: 84.

328 A — Cemâat-ı perakende-i Alaşehir (الاشهر) an Yörükân-ı mezbur-neferân: 12.

328 b, 329 a — Karye-i Kara Boyalık (قره بویالیق)[117] an Yörükân-ı mezbur-neferân: 123.

329 B — Karye-i Sarular (صارولر) Tabi-i Şeyhlû an Yörükân-ı mezbur-neferân: 91.

329 B — Cemâat-ı perakende-i Kayı (قایی) an Yörükân-ı mezbur-neferân: 29.

329 B — Cemâat-i Yörükân-ı Kayı (قایی) Tabi-i Kula an Yörükân-ı mezbur-neferân: 24.

330 a — Karye-i Tur Ali (طورعلی) Tabi-i Lâzikiye an Yörükân-ı mezbur-neferân: 8.

330 a — Karye-i Beşirlu (بشیرلو) an Yörükân-ı mezbur-neferân: 78.

330 a — Cemâat-ı (کورکجی) an Yörükân-ı mezbur-neferân: 19.

330 a — Mahul-ı cemâat-ı Yörükân-ı Kayı ve resm-i kara ve âdet-i ağnam ve bad-ı havâ ve resm-i arusâne ve gayruhû fî sene 24000 (Akçe).

III.

(*Defter-i mufassal-ı Livâ-ı Hamid, 51, Var. 300 b*).

Cemâat-ı Kayı (قایی) Hassa-i pâdişah-ı âlem penah-neferân: 118 [118].

[116] 48 no. lu defterde (88 b, 89 a) Göküyük kazasına tabi bir köy olarak gösterilmiştir.

[117] Aynı defterde (946), aynı kazaya bağlı bir köy olarak mevcuttur.

[118] Defterde zikredilmemiştir.

Hasıl an resm-i bennâk ve mücerred ve resm-i ağnâm ve cürüm ve cinâyet ve bâd-ı havâ ve gayruhu 2400 (Akça)

IV.

(*Defter-i mufassal-ı Livây-ı Sis, 150, Var. 37 a, 981=1573*).

Cemâat-ı Kayı (قايى) an Tâife-i Kutlubeğhacılu (قوتلو بك فاجيلو) Zülkadirlu sancağında Beyreklu (بيركلو) nam mezraayı ekerler Hass-ı mîrlivâ

Neferân	Hâne	Mücerred
35	29	6

V.

(*Aynı defter, Var. 65 a-b*).

Cemaat-ı Kutlubeğ Hacılu (قوتلو بك خاجيلو) Zulkadirlüde Çiçek nam mezraayı ziraat iderler.

Neferân	Hâne	Mücerred
44	41	3

LES KAYI EN ANATOLIE, SOUS L'EMPIRE OTTOMAN

(Sommaire)

Les Kayı, tribu Oghouse, dont l'origine turque et la parenté avec les Ottomans furent contestées par quelques savants occidentaux, sont, d'après les recherches de Fuad Köprülü, ethniquement proches des Ottomans. Leur vie et leur histoire restent néanmonins plongées dans l'obscurité. L'article ci-dessus s'efforce de combler cette lacune, en se basant sur des documents puisés à diverses archives de l'Etat.

Jusqu'à ce jour, deux documents faisaient seuls mention de leur existence ; c'est ce qui explique l'imperfection et l'état plus que fragmentaire de nos connaissances à leur sujet. Ceux employés par nous montrent que cette tribu, après avoir participé à la

conquête de la patrie turque, s'est dispersée dans tout le pays, témoin aussi la toponymie de l'Anatolie, qui accuse une quantité de noms de lieux dont une des composantes est justement Kayı.

Il y a des Kayı, notamment dans les régions de Konya, d'Ankara et de Menteşe. De plus, l'on peut dire qu'ils formaient un des groupes portant le nom de Yörük, groupes vivant, comme on le sait, en Anatolie centrale et occidentale; pareillement, une section Kayı se trouvait parmi les Yörük d'Ankara.... D'une manière générale, les Kayı constituent le fondement ethnique de certaines tribus anatoliennes à noms totémiques, telles que les Karakeçili, les Karacakoyunlu etc..., d'oú l'importance qu'il sied de leur accorder dans l'étude historique et ethnologique de l'Anatolie. (L'étude se termine par une nomenclature détaillée et systématique des documents dont nous avons pris connaissance, documents officiels provenant des archives de la Direction du Cadastre et de la Présidence du Conseil).

MAYSOR SULTANI TİPU İLE OSMANLI PÂDİŞAHLARINDAN I. ABDÜLHAMİD VE III. SELİM ARASINDAKİ MEKTUPLAŞMA

HİKMET BAYUR

Tipu Sultan'ın genel tarih bakımından önemi:

Bu önem iki yönden ileri gelmektedir:

1. Tipu, Batı Avrupa'ya elçiler gönderip büyük denizci devletler arasında bir mevki edinmeye çalışan ilk Hindistan hükümdarıdır.

2. Ünlü Fransız generali Napoleon Bonapart 1798—99 yıllarında *Mısır* ve *Palestin'e* sefer yaptığı vakit *Fransız hükûmeti*'nce kendisine verilen yönergelerin başlıcalarından biri Hindistan'a gitmek, orada Tipu Sultan'la birleşmek ve *Hindistan*'da, *Doğu*'da İngiliz egemenliğini yıkmaktı.

Bilindiği gibi türlü sebepler dolayısiyle Napoleon bu işi başaramaz ve arada Tipu yanar.

Aşağıda görülecek belgeler bu olaylar zincirinin bazı safhalarını aydınlatacaktır.

Tipu'nun soyu hakkında bir özet:

Tipu Sultan'ın babası Haydar Ali, Maysor devletini ele geçirdikten sonra asîl bir soydan olduğunu isbat için kendisine bir türlü kütük düzenlettirmiştir. Buna göre soyu Mekke'nin *"Kureyş"* oymağındandır ve Hasan adını taşıyan beşinci göbekten bir atası *Bağdat*'tan Hindistan'a Ecmir'e gelmiştir. Daha yakın ve müsbet bilgilere göre Haydar Ali'nin babası Feth Muhammed, Gurkanlı (Timur oğlu) pâdişah Nasîrüddin Muhammed Şah devrinde (1719-1748) Dekken'de onun beylerinden Dergâh Kulu Han'ın yanında askerî hizmette bulunmuş ve *Arkot* (Doğu Dekken) nevabı Saâdetullah Han'a karşı yapılan bir vuruşmada ölünce oğulları Maysor devletinde *Bangalor*'a sığınmışlardır.

Bunlardan biri olan Haydar Ali, Gurkanlı devletine kâh fi'len, kâh sözde bağımlı olan Maysor Hindu devletinin hizmetinde bulunur, askerî başarıları ve bir takım iç siyasal oyunlar sayesinde orada başkomutanlığa yükselir, sonra "*dalavay*„ yani başbakan sıfatiyle Hindu Raca'yı bir kukla durumuna sokar ve fi'len hükümdar olur (1761). O, 1782'de öldükten sonra oğlu Tipu yerine geçer ve resmen Sultan ünvanını alıp kendini bağımsız hükümdar ilân eder.

Haydar Ali, Maysor devletini çok büyütmüş ve güçlüleştirmişti. Fransa, 1774'de İngiltere'ye karşı ayaklanmış olan Amerika sömürgelerine (bugünkü Amerika Birleşik Devletleri) 1778'den itibaren resmen yardım etmiye, yani İngiltere'ye karşı savaşmaya başlayınca Hindistan'a ünlü amirallardan Suffren'in komutasında bir donanma ve bir askerî birlik gönderir ve 1782'den itibaren Haydar Ali ile birlikte İngilizleri çok sıkıştırır. Bu yardım gelmeden önce de Haydar Ali, 1780 Temmuzundan beri, savaş halinde bulunduğu İngiliz'lere karşı önemli başarılar sağlamıştı.

Haydar Ali 1782 sonlarında ölür ve yerine oğlu Feth Ali (Tipu) geçer [1].

Tipu Sultanın saltanat devri hakkında özet:

a) Tipu, İngiliz'lerle savaşa devam edersede 1783 Haziranında *Versay* (Versailles)'da İngiltere ile Fransa arasında barış yapıldıktan sonra o, yalnız kalır ve kendisi üstün durumda olarak İngilizlerle barış yapar (Mangalor [2] antlaşması-Mart 1784). Esasen kendisiyle birlikte İngiliz'lere karşı savaşan Maratalar da onlarla barış yapmış bulunuyorlardı. Bu son yön üzerinde ilerde ayrıca durulacaktır.

b) Bundan sonra Tipu 1786 başlarında Haydarabad nizamı ve Puna'daki merkez Marata devletiyle savaşa tutuşur ve pek kesin vuruşmalar olmadan 1787'de barış yapar.

[1] Tipu adının anlamı üzerinde pek çok tartışılmış, fakat bu yön belirsiz kalmıştır; bunun Karmatî dilinde *kaplan* demek olduğu iddiası da yanlıştır. Tipu adı ona 1142 Hicrî yılında *Arkot*'ta ölmüş olan ve evliyadan sayılan Tipu Mestan Evliya dolayısiyle verilmiştir. Onun anası gebe iken bu evliyanın türbesini ziyaret etmiştir.

[2] *Dekken*'in Batı kıyısında liman.

c) 1786'da Tipu'nun elçileri Osmanlı ülkesine gelirler ve aşağıda anılacak olan mektupları getirir ve görüşmelerde bulunurlar.

d) 1787—88'de Tipu Sultan, Fransa'ya elçiler yollar; bunlar çok iyi kabul edilirlerse de Tipu'nun I. Abdülhamid'e gönderdiği mektupta açıkladığı ümitler gerçekleşmez. O sırada Fransa çok ağır malî buhranlar içinde kıvranmaktadır ve 1789'da patlıyacak olan büyük devrim pek yaklaşmıştır. Bu yüzden Fransız hükûmetinin *İngiliz*'lerle savaşması ihtimali yoktu. Esasen bu hükûmetin Tipu'nun isteği üzerine savaş açması beklenilemezdi. O, ancak kendi menfaatleri gerekirse böyle bir işe girişir ve o vakit Maysor sultanını da ona sürüklemiye çalışırdı. Bu gibi düşünceler dolayısiyle Fransız devlet adamları Tipu'nun elçilerine ilerisi için ümit verici bir dil kullanmakla yetinir ve onları *Hindistan*'a geri gönderirler.

Ancak bu elçilerin *Paris*'e gidişi Tipu'nun âkibetini tesbit edecektir. O sırada *Hindistan*'ın İngiliz elindeki kısımlarının genel valisi bulunan Lord Kornvallis Tipu'yu ezmeğe karar verir ve onunla savaş çıkarabilmek için imkânlar hazırlamıya ve bahaneler ihdas etmeye koyulur. Genel valinin düşüncesi şu idi: Eğer İngiltere Tipu ile savaşa tutulursa Fransa bu işe karışmaz, fakat bir İngiliz - Fransız savaşı çıkarsa Tipu behemehal İngiliz'lere saldırır, dolayısiyle onu önceden ezmek gerekir.

O devirde İngiltere hükûmeti Hindistan'da savaş açılmasına karşın olduğundan genel vali, kendisini Tipu tarafından savgal durumda bir savaşa sürüklenmiş göstermek için tertipler hazırlamıya koyulur.

Haydarabad Nizamı, Tipu'ya kendi hânedanından bir kız vermiye razı olmamış ve bu yüzden arada soğukluk çıkmıştı. Genel vali bundan faydalanarak Nizam'la anlaşır ve onu Tipu ile savaştırmak ve anlaşma gereğince onun yardımına gitmek suretiyle Maysor sultanına karşı bir savaş açmak imkânını hazırlar.

e) Ancak 1790 yılında Tipu, bu gibi tertiplere lüzûm kalmadan İngiliz'lere bir savaş fırsatı verir; onların bağdaşığı olan *Travankor* (Dekken'in Güney - Batı kıyısında) racasına çatar ve arada savaş çıkar.

İlk savaş yılında Tipu üstün bir durumda savaşır.

O sıralarda Fransa'da büyük devrim başlamıştı. Dolayısiyle Tipu, *Fransız Hindistanı*'nın başkenti olan *Pondişeri*'ye gelip ken-

disine 6000 Fransız askeri ile yardım edildiği takdirde onların, taşıt dahil, bütün masraflarını üzerine almayı, Hindistan'daki İngiliz egemenliğini sona erdirmeyi ve bu devletten alacağı yerleri Fransızlara vermeyi önerince ülkesi ihtilâl içinde bulunan Fransız hükûmeti bunu kabul etmez.

Az da olsa Haydarâbad Nizamiyle *Marata*'lardan yardım gören İngilizler 1791 yılında Tipu'yu yenerler ve o 33 milyon *rupi* (3.300.000 altın İngiliz lirası) ödeyerek ve ülkesinin yarısını bırakarak barış yapmak zorunda kalır *(Seringapatam antlaşması 1792)*.

f) 1793'de İngiltere ile Fransa Cumhuriyeti arasında savaş başlar, İngiliz'ler de Pondişeri'yi ve Hindistan'daki birçok Fransız ülkesini alırlar. Oralardan kaçan bazı Fransız'lar Tipu'nun yanına sığınır ve onu yeniden İngiliz'lerle savaşmaya kışkırtırlar. Tipu bu münasebetle o sırada bir Fransız sömürgesi olan *İl dö Frans* veya *Moris* (İle de France veya Maurice) adasına elçiler gönderip yardım ister (1797 - 98).

1798 yazında Fransız generali Napoleon Bonapart Mısır'ı kısmen almış ve Palestin'e girmişti. O, kendisine verilen yönergelere göre Hindistan'a gidip Tipu ile birleşmek çarelerini aramak ve bunu yapmazsa *İstanbul*'a saldırmakla görevlendirilmişti. Fransız hükûmeti de *İl dö Frans* adasının valisine, elindeki bütün savaş gemilerini ve vasıtalarını kullanıp Napoleon Bonapart'a denizden Hindistan yolunu açmaya çalışması buyruğunu göndermişti.

Vali bu buyruğu aldığı sırada Tipu'nun elçileri adada idiler; o derhal bir bildiri çıkartıp Sultan'ın yardımına gitmek üzere gönüllü toplanacağını ilân eder. Böylelikle bir takım Fransız Tipu'nun elçileriyle *Seringapatam*'a giderler.

Hiç denecek kadar az olan bu yardım o vakıtki İngiliz genel valisi Lord Mornington[1] tarafından Tipu'ya karşı son ve kesin seferin açılmasına sebep ve vesile teşkil edecektir. Napoleon Bonapart'ın Tipu'ya gönderdiği mektupların topu ise denizlere egemen olan İngiliz'lerin eline düşmekteydi.

[1] Earl of Morningtom: en çok daha sonraki Marquess Wellesley ünvaniyle ünlüdür. Napoleon'u *Waterlo*'da yenen Duke of Wellington'un ağabeyidir.

g) Londra hükûmeti o sırada Hindistan'da bir savaş çıkmasını istemiyordu; hattâ Tipu'yu uslu durmaya sevketmek için Osmanlı pâdişahı III. Sultan Selim'den ona bir mektup göndertmişti. Tipu bu mektuba görünüşte uygun fakat gerçekten aksi bir karşılık verir.

Şubat 1799'da İngiliz'ler Tipu'ya karşı askerî hareketlere başlarlar; 4 Mayısta onun başkenti Seringapatam bir saldırı ile alınır ve o vuruşma sırasında ölür.

Tipu'nun mektupları:

Tipu Sultan'ın aşağıda göreceğimiz mektupları ve ona verilen karşılıklar iki grup halindedir.

Birinci grup, I. Abdülhamid zamanına ait olup Tipu'nun en parlak devrine rastlar. O 1784'de, İngilizlerle *Mangalor antlaşması*'nı imzalamıştır ve *Dekken*'in en güçlü hükümdarı sayılmaktadır (Bk. yukarda Tipu'ya ait olan özetin "a„ "b„ ve "c„ fıkralarına).

Bu grup, suretleri Osmanlı Evrak Hazinesi'ndeki (Şimdi Başbakanlık arşivi) 9 sayılı *Nâme defteri*'nde bulunan 5 belgeden ibarettir.

İkinci grup İstanbul'daki İngiliz elçiliğinin isteği üzerine III. Sultan Selim'in Tipu Sultan'a yazdığı mektup ve onun derkenarlarından ibarettir (Bk. Tipu'ya ait özetteki "g„ fıkrasına). Tipu'nun bu mektuba verdiği karşılık Nâme defteri'nde yoktur. Onun ana çizgileri Martin'in *"Wellesley's Despatches„* adlı eserinden çıkarılmıştır.

I. Tipu Sultanla I. Abdülhamid arasındaki mektuplaşma

Az önce dediğimiz gibi 9 sayılı Nâme defteri'nde bu gruba dahil 5 belge vardır; bunları aşağıda anacağız:

1. Elçilerin daha *Hindistan*'da iken *Basra* veya *Cidde* yolu ile geleceklerini bildirmek için pâdişaha gönderdikleri arzadaşt (dilekçe).
2. Tipu Sultan'ın I. Abdülhamid'e mektubu
3. Tipu'nun Osmanlı sadr-ı âzamına mektubu
4. İstanbul'daki İngiliz elçiliğinin Tipu hakkında bir takriri
5. Pâdişahın Tipu'ya karşılığı.

Tipu Sultan'ın kendi elçilerine verdiği yönerge :

Albay W. Kirkpatrick'in *"Select letters of Tippoo-Sultan"* adlı eserinde (Londra 1811), s. 265'de (233 sayılı mektuk), Tipu'nun 1 Mart 1786 tarihinde henüz Hindistan'da bulunan elçilerine gönderdiği bir yönergenin sureti bulunmaktadır. Bunun geniş bir özetini aşağıya koyduk:

Tipu elçilerinin bir mektubuna karşılık olarak diyor ki: "*Cidde*'ye gitmek için mevsimin geçmiş bulunduğunu, fakat henüz *Basra* ve *Maskat*'a gitmenin mümkün olduğunu yazıyorsunuz . . . Uygun olanı Basra'ya, oradan Bağdad'a ve oradan da *İstanbul*'a gitmenizdir". Bundan sonra Tipu Sultan elçilerine şu yönergeleri vermektedir : *Basra limanı*'nı icare ile almak isteğindeyiz. Dolayısiyle oraya gidişiniz bizi bir kaç sebepten memnun eder. Buna göre bu limana gider, ona ait her türlü incelemede bulunur ve yanımızdaki eşyayı oraya koyarsınız. Oradan doğruca *Necef-i Eşref*'e gider ve oradaki Kutsal merkad'ın (Dördüncü Halife Ali'nin türbesi) türbedarlarına en derin saygıları sunar ve onlardan sorarsınız ki eğer oraya *Fırat ırmağı*'ndan su getirmek için bir su yolu yapılmasını hoş görürlerse gelecek yıl onun yapılması için gereken adam ve parayı yollarız. Onların karşılığını ayrıntılı olarak bize bildirirsiniz . . . "

Bu yönerge bize iki şey öğretmektedir :

Birincisi Tipu Sultan'ın *Basra limanı*'nı icare ile elde etmek istediğidir. Burada icardan maksat aşağıda görüleceği gibi Basra'ya kendisinin vali, komutan ve asker göndermesi, oranın vergilerini toplamak ve orayı yöneltmek ve savunmak işlerini bu suretle üzerine alması ve bu gibi işlerin masrafları çıktıktan sonra vergilerden artan parayı veya önceden kararlaştırılacak bir türlü haracı Osmanlı hazinesine teslim etmesidir.

Tipu'nun ikinci isteği *Irak*'taki *Caferîler*'*i*, yani *Şiîler*'i, kazanmaktır. Fırat'tan Necef'e bir su yolu yaptırmaya kalkışması bunu gösterir. Bu istek Basra limanını elde etmek isteğiyle birleştirilince onun Irak'a göz diktiğine hükmetmek gerektir.

Basra'ya karşılık Tipu ilerde görüleceği gibi, aynı şartlar altında Osmanlıya *Dekken*'in Güney-Batı kıyısında bulunan *Mangalor limanı*'nı vermeği önerecektir. Ancak bu iki limanın önemi

arasında bir münasebet bulunmadığı gibi orası tecim vesair bakımlardan Osmanlıyı hiç ilgilendirmemektedir.

Tipu'nun sözü geçen önerge mektubundan anlaşıldığına göre elçiler 1 Mart 1876'da henüz *Hindistan*'da imişler. *Cevdet tarihi*'ne göre de (C. III, s. 270, 1309 basımı) 26 Ağustos 1786'da *Basra*'ya varacaklardır. Bu seyahat ise tabiî şartlar altında 62-82 günde yapılmaktadır (Bk. *aynı eser*, s. 284'de Hint elçilerinin lfadesine). Bunlardan elçilerin Haziran 1786 içinde yola çıkmış olduklarına hükmedilebilir.

Elçiler *Basra*'ya yedi gemi ve olağanüstü zenginlikte pek bol armağanlarla gelirler; yanlarında pek çok da adam vardır. Yalnız 300 kişi ile *İstanbul*'a gitmelerine izin verilir.

Bunlar *Basra*'ya varınca Tipu Sultan'ın *Mangalor limanı*'nı bütün mahsulleri ve mallariyle birlikte Osmanlı pâdişahına armağan edeceğini söylemeleri dolayısiyle Cevdet Paşa, tarihinde (C. III, s. 280) şöyle der:„ ... eğerçi beyn-ed-düvel hedâyâ irsali mutad olup ancak böyle memleket ihdâsı vuku bulmamış bir keyfiyet olduğundan bu merak ile elçilerin vürûduna intizar üzere olunmuş idi„.

Bu ayrıntılardan sonra Nâme defteri'ndeki belgelere geçelim.

1. Tipu'nun elçilerinin pâdişaha dilekçeleri:

Ne bu belgenin, ne de onun Nâme defteri'ne kaydının tarihi yoktur; bu konu aşağıdaki ilk hâşiyede incelenmektedir. Ancak mektubun son cümlesinden öncü ve haberci olarak Osman Han'ın mektupla birlikte İstanbul'a gönderildiği yazılıdır. Tipu Sultan'ın kendi elçilerine gönderdiği yukarda andığımız 1 Mart 1876 tarihli yönerge mektubunda ise bu Osman Han'ın İstanbul'a kadar seyahati hakkında ondan alınan bir yazıya atfen epi ayrıntı vardır. Bundan anlaşılıyor ki elçilerin Osmanlı pâdişahına gönderdikleri dilekçe kendilerinin seyahate çıkmamalarından en az 5-6 ay önce gönderilmiştir.

Dilekçenin suret ve tercümesinden anlaşılacağı gibi orada Hindistan'daki İslâm devletlerinin genel çöküntüsü, hıristiyanların zulmü ve bunlara başarı ile karşı koyan Haydar Ali Han'la oğlu Tipu Sultan'ın gazâları anlatılmakta, getirilecek armağanlar anılmakta ve kendilerine kolaylık gösterilmesi dilenmektedir.

Mektubun farsca suretinin fotoğrafisi sondadır; Nâme defteri'ndeki Türkçe tercüme aşağıdadır:

9 Numaralı nâme defteri'nin 178. sahifesinden :[1]

Dekken hâkimi şahametlü Tipu Sultan hazretleri tarafından Derbâr-ı Şevket-medar-ı Hüsrevâneye sefaretle meb'ûs Gulâm Ali Han ve Şah Nurullah ve Lûtf Ali Bey ve gayrıları tarafından rikâb-ı hüsrevâneye olarak vârid olan farisiyy ül-lehce arzadaştın tercümesidir[2]:

"Muktezây-ı inkilab-ı devran ve ittifâkat-ı zeman müddet-i mümtedd-i saltanat-ı Timûriyyeden beru iklîm-i Hindûstan'a za'f-ı tâm hâsıl ve o makûle zî-kudret pâdişâhân-ı fermân-revâdan ekalîm-i Hindiyye hâli olduğuna binâen kumaş ve metâ' ecnâsının bey'ü şirâsı mülâbesesile benâdir-i Hindûstan'da nesârây-ı şekâvet-nişân saded-i şûriş ve tuğyânda olduklarından ve bazı hükkâmın gafletlerinden memâlik-i vesi'ul-mesâlik-i Bengâle'ye ve Dekken memleketinin nısfına Nesârây-ı mersume istîlâ etmelerile ebvâb-ı cevr-ü cefâyı vücûh-i enâma bâz ve husûsâ dest-i tetâvüli nâmûs-ı ehl-i islâma dirâz ettiler; hattâ erbab-ı ikan ya'nî ehl-i îmânın meâbid ve mesâcidlerinde bank-ı ezân ve tilâvet-i Kur'an mefkud ve saday-ı sâmia gezây-ı nâkus ve İncil kıraati ve sair kilisa âsârı mevcûd olmakla âhar-ı kâr bahr-i mevvâc-ı[3] dîn-i mübîn-i hâtem ül

[1] Yeni harflere çeviren Selâhattin Elker, tashihleri yapan Adnan Erzi. Haşiyeler kısmen Selâhattin Elker (S. E) ve kısmen Hikmet Bayur'undur.

[2] Belgenin tarihi hakkında not: Gerek tercümenin, gerek bundan evvel, aynı Nâme defterinin 177. sahifesinde kayıtlı Farsça aslının tarihleri yoktur. Fakat Farsça asılından evvel yazılmış olan vesikanın tarihi Evâil-i R. (Receb) sene 199 (1199) olduğu gibi, tercümeden sonra gelen belgenin deftere kayıt tarihi de 25 S. (Safer) 1200'dür. Buna göre arada geçen sekiz aylık süre içinde tercüme tarihini tahmin hatıra gelebilirse de defterin bundan sonraki 20 sahifesi tetkik edildiği zaman belgelerin muntazam tarih sırasiyle kaydedilmemiş olduğu görülür. Esasen belgenin, Hind elçileri henüz *Basra*'ya varmadan kaleme alınmış olduğu da son cümlelerinden anlaşılmaktadır. Gerek buna, gerek *Cevdet Paşa tarihi*'nin 3. cildindeki tafsilâta nazaran bu belgenin, 1200 senesinin son ayları içinde yazıldığı tahmin olunabilir (9 numaralı *Nâme defteri*'nin 211. sahifesinden alınan Tipu Sultan nâmesindeki 1 numaralı hâşiyeye bakılması) (S. E.).

[3] Asıl metinde mevvâc ve mübîn kelimeleri arasına yanlışlıkla bir «ve» konulmuştur. Farsça aslında «*Bahr-i mevvâc-i dîn-i metîn*» dir. Kopye eden kâtiplerin «metin» ve «mübin» kelimelerindeki noktaları birbirine karıştırmış olmaları muhtemeldir (S. E.)

mürselîn seylâb-ı tâze-i kerâmet ızhâr ve bünyâd-ı küfr-ü ilhâdı vîrân ya'nî meyâmin-i ilhâmât-ı gaybî ile sâye-i fazl-ı Yezdânî Hazret-i Haydar Ali Hân Bahâdır-ı cennet-mekânı ağır asker ve tophâne-i âteş-peyker ile cihada himmet ve istisâl-i kefereye azimet edüp az vakitte ekseri kılâ[c] ve mesâkîn-i kefereye alem-i feth ü fîrûzu nasb ve her ne mahalde gürûh-ı kefere ve dalâlet-âyîn irâde-i bâtıla-i mukabele ve mücâdele ile has ü hâşâk misillü sermâye-i cem[c]iyyet izhâr ettikce gâziyan-ı mevkib-i zafer-kevkebin fürûg-ı şemşir-i berk-tesîrleri müşrikînin harmen-i vücûdlerini pâkçe sûzân edüp dört sene müddet mücâhîdîn-i dînin süyûf-ı meslûlleri hân-i rengîn-i adûdan gayrı gılâfe girmeyüp mahbesleri ve zindanları üserây-ı Firengin kesretlerinden tenk ve dar olup bu esnada irâde-i ilâhiyye ile ol müessis-i bünyân-ı gazâ Ali Haydar Han [1] Bahadır gülgeşt-i behişt-i berîne mâil ve menâsib-i rahmet ve mağfiret-i hakka nâil olmağla bu sânihadan sonra ol halef--üs-sadef-i dûdmân-ı gazâ der deryây-ı cûd-u sehâ yeke-tâz-ı maârik-i vegaa saf-şiken-i neberd-âzmâ civân-baht civân-sâl pîr-i hiredıı adîm-ül-misâl zill-i Sübhân Hazret-i Tipu Sultan edâmallahü zılâle saltanâtıhî serir-i fermân-fermâ-yı vâlid-i mâcide zîb-i tâze bahş-ü atâ ve gayet ziyâde nâire-i adûsûzî ve düşmen-güdâziyi işâle itinâ edüp nasarânın kenâr-ı Deryây-ı şarkîde vâki mesken-i kadîmlerini tahribe himmet ve niyyet eyledikleri esnada muktezây-i geç-reftarî-i çarh üzere beş bin Nasrânî ve on beş bin Hindûstânî tüfenkcisi deryây-ı garbiyye canibine dest-i tasarrufu itâle etmek fikirleri ve dârül-hükûmet-i belde-i Haydar'da nemek-behârâmlarla âmîziş ve ülfetleri haberleri müşârünileyhin sem[c]ine vâsıl olmağla devlet-i [2] ikbal ve asâkir-i zafer-sikâl ile ilgar veçhile deryâdan gelen şûre-bahtlara resîde olup sefine-i vücûd-i muhâliflîn lücce-i âb-ı tîg-ı bî-diriğe gark olup bakıyyet üs-seyf olan nice bin kefere istîmân etmeleriyle hısn-ı hasîn-i mezkûr ve sâir kal[c]alar bir hamle-i gazanferâne ile meftüh ve bu feth-i celil safhâ-i rüzgârda mücelli olup bundan böyle dahi azîmetleri yani gazâ ve cihâda niyyetleri "himmet behîc mertebe râzı nemişeved yekcâ firâr nîst sipihr-i bülend râ„

[1] Farsca metinde bu ad tekrarlanmamıştır; Türkçe tercümeye bunu koyanlar adlar sırasını bozup H a y d a r A l i yerine A l i H a y d a r demişlerdir.

[2] Farsca aslında, atıf edâtı ile «devlet ve ikbâl» dir. (S. E.)

müeddâsınca yevmen feyevmâ terakki ve i'tilâda olmağla bu icmâlin tafsîli endâze-i tahrîr ve tastîrden efzun olduğuna binâen müşârünileyh mukaddimât-ı fütuhâtı teşrîh ü tavzih ve ba'zı gavâmız-ı meknûneyi beyân içün bu bendelerinizi merci[c]-i selâtîn-i zî-îmân olan âsitane-i kâbe-nişâna mahrem buyurdular. İnşâallahü teâlâ bazı sefâyin[1] ve birkaç zincir[2] fil gümüş takımlariyle ve sair bu diyârın hedâyasiyle bender-i Mısır'a[3] yâ Cidde'ye vâsıl oluruz. Ol mahallin hükkâmına fermân-ı âlî ısdâr buyurulup çend rûz karar için mahal tayin ve Der-i Aliyyeye azîmet zımnında kılağuz ve mihmandâr tahsis buyuralar; keyfiyyet-i azimet ve bu kullarının iltimâsını beyân meâlinde Osman Han ve gayrileri cebhesâyî-i atebe-i aliyyeleriyçün mukaddemce irsâl olundu„.

2 Tipu'nun I. Abdülhamid'e mektubu :

Bu mektubun önemli noktaları şunlardır :

Dua ve elkab kısmından sonra gelen cümleler o devirde *Hindistan*'ın Avrupalı ve bilhassa İngilizler tarafından ne suretle fethedilmiş olduğu hakkında yerli müslümanların telakkîlerini belirtmektedir.

Mektuptan anlaşıldığı gibi Tipu Sultan, Osmanlı pâdişahından esaslı olarak iki şey istemektedir : Birincisi *Osmanlı* ve *Maysor ülkeleri* arasında tecimin geliştirilmesi ve bu amaçla *Basra limanı*'nın icare ile kendisine verilmesi, kendisinin de buna karşılık olarak Maysor devletine ait limanlardan birini aynı şartlar altında Osmanlıya vermesidir; ikincisi *Irak*'ta *Hille* yakınlarından *Fırat*'a bitişen *Nehr-i Şahi*'den dördüncü Halife Ali'nin merkadi bulunan *Necef*'e su akıtılması işini yaptırması için göndereceği adamlara kolaylık gösterilmesidir.

Elçilerin Reis ül-küttab Feyzi Efendi ile görüşmelerinin zabıtları bulundurulamamıştır. Ancak *Cevdet tarihi*'nde (C. III, s. 281; 1309 basımı) bunların geniş bir özeti vardır.

[1] Türkçe tercümede asıldaki: در ماه شوال فرخنده فال با سفاین سرکار دولت مدار cümlesi بعض سفاین biçiminde kısaltılmış ve arada tarih atlanılmıştır. Eksik kısmın anlamı: «Mübarek fâlli şevval ayında büyük saâdete (devlete) vesile olan serkârın (devletin) gemileriyle» dir. Hindistan'da «serkâr» tabiri bizdeki devlet ve bazan da hükümdar karşılığı olarak kullanılır.

[2] Fil için «zincir» tabiri aded'in karşılığıdır.

[3] Farsca metinde *Basra*'dır. Türkçesine yanlışlıkla *Mısır* diye geçmiştir.

Ona göre Tipu, Basra'yı kendi adında teslim alacak olan *Cafer Han* adında birini bile elçileriyle birlikte göndermiştir. Elçiler sultanlarının bu isteğine iki sebep göstermektedirler. Birincisi Hindistan'da yağmur mevsiminde hasıl olan rutubet dolayısiyle orada malların çabuk bozulduğu, bu yüzden onları Hindistan dışında bir limanda istif etmenin daha uygun geldiği ve bunun için Basra limanının düşünüldüğüdür. İkinci sebep ise *Cevdet Paşa tarihi*'nde şöyle ifade edilmektedir: "İkide birde Basra'ya *Acem* ve *Arap* tasalluttan hâlî olmuyor, hattâ mukaddema Sadık Han gelüp zapteyledi ve muahharan *Urban*'dan Müntefik şeyhi gelüp girdi ve şimdi Şâvi-zâde isyan etti. Basra bizde (Maysor'lularda) olduğu vakit içinde asker ve top ve mühimmat vaz'ederiz ve pek çok sefine ve gurablar (bir türlü gemi) getürüp muhafaza eyleriz, tüccar emn-ü aman üzere olur.

Basra ile *Maysor* limanları arasında ortalama 70 günlük bir deniz yolu olduğu ve aradan 15 yıl geçmeden Tipu'nun devletinden eser kalmıyacağı düşünülürse Maysor'luların gurur ve anlayışsızlıklarının derecesi ölçülebilir.

Necef'e su getirmek işinden başka elçilerin ileri sürdükleri isteklerin bir çoğu da Tipu'nun gururuna ve gösteriş hırsına birer örnektir; o, *Mekke*'ye, *Medine*'ye, *Necef*'e, *Kerbelâ*'ya, dördüncü Halife Ali'nin Meşhed'ine ve Abdülkadir Ceylânî'nin Hanikah'ına gümüş kapılar koydurmak, oralarda misafirhâneler ve bunların üzerine belirli saatlerde çalgı çalınacak olan nöbethaneler (Mehterhâneler) yaptırmak isteğindedir.

Yine *Cevdet tarihi*'ne göre Tipu'nun Osmanlıdan kendini kuvvetlendirmek için istediği top, humbara, tüfek, saat, şişe (cam), zarf yapacak ustalar gönderilmesinden ibarettir; elçiler *Maysor*'da bu gibi adamlar bulunduğunu, ancak çoğalmalarında fayda olduğunu söylemişlerdir.

Tipu Sultan'ın mektubunun farsca sureti 9 sayılı *Nâme defteri*'nin 209-211. sahifelerini işgal eder. Türkçe tercümesi de s. 211-212'de bulunur. Bu tercümede dua ve elkab kısmı pek kışaltılmış olduğundan önce bu kısım, ondan sonra da defterdeki Türkçeye çevrilmiş kısım konulmuştur.

9 Numaralı nâme defteri'nin 209. sahifesinden :

Rikâb-ı kamer- tâb-ı mülûkâneye hâlen Peten [1] *hâkimi olan Haydar Ali Han'ın oğlu şahametlû Tipu Sultan'ın tarafından vârid olan Farisiyy ül-ibare nâmenin aynıdır* [2].

Bismillah ir-rahman ir-rahim

"Hesapsız ve sonsuz meth-ü sena cevherleri ve incileri o mülk sahibi Tanrının bargâhına saçı olsun ki felek kudretli pâdişahların devlet ve hükümdarlık tevkiini [3] انا جعلناك خليفة فى الارض (=Biz seni yer yüzünde kendimize halife yaptık) parlak tuğrasiyle ve ünlü hakanların haşmet ve hükümdarlık yüzüğünün taşını قل اللهم مالك الملك تؤتى الملك من تشاء [4] (=Ya Muhammed, sen: "ey benim mülk sahibi Tanrım! Sen istediğine hükümdarlığı verirsin„ de) nakşiyle süslemiştir. Öyle bir hüküm sahibidir ki altun bayraklı pâdişah, yani güneş onun sağlam hüküm ve fermanına güvenerek ışıklar saçan kılıciyle karanlık ordularına hücum eder. Öyle bir âdildir ki bahar sultanı onun adalet bulutlarının yağmurları vücude getirdiği çiçekler ordusiyle sonbahar ordusu olan bütün gazellerin, çerçöplerin vücudunu yer yüzünden kaldırır, yerle beraber yapar. Öyle bir intikam alıcıdır ki çemenler üzerine çığlardan, şişelerin parçalanıp dökülmesinden gazaba gelerek dağların tepelerine güneşin ışıklarından taşları parçalayan kılıçlar indirir. Öyle bir pâdişahtır ki gül yapraklarını soldurduğu için güneşi Batı kapısına atıp hapseder. Kudret Kafı o kadar yüksektir ki düşünce ankası onun etrafında uçmak hareketinde bulunamaz. Kemalinin hakikatin çölleri o kadar geniştir ki vehim ve hayal atı onun sınırlarını bulmaktan âcizdir. Güneş bir zerre onun sonsuz feyiz ve ihsanı yolunda bulunmasaydı ve ondan ibret almasaydı böyle hiç ayırt etmeksizin uzağı, yakını her tarafı ışıklariyle aydınlatmazdı. Eğer nisan bulutunun onun atâ ve ihsanından nasibi olmasaydı Kulzum ve ummanın kulağı inci sözünü ömründe işitmezdi. Şiir :

[1] Başkent *Seringapatam* mürekkep kelimesini teşkil eden «*patam*» veya «*patan*» kelimesinden.

[2] Farscadan çeviren Prof. Necati Lugal, tashihleri yapan Adnan Erzi.

[3] Sad Suresi, âyet 26.

[4] Âl-i İmran Suresi, âyet 26.

"Bu ne âlî celâl ve azamet, bu ne kudsî kadr ve kemaldir„.

"O, o kadar âlîdir ki onun izzet alayı göklerin üstünde lûtf yürür ve rahmet eteği yerler üzerinde sürünür. Onun lutuf ve atâ denizi o kadar geniştir ki goncalar dalların içindeki üsareden uzun testilerini doldururlar. İnsanın kalben onu anması ve adını dille söylemesi onun ihsan hazinesinden bir lûtuftur. İnsanın nefes alıp vermesi onun adını anmak ve dil ile söylemek içindir.

"Selât ve selâm ve tahiyyat peygamberin o arş ve kürsü üzerine kurulmuş olan mukaddes makamına olsun. O öyle bir nübüvvet pâdişahıdır ki onun büyüklüğünün şöhreti dokuz feleğe kadar çıkmış ve kemalinin gevherinin ışıltıları mücerret cevherlerin gözlerini kamaştırmıştır. Bu öyle bir ümmî lâkablıdır ki Mekke şehri onun kendi içinde doğmasiyle yüce âlemlerin sakinlerine karşı övünür. Öyle Haşimî neseplidir ki beşerin babası olan Âdem «كنت نبتاد آدم بين الماء والطين» hadisi gereğince onun kadem mahfelinde memcudiyet sahibi olmuştur. Bir yeşil deniz gibi olan Nil bu kadar genişliği ile onun büyüklük Okyanus'unda yetişmiş bir nilüferdir ve arz kürresi büyüklüğü ile onun azamet çavuşları tarafından âlemin eteğine atılmış bir toptur. Muhammed ki ezel mumu onun nurudur. Kalem-i a'lâ onun menşurundan bir harftir. Büyüklerin büyüğü ve azadların tacıdır. Bütün peygamberlerin ulusudur. Doğu ve Batıya hâkimdir. Mekke'nin ayı, Medine'nin arslanıdır. Akıl onun feyzine susamış onun lûtf çeşmesinin sızıntısını içmeğe muhtaçtır. O, Tanrıya ve dünya da ona mutîdir. O, ceza gününün biçarelerinin şefaatçisidir.

"Yine selâtu selâm mübîn olan dinin gösterdiği doğru yolun öncülerinin doğruluk ve yücelik köklerinin parlak yıldızları olan eshab-ı kiramın temiz ruhlarına olsun.

"Yüce Tanrının hamdü senasını ve peygamberlerin serverinin selâtu selâmını yerine getirdikten sonra bu niyazmendin mektubunun başlığı her kesin sığındığı Tanrının gölgesi, ihsan ve atâ âleminin güneşi, Utarit rütbeli, Feridun dereceli, Müşteri yüzlü, Cemşid şevketli, Süleyman haşmetli, Zuhal vekarlı, Felek iktidarlı, İskender bahtlı, Felek tahtlı, melek askerli, arş gibi yüce saraylı, yıldız hadem ve haşemli pâdişahın metü senasıdır. Bütün pâdişahların ondan kuvvetli ve sağlam güvenecek kimsesi yoktur. Öyle bir güneş keremli pâdişahtır ki onun dünyayı kaplıyan lûtufların-

dan denizde, karada, uzakta ve akında kabiliyetin-ı göre faydalanmıyan yoktur. Onun feyzine nihayet olmayan merhamet lûtfları ümitsizlik çöllerinin susuzlarını kandırmıştır. Öyle bir adalet sahibidir ki onun adalet huması emnu aman gölgesini yer yüzü sakinlerinin başlarına saldığı günden beri feleğin zulûm ve haksızlık şahini yokluk yuvasına çekilip sinmiştir. O yüzüğünün taşı güneş olan bir pâdişahtır ki onun merhamet suph-ı sadıkı âlemi ve âlemdekileri nura garketmiş ve her içi kara olan zulüm yaygısını derleyip toplamıştır. „

Bundan sonra Türkçesi Nâme defteri'nde s. 211-212'de bulunan ve mektubun asıl özünü kapsayan kısımları gelmektedir. Bu Türkçe tercüme şöyledir:

9. Numaralı Nâme defterinin 211. sahifesinden [1] **:**

Rikâb-ı kamer-tâb-ı mülûkâneye hâlâ Peten hâkimi olan Haydar Ali Han'ın oğlu şahametlü Tipu Sultan'ın tarafından vârid olan nâmenin harfen beharf ve lâfzan belâfz tercümesidir [2] :

"Hamd ü sipas-ı Huda ve salât ü selâm-ı Resul-i kibriyayı edâ ve âl ve eshab-ı kirâma resm-i tarziyyeyi icrâ ve halife-i rûy-i zemin zıll ul-lâhi fî'l-aradîn padişâh-ı âlem-penah ve zıll ul-lahi

[1] Yeni Harflere çeviren Selaheddin Elker, Düzeltmeleri yapan Adnan Erzi, haşiyeleyen Selahaddin Elker (S. E.) ve Hikmet Bayur. Belgenin tarihi hakkında not: 9 numaralı *Nâme defteri*'nin 211. sahifesinden başlıyan bu tercümenin tarihi olmadığı gibi bundan hemen evvel yine aynı defterin 209. sahifesinden başlıyan Farsca aslının suretinde dahi tarih gösterilmemiştirr. Fakat bu Farsca belgeden daha evvel kaydedilmiş olan bir nâme müsveddesi evâil-i Za (= 1-10 Zilkade) 201 tarihli ve tercümesinden sonra kayıtlı başka bir nâme müsveddesi dahi evâhir-i Za (= 21-30 Zilhicce) 201 tarihlidir. Buna göre bahis konusu tercümenin yapılması veya Nâme defterine kaydedilmesi tarihinin 1201 Zilhiccesine rastladığı tahmin olunur. (S. E.).

Esasen *Cevdet Paşa tarihi*'nde Tipu Sultan elçilerinin *Türkiye*'ye gelişlerinde ve halline memur oldukları hususlar hakkında Reis-ül-küttab (Dışişleri Bakanlığına muadil memuriyet) Süleyman Feyzi Efendi ile yaptıkları müzakerelere dair verilen tafsilât dahi, biraz gün farkı ile, 1201 Zilhiccesi vakayii olarak gösterilmiştir. (Bk. *Cevdet Paşa tarihi*, 1303 tab'ı, C. III, s. 232 v. d. ; 1309 tab'ı «Tertib-i cedid» , C. III, s. 279 v. d.) (S. E.).

[2] Az önce görüldüğü gibi Bab-ı Âlîce yapılan tercümede Allah'a, Peygamber'e ve eshabına dua ve pâdişaha saygı kısmı kaldırılmış veya çok kısaltmıştır. Tercüme başlıkta iddia edildiği gibi tıpkı tıpkıya değildir.

hilâfet-destgâh hazretlerinin sitayiş ve midhat ve uluvv-i menziletlerinde kemâl-i i'câz ve belâgat ve fart-ı tazîm ve âdâb ve istikamet birle ıtrâ eyledikten sonra [1] merfu'ı zamir-i münir-i âfitabtahmir-i baz-yaftgân-ı [2] sürâdik-i izz ü alâ olur ki otuz beş sene mukaddem saltanat-ı Tîmûriyyenin zaf ü rahâveti ve Deken ve sâir ülkây-ı Hindûstân'da hükümrân olan bazı hükkâmın mealendış olmadıklarından kusûr-ı fehm-ü dirâyet ve adem-i idrâk-ü gafleti sebebile nesârâyı bed-kîş ve bedâyîn ticaret hilesile sevâhil-i deryâda bir kıt'a zemin tahsil etmişler idi. Deken ve sâir ülkây-ı Hindûstan'ın cemi-i ahval ve keyfiyât ve kemiyyâtından âgâh olup tedrîc ile cemâat-i kesire getirüp ekseri bilâd ü memâlike müstevlî oldular. Bir lek rubye yüz bin guruş olup bir kurur rubye yüz lek rubyeden ve bir rubye bir guruşdan ibaret olmağla [3] senevî otuz beş kürûr rubye hasılatları olur. Bengâle ve gayrı gibi nice bilâd ve elviyeyi gadr-ü-tezvir ile kendi zabt ü tasarrufları dâiresine idhâl ve iklîm-i mezkûrde hükümrân olan hükkâmın gaflet ve rehâvet ve âkibet-i kârı mülâhaza ve dirayetten humku belâdetleri(akılsızlıkları)sebebile ekserinin ırâdât ve hasılat ve hükûmât ve tasarrufatlarına bast-ı yed-i istiklâl edüp anlar bî-dahl ve muattal ve hükûmetlerini raiyyete mahal kıldılar ve istilâ eyledikleri memâlik ve bilâdda mesâcid ve makabir-i müslimîni hedm-ü ref ile yerlerine kenâyis (kiliseler) bina, inâs ve zükûrdan ehl-i islâmdan on bin nefer mikdarı sıbyan ve etfâli cebren ve kahren kendi dinlerine idhâl ve ol havâlide esâs-ı âyîn-ı din-i metîni ihlâl ve gürûh-i müslimini hâh ü nâhâh ıdlal eylediler. Binaenaleyh bu dâileri ber muktezây-ı

[1] Tipu'nun mektubunun farsça metninin yukarı konulan elkab kısmının tercümesinden anlaşılacağı gibi o, Osmanlı pâdişahına ne halife, ne de Allah'ın gölgesi demektedir. Nâme defterine bu kısmın kısıntı ile geçmiş olması belki özet çıkarmak bahanesiyle pâdişaha Osmanlıda görenek olan ünvanları vermek için yapılmıştır.

[2] Bu terkibin ilk kelimesinin imlâsı, her halde Nâme defterine geçirilirken, hatalı yazılmıştır. Doğrusu «*R*» harfi ile «*bâr-yâftegân*» dır. Zaten tercümenin Farsça aslının suretinde de doğru imlâsiyle yazılıdır. *Burhan-ı Kaatı* ve *Ferheng-i Şuûrî*'de rastlanamıyan bu terkib Francis Johnson'un Farsça ve Arapça'dan İngilizce'ye lugat kitabında «yâfte» maddesinde «saray nedimleri, saraya alınmış kimseler» anlamında gösterilmiştir (S. E).

[3] On *rupi* bir İngiliz altın lirası değerinde addedilmelidir. Farsca metinde az karışıklık olmakla birlikte *rupi*'nin kuruşa tahvili yoktur. O, tercümeye tavzihan konulmuştur. *Lek* 100,000, *kurur* ise 10 milyon demektir.

hamiyyet-i dîniyye ve mübdegây-ı gayret-i islâmiyye efvâc-ı bisyâr ve asâkir-i cerrâr ve top-ı dâm ve katl-i nasârây-ı nekbet-bünyâda bend ve dört sene küffâr-ı delâl-iştimâl ile peyâpey ceng ü cidâl ve harb ü kıtâle sarf-ı vüs' ü mecâl birle [1] anların şîrâze-i cem'iyyetlerini şikeste ve habl-i kuvvet ve meknetlerini güsiste edüp küffar-ı bed-tebârdan gürûh-i bî-şümâr vâsıl-ı dâr-ül-bevâr-ı (cehennem) kahr ü demâr (helâk, ölü) ve ekseri tavk-ı (boyun halkası, gerdanlık) zencîre giriftâr olmuştur. Âhir-ül-emr kefere-i bed-peymân (yemin ve ahdını tutmıyan) kendü ef'al-i şenîalarından nâdim ve peşîmân olup kemâl-i acz ve ilhah-ı tamâm ile musalehaya iltica etmeleriyle Deken ve sair ülkây-ı Hindûstân'da serdarlar sulh eylediklerine binâen anların hâtırına riâyet zımnında bu dâîleri tarafından sulh olunmuştur [2]; yohsa zinhâr anlar ile terk-i cidâl ü kıtâli îcâb ve ikbâl eder bir şey yok idi. Lâkin adâvet-i dînî ve hubs-i bâtınî cihetinden mel'unların derunlarında hâyâlât-ı fâside muzmer ve hılkat-i asliyyeleri fesâd ü hebâset ile muhammer olduğundan tabiatlerinde adâlet ve kendülerinde kanâat olmayup bir vaktile hücum edecekleri âşikâr olmakla, binâenaleyh serdârların umde ve cihân-dîde ve cenk-âzmûdesi, âlîcâh, muallâ-câygâh, şem' -efrûz-i encümen-i mecd ü alâ, nahlbend-i gülistân-ı haşmet ve i'tilâ, sülâle-i hâvânîn-i zevi'l-ihtirâm, nekave-i dûdmân-ı sâdât-i kirâm, müşir-i dilpezîr ve mukarreb-i vâlâ-tedbir

[1] Burada Tipu, babasına ait savaşları da kendisine maletmektedir. Gerçek kendisi de bu savaşlarda hizmet etmiş ve başarılar sağlamışsa da andığı dört yıllık savaşın iki buçuk yılı (Temmuz 1780 - Aralık 1782) babasının sağ olup ana *Maysor* ordusuna komuta ettiği bir devreye rastlar. Onun ölümünden *Mangalor barış antlaşması*'na kadar giden 15 aylık devrede (Aralık 1782 - Mart 1784) Tipu bil'fiil hükümdar olarak savaşı idare etmiştir.

[2] Tipu, burada Mayıs 1782'de Maratalarla İngilizler arasında imzalanmış olan Salbay barış antlaşmasına işaret etmektedir. O sırada Tipu'nun babası Haydar Ali sağ idi. Antlaşmanın 9. ve 10. maddelerine göre (C. U. Aitchison, *Treaties, Engagements and Sanads* . . . . Calcutta, 1892, C. VI, s. 43) Maratalar, Haydar Ali'nin İngilizlerden aldığı yerleri geri vermesini ve Haydarâbad Nizamı'nın da onlarla barış halinde yaşamasını kabul etmektedirler. Bu müphem yazış, Maysor devletinin bundan böyle İngilizlere karşı Maratalardan ve Haydarabad devletinden yardım görmiyeceğini ifade ediyordu. Salbay andlaşması 1782 sonlarında Maratalarca tasdik edilecek ve ancak Mayıs 1883'de yeni bir andlaşma ile tamamlanacaktır. Ondan sonra Tipu artık öbür Dekken devletlerinden bir yardım bekliyemez olur. Fransız'lar da İngilizlerle Versay barışını yapınca o da barış yapar,

Seyyid Gulâm Ali Hân Bahadır ve Şah Nurullah Han Bahadır ve rif'at ve avâlî-penâh, şehâmet-destgâh, Lûtf Ali Beg Han ki kıtâl-i nesârâda kendüler ile şerîk ve refîk ve masdar-ı te'dib-i gürûh-i şekavet-tarîk olduklarından arz-ı ahval ve istislâh ve takviyyet-i dîn-i metin içün ol diyarın tuhaf (armağanlar) ve hedâyâsı ile derbâr-ı hilâfet-karâr-ı şehriyârîye [1] âzim olmuşlardır, tafsîl ve ahvâl ve keyfiyyatı arz edeceklerdir [2]. Me'muldür ki himâyet-i dîn-i mübîn içün müşarünileyhimin iltimasları şeref-i kabûl ve icâbete makrûn ve mesûllerine müsaade-i hüsrevâne mebzul ola (211 inci sahifenin sonu). İngiltere keferesi kendi kıral-larının ıttılaları olmaksızın mekr ü gadr ve hîle ile ehl-i islâm hükkâmının memâliklerine mutasarrıf olup aksâm-ı fitne ve fesâda mürtekip olduklarına binâen bu keyfiyyatı iz'an ve anların mahiyyetlerini ayân etmek için zikrolunan serdârâna tekid olunmuştur ki İngiltere kıralının önüne gideler [3] ve dahi Fransız kıralının bir müddettenberü bu dâîlerine irtibâtı derkâr ve kavm-i İngiliz ile mukatele ve mücâdelede şirket ve refâkati aşikâr olmağla binaenaleyh hayriyyet ve intifa'ları istıtla' olunmaktan nâşi serdârân-ı mezkûr Fransız kıralına dahi gitmek hâhişinde olmalariyle [4] kâr-

[1] Farscadaki «südde-i seniyye» (سدهٔ سنیه) Türkcede «derbar-i hilâfet karar-ı şehriyari» olmuştur.

[2] Farsca metinde: مفصلاً و مشرحاً بعرض خواهند رسانید yani «tafsilât ve meşruhatla arz edeceklerdir» deniliyor. Türkçe tercümede «tafsil-i ahval» yerine tasil ve ahval yazılmıştır.

[3] Tipu'nun bu ifadesinin anlamı şudur: İngilizlerce Hindistan'da yapılan ilk fütuhat devresinde bir çok büyük memur ve komutanlar pek de meşru ve hiç olmazsa ahlâkî olmayan yollardan olağanüstü ve hayalleri aşan servetler kazanmış ve bu sayede İngilterede şahsiyetleriyle hiç de mütenasip olmayan, siyasal mevkiler elde etmişlerdi. Bu durum İngiltere teşrii meclislerinde ve basınında bir çok tepkiler yaratmış ve Hindistan yolsuzluklarına ve mezalimine karşı şiddetli hücumlara yol açmışdı. Bundan başka İngiltere'de 1784 de çıkan *Hindistan kanunu*'nun 34. maddesinde bu devletin savaş istemediği ve barışı tercih ettiği belirtilmektedir. Esasen o devirde Hindistanı fetheden teşekkül bir şirketti ve o, mucip oldukları aşırı masraflar dolayısiyle savaştan kaçınmayı daha uygun bulmaktaydı. Halbuki *Hindistan*'daki bazı genel vali ve büyük memur ve komutanlar savaşçı idiler veya öyle sanılıyorlardı ve onların savaş çıkarmak için bahane ve vesileler uydurdukları ve tertipledikleri *İngiltere*'de dahi söyleniyordu. Tipu'nun bu gibi düşüncelerin tesiriyle elçilerini İngiltere kıralının nezdine göndermek istemiş olması muhtemeldir.

[4] O zaman İngiliz'ler, Tipu'nun elçilerini hem *Paris* hem de *Londra*'ya göndermek istemesini Fransız'larla gizli tertipler hazırlamak ve bunu örtmek

dârân-ı saltanat-ı seniyyenin meftur oldukları inâyet-i şâmileleri muktezâsı üzere serdârân-ı mezkûr Fransız ve İngiliz vilâyetlerine revâne buyrulmak gerektir ve saltanat-ı uzmânın umdelerine yâni mesned-ârây-ı sadâret-i uzmâ ve erîke-pirây-ı vekâlet-i kübrâya emr ü fermân buyurula ki sâbık-üz-zikr serdârları huzur-ı pürnûrlarına getüreler. Bu manzûr-ı dergâhın (Tipu'nun) serkârında yâni dâr-ül-mülkünde sefâyin ziyade çoktur, eğer tüccarın ticaretleriyçün Bender-i Basra mukarrer olur ise yâni itâ buyrulur ise sefayinin âmed-ü-şüdü ve sandal [1] ve fülfül (karabiber) ve hil (kakule) misillü baharların irsali devam üzere amelde olacağı âşikârdır ve her ne ki bu diyârın tuhaflarından matlûb olur ise emir buyrula ki câne minnet olarak irsâl olunur ve bu nevâhînin deryâsı sevâhilinde çok benâdir (ticaret yeri limanlar) ve iskeleler vardır; ol benderlerden dahi her kangisi manzûr ve matlâb ise hâzırdır, i'tasında kat'a tereddüd olunamaz [2] tâ ki ibâdullah tuhaf ve nefâyis-i her diyârdan mahzuz ve behrever olalar. Mukaddema icrâsına mübâşeret olunup nâkıs kalan Necef-i Eşref'te vâki nehri hazret-i Ya'sûbüddîn sâkî-i Kevser Emîr-ül-mü'minîn (Hulefâ-i Râşidîn'den İmâm Ali) hazretlerinin dergâhınadek hafr ettirüp icrây-ı miyâha tarafımızdan niyyet olunmakla kendü mülâzimlerimizden birkaç nefer kimesneyi revâne etmişizdir. Bağdad valisine hükm-i muhkem-i kaza-tev'em-i şâhâne sâdır olmak gerektir ki tarafımızdan ol hıdmete tayin olunan âdemlerimize imdâd ve iânet ideler tâ ki ol nehrin kârı tîzce itmâma resîde ola. Meşrık-ı islâm-efrûzî ve ufk-i küfr-sûzîden âlem-perverlik âfitâb-ı cihân-tâbı lâmi' ve tâli' olsun deyü tahrir eder„.

3. Tipu'nun Osmanlı sadr-ı âzamına mektubu :

Bu mektup elçilerin pâdişahın huzuruna çıkarılması ve kendilerine gereken kolaylıkların gösterilmesini iltimastan ibarettir.

için Londra'ya da gitmek düşüncesine atfetmişlerdir (W. Kirkpatrick, *Select Letters of Tippoo Sultan*, London 1811, s. 233; mektuba şerh olarak konulmuş olan bir mütaleaya göre ; s. 264).

[1] Güzel kokulu bir nevi ağaçtır. Bundan tesbih, sakal tarağı ve saire yapılır ve ıtrıyâtta kullunılan kokulu bir nevi yağ çıkarılır (S. E.).

[2] *Nâme defteri*'ndeki Türkçe tercümede metin az genişletilmiştir. Farsçasında yalnızca : ازان هر بندری که منظور باشد حاضر yani : «O limanlardan hangisi istenilirse hazırdır» deniliyor.

Bab-ı Âlî Evrak hazinesi'nde, Cevdet tasnifi'nde mektubun aslı bulunmuştur. Onun sarılı olduğu zarf mesabesindeki kâğıdın üzerinde Tipu Sultan'ın mührünün alt kısmı görünmektedir. Bunların fotoğrafları bu yazının sonundadır. Türkçe tercümesinin yeni harflere çevrilişi aşağıdadır.

Başbakanlık arşivinde M. Cevdet tasnifinin hariciye kısmındaki 7077 numaralı vesika ilişiklerinden :

Taraf-ı Hazret-i Sadâretpenâhîye olarak nebâhetlü Tipu Sultan tarafından Der-i Saâdet'e mebʿûs süferâsı yediyle takdim olunan Farisiyy ül-lehce arîzanın aynı tercümesidir :

Fî 19 Z. (=Zilhicce) Sene 1201

"Tâk-ı mesned-i zeberced-fâm-ı sipehr, husrev-i zerrîn-liva olan mihr-i enverin vücûd-i fâiz ül-cevriyle müzeyyen ve münevver ve nüzhetgâh-ı cihan-imkân adl-i âlem-ârâyân-ı vâlâ-şükûh ile reşk-fermây-ı felek-i ahzar ola.

"Vezâret ve fehâmet-mertebet, besâlet ve übbühet-menzilet, refîʿ ül-kadr ve azîm üş-şân, sahib ül-adli ve'l-ihsan, matlâ-ı envâr-ı füyûzât-ı ilâhî, matmah-ı enzâr-ı te-yidât-ı nâ-mütenahî âlî-mekân âsaf-devran hazretlerinin gülistan-ı azamet ü ikbal ve çemenistan-ı devlet ü iclâli reşehât-ı mekremet-i subhanî ile sersebz ve riyan olsun.

"Levazım-ı güldestebendî-i gülzar-ı muhabbbet ü ihlâs ve merasim-ı çemen-tırâzî-i riyaz-ı meveddet ü ihtisas icra olunduktan sonra semend-i hoş-hıram-ı hâme meydan-ı beyanda bu veçhile cilverîz gösterilür ki[1] bu esnada âlî-cah, muallâ-caygâh şemʿefrûz-ı encümen-i mecd-ü alâ, nahlbend-i gülistan-ı haşmet-ü iʿtilâ nakave-i dûdman-ı sâdât-ı kiram, sülâle-i hâvâkin-i zevi'l-ihtiram, müşîr-i dil-pezir, mukarrib-i vâlâ-tedbir Seyyid Gulâm Ali Han ve Seyyid Nurullah Han ve rifʿat ü âvâli-penah Lûtf Ali Han ekser-i hususat-ı dinî içün niyaznâme ve tuhaf u hedayâ ile bu diyardan Sultan-ül-berreyn ve Hakan-ül-bahreyn, melceʾ üs-selâtin il-kiram meâz ül-havâkîn il-izam pâdişah-ı âlem-penah-ı Rum edam Allahu Teâlâ zılale re'fetihi alâ mefarîk il-âlemîn ilâ yevm id-din hazretlerinin atebe-i aliyye ve südde-i seniyyelerine âzim olmalariyle hayr ile vâsıl olduklarında teveccühât-ı bî-gayât-ı âsaf-devrandan

[1] Metindeki «كوستريلور» 'ün «gösterir» olması gerekir.

ümid ve mütemennâdır ki havâkîn-i merkume istisvâb olunduğu üzre cebhe-sâyî-i atebe-i aliyye ile behremend ve cemî'i hususât-ı mevdûa paygâh-ı serir-i a'lâya arz u takdim buyurulub havâkîn-i mezkûre neyl-i maksûd ile giru bu hududa revane ve irsal buyrula. Bu keyfiyet mûcib-i tezayüd-i muhabbet ve ittihad olsa gerektir. Bâkî eyyam-ı şadmânî müdâm bâd.„

4. İstanbul'daki İngiliz Elçiliğinin Tipu hakkında bir takriri:

İhtimal Tipu Sultan ve Maysor devleti hakkında esaslı bir bilgisi olmadığından Bab-ı Âlî Maysor elçilerinin geleceğini duyunca bunlar hakkında İstanbul'daki İngiliz Elçiliğinden bilgi istemiş ve ondan aşağıda görülen karşılığı almıştır.

Elçilik bu yazısında hiç bir tarafgirlik göstermeden durumu olduğu gibi anlatmaktadır.

Başbakanlık Arşivindeki M. Cevdet Tasnifinin Hariciye kısmındaki 6455 numaralı vesika : [1]

İngiltere Elçisinin takriridir.

"Bu defa Hindistandan Âsitâne-i aliyyeye elçi irsâl eden Tipu Sâib[2] (aynen) Han müteveffâ Haydar Ali Han'ın oğludur; işbu Haydar Ali Han Hindistanda kâin Maysor nâm memleket hâkiminin seraskerliği hidmetinde olup kesb-i kuvvet-i azîme birle hâkim-i müşârünileyhi ifnâ ve kendüsi tegallüben tahta suûd ve bir kaç sene icrây-ı hükûmet eyledikten sonra sene-i sâbıkada vefat[3] ve zikrolunan oğlu Tipu Sâib tahta suûd eyledi. Memleket-i mezkûrenin makarr-ı hükûmeti Serinkapatan tesmiye olunur; hemcivarları bazan Moğol hâkimi Muhammed Ali Han ve bazan Marat hâkimi ve bazan İngilterelünün hükûmetinde olan Madras vilâyetidir. Müşarünileyh Tipu Sâib Han kemâl-i mertebe zengindir; zirâ meleketinde el-

[1] Belgenin tarihi hakkında not : M. Cevdet tasnifinden alınan bu belgenin tarihi yoktur. Kayıt defterinde de tahminî bir tarih gösterilmemiştir. Ancak Tipu Sultan tarafından gönderilmiş olup kayıtlı bulunduğu 9 numaralı *Nâme defteri*'nin 211 ve 212. sahifelerinde yeni harflere çevrilen tarihsiz nâme tercümesindeki 1 numaralı hâşiyede bazı delillere dayanarak Zilhicce 1201 tarihi bulunmuştu. İngiltere elçisinin bu takririnin de aynı tarihlere rastladığı tahmin olunur (S. E.).

[2] «Sahib» den galat olmalı.

[3] Gerçekten 1782 yılının sonlarında ölmüştür.

mas ve altın ve gümüş madenleri vardır; bunun kuvvet-i bahriyyesi yoktur, zirâ ancak üç dört sefineye mâliktir. Lâkin cem'i kuvveti berrendir zîrâ hîn-i iktizada yüz elli bin âdemden ziyade asker tedarik edebilir.„

5. I. Abdülhamid'in Tipu'ya karşılığı:

Tipu elçilerinin *İstanbul*'da bulundukları sırada Osmanlı devleti en felâketli devrelerden birini yaşıyordu. Ağustos 1788'de *Rusya* ve az sonra da *Avusturya* ile savaş başlıyacaktır. Devlet buna hazırlanmaktadır. Aynı zamanda *Rusya* ile *İngiltere*'nin arası çok açıktır, dolayısiyle Osmanlı bu son devleti dost bilmektedir.

Aşağıda görülecek mektup bu gibi tesirler altında yazılmıştır. I. Abdülhamid bir yandan Tipu'ya barış içinde yaşamasını, yani *İngilizler*'i işgal ve iz'ac etmemesini söylemekte, öbür yandan da kendisinin *Rusya*'ya karşı savaşa hazırlandığını anlatmaktadır.

Bu mektubun müsveddesi evâil-i cümade'l-ulâ 1202 tarihlidir, Şubat 1788 ortaları eder. Pâdişahın yazış tarzından daha o tarihte *Rusya* ile savaşa karar verilmiş olduğu anlaşılmaktadır.

Mektubun Farsca suretinin fotoğrafisi bu yazının sonunda, Türkçe tercümesi de aşağıdadır.

9 Sayılı nâme defterinin 217-220. sahifelerinden:

Taraf-ı Şâhâneden Tipu Sultan'ın vâsıl olan nâmesine cevap olarak yazılan nâme-i hümâyunun müsveddesidir [1].

"Türlü türlü hamd-ü sena ve kıyas kabul etmeyen şükür o yaradıcı Tanrı'ya olsun ki din hükümdarlarının doğruluk yıldızlarını şeytan âdetli düşmanların yüreklerini recmetmeğe, ferman sahibi dindar pâdişahların âlemi nurlandıran güneşini Peygamber ümmetinin düşmanlarının zulmet gibi olan vücûdlarını ortadan kaldırmağa tahsis etmiştir. Sayısız selât ve selâm cömertlik kervanının ve varlık ordusunun başı (makam-ı Mahmud) ile vaadedilen Muhammed türbesine ve kemal sahibi ailesi efradına ve tazimi vacip olan evlâdına ve fazileti açık ve zahir olunan eshabına olsun.

[1] Türkçeye çeviren Profesör Necati Lugal, tashihleri yapan Adnan Erzi.

Emirliğin sığınağı, eyalet nasibli, hükûmet iktisablı (kesbli) devlet nisbetli, İslâmın "İslâm dininin„ ve müslümanların nâsırı, gazi ve mücahidlerin yardımcısı, Peten ve Hindistan memleketlerinin koruyucusu, yüce şanlı Tipu Sultan (onun nusret ve zafer râyetleri daima ikbal nesimleri ile dalgalansın; izzetinin alemleri iclâl sebebleriyle açılsın). Işıklariyle birlik, samimiyet ve dostluk meclislerini, güneş ve ayı kıskandıracak kadar nurlara garkeden bir çok dualar ve senalar sunulduktan sonra parlak yüreğinize malûm olsun ki, sizin sevgi ve samimiyet güneşinin doğusu, birlik, dostluk nehirlerinin saf kaynağı gibi olan şerefli kağıdınız sefirleriniz, kerim emirlerin mercii ve büyük şahsiyetlerin medar-ı iftiharı Seyyid Gulam Ali Han, Şah Nurullah ve Lûtf Ali Bey vasıtasiyle en şerefli ve latif bir zamanda erişti. Onun süslü ibarelerinden, zarif istiarelerinden yayılan dostluk ve samimiyet korulariyle dimağımız doldu. Timur evlâdının zaafından ve Hindistan hakimlerinin [1] anlaşmamazlığından dini batıl hıristiyanların ticaret yapmak hile ve bahanesile deniz kenarlarında bazı yerlere indikleri ve tedrîcen Hindistan'ın büyük limanlarını ele geçirdikleri halde Peten metleketlerinin hükümdarlık tahtına oturduğunuz zamandan beri halis niyetiniz ve sadık azminiz sayesinde bu uğursuz kâfirler ve bu sayısız din düşmanları ordularınızın kahramanlarının kılıciyle kahr ve perişan edildiğine dair gönderilen haber pek ziyade sevincimizi mucip oldu. Vaadinde durucu, kuluna yardım edici, kendi için çalışanları muzaffer kılıcı olan Tanrıya hamd ü sena olsun. Hükümdarlığınızın başlangıcında himmet ve gayretiniz sayesinde böyle fetihlerin elde edilmesi ilerisi için büyük bir hayır, fetih ve zafer alâmetidir. Bundan sonra nusret ve zafer gelini ehl-i islâmın arzu ettiği veçhile husûl aynasında yüz göstereceği pek kuvvetle ümit olunur. Ehl-i islâm ile bu alçak kâfirler arasındaki bu muharebelerin kaldırılması, barısa tahvil edilmesi, yine buna sebebiyet veren Hind serdarlarının hatırı için olduğunu yazıyorsunuz. Barışın savaştan hayırlı olduğunu Peygamber Âleyhisselâm buyurmuştur. Çünkü barışta halk refaha kavuşur ve ehl-i islâm kuvvet peyda eder. Siz bu kâfirlerin barış yaptıkları halde henüz yüreklerinde gizli, sonsuz, dinî bir düşmanlık beslediklerini

[1] Doğu'da «hâkim», daima hükmeden anlamında kullanılır ve daha çok vali veya yarı bağımsız hükümdarlara verilir.

ve hiç bir zaman aleyhinize fâsid hayaller kurmaktan hali olmadıklarını söylüyorsunuz. Bu olabilir, fakat barış için söz verdikleri halde bu sözlerini tutmayıp ahidlerini bozarlarsa bunun şeameti ve cezası büyüktür. Tanrıya karşı koymak olmaz.

"Meşhed-i Şerîfte bir nehrin icrası hakkındaki arzunuza gelince ; bu da sizin ne kadar sağlam bir akide ve imana malik olduğunuza delildir. Irak havalisinin bütün umur ve hususu Bağdad valisinin elindedir. Biz bunun için mükerrem vezirimiz, Bağdad, Basra ve Şehrizor valisi Süleyman Paşa'ya bir yarlığ gönderdik. Kendisi bu hususta lâzım gelen tafsilâtı bize bildirecektir.

"Osmanlı devleti kurulduğu zamandan beri Muhammed dini ve milletinin yardımiyle cihad kılıcını hiç bir zaman ihmal kınına koymamıştır. Her zaman himmet atını gaza meydanlarına sürmüş, zafer topunu nusret çevgâniyle almış, fevz ve necat sınırına erişmiştir. Ben de büyük babalarım gibi gaza yolunu tuttum. Tilki gibi gece gündüz aleyhimizde birçok hileler kurmaktan hali kalmayan, İslâm ehlini aldatmak için elinden gelen her şeyi yapan kara yüzlü Rusya'ya karşı savaş yapmak, onun vilâyeti üzerine yürümek için savaş hazırlıkları yaptım. Yıldızlar kadar asker topladım. Tanrının feyz u inayetiyle yakın zamanda bayraklarımız bu Muhammed dini düşmanının memleketleri üzerinde dalgalanacaktır. İnşâllah Tanrının lutf ve inayetiyle bu dalâlette kalmış kavimden intikam alırız. İslâm dini müslümanlanlar arasında birlik emrettiği için bu teşebbüsümüzü siz müslüman kardeşlerimize bildiriyoruz. Maksadımız kalbinizde bize karşı beslediğiniz dostluk, samimiyet, dinî birlik ve saffet iktizası askerlerimizin muzaffer ve düşmanlarımızın makhur olması için bütün seyyidleri, alimleri ve salihleri toplıyarak dua etmenizi rica etmektir.

Sefirlerinizin diğer suallerine devletimizin vükelâsı tarafından cevap verilmiştir. Size arzedeceklerdir. Mektup ve sefir göndermekten her iki tarafın maksadı dostluk kapılarını açmak idi. Elhamdülillah bu maksat hasıl oldu. Sefirlerinizden her biri vazifelerini lâyıkiyle yapmıştır. Tarafınıza dönüp gitmeleri için kendilerine izin verildi. Kalplerimizdeki karşılıklı duygular anlaşıldı. Din sevgisi ve birliği bu mektubun yazılmasına sebep oldu. Bundan sonra umulur ki sevgi ve samimiyet bahçeleri böyle latif mektuplar yazmakla ter ü taze tutulsun ve lâzım gelen hal ve keyfiyetler

de yüce şanlı vali vasıtasiyle[1] bize bilildirsin. O bize vasıl olur. Bâki islâm sancakları mansur, küfür ve dalaletinki makhur olsun.„

II. Osmanlı Pâdişahı III. Selim ile Maysor Sultanı Tipu arasında mektuplaşma

1. Sultan Selim'in Tipu Sultan'a mektubu :

Bu mektubun ne gibi şartlar altında gönderildiği yukarıda, Tipu'nun saltanat devri hakkındaki tarihî özetin "f„ ve "g„ fıkralarında anlatılmıştı.

Başlıca görevi Tipu ile irtibat kurmak ve birleşmek olan Fransız generali Napoleon Bonapart Temmuz 1798'de Mısır'a ayak basmıştı. Aynı yılın Eylülünde (Rebi ül-âhır 1213) Osmanlı sadr-ı âzamı, III. Sultan Selim'e sunduğu bir telhisde, İstanbul'daki İngiliz elçisinin dileği üzerine, Tipu Sultan'a uslu durup *İngilizler*'e saldırmaması için bir mektup gönderilmesi lüzumu üzerinde durur ve bir müsvedde yollar.

O devirde telgraf olmayışına ve haberleşmenin yelkenli gemilerle veya atlı vasıtalarla yapılışına göre İngiliz hükûmetinin Mısır işini ve Napoleon Bonapart'ın Tipu ile buluşmak amacını öğrenmesi, ne yapacağını kararlaştırması, *Istanbul*'daki elçisine gereken yönergeleri vermesi, onun da Bab-ı Âlî'yi bu işe razı etmesi için iki ay ancak kâfi idi.

Bunlara göre Tipu'yu, Napoleon Bonapart'la işbirliği yapmayıp uslu durmaya sevketmek için Osmanlı pâdişahının aracılığına başvurmak düşüncesi, Mısır hâdisesi duyulur duyulmaz İngilizlerin aklına gelmiş demektir.

Esasen bir kaç yıldır Tipu Sultan'la İngilizler birbirlerine karşı tertipler almakla meşgul idiler. Bundan başka bu sonuncular Fransız nüfûzunu *Hindistan*'dan ve her şeyden önce *Dekken*'den sökmeğe de çalışmaktaydılar.

Tipu, Fransızlardan maada *Afganistan* şahı Şah Zaman'la ve merkezi *Puna* olan ana *Marata devleti*'yle İngilizlere karşı anlaşmaya çalışmıştı.

Mayıs 1798'de Hindistana genel vali olarak gelmiş olan Lord Morningtон (daha sonra Lord Wellesley) da makamına

[1] Bağdad valisi olmalı.

oturur oturmaz Tipu'yu ezmeği kararlaştırmıştı. Onun bu kararı görünüşte, sözü geçen sultana *Moris adası*'ndan bir kaç Fransız gönüllüsünün gelmiş olmasına dayanmaktaydı; gerçektense o, Tipu'nun ortadan kalkmasını hem lüzûmlu, hem de elde bulunan kuvvetlerle mümkün ve nisbeten kolay görüyordu, bu işi çabuk başarabileceğine de inanıyordu ve biteviye ona göre tedbirler alıyordu.

Londra hükûmeti ise, Avrupa'da Fransız devrimcilerine karşı açılmış olan savaş sırasında başka yerlerde ve ezcümle Hindistan'da yeni gaileler çıkmasını istemiyordu. Onun III. Sultan Selim'den Tipu'ya yatıştırıcı bir mektup göndermesini iltimas etmesi bunu gösterir.

Hindistan genel valisi, kendi hükûmetinin barışı tercih etmesine rağmen, Tipu'ya karşı siyasal ve askeri hazırlıklarını bütünleyip, *Haydarâbad* nizamiyle *Marata*'ları kendi tarafına çektikten ve hiç olmazsa onları Tipu'dan kesin olarak ayırdıktan sonra bu sultana karşı siyasal baskılara koyulur ve 7 Şubatta Tipu'nun *Moris adası*'ndan gelmiş olan Dübük (Dubuc) adında bir Fransız subayını elçi olarak *Fransa*'ya gönderdiğini öğrendikten sonra İngiliz hükûmetinin buyruklarını dilediği gibi tefsir ederek ona karşı savaşa başlar (22 Şubat 1799).

Genel vali, III. Sultan Selim'in mektubunu savaşa başlamadan az önce almış ve onu Tipu'ya göndermişti.

Bu mektup 9 sayılı *Nâme defteri*'nde 360- 462 sahifeleri işgal eder ve Reb iül-âhir 213 tarihini taşır. Başında İngiliz Elçiliği vasıtasiyle gönderildiği yazılıdır. Sonda sadr-ı âzamın padişaha sunulan bir telhisi bulunur. Orada mektubun İngiliz istek ve iltiması üzerine hazırlandığı ayrıca mezkûrdur.

Mektup 11 Rebi ül-âhır 1213'de (22 Eylül 1798) gönderilmiştir. Tipu onu 1799 Ocağının sonlarında veya Şubatının başlarında İngilizler vasıtasiyle almış ve ona iki karşılık vermiştir. Birine asıl karşılık diyeceğiz. Bu 4 Ramazan 1213 (9 Şubat 1799) tarihlidir; Nâme defteri'nde yoktur. Aşağıya onun Montgomery Martin'in "*Wellesley, Marquess. Despatches, minutes and correspondance*„ adlı eserinden (C. V, belge XX.) alınmış bir özetini koyduk.

Bu karşılık özel vasıtalarla gönderilmek istenilmiş ve üstün ihtimale göre *İstanbul*'a varmamıştır. Tipu yenilip öldükten ve

başkenti İngilizlerce alındıktan sonra onun müsveddesi ele geçmiş ve yukarıda anılan eserde yayınlanmıştır.

İkinci karşılık Tipu tarafından İngilizler vasıtasiyle III. Selim'e gönderilmiştir. O da Nâme defteri'nde yoktur. Onun en önemli kısmı ilk, yani gizli karşılıkta da vardır ve aşağıda ona işaret edilecektir. Bu karşılık 16 Şubat tarihlidir.

III. Selim'in mektubunun önemli kısımlarının, o zaman yapılmış bir İngilizce tercümesi, tabiî *Nâme defteri*'ndeki derkenar ve telhis hariç olmak üzere, aynı eserde bulunmaktadır (C. I, s. 413-417).

Gerek III. Selim'in mektubu, gerekse Tipu'nun karşılığı XVIII. ve XIX. yüzyıllarda Batı büyük devletlerinin sömürgecilik siyasalarına karşı Doğu hükümdarlarının bir feryadı diye kabul edilmelidir.

Yine 9 sayılı *Nâme defteri*'nde birincisinden az aşağıda 388-389. sahifelerde III. Selim'in Tipu'ya bir ikinci mektubu bulunmaktadır. Bu mektup kısmen birincisinin aynıdır; fakat ondan az daha uzundur ve bazı ekleri kapsar. Onun kayıt tarihi 3 Muharrem 1214 (7 Haziran 1799)'dir. Aradan geçmiş olan 8 $^1/_2$ ay zarfında cereyan etmiş bazı olaylar bu ikinci mektubun içine eklenilmiş ve böylece o daha uzamıştır. Bu eklenmiş kısım hâşiyelerle belirtilmiştir.

Keza onun sonu birincisininkinden farklıdır. Bu fark birincisinin sonunda, mektubun Istanbul İngiliz elçisi vasıtasiyle gönderildiği mezkûr iken, ikincisinin sonunda bunun ayrıca Osmanlı elçisiyle gönderildiğinin tasrih edilmiş ve birinci mektubun da anılmış olmasından ibarettir.

Bundan anlaşılıyor ki Haziran 1799 başında pâdişah, Tipu'yu İngilizlerle barıştırmak için bir deneme daha yapmış ve bu sefer *Maysor*'a kendisi bir elçi göndermek istemiştir.

Bu yazının sonuna bu ikinci mektubun Farsca olan *Nâme defteri*'ndeki suretinin fotoğrafisini ve Türkçe tercümesini koyduk; orada birinci mektuba nisbeten fazla olan yönleri hâşiyelerle belirttik.

Birinci mektubun başındaki derkenarın ve sonundaki telhisin ve iki mektubun sonlarındaki farkın görülmesi için de bu kısımların fotoğrafını ve yeni harflere çevrilmişini ekledik.

Bu tarzı tercih etmemizin sebebi işbu ikinci mektupla derkenar ve telhisin henüz yayınlanmamış olmalarıdır.

Res. 1 — Maysor Sultanı Tipu'nun elçileri tarafından henüz Hindistan'da bulundukları sırada Osmanlı Padişahı I. Abd-ül-Hamid'e gönderilen dilekçe (Name Defteri 9, s. 177)

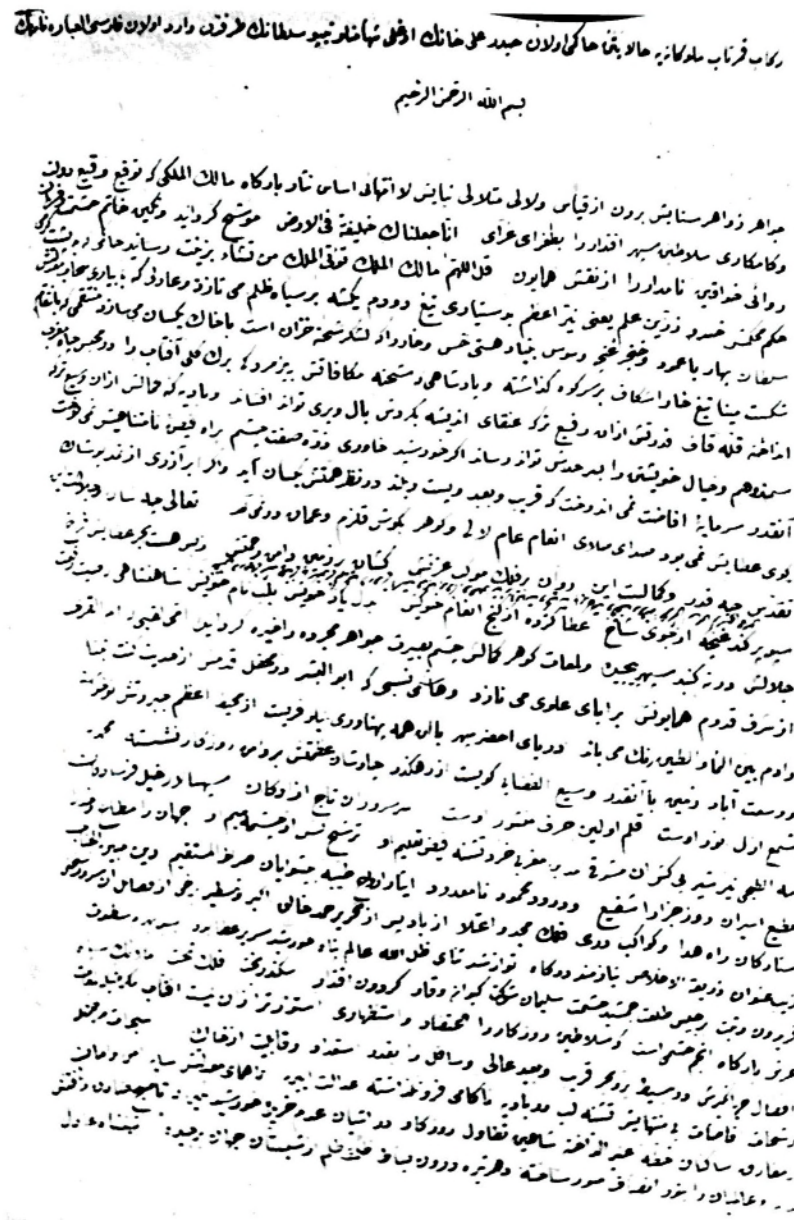

Res. 2 — Maysor Sultanı Tipu'nun Osmanlı Padişahı I. Abd-ül-Hamid'e mektubu (1) (Name defteri 9, s. 209).

Res. 3 — Maysor Sultanı Tipu'nun Osmanlı Padişahı I. Abd-ül-Hamid'e mektubu (2) (Nâme defteri 9, s. 210).

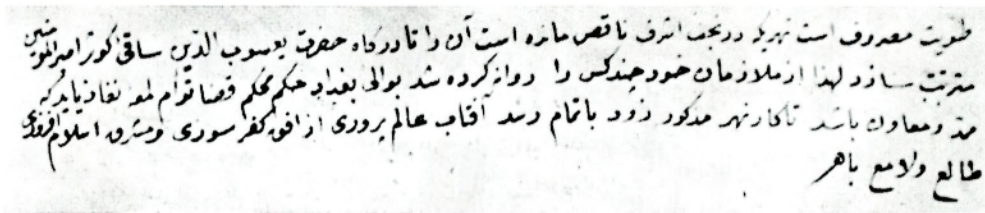

Res. 4 — Maysor Sultanı Tipu'nun Osmanlı Padişahı I. Abd-ül-Hamid'e mektubu (3) (Nâme defteri 9, a. 211)

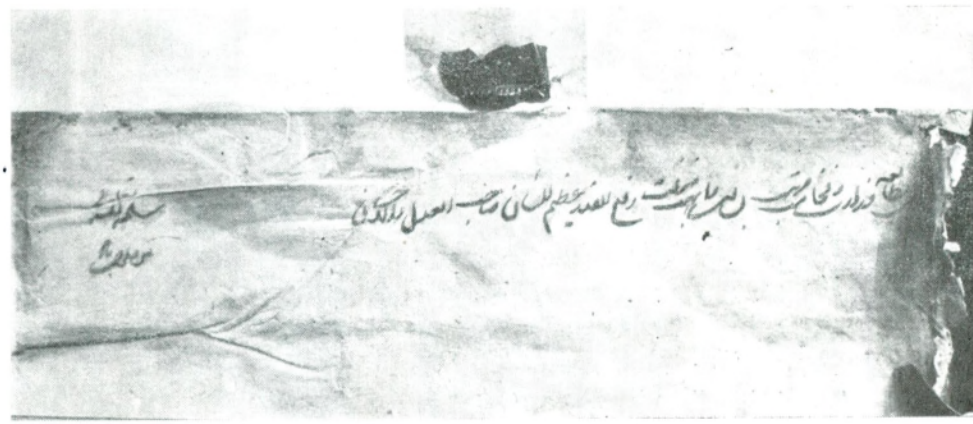

Res. 5 — b) Tipu Sultanın sadrazama gönderdiği farsça namenin zarfı ve Tipu'nun mühürü (M. Cevdet tasnifi, hariciye 7077 melfuflarından).

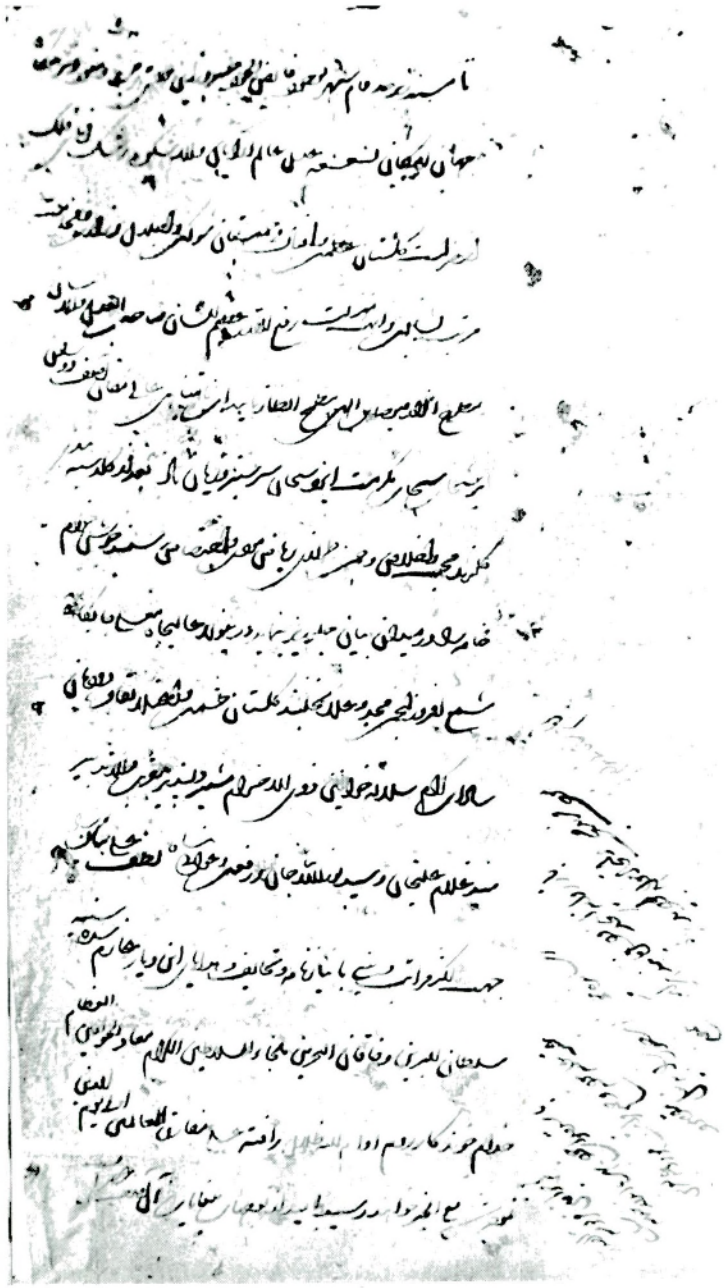

Res. 6 — a) Tipu Sultanın sadrazama farsça namesi.
(M. Cevdet tasnifi, hariciye 7077 melfuflarından).

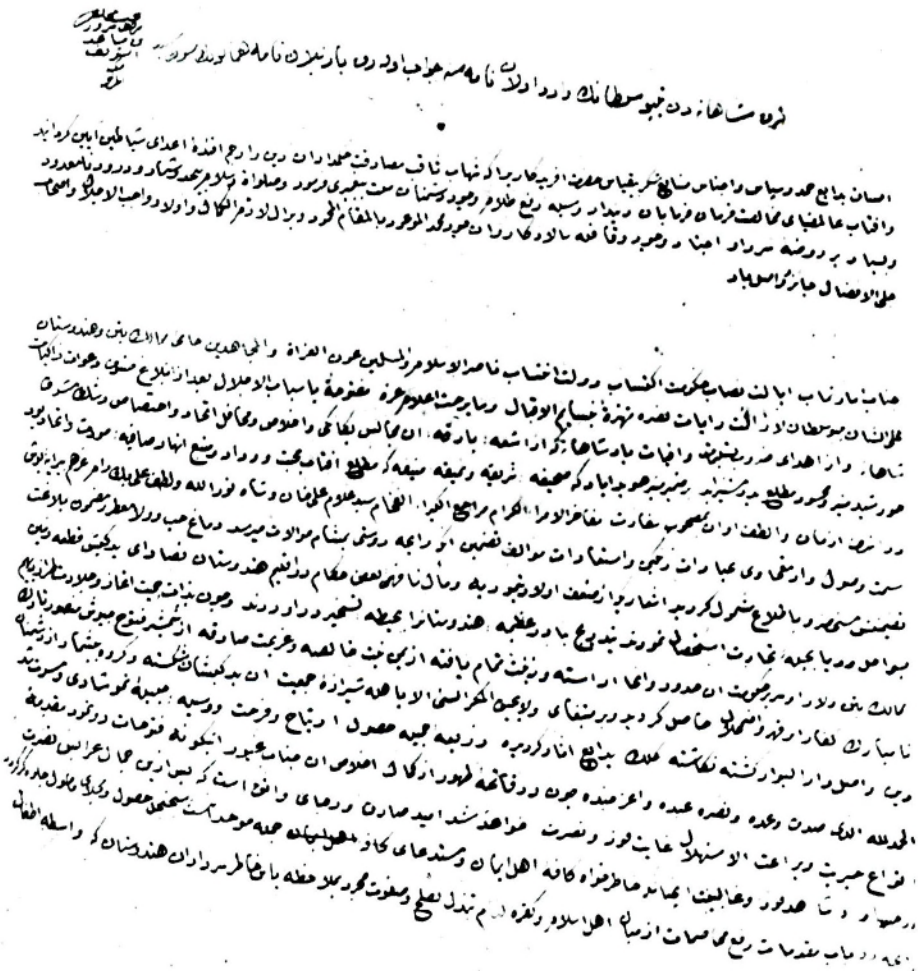

Res. 7 — Osmanlı Padişahı I. Abd-ül-Hamid'in Maysor Sultanı Tipu'ya karşılığı (1) (Name defteri 9, s. 219).

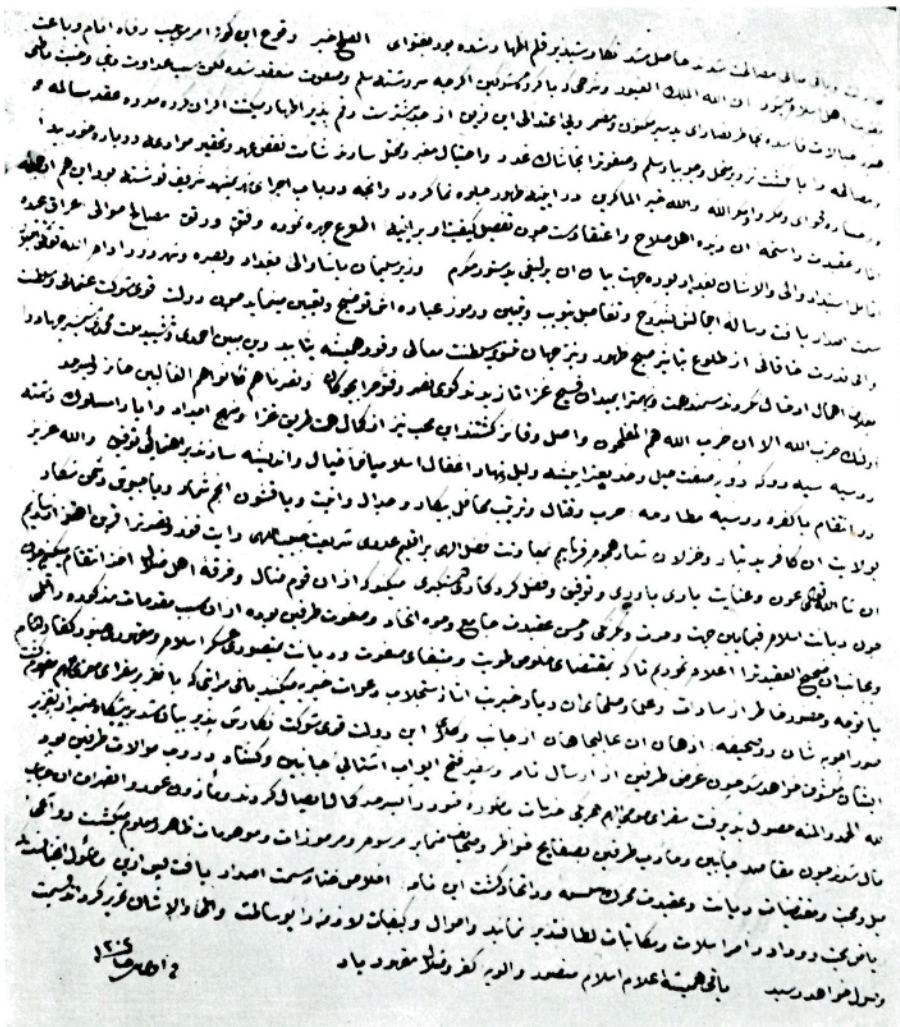

Res. 8 — Osmanlı Padişahı I. Abd-ül-Hamid'in Maysor Sultanı Tipu'ya karşılığı (2) (Name defteri 9, s. 220).

Res. 9 — III. Sultan Selim tarafından İstanbul İngiliz elçisi vasıtasiyle Tipu Sultana gönderilen mektubun başındaki derkenar ve başlık
Name defteri 9, s. 360

Res. 10 — III. Sultan Selim tarafından İstanbul İngiliz elçisi vasıtasiyle Tipu Sultana gönderilen mektubun sonu ve Sadr-ı âzamın telhisi
Name defteri 9, s. 362

Res. 11 — Osmanlı Padişahı III. Selim tarafından Maysor Sultanı Tipu'ya bir Osmanlı elçisiyle gönderilmek üzere hazırlanan mektub (1) (Bazı eklerle rebi-ül-ahir 1213 tarihli mektubun aynıdır). (Name defteri 9, s. 388).

Res. 12 — Osmanlı Padişahı III. Selim tarafından Moysor Sultanı Tipu'ya bir Osmanlı elçisiyle gönderilmek üzere hazırlanan mektup (2) (Name defteri, 9 s. 389).

Bu ikinci mektup *Nâme defteri*'ne kaydedildiği tarihten (7 Haziran 1799) bir ay kadar önce (4 Mayıs 1799) Tipu Sultan savaşarak ölmüş, başkenti *Seringapatam*, İngilizler'ce alınmış ve devleti sona ermişti. Fakat o sırada bu yön henüz *İstanbul*'da ve hattâ *Londra*d'a duyulmamıştı.

9 sayılı Nâme defteri'nin 360. sahifesinden başlıyan ve Tipu Sultan'a İngiltere elçisi vesâtetiyle gönderilen nâme müsveddesinin üstündeki derkenar:

Taraf-ı hümâyun-ı hazret-i tâcdarîden hâlâ Peten hâkimi âlî-cenâb meâlî-meâb celâdetlu Tipu Sultan cenâblarına şeref-yâfte-i sudur fârisî nâme-i hümâyun-ı şevket-makrunun kapağına şöyle tahrir olunmuştur:

"Taraf-ı hazret-i cihandârîden Peten hâkimi celâdetlû Tipu Sultan cenâblarına İngiltere elçisi vesatetiyle irsâl olunmak üzre yazılan fârisi nâme-i hümayûnun müsveddesidir„

Fi R (Rebi ül-âhır) Sene 213 (= 1213) (Eylül-Ekim 1798)

9 sayılı Nâme defterinin 388. sahifesinden başlıyan ve Tipu Sultana bir Osmanlı elçiye gönderilmesi düşünülen mektubun Türkçe'ye tercümesi [1]:

Taraf-ı hazret-i cihanbânî'den hâlâ Peten hâkimi celâdetlü Tipu Sultan cenâblarına yazılan Farisî nâme-i hümâyunun müsveddesidir:

3 M. (= Muharrem) 214 (= 1214) (7 Haziran 1799).

"Türlü türlü hamdler ve kıyassız cins cins şükürler o yaratıcı Tanrıya mahsustur ki dindar pâdişahların doğruluk yıldızlarının şeytan âdetli düşmanların yüreklerini recmetmesi ve yine dindar pâdişahların dünyayı ziyalandıran ihlas güneşini Muhammed aleyhisselâm'ın ümmetinin düşmanlarının kara vücûdunu ortadan kaldırması için memur etti. Sayısız selât, sonsuz ve çok selâm mevcudat ordusunun serdarı ve cömertlik kafilesinin başı, kendisine Tanrı tarafından övülen bir makam vadedilen Muhammed aleyhisselâm'a ve kemal sahibi âline, taʿzimi üzerimize vâcib olan evlâdına ve faziletleri herkesçe bilinen eshabına olsun. Âlî-cenab,

[1] Farsçadan Türkçeye çeviren Prof. Necati Lugal. Tashihleri yapan Adnan Erzi.

celadetli, necdetli, saâdetli, insaflı, dindar, azametli, islâm sınırlarının koruyucusu, büyüklük musabakası yapılan meydanın suvarisi, Peten ve Hindistan memleketlerinin hâmisi, şanı tavsif ve beyandan müstağni olan sultan (Onun büyüklük güneş ve ayı daima izzet ve ikbal doğularından dolsun; Yücelik güneşleri tutulmak ve batmak kusurlarından masun kalsın):

"Bundan evvel makhur ve menfur Fransa hükûmeti birçok hıristiyan devlet ve milletleriyle kavgalara, savaşlara girişti. Arada bir çok gürültüler oldu, fakat insaftan ayrılmıyan yüce devletimiz aramızda eskiden beri yerleşmiş olan barış ve dostluk kaidelerine riayetle daima tarafsızlığı iltizam ederek bu dostluktan ayrılmamıştır. Binaenaleyh ebedî bir kudrete mâlik olan devletimizin hâin ve mürüvvetten mahrum bu millete şimdiye kadar yaptığı yardımların, iyiliklerin had ve hesabı yoktur. Hatta o derecede ki bizim bu lutuf ve teveccühümüz devletlerin dikkat nazarını çekmiş ve onları bize karşı gücendirmiştir. Bu niyeti fâsit, hüsranda kalmış milletin düşmanları bize bir çok şikâyetler etmişler bu dostluktan vaz geçmemiz için vaitlerde bulunmuşlardır. Hadsiz, hesapsız menfaatlar gösterdikleri halde biz yine adalet ve hâkimiyet gereğince ahdımızı bozmadık, aramızdaki barış bağlarını gevşetmedik. Biz devletlerin bu tekliflerini zat-ı şahânelerine (Tipu'ya) bildirmeğe bile lâyık görmedik. Biz mukabele-i bi'l-misil olarak onlardan yardım, doğruluk, dostluk, minnetkârlık bekledik. Bize bir fenalıkta bulunacakları hiç hatırımıza gelmedi. Fakat : اتق من احسنت اليه " İyilik ettiğin kimsenin sana bir zarar vermesinden kork „ fehvasınca bu alçak millet Tulon denilen limanlarında gemiler, ordular ve mühimmat hazırlıyarak bize gideceklerini hiç kimseye haber vermeden, Mısır'da büyümüş, arapça öğrenmiş bazı müfsit adamlar da yanlarında olduğu halde Bonapart adında ahlâksız bir generalın idaresinde Tulon'dan hareket edip evvelâ Malta'ya geldiler. Orasını ele geçirerek harab ettiler. Bundan sonra oradan kalkıp İskenderiye ve Mısır'a doğru yola girdiler. Bu yılın muharrem ayının on yedisinde savaşla İskenderiyeyi zaptettiler. Bununla beraber : " Bizim bu hareketimiz Osmanlı devletine karşı düşmanlığımızdan neş'et etmemiştir. Öteden beri aramıza yerleşmiş olan barış ve dostluk bâkidir. Maksadımız Mısır emirlerinin tecavüz ve tegalülplerine bir nihayet vermek, bizim tacirler ve gelip giden adamlarımızdan tehdit ve kahrile aldıkları paraları,

malları geri almaktır„ gibi birtakım manasız iddiaları ortaya sürdüler. Bundan başka bu köpek tıynetli kâfirler, beyni küflenmiş birtakım Arapları aldatmak için : "Biz buraya Devlet-i Aliyyenin izniyle Mısır emirlerini terbiye etmek, onları kahr ve tenkil eylemek için geldik, dediklerimizi yapanları taltif ve karşı koyanları idam edeceğiz„ mealinde her tarafa Arapça yazılmış beyannameler yaydılar. Hâşâ, bizim tarafımızdan böyle izin ve ruhsat verilmememiştir. Bunların yaptıkları bu iftiralardan Tanrıya sığınırız. İskenderiye bu suretle zaptedildikten sonra Reşid-i Mısr [1] üzerine yürüdüler. Orasını ele geçirdiler ve islâm askerleriyle arada öyle bir savaşma ve dövüşme oldu ki bunu yazmak ve yazdırmak mümkün değildir. Sizin parlak zekânıza malûmdur ki eskiden beri pâdişahlar arasında riayet edilen bir kaide vardır. Aralarında dostluk ve barış hüküm süren devletler bir sebep olmadan, biri birini haberdar etmeden yekdiğerinin memleketine hücum etmezler, savaşa başlayıp biribirlerinin adamlarını öldürmezler. Şayet savaşı icabettiren bir sebep zuhur ederse evvelâ müzakere yapılır, arada tartışmalar olur, barış, savaş ve mütareke hususunda konuşulur, neticeye göre bir karar verilir. Ondan sonra biribirinin memleketine hücum ederler ; bu herkesce malûm olan bir hakikattir. Her ne ise bizim Devlet-i Aliyyemizin bu makhur Fransa hükûmeti ile aramızda dostluk ve barıştan bu düşmanlığı meydana getirecek hiçbir hâdise asla zuhur etmemiştir. Bu utanmaz arlanmazlar, soyguncu hırsızlar ve şakîlerin yaptıkları bu yağmagerlik, ika ettikleri şer ve fesadın sırf bir hâinlik ve alçaklık olduğunu söylemiye lüzum yoktur. Bu bereketli Mısır ülkesi islâm ehlinin kıblesi olan Mekke'nin (Tanrı onu kıyamete kadar şereflendirsin) ve bütün mahlûkatın hayırlısı Peygamber aleyhisselâmın Medinesi'nin, (Tanrı onu günlerin sonuna kadar nurlandırsın) mülhakatından sayılır. Bu iki Harem'in yiyeceği buradan temin olunur. Bu fesad ehlinin maksadı bu memleketler ve bütün Arabistan ahalisini ve hattâ yavaş yavaş bütün islâm ve iman ehlini kendi idareleri altına almak ve bu suretle Muhammed'in dininin ve milletinin adını sanını yer yüzünden kaldırmaktır. Bu hile ve fesad düşünen kâfirlerin elde edilen kâğıtlardan maksatlarının bu olduğu anlaşılıyor. İki cihanın ulusu. Peygamberin dinine karşı yapılan bu dehşetli suikastı önle-

[1] Şimdi *Rozet* (Rosette) diye daha ünlü olan kasabadır.

mek her iman ve tevhit sahibi üzerine farz-ı ayındır. Devlet-i Aliyye, (Tanrı onu her türlü belâlardan korusun) kahhar olan Tanrının yardımına ve hayırlıların başı Muhammed aleyhisselamın ruhanîliğine güvenerek ejderha gibi toplar, yedi başlı deniz canavarları gibi kobralarla techiz edilmiş, arslan yürekli din mücahitleri ve kaplan savletli gazilerle dolu gemilerle bu alçak gaddarlara karşı koymak ve savaşmak için karar vermiştir [1]. Ve karadan da kılavuzu zafer olan cesur vezir, Serasker Cezzar Ahmed Paşa'nın kumandası altında savaş tercübeleri görmüş önemli bir çok savaş erleri gönderdik. Fakat bir kaç ay sonra hicretin on üçüncü yılında Zilkadenin ortalarında bu kâfirleri nerede bulurlarsa öldürmek için Türk, Arap ve Kürtlerden mürekkep deniz gibi çalkanan ordularla bizzat vezir-i azam ve serdar-ı ekrem, şecaat denizinin inçisi, zafer arkadaşlı Yusuf Paşa'yı (Tanrı her istediğini kolay etsin) gönderdik. Bir müddetten beri bu küfür ve delâlet çöllerinin serserilerinin ikbal yıldızlarının düşmesi ve nereye gitseler makhur ve mağlup olmaları ordumuz için bir zafer alâmetidir. Bundan iki yıl evvel *Venedik* körfezinde bulunan adaları, sağlam kaleleri ve memleketleri ve bunların en büyüğü ve yücelikte zuhalin eşi olan en sağlam ve muhkem Korfu adasını cebir ve kahrla kâfirlerin ellerinden almışlar idi. Ve bu kutlu yılda canavar gibi gemilerle savaştan gözü yılmayan önemli bir çok savaş erleri gönderilerek bütün o adalar, kaleler, memleketler, topraklar islâm ehlinin eline geçmiş. kâfirlerin bütün ileri gelen kumanları iman sahiplerinin ellerine esir düşmüştü. Bu suretle şimdi bu yerler tamamiyle müslümanların istilâsına uğramıştır, Tanrının sonu olmayan lûtuflarından umarım ki Mısr-ı Kahire havalisi de bu fena yaradılışlı habislerin pis vücudlarından temizlenir. Hepsi müslümanların kılıçlarına yem olurlar, Çünkü görülüyor ki bu müddet zarfında her ne zaman islâm askerleriyle karşılaşsalar bozguna uğruyorlar. Yani sözün kısası onların şimdiki bu hareketleri mezbuhane ve meyusane bir harekettir [2].

"Dinî bağlılıktan başka, her iki taraftan daima eserleri görülen aradaki sevgi ve dostluk ve birlik iktizası Devlet-i aliyyemize her

[1] Buradan itibaren bundan sonraki hâşiyeye kadar giden kısım ilk mektupta (*Nâme defteri* 9, s. 360-362) yoktur.

[2] Sadr-ı âzamın ilk tasarısına yapılmış olan ek, yani ilk mektupta olmayan kısım burada bitmektedir.

cihetle yardımda bulunacakları memul-i şahânemdir[1]. Çünkü sizin gayret, hamiyet, selabet, diyanet, mürüvvet ve fütüvvet sıfatlariyle muttasıf olduğunuza şüphe yoktur. Fransızların, İngiliz'lerin Hindistan'daki bazı memleketleri istilâ etmek, ticaretlerini, iktisadî menfaatlerini ellerine geçirmek maksadiyle sureti haktan görünerek bir takım tezviratta bulundukları ve Mısır'dan tarafımıza bir kıt'a asker gönderdikleri ve bu suretle onlarla aramızda münasebetler peyda olduğu söyleniyor. Bu hususta bazı rivayetler kulağımıza geliyor. Bu tilki tabiatlı fâsid niyetli adamlardan böyle tezvirattan başka bir şey beklenemez. Sizin parlak zekânız ve hayrı şerri ayırmakta pek kesin olan akıl ve müfekkerenizden beklenen bunların bu tilkivari hareketlerine, ahmakca ve şeytanca savurdukları martavallara kıymet ve ehemmiyet vermemektir. Şimdi Devlet-i Aliyyemiz bu belayı defetmek için teşebbüse girişmiştir. Bununla beraber İngiltere de bugün bunların şevket ve satvetini kırmağa hazır bir düşmandır. Muharebe için hazırlanmıştır. Bu menfaat birliğini desteklemek ve biribirimize yardım etmek lâzımdır. Bunların yeni kurulan idare sistemi serbestiyet-i mutlakadır. Gayeleri bütün mezhepleri, dinleri kaldırmak, Tanrıyı, peygamberleri inkâr etmek ve bütün yer yüzündeki hükümdarları yok etmektir. Bunlar o kadar yağmager ve sözünde durmayan insanlardır. Bundan evvel bütün papazların ve hıristiyanların başı ve muktedası olan Rim[2] Papa kendilerinin müttefiki olduğu halde onun memleketine girdiler. Ne kadar papaz ve brahman varsa hepsini öldürdüler, astılar. Meşhur kiliselerini alt üst ettiler. Venedik cumhuriyeti ahalisi bu şeytanların cinsinden idiler. Öyle iken bu memleketi de istilâ ettiler. Ahalisi her ne kadar dostluk ve bîtaraflık gösterdiyse de hiç fayda etmedi. Buraya Rim Papanın memleketine yaptıklarından daha fenasını yaptılar. Memleketi parça parça ettiler. Şimdi Venedik hükûmetinin adı sanı yer yüzünde kalmadı. Hususiyle bunların müslümanlar ve peygamber aleyhisselamın dinine olan kin ve garezleri akla sığmıyacak derecede çoktur. Şu herkesce malûmdur ki bu kâfirlerin asıl maksatları Süveyş'den kolaylıkla Hindistan'a asker sevketmektir. Bu maksatla hiç zararsız bir sürpriz şeklinde Mısır'a hücum

[1] Tipu Sultan'a hitap.

[2] Rim Papa tabiri İslam ve Osmanlı kaynaklarında papalar için kullanılmaktadır. Papa ülkesi hakkındaki iddia temelsizdir.

etmişlerdir. Tasavvur ediniz, Tanrı göstermesin eğer tam bir istilâya muvaffak olsalar Süveyş yoliyle yavaş yavaş bütün Hindistan'ı ellerine geçirirler, gürültüsüz o memleketin bütün menfaatlerini kendilerine hasreder ve bütün müslümanları kılıçtan geçirirler. Bunlar şimdiye kadar hangi kale ve memleketi fethetmişler ise hep hile ve hud'a ile fethetmişlerdir. Bunlar nereye ayak bastılarsa adamları öldürmek, malları yağma etmek, dinleri kaldırmak, Tanrı ve peygamber mefhumunu insanların kafalarından gidermek maksadını takip etmişlerdir. Fitne ve fesat ve gurur ve inattan hâlî kalmamışlardır. Bunun bir hakikat olduğu bilindikten sonra aramızdaki dinî kardeşlik ve birliği göz önünde tutarak dinî bir vazife olan yardım ve dostluklarınızı esirgememek ve olanca gayretinizi sarf ile Hindistan ülkesini bu düşmanların şer ve zararından korumak hususunda çalışacağınızı ümit ederim. Şayet her tarafa yayıldığı gibi sizin ile Fransız'lar arasında bir iş kurulmuş ve Fransız'larla İngilizler aleyhine bir harekette bulunmak kararlaştırılmış ise bunun şimdiki durum için ziyade zararlı olacağı her akl-ı selimin kabul edeceği bir hakikattir. Binaenaleyh böyle bir niyet ve fikrin değiştirilmesi nezd-i şâhânemde mukarrerdir. Bundan sonra bu edepsiz insanların hezeyanlarına kulak vermeyin, böyle bir harekette bulunmayın. Fransız'larla işbirliği yapmanın mazarratlı olduğunu bilmelisiniz. İngiliz'ler tarafından sizin canınızı sıkan ne gibi bir hareket sadır olmuş ve bu düşmanlığa ne sebebiyet vermişse onu taraf-ı şâhânemize bildiriniz. Biz derhal himmet sarfederek onu arzu ettiğiniz veçhile ortadan kaldırır, bu düşmanlığı dostluğa tebdil etmeğe çalışırız [1]. Fransızlarla olan dostluğunuzu İngiliz'lerle aranızda tesis ederiz. Ey hakikati getirmesini şiar edinen hükümdar, biz bu mektubun mealini bundan bir kaç ay evvel İngiltere elçisi, (Tanrı akibetlerini hayırlı etsin) vasıtasiyle bildirmiş idik. Bununla beraber size karşı olan muhabbetimizin ilcasiyle aramızda dostluğu sağlamlaştırmak için devletimiz tarafından, herkesce övülen, faziletler sahibi bir elçinin gönderilmesini muvafık gördük. Size vusûlünde Tanrının : " Hayr ve tekva üzerinde birleşiniz günah ve düşmanlık üzerinde birleşmeyiniz„ sözüne tebaan dini selabet ve metanetiniz icabi islam camiasını bu al-

[1] Buradan itibaren ilk mektupla bu ikinci mektup arasında başkalık başlamaktadır.

çak kâfirlerin şer ve mazarratından her zaman korumaktan geri kalmayın. Eskisi gibi aramızdaki dostluk ve birlik icabı muhabere kapularının açılması tarafı şâhânemden beklenir. Bâki islâmın sancakları mansur ve muzaffer ve küfür ve delâlet sahiplerininki zelil ve hakir olsun. 3 Muharrem 1204 [1]„.

9 sayılı Nâme defterinin 362. sahifesinde nihayet bulan ve Tipu Sultana yazılmış olan Farisi nâme-i hümâyunun sonuna ayrıca eklenmiş telhis [2] ;

"Şevketlü, kerametlü, mehâbetlü, kudretlü, velinimetim efendim, pâdişahım ,

"Halâ Hind meliki Tipu Sultan'ı Françalu taglit ederek (yanıltarak) beynlerinde bazı revâbıta karar verdikleri ve Mısır tarafından Françalu, sultân-ı mûmaileyhe bir mikdar asker irsaliyle İngilterelü üzerine tahrik edecekleri mesmuᶜ olup İngiltere devleti saltanat-ı seniyye ile müttefik olacağına binâen sultan-ı mumâileyhin ol misillü niyyeti vâki ise tağyirini iltimas ve cihet-i câmia-i islâmiyye muktaza üzere istiᶜane zımnında taraf-i eşref-i cihânbânîlerinden sultan-ı mumâileyhe nâme-i hümâyûn irsali münasip görülmekden nâşi olbabda kaleme alınan nâme-i şâhâne müsveddesi manzûr-ı mülûkâneleri buyurulmak içün maᶜruz-ı huzûr-ı âlileri kılınmağla bu vechile tahriri muvâfık-ı re'y-i şâhâneleri ise bu me'alde fârisiyy-ül-ibâre olarak sultan-ı mumâileyhe bir kıᶜta nâme-i hümâyyûn tahrir ve tesyîr olunacağı mûhat-ı ilm-i âlîleri buyuruldukda emr ü fermân şevketlü, kerâmetlü, kudretlü, velliyy-i niᵓmetim efendim pâdişahım hazretlerinindir„

" Sultan-ı mûmâileyhe nâme-i hümâyun tisyarı İngiltere elçisi tarafından dahi istidᶜa olunmuş olub bu veçhile isdârı bâis-i memnuniyyetleri olacağı âşikâr olmağla keyfiyyet malûmları olmak içün zikrolunan nâma-i hümâyunun bir sûreti elçi-i mersûm tara-

[1] Yanlış yazılmıştır ; 1214 olmalıdır.

[2] Burada kullanılmış olan «telhis» kelimesi tarihî bir ıstılahtır. Vaktiyle sadr-ı âzamlar tarafından, devlet işlerine dair, doğrudan doğruya pâdişahlara sunulan, yazılı özetlere *telhis* denirdi. Bu telhisin tarihi yoksa da, İngiltere elçisi vesatatiyle Tiup Sultana gönderilecek Farsca nâme ile ilgili bulunduğundan ve Farsca nâmenin başında : fî R (=Rebi ül-âhır) Sene 213 (1213) tarihi gösterilmiş olduğundan dolayı telhis tarihinin de aynı olduğu anlaşılıyor (S. E.).

Bu telhis İngiliz elçisiyle gönderilmiş olan ilk mektubun sonunda bulunmaktadır.

fına i'ta olunacağı karîn-i ilmî âlîleri buyuruldukta emr ü ferman hazret-i menleh-ül-emrindir„.

2. Hindistan genel valisi Lord Mornington (Wellesley)'in III. Sultan Selim'in mektubunu Tipu'ya gönderirken ona leffettiği mektup[1]:

Daha önce Bab-ı Âlî'nin Fransa'ya savaş ilânını ve bu devlete karşı ayrıca bir beyannâmesini Tipu'ya göndermiş olan genel vali bu mektubunda şu dört nokta üzerinde durmaktadır.

1. Fransızlar'ın zulmü, ihaneti, bütün dinlere ve bilhassa islâmiyete ve hükümdarlığa karşı düşmanlık ve kötülükleri, her türlü insanî ve uluslararası kaideleri çiğnedikleri, III. Selim'in melfuf mektubiyle de sabittir.

2. Fransızlar islâm dininin herkese tanınmış başını (Halife-pâdişah) tahkir ve ona hücum etmişler ve islâm dininin en kutsal anıtlarını kapsadığı için bütün müslümanlarca kutsal sayılan bir bölgenin göbeğinde zâlimcesine bir savaş yapmaktadırlar.

3. Bugün Fransızlara karşı çok sağlam ve içten bir Osmanlı-İngiliz dostluğu vardır.

4. Osmanlı pâdişahı sizinle (Tipu) *Fransızlar* arasındaki *İngiltere*'ye muhalif münasebetleri biliyor, Fransızlar'a karşı sizin gözünüzü açmak istiyor ve Peygamberin türbesinin kutsallığını çiğnemeden ve dininizin temellerini yıkmadan size ulaşamıyacak olan Fransızlara uymamanız luzumunu belirtiyor.

Sonda genel vali Tipu'ya "dininizin başının„ bu öğütlerinin sizi barış yoluna sevketmesini dilerim diyor.

3. Tipu Sultan'ın III. Sultan Selim'e karşılığı[2]:

Tipu özel bir vasıta ile *İstanbul*'a göndermek istediği bu mektupta *Fransızlar*'ın Osmanlı ülkelerine saldırmakla kendilerini bütün müslümanların düşmanı yaptıklarını söylemekle birlikte[3]

[1] Yukarıda adı geçmiş olan Montgomery Martin, *Wellesley, Marquess. Despatches, minutes and correspondance*, C. I, belge XXIV'ya göre 16 Ocak 1799 tarihlidir.

[2] Aynı eser C. V, belge XX. 4 Ramazan 1213 tarihlidir (9 Şubat 1799). Bu karşılık Name defterinde yoktur.

[3] Bu yön Tipu'nun 16 Şubat 1799 tarihiyle ve İngilizler vasıtasiyle III. Selim'e gönderdiği yukarda sözü geçmiş olan karşılığın esasını teşkil etmektedir.

kendisinin Hindistan'da İslâm dininin tek koruyucusu ve mücahidi olduğunu söylüyor ve Osmanlı pâdişahlarının yardımından şüphe etmediğini ekliyor. Tipu, bundan sonra, Hindistan'da *Kâfirler*'in hile ve zulmünü ve nasıl bu ülkede fütûhatta bulunduklarını kendi görüşüne göre pek canlı bir surette anlatıyor ve İngilizlerle Fransızları aynı derecede kötülüyor.

Ancak o sırada *Hindistan*'da İngilizler egemen durumda olduklarından Tipu son devreyi anarken onların yaptıkları üzerinde ayrıca duruyor ve onları bütün *Hindistan*'ı ele geçirmek ve İslam dinini yoketmek tasarısını beslemekle suçlandırıyor. Kendisinin 13 yıl önce I. Sultan Abdülhamid'e göndermiş olduğu elçiler dolayısiyle İngiliz'lerin, kendi aleyhlerinde bir müslüman birliği kurulacağı korkusuna kapıldıklarını ve bu yüzden (Tipu'ya) karşı *Haydarâbad* nizamı ve merkezi *Puna* olan ana *Marata devleti*'yle bağdaşıp savaş açtıklarını da eklemektedir[1].

Özet olarak Tipu'nun III. Selim'e karşılığı şu iki esasa dayanmaktadır.

1. Osmanlı pâdişahının İslam âleminde üstün bir durumu olduğunu müphem bir surette ve hilâfet konusuna hiç dokunmadan kabul etmek ve nazarî olarak *Fransız*'lar aleyhinde bir durum takınmış görünmek; 2. gerçekten ise pâdişaha: "Sen kendi ülkene saldıran kâfirlerle uğraş, ben de benimkine saldıranlarla uğraşayım„ diyen bir durum takınmak.

Bundan başka Tipu mektubunun sonunda *Vehhabîler*'in *Hicaz* da husûle getirdikleri kargaşalıkları anarak onlara karşı oğullarından birinin komutası altında önemli bir kuvvet göndermeği düşündüğünü de bildirmektedir.

Bu yön Tipu'nun kendi ölümü ve devletinin ortadan kalkmasiyle sonuçlanacak olan kesin yıkımın öngününde kendisini nasıl dev aynasında gördüğünü veya nasıl manasız cakalara heveslendiğini belirtmesi bakımından önemlidir.

[1] Burada Tipu, 1790-92 yıllarındaki savaşı ve *Seringapatam* antlaşmasını anıyor. Bunlara yukarda Tipu devrine ait tarihî özette «d» ve «e» fıkralarında işaret edilmiştir. Tipu, Fransız hükûmeti ve Afganistan şahı Zaman Şah'a gönderdiği mektupların her birinde ise İngilizlerce kendisine karşı yapılan aynı savaşların bu hükûmet ve şahla münasebetleri dolayısiyle yapıldığını yazmıştır.

Ancak onun sonuna kadar istiâcıya kahramanca döğüşüp silâhı elde ölmesi bu gibi görüş ve anlayış eksikliklerini unutturacak özdedir. Bu yüzden o Dekken müslümanları, hattâ Hinduları arasında büyük bir ad bırakmıştır.

LETTRES ECHANGEES ENTRE TIPU, SULTAN DU MAYSORE ET LES SULTANS OTTOMANS ABDULHAMID I. ET SELIM III.

(Résumé)

Les copies de ces lettres se trouvent dans le Nâme Defteri (littéralement : cahier de lettres) No. 9 des archives de L'Empire Ottoman et constituent avec les documents annexes contenus dans le "Djevdet Tasnifi [1],, deux séries de documents ; la première se rapportant au règne d'Abdulhamid I. et la seconde à celui de Selim III.

La première série comprend les 5 documents suivants : [2]

1. Une supplique des ambassadeurs de Tipu adressée à Abdulhamid I.

2. Une lettre de Tipu à ce Sultan.

3. Une lettre de Tipu au Grand Vézir Ottoman.

4. Une note de l'Ambassade Britannique à Istanbul donnant quelques informations sur Tipu et son royaume.

5. La réponse du Sultan Ottoman à Tipu.

Les documents les plus intéressants sont naturellement les lettres des deux souverains (D. 2 et 5).

Après un pompeux préambule, le Sultan du Maysore décrit les conquêtes européennes aux Indes, l'état de faiblesse de ce continent et les succès qu'il a remporté dans sa lutte contre les Anglais, puis adresse au Sultan Ottoman les trois demandes principales suivantes :

A) Aider ses Ambassadeurs à se rendre à Londres et à Paris. Dans la première capitale ceux- ci doivent se plaindre

[1] Classement Djevdet.

[2] Zilhidjdje 1201, Septembre - Octobre 1778.

au Roi d'Angleterre de ses agents aux Indes [1]. Dans la seconde ils doivent chercher un appui contre les Anglais.

B) Le droit d'administrer par ses propres agents le port de Basra en échange du même droit à accorder au Sultan Ottoman dans un port du Dekkan Occidental (de préférence à Mangalore) .

C) L'autorisation de construire un canal pour alimenter en eau la ville de Nedjef où se trouve la tombe d'Ali, IV ième Calife.

Dans sa réponse Abdulhamid I. incite Tipu à être pacifique (une guerre Turco-Russe était en perspective et l'Angleterre était favorable à la Turquie), ne parle pas des demandes relatives au voyage des Ambassadeurs Indiens et au port de Basra, se contentant de dire que les diveres demandes de Tipu ont été débattues entre les ministres Ottomans et les Ambassadeurs Indiens et réfère pour étude la question de la conduite d'eau au gouverneur de Bagdad. Le Sultan Ottoman parle également en détail de ses préparatifs contre la Russie.

La seconde série de documents se compose de deux lettres présentant peu de différence entre elles.

C'est l'époque où Napoléon Bonaparte a envahi l'Egypte et a pour principale tâche d'essayer de rejoindre Tipu. Sur la demande de l'Ambassadeur Britannique à Istanbul le Grand Vezir demande au Sultan d'écrire à Tipu de ne pas attaquer les Anglais et lui soumet un projet de lettre où la conduite des Français en Egypte est décrite sous des couleurs extrêmement sombres. Cette missive fut envoyée par la canal de l'Ambassade Britannique.

Cette lettre figure aux pages 360 - 362 du Nâme Defteri No. 9; elle porte la date de Rebi-ul-Ahır 1213 de l'Hégire. Elle a été publiée dans ses parties essentielles par Montgomery Martin dans "Wellesley, Marquess ; Despatsches, minutes and correspondance, vol. I, p. 414-417 „ . Elle n'a donc pas été reproduite ici, sauf les dernières lignes au dessous desquelles se trouve la copie de la lettre d'envoi du Grand Vezir.

Au debut de l'année 1214 Selim III. fait préparer une nou-

[1] Tipu semble compter sur le mouvement anti - belliqueux qui s'était manifesté lors de la discussion de la loi de 1784 sur l'administration de l'Inde.

velle lettre pour Tipu; elle devrait être portée à Seringapatam par un Ambassadeur Ottoman. Elle est identique à la première, sauf qu'elle contient la relation des événements militaires qui se sont déroulés dans l'intervalle des deux lettres.

Cette seconde lettre est reproduite ci-bas et la partie qui y figure en plus de la première lettre est indiquée dans les notes 1 et 2 de la page 644.

Lorsque cette lettre fut écrite Tipu était déjà vaincu et tué, mais ce fait n'était pas encore connu à Istanbul.

Seule donc la première lettre a été reçue par Tipu. La réponse qu'il y fit ne figure pas dans le Nâme Defteri mais se trouve dans l'ouvrage précédemment cité de M. Martin (vol. V, doc. XX).

VÂCİDİYYE MEDRESESİ

Kütahyada bir Ortaçağ Türk rasathânesi [1]

Dr. AYDIN SAYILI

Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesinde İlim Tarihi Doçenti, T.T.K. üyesi

Mahallî şâyiaya nazaran Kütahyadaki Vâcidiyye Medresesi [2] eski zamanlarda rasat faaliyetine sahne olmuştur. Kütahya yaşlılarından halen Vâcidiyye Medresesinde yaşamakta olan Nuri Efendi, avlunun ortasında bir "rasat kuyusu„ bulunduğunu işitmiş olduğunu söylemişse de, bu hususta hiç bir tafsilât verecek durumda olmadığını ilâvede de istical göstermiştir. Vâcidiyye Medresesinin ya bir rasathâne olarak kullanılmış olduğu, yahut ta rasatla bir ilgisi bulunduğu söylenmektedir. Fakat bu hususta, umumiyetle hiç kimsede tafsilâtlı bilgi yoktur. Yalnız, bu şekildeki umumî bir rivayetin mevcut bulunduğu birçok kimseler tarafından teyid edilmektedir.

Vâcidiyye Medresesinin muvakkithâne olarak kullanılmış olduğu şeklinde bir rivayet mevcut bulunmamaktadır. Rasat faaliyetine sahne olduğu söylenen bu binanın bir medrese oluşu, burada astronomi öğretimine yer verilmiş olması ihtimalini akla getir-

[1] Bu yazı, Türk Tarih Kurumu adına 1948 Şubatında Kütahya ve Tireye yaptığım bir tetkik gezisi raporunun birinci kısmıdır. Rapor üç kısımdan ibarettir. Diğer ikisi «Kütahyada bir hastahâne» ve «Tirede kısa bir araştırma» adları altında bu makaleyi takibetmektedirler.

Vâcidiyye Medresesini ve rasat faaliyeti ile ilgisi üzerinde bir şâyianın mevcudiyetini ilk defa olarak İstanbul Üniversitesi Tıb Tarihi Profesörü Dr. A. Süheyl Ünver'den öğrenmiştim. Bu vesile ile kendisine derin teşekkürlerimi sunmakla büyük bir zevk duymaktayım. Konya milletvekili Profesör Fatin Gökmen'e ve Millî Eğitim Bakanlığı Kitaplıklar Genel Müdürü Bay Aziz Berker'e de Vâcidiyye Medresesi hakkında bana verdikleri değerli malûmattan dolayı minnettarım. Kütahyada kaldığım sırada bana her türlü yardımları yapmak lûtfunda bulunmuş olan Vahit Paşa Kütüphanesi Müdürü Bay Mustafa Yeşil'e, ressam Bay Ahmet Çalışel'e, Celâl Dede'ye, Bay İbrahim Konuk ve Bay Giyas Sağer'e de bu vesile ile teşekkürler ederim.

[2] Halk arasında daha fazla Demirkapı Medresesi olarak tanınmaktadır. (İ. H. Uzunçarşılı, *Kütahya Şehri*, İstanbul 1932, s. 212.)

mekte ise de, heyet medresesi veya astronomi öğretimi gibi konulardan bahseden hiç bir bir kimseye rastlanmamıştır. Genel olarak edinilen intiba şudur ki, Vâcidiyye Medresesinin rasatla ilgisi hakkındaki rivayet artık unutulmak üzeredir. Diğer taraftan, yabancı fikirlerle ve modern tefsirlerle karışarak saflığını ve basit bir rivayetten ibaret olmak vasfını da kaybetmeye başladığı görülmektedir [3].

Mahallî şâyiada Abdülvâcid'in de adı geçiyor. Bu mesele hakkında bilgi sahibi olanlar, Abdülvâcid'in burada rasat yapmış olduğunu zannetmektedirler. Abdülvâcid'in adının unutulmamış olması, şüphesiz ki, hiç olmazsa kısmen, medresenin bu meşhur müderrisin adını taşımakta olmasından ileri gelmektedir. Diğer taraftan, *Sefîne-i Mevleviyân* müellifi Sâkıb Dede'ye nazaran, Abdülvâcid'in mevlevîlikle sıkı ilgisi vardı ve esasen onu Anadoluya getiren ve ana vatanını terk ederek yeni bir yurd aramaya sevk eden de bu tarikatın câzibesi idi [4]. Kütahya o tarihlerde mevlevîliğin önemli bir merkezini teşkil ediyordu [5]. Bu durumunu uzun zaman için muhafaza ettiği de muhakkaktır. Abdülvâcid'in Kütahyalı'larca unutulmamasında, onun mevlevîlikle olan hakikî veya mevhum ilgisinin de rol oynadığını düşünmek yerinde olur ve böyle bir düşünceyi destekleyen deliller de mevcuttur.

Abdülvâcid b. Muhammed, Horasan'da Meşhed şehrinde doğmuş, oradan, muhtemel olarak Germiyan-oğullarından Süleyman Şah (1368 - 87) zamanında [6], Anadolu'ya göç ederek Kütahya'da yerleşmiş ve burada, şimdi adını taşımakta olan medreseye müderris tayin edilmiştir. Ölümü 1434 yılına rastlıyor. Ölümüne kadar bu medrese müderrisliğinden ayrılmamış olduğuna göre, Vâcidiyye'deki müderrisliğinin haylı uzun sürdüğü anlaşılıyor. Bilinen

[3] Millî Eğitim Bakanlığı Müzeler ve Eski Eserler Genel Müdürlüğünden yüksek mimar Bay Saim Ülgen'den işittiğime göre, Vâcidiyye Medresesinin rasathâne olarak kullanılmış olduğunu tesbit eden bir tarihî kayıt mevduttur. Fakat şimdilik bu kaydı bulmak mümkün olmamıştır.

[4] Sâkıb, *Sefîne-i mevleviyân*, Kahire 1283 H., Cüz 1, s. 83—4.

[5] Kütahya, Mevlevîliğin belirmesinden ve ilk inkişaf tarihlerinden başlayarak, bu tarikatin önemli bir merkezi olmuştur. Bakınız: Eflâkî, *Menâkıb ül-ârifîn*, Fransızca tercümesi: Cl. Huart, *Les Saints des Derviches Tourneurs*, Paris 1922, Cilt 2, s. 359, 391, 386. Mevlânâ ailesi ile Germiyan sülâlesi de akrabalık bağları ile bağlanmışlardır. Bak. İ. H. Uzunçarşılı, s. 51.

[6] Uzunçarşılı, *adı geçen eser*, s. 212, ve s. 47 de not 2.

eserlerinin hepsini bu zaman zarfında yazmıştır. Abdülvâcid gerek aklî gerek naklî ilimlerde derin ve etraflı bilgi sahibi idi. Aynı zamanda, meşhur bir hattat ve iyi bir şairdi. Fıkıhdan *Şerh-ün-nikaye* adlı eserini 1403 (Hicrî 806) yılında Vâcidiyye Medresesinde yazmıştır [7].

Astronomi alanında, içlerinden bazıları Avrupa kütüphânelerinde mahfuz bulunan bazı kitaplar kaleme almıştır [8]. Taşköprülüzâde'den öğrendiğimize göre [9], usturlab hakkındaki *Usturlab* adlı manzum bir eserini Molla Fenârî'nin oğlu Mehmet Şâh'a [10] (ölümü 830 H.) ithaf etmiştir. Yukarıda adı geçen *Şerh-ün-nikaye*'nin Abdülvâcid'in kendi el yazısı ile yazılmış bir nüshası İstanbul'da Fatih Kütüphânesindedir [11].

Hârezm bölgesinde yetişmiş Türk astronomlarından olan Çağmînî'nin [12] *Mülahhas* adlı kitabı üzerine yazdığı bir şerh, Kütahya Vahid Paşa Kütüphânesinde bulunuyor [13]. Abdülvâcid, bu eserin giriş kısmında, çocukluğundan beri astronomiye karşı büyük bir ilgi hissetmiş olduğunu söylüyor. İkinci Murad'a (1421 - 51) ithaf edilmiş olduğuna göre, bu eser 1428 yılından sonra yazılmıştır. Çünkü Germiyan arazisinin Osmanlı ülkesine katılması bu yıla rastlar [14].

[7] Abdülvâcid hakkında malûmat veren tarihî kaynakların sayısı pek küçüktür: Taşköprülüzâde, *Şakayık-ı numâniye*, Mecdi Efendi tercümesi, İstanbul 1296 H., Cilt 1, s. 96; Sâkib, *Sefîne*, Cilt 1, s. 83 - 4; Süleyman Sadeddin, *Tuhfe-i hattâtîn*, Mahmut Kemal neşri, İstanbul 1928, s. 682 - 3. Hacı Kalfa'nın *Keşf üz-zünun*'unda Abdülvâcid'e ait herhangi bir eserden bahsedilmediği anlaşılmaktadır.

Abdülvâcid'den bahseden diğer eserler şunlardır: Şemseddin Sami, *Kamus-ül-âlâm*, Cilt 4, İstanbul 1311 H. s. 3112; Bursalı M. Tâhir, *Osmanlı müellifleri*, Cilt 1, 1333 H., s. 297 (Abdülvâcid'in yalnız bir eserinden bahsedilmektedir); H. Suter, *Math. und Astron. Araber*, s. 172 - 3: Brockelmann, *Gesch. der Arab. Lit.*, Cilt 1, p. 455; Uzunçarşılı, s. 51, 212.

[8] Suter, s. 172 - 3.

[9] Taşköprülüzâde, C. 1, s. 66.

[10] Muhammed Şâh için bakınız: Bursalı Tahir, *Osmanlı müell.*, Cilt 1, s. 15.

[11] Bursalı Tâhir, Cilt 1, s. 279; Uzunçarşılı, s. 212. Fatih Kütüphânesinde bu eserin iki nüshası mevcuttur. Bunlar 2007 ve 2008 numaralariyle kayıtlıdırlar *(Defter, Fatih Kütüphânesi*, İstanbul, s. 116).

[12] Çağmînî için meselâ *İslâm Ansiklopedisi*'ne bakınız.

[13] Bu el yazmasının numarası 958'dir.

[14] Son Germiyan pâdişahı Yakub Bey, erkek evlâdı olmadığı için, vasiye-

Abdülvâcid'in astronomi konusundaki bir eserinin bir Kütahyalının elinde bulunduğunu işittim. Fakat Kütahya'da geçirdiğim kısa zaman zarfında bunu bulmak mümkün olmadı. Abdülvâcid'in eserlerinden bahsederken, şuna dikkati çekmek icabeder ki, anlaşıldığına göre, onun yukarıda adı geçen ve bize intikal etmiş olan eserlerinin hiçbiri onun şahsen yapmış olduğu rasatların bir neticesi, bir mahsûlü değildir.

Suter, Abdülvâcid'den "Abdülvâhid ül-Cüzcânî„ adı altında bahsediyor [15]. Halbuki, kaynaklarımızdaki bilgiler, Kütahya el yazması, Medresenin adı ve Kütahya'daki mahallî şâyia, "Abdülvâcid„ şekli üzerinde hemen tamamen [16] müttefiktirler. Vâkıa "Abdülvâcid„ çok rastlanan bir ad değildir, fakat burada bahis konusu olan şahsın adının Abdülvâhid değil Abdülvâcid olduğundan şüphe edilmemek icabeder [17]. Suter, Hacı Kalfa'ya göre İbn Sînâ'nın talebesi olan Ebû Ubeyd Abdülvâhid adında birini de bahis konusu etmekte ve her iki şahsın bir ve aynı olmaları ihtimalini de gözönüne almaktadır [18].

Abdülvâcid'in ahfadından İstanbul'da Sultan Ahmed Cezaevi reisi Bay Sadık Açar'ın verdiği bilgiye göre, Abdülvâcid b. Muhammed'in adının diğer bir kısmı Bedrüddîn ül-Sâbitî'dir [19]. Bu malûmatın Vâcidiyye medresesinin müderrislik ve mütevelliliği ile ilgili resmî belgelere dayanması icabeder. Çünkü, vakfiye bu gün mevcut olmamakla beraber, medresenin müderrislik ve mütevelliliği bundan bir batın öncesine kadar Bay Sadık Açar'ın âilesi uhdesinde bulunuyordu.

tinde, memleketini vefatından sonra Osmanlı hükümdarı İkinci Murad'a bırakmıştı. Bakınız: Uzunçarşılı, *Kütahya*, s, 58-60; Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi* (Türk Tarih Kurumu yayınlarından, Seri 13, No. 16), Ankara 1947, Cilt 1, s. 15.

[15] Suter, s. 172 - 3.

[16] Yalnız bir kitap kaydında «Abdülvâhid» şekline rastlanmıştır ki bu da herhalde noktanın unutulmasından veya kasden konmamasından ileri gelmektedir.

[17] Vâcid «kadir, iktidar sahibi» manasına gelmektedir (Butrus ül-Bustânî, *Muhitul-muhit*, Beyrut 1870, cilt 2, s. 2222); demek ki Abdülvâcid «Abdül kadir» adının muadilidir. Bununla beraber «Vâcid» in esmâ-i hüsnâ arasında bulunmadığı anlaşılmaktadır.

[18] Suter, 172 - 3.

[19] Bay Sadık Açar'ın 27 Şubat 1948 tarihli mektubundan.

Hacı Kalfa'ya göre [20] İbn Sînâ'nın talebesi olan Ebû Ubeyd Abdülvâhid'in, burada bahis konusu olan Abdülvâcid'den tamamen başka bir şahıs olması icabeder. Gerçekten, kronolojik düşünceler böyle bir ihtimali tamamen ortadan kaldırmaktadır. Abdülvâcid'e "Cüzcânî„ lakabının verilmesi de yanlış olsa gerektir [21]. Ebû Ubeyd Abdülvâhid'in böyle bir lakabı vardı, fakat Abdülvâcid ibn Muhammed'in "Cüzcânî„ şeklinde bir lakabı olduğunu gösteren bir delile rastlanamamıştır.

Medreseye veya Abdülvâhid'in şahsına ait zamanımıza intikal etmiş hiçbir resmî belge yoktur. Fakat Abdülvâcid'in, yukarıda söylendiği üzere, medresenin hem müderrisi, hem de mütevellîsi olduğu anlaşılıyor [22].

Vâcidiyye medresesi *köfeke taşı* adı verilen mahallî bir nevi taştan yapılmıştır. Muntazam olarak ve cepheye gelen satıhları dik dörtgen şeklinde olmak üzere, kesilmiş olan bu taşlar renk bakımından yer yer farklar göstermektedirler. Medrese, Kale ile Hızırlık Tepesi ve Acem Dağı arasındaki Sultan Bağı Deresi adı verilen vadinin ovaya, yani şehrin üzerinde bulunduğu düzlüğe açıldığı yerde bulunuyor. Bu topografik durumdan kolayca görüleceği üzere, medrese, hâkim bir tepe üzerinde değildir. Tersine olarak, Kuzey ve Batı ufukları kapalıdır. Binanın rasathâne olarak kullanılmış olması bahis mevzuu olduğuna göre, bu cihetin göz önünde bulundurulması lâzımdır.

Şimdiki hali ile medrese tamire çok muhtaç bir durumdadır [23]. Bundan belki elli yıl evveline kadar binanın medrese olara kullanılmakta devam ettiği anlaşılıyor. Şehrin yaşlıları bu binadaki son öğretim faaliyeti günlerini hatırladıklarını söylemektedirler. Medrese H. 714 tarihinde inşa edilmiştir (1308) [24].

[20] Hacı Kalfa *Keşf üz-zünûn*, ed. Flügel, Cilt 6, s. 303 (Suter'e göre).

[21] Abdülvâcid ibn Muhammed ile İbn Sînâ'nın talebesi Abdülvâhid arasında Brockelmann da kesin bir tefrik yapmamaktadır (Bakınız: Cilt 1, s. 453, 455, Supl. 1, s. 812, 821, 828); bunların ikisi de endekse «Abdülvâhid al Juzjânî» şeklinde geçmiştir. Bakınız: Supl. III, s. 531.

[22] Bay Sadık Açar'ın ecdadı bu unvanların her ikisine de birlikte sahip bulunuyorlardı (Yukarıda anılan mektupta verilen malâmata göre).

[23] Büyük bir memnunlukla işittiğime göre, medrese binasının tamir ettirilmesi ve müze olarak kallanılmaya başlaması düşünülmektedir.

[24] Kitabesinin tam metni şudur: عمر هذه المدرسة المباركة المولى المعظم ملك الامرا و الكبرا مبارزالدين امور بن ساوجى من جزية الاشهر سنة اربع عشر و سبعماية (Bakınız: Şekil 7 ve Uzun-

Medrese binasının sanat ve mimarî bakımından üzerinde durulacak özellikleri olsa gerektir. Bu konularda selahiyetim olmadığı için bu noktalara temas etmiyeceğim. Fakat binanın mimarî plânında göze çarpan bir hususiyetini burada zikretmek gereklidir. Bina plânında, bazı diğer Anadolu medreselerinde de rastlanan[25] pek dikkate değer bir hususiyet, medresenin iki küçük yarım kubbe altında, yani tepe kısımlarında daire şeklinde birer açıklık bırakılmış olan iki kubbe altında, birbirinin tamamen aynı iki oda veya salon ihtiva etmesi (Şekil 1, 2), bu şekilde ikiye ayrılmış olmasıdır. Bu kısımların her birinin bir dershâne olması muhtemeldir. Bu da medresede müstakil iki kürsü ve müstakil iki müderrisliğin mevcut bulunması ihtimalini akla getiriyor. Çünkü Ortaçağ İslâmiyette dört müstakil kürsüsü ve bunlara tekabül eden dört müderrisi olan medreseler vardı; bu müderrislerin her biri Hanefî, Şâfiî, Mâlikî ve Hanbelî mezheplerinden birini okutuyordu ve bu gibi medreselerin mimarî planları da bu dörde bölünme durumunu açıkça gösterecek şekilde yapılıyordu[26].

Vâcidiyye Medresesinin ikiye bölünme vaziyeti burada belki de aklî ve naklî ilimler için ayrı birer kürsü bulunmuş olduğunu akla getirebilir. Kütahyadaki diğer bir medresenin vakfiyesinde müderrisin yalnız naklî ilimlerde değil, aynı zamanda aklî ilimlerde de derin bilgi sahibi olması şart koşuluyor[27]. Gerçekten, böyle bir temayül o zaman için umumî sayılabilir. On üçüncü asırdan itibaren, naklî ilimlere de medrese öğretim programlarında yer verilmeye başlandığına şahit oluyoruz. Bunun en bâriz misalini Bağdaddaki Mustansıriyye Medresesi (Kuruluş tarihi 1232) teşkil eder[28]. Tebriz

çarşılı, *Kütahya*, s. 72). Tercümesi: «Bu mübârek medreseyi El-mevla'l-muazzam melik ül-ümerâ ve'l-küberâ Mübâriz üd-dîn Umûr ibn Savcı 714 yılında Alaşehir cizyesi (hâsılâtından ayırdığı para) ile imar etti.»

[25] Meselâ Konyadaki Karatay Medresesi ve Sırçalı Medrese, Aksarayda da İbrahim Bey Medresesi plânları bu tipe tamamen uymaktadır (Glück ve Diez, *Die Kunst des Islâm* 1925, s. 107; Friedrich Sarre, *Reise in Kleinasien*, Berlin, 1896, s. 49, 173, 94).

[26] K. A. C. Creswell, *Origin of the Cruciform Plan of the Cairene Madrasas*, Bulletin Institut Français d'Archéologie Orientale, Cilt 21, 1923.

[27] Bu medreseye ait vakfiye, yukarıda 1 numaralı notta adı geçen Bay Giyas Sağer'de mevcuttur.

[28] A. Talas, *La madrasa Nizâmiya*, Paris 1939, s. 53; R. S. Mac-

medreseleri de böyle bir temayülün mevcudiyetini açıkça göstermektedirler[29].

Medrese avlusu (Şekil 3) şüphesiz ki umumun müşterek ihtiyaçlarına tahsis edilmiş bir yer idi. Bunun devamını teşkil eden ve şimdi türbe vazifesini gören tonozlu ve mihrablı kısım ise, hususiyle namaz kılınmak için düşünülmüş olsa gerektir. Dershâne olarak, yukarıda adı geçen üstleri yarım kubbeli odalar kalıyor. Gerçekten, avlu, aşağıda verilecek tafsilâtın da göstereceği gibi, dershâne olarak düşünülmemişe benziyor. Diğer taraftan, aydınlatma maksadiyle üstünde büyük dairevî açıklıklar bırakılmış olan bu iki odanın yaşama ve yatma yerleri olamayacağında israra lüzum yoktur.

Söylendiğine göre, bundan otuz veya kırk yıl öncesine kadar, avlunun orta yerinde bir şadırvan bulunmakta idi. Bunun izlerini bu gün de seçmek kabildir. Bu şadırvan bina ile birlikte mi yapılmıştı? Bunu kesin olarak söylemek imkânsızdır.

Rivayete göre, eskiden avlunun üzerinde yarım bir kubbe varmış. Bu kubbe sonradan bir zelzelede yıkılmış ve yerine ahşab yeni bir yarım kubbe yapılmış. Avlunun üstünün eski şekli hakkında kesin bir karara varmak imkânsızdır. Her halde burası tam bir kubbe ile örtülü değildi. Çünkü binanın büyük bir kısmı ışığını avludan almak ihtiyacındadır. Binada iki yarım kubbenin mevcut olduğuna bakılırsa, avlunun üstünün de daire şeklinde açık bırakılmış olduğu makul bir düşünce olarak akla gelir. Fakat bu dairevî açıklık ya yarım kubbe şeklinde, yahut ta şimdi olduğu şekilde hiç bir kubbenin mevcut olmayışı şeklinde olmuş olabilir. Şimdi görülen dairevî açıklığın kenarlarını teşkil eden taşlar dikkatla yontulmuş ve intizamlı olarak şekillendirilmiş taşlardır. Bu taşların, üzerlerine başka taşlar oturtulacak şekilde hazırlandığını ve tertiplendiğini gösteren hiç bir işaret yoktur. Buna bakılırsa, avlunun üzerinde eskiden de kubbe bulunmamış olduğunu düşünebiliriz.

kensen, *Four Great Libraries of Medieval Baghdâd*, The Library Quarterly, Cilt 2, s. 299.

[29] Donald N. Wilbur and M, Minovi, *Notes on the Rab'-i Rashîdî*, Bulletin of the American Institute for Iranian Art and Archeology, Cilt 5, No. 3, 1938, s. 249.

Astronomi ile meşgul olmuş olan Abdülvâcid'in bu medrese tarihindeki yerinin ona adını verecek kadar önemli olmuş olması, medresenin astronomik çalışmaya sahne olduğu yolunda mevcut bulunan mahallî şâyiayı kuvvetle destekleyecek mahiyettedir. Yalnız, yukarıda da zikr edildiği gibi, hiç olmazsa şimdilik, elimizde Abdülvâcid'in devamlı ve sistemli rasatlar yapmış olduğunu gösteren deliller yoktur. Abdülvâcid'in bu konu ile yalnız eser yazma ve teorik çalışma yolu ile değil, aynı zamanda şahsî rasatlar yapmak suretiyle de ilgilenmiş olduğunu gösteren deliller, eğer böyle deliller bulunacak olursa, şüphesiz ki onun böyle bir rasathâneye sahip bulunduğu meselesini çok daha müsbet olarak aydınlatabilir.

Medrese damı üzerinde ve giriş kapısı yakınlarında rasat âleti yerleştirmeye veya rasat yapmaya elverişli olan bir kısmın mevcut bulunduğunu yüksek mimar Bay Saim Ülgen söylemektedir. Medrese hâlen kiremitli bir çatı ile örtülü olduğundan bu kısmı görmek mümkün olmamıştır. Avlunun ve üzerindeki açıklığın rasat âleti için kaide ve zemin teşkil etmiş olmaları da düşünülebilir. Medrese avlusunun böyle bir ihtiyaç göz önünde tutularak yapıldığı ve şekillendirilmiş olduğu şüphesiz iddia edilemez. Çünkü bu takdirde, medresenin rasatla ilgisinin daha Abdülvâcid'den önce başladığını kabul etmek icabeder. Halbuki, elimizde böyle bir düşünceyi destekleyecek deliller mevcut değildir. Mamafih, Abdülvâcid'in medrese binasının gösterdiği bazı elverişli özelliklerden faydalanarak buraya bir rasat âleti yerleştirmiş olduğu düşünülebilir.

Avluda mermerden silindir şeklinde bir taş bulunuyor. Bu taşın mihverinde dört beş santimetre çapında boydan boya bir delik var (Şekil 4). Bu taşın bir ucunda çıkıntı teşkil eden bir kısım, şimdi avlunun orta yerinde bulunan sekizgen şeklindeki yayvan bir diğer mermer taşın ortasında da buna uyacak şekilde bir oyuk yuva bulunuyor (Şekil 5,6). Silindir şeklindeki taş dikilir ve sekizgen taş da bunun üzerine oturtulursa, kuş suluğu şeklinde bir kısım meydana gelir. Silindirin mihveri boyunca delik olması, su borusunun geçmesi ve üstte fıskiye gibi bir kısmın meydana getirilmesi bakımından manalandırılabilir. Bu şekilde meydana gelen kuş suluğu, izleri avlunun ortasında görülebilen şadırvanın çeşmesine uygun eb'addadır.

Diğer taraftan, sekizgen taş kaide vazifesini görecek şekilde yere konur, silindir şeklindeki taş ta bunun üzerine oturtulursa, bunların ikisi birlikte, silindirin içine yerleştirilen şakulî bir mihverin temelini teşkil edebilirler.

Medresede rasat âletini andıran tahtadan veya madenden taksimatlı daire kavsi şeklinde bakiyeler bulunmamıştır. Abdülvâcid'in şahsî rasatları hakkında da elimizde bilgi yoktur. Bu gibi sarih delillerin mevcut bulunmaması dolayısiyle Abdülvâcid'in muhtemel olarak kullandığı rasat âleti hakkında kuvvetli tahminler yürütmek imkânsızdır. Mamafih, burada bu mesele üzerinde, müphem ve vasıtalı bir şekilde de olsa, biraz düşünmek ve bu mesele ile ilgili bazı bilgileri bir araya getirmeye çalışmak faydalı olabilir.

Rasat faaliyetine sahne olduğu söylenen Kırşehir'deki Caca Bey Medresesinin üstünde daire şeklinde bir açıklık, daha doğrusu bir yarım kubbe bulunmaktadır [30]. Milâdî 1300 yılı sıralarında Tebrizde yapılmış olan Gâzân Han Rasathânesi münasebetiyle de rasat için yapılmış bir kubbeden bahsedilmekte ve bu kubbenin bir rasat âletinin bir kısmını teşkil ettiği tasrih edilmektedir. Ayrıca, bu âletin tamamen yeni bir buluş olduğu ve Gâzân Han tarafından icadedildiği de ilâve edilmektedir [31]. Gâzân Han astronomi ile çok ilgileniyor ve bu konudaki çalışmaları teşvik ediyordu. Fakat, Uluğ Bey gibi, Gâzân Han'ın da bir astronom olduğu hakkında bilgimiz yoktur. Bu bakımdan, onun yaptığı bu keşfin, belki de hakikatta esasen mevcut olan bir âleti bir dereceye kadar tadil etmekten ibaret olduğunu düşünebiliriz.

Üçüncü Murat zamanında, 1579 yılı sıralarında, İstanbul'da Tophâne civarında Takiyyüddin tarafından inşa edilen [32] rasathânede silindir şeklinde bir kaide üzerine, yani bir kulenin tepesine

[30] Aydın Sayılı ve Walter Ruben, *Türk Tarih Kurumu adına Kırşehirde Caca Bey Medresesin de yapılan araştırmanın ilk kısa raporu*, Belleten, No. 44, s. 673-92.

[31] Rashîd üd-dîn, *Dâstân-i Ghâzân Khân*, *E. J. W. Gibb Memorial Series*, Cilt 14, 1940, s. 171. 174, 131; Aydın Sayılı, *Gâzân Han Rasathânesi*, *Belleten*, No. 40, s. 626-7.

[32] Mordtmann, *Das Observatorium des Taqî ed-dîn zu Pera*, Der Islam, 1923, Band 13, Heft 1/2, s. 82-96.

yerleştirilen bir rasat âleti mevcuttu [34] (Şekil 8). Bunun, Avrupada kullanılan adı ile, *turquet* veya *turketum*, yani "Türk rasat âleti„ olduğu anlaşılıyor. Bu âlet Avrupada Ortaçağ sonlarına doğru tanınmaya başlamıştı. On beşinci ve on altıncı asırlarda Avrupalılar bu âleti çok kullanmışlardır [34]. Bu âlete Avrupada verilen ada bakılırsa, on dördüncü ve onbeşinci asırlarda, yani Abdülvâcid'in yaşadığı sıralarda, "turquet„ in Anadoluda ve umumiyetle Türkler arasında ve İslâm âleminde en çok kullanılan rasad âleti olmuş olması icabeder.

Takiyyüddin'in rasat âleti için elimizde bulunan resimle ilgili olarak verilen izahata nazaran (Şekil 9), bu âletin adı *zât üs-semt ve'l-irtifâ* idi [35]. Bu isim sarih olarak gösteriyor ki, bu âletle hem semt hem de irtifa, yani yan ve yükseklik açıları birlikte ölçülebiliyordu; bu ise turquet'in önemli vasıflarından biri idi [36]. Takiyyüddin'in âleti ile turquet'in, diğer teferruat bakımdan da birbirlerine uydukları görülmektedir.

Turquet'in icadı, Milâdın on ikinci asrında yaşamış olan İspanyalı Müslüman astronomlardan Câbir ibn Eflah'a isnad edilmiştir. Bazı kaynaklara göre de bu âletin mucidi Nâsırüddin-i Tûsî'dir. Onbirinci asrın ikinci yarısında yaşamış olan Liège'li Franko'nun bu âleti icadettiği de söylenmektedir [37]. Takiyyüddin'e nazaran [38] *zât üs-semt ve'l-irtifâ*, ilk defa olarak Şam astronomları tarafından bulunmuş [39], Nâsirüddin-i Tûsî tarafından (Merâ-

[33] Cihangîrî adlı bir astronomun eserinde bu âletin bir resmi mevcuttur (Şekil 8). İstanbulun Cihangir mahallesinden olduğu anlaşılan bu astronom, Hicretin XII. yüzyılının ikinci yarısında yaşamıştır, Bu el yazması eser Kütahya'da Vahid Paşa kütüphânesindedir ve oradaki numarası 932'dir. Eserin adı «*Alât-i rasadiyye li zîc-i şehinşâhiyye*» dir. Eser, Takiyyüddin'in aynı mevzulu bir yazısına dayanmaktadır, Giriş kısmı müstesnâ, Takiyyüddin'in kitabının hemen aynı olduğu, bu eserin lisanından kuvvetle tahmin edilebilir, Eserin içinde bulunduğu mecmuanın ilk sayfasında da, eser Takiyyüddin'e aitmiş gibi kaydedilmiştir.

[34] Sarton, *Introduction to the History of Science*, C. 2, s. 1005.

[35] Zinner'e göre, turquet'in İslamiyette hususî bir adı yoktu. (E. Zinner, *Geschichte der Sternkunde*, Berlin 1931, s. 394).

[36] Sarton, aynı sayfa; Zinner, aynı sayfa.

[37] Sarton, aynı sayfa.

[38] Cihangîrî tarafından nakledildiğine göre.

[39] Şam astronomlarından maksat, Abbâsi halifesi Memûn zamanında (813-33) Şam'daki Kasîyûn Rasathânesinde çalışmış olan astronomlardır.

gada), sonra da İbn Şâtır tarafından kullanılmıştır [40]. *Zât üs-semt ve'l-irtifâ*'ın, daha ileride yapılacak olan teodolit ihtiraına doğru önemli bir adım olarak kabul edilmesi tamamen makul gibi görünüyor [41].

Biraz önce bahisleri geçen silindir ve sekizgen şeklindeki taşlar, vaktiyle bir mihver için temel vazifesini görmüş olabilirler. Resimde görüleceği üzere, Takiyyüddin'in *zât üs-semt ve'l-irtifâ*'ının da böyle bir mihveri bulunuyordu. Şu halde, Abdülvâcid'in de bu şekilde bir âlet kullanmış olduğu, bir ihtimal olarak ileri sürülebilir.

Yukarıda serdedilen düşüncelerden, Vâcidiyye medresesinde Abdülvâcid'in bu genel vasıflarda bir rasad âleti kullanmış olduğu ihtimali vârid olarak kabul edildiği takdirde, aşağıdaki noktaların da gözönünde bulundurulması faydalı olur. Bugün medrese avlusu üzerinde bulunan daire şeklindeki açıklığın çapı takriben on buçuk metre, yerden mesafesi de sekiz metre kadardır. Demek ki buraya yerleştirilecek *zât üs-semt ve'l-irtifâ* şeklindeki bir âlet yardımiyle yapılacak rasadlarda, açılar takriben beş metre çapındaki daire kavisleri üzerinde ölçülecektir. Ortaçağ rasat âletlerine bakılacak olursa, bu boyutun o zaman için tamamen normal ve mutad olduğu görülür [42].

Kütahya'da astronomiye karşı bir ilgi mevcut bulunduğuna delâlet eden bir iki noktaya da burada temas etmek yerinde olur. Kütahya Müzesinde Hicrî 1212 tarihini taşıyan taştan yapılma bir güneş saati görülmektedir. Bu saatin menşeinin Kütahya'nın Alo Paşa camii olduğu bilinmektedir. Kütahya'da bir şahsın elinde kalmış olan bir usturlabın bundan birkaç yıl önce Profesör Fatin Gökmen tarafından satın alınmış olduğu söylenmektedir.

Kütahya'da hâlen bir muvakkithâne bulunuyor. Nisbeten modern âletlerle teçhiz edilmiş olan bu müessese XIX. yüzyıldan kalmadır [43]. Kütahya'nın bugün artık mevcut bulunmıyan ikinci

[40] Ebû'l-Hasan Ali ibn İbrahim ibn Muhammed ibn Şâtır, başlıca ilmî faaliyeti Milâdî XIV. yüzyılın başlarına rastlayan ünlü bir astronomdur. Bakınız : Suter, s. 168, 173.

[41] Teodolit 1571 'de Léonard Digges tarafından icadedilmiştir (Zinner, s. 565).

[42] Carra de Vaux, *Penseurs de l'Islam*, Cilt 5, s. 211, 239.

[43] Uzunçarşılı, *Kütahya*, s. 130-6.

bir muvakkithânesi daha vardı. Bunun da tesis tarihinin XIX. yüzyıl olduğu söylenmektedir. Fakat bu tesis tarihleri her iki muvakkithâne için de, hususî bir binaya yerleştirilmelerini ve müstakil birer müessese haline gelmelerini ifade etmektedir. Yoksa, bunlar çok daha eski zamanlardanberi mevcuttular. Yalnız, müstakil binaları olmayıp birer camie bağlı bulunuyorlardı.

Kütahya Şehir Kütüphânesi (Vahid Paşa Kütüphânesi) de astronomi ile ilgili eserler bakımından zengin sayılmalıdır. Maşallah'ın, Siczî'nin, Nâsırüddin-i Tûsî'nin, ve Ali Kuşcu'nun birer eseri bunlar arasındadır. Bu kütüphânede Çağmînî'nin muhtelif şerhleri de bulunuyor. Diğer taraftan, sırf astronomi veya riyazî ilimlere tahsis edilmiş risale mecmuaları da bulunuyor. Bunlar arasında önemli bir kısmın Türkçe olmasına bakılırsa, bunların hususiyle astronomi öğretimi ihtiyaçlarını karşılamış oldukları akla gelebilir. Yalnız, bu eserlerin hemen hepsi Vahid Paşa mühründen başka mühür taşımamaktadır. Bu kütüphâne ise 1813'te kurulmuştu. Bu sebeble bu eserlerin Vâcidiyye Medresesi ile herhangi bir ilgileri bulunduğunu veya daha önce de Kütahyada bulunmuş olduklarını gösteren bir delil mevcut değildir. Diğer taraftan, Vahid Paşa, Kütahyada hem yetişkin ilim adamlarının, hem de yetişmeye heveslı gençlerin bulunduğunu, fakat bunların kitapsızlıktan muztarip olduklarını gördüğünü ve bunun üzerine orada bir kütüphane kurmağa karar verdiğini söylemektedir[44]. Mamafih, Kütahyada astronomiye karşı duyulan ilginin eski olduğunu gösteren deliller muhakkak ki oldukça sarihtir.

Hülâsa yolu ile şunu söyliyebiliriz ki, elimizde bulunan çeşitli delillere bakılacak olursa, Vâcidiyye Medresesindeki rasat faaliyeti hakkındaki mahallî şayianın gerçekten uzak olmadığı kabul etmek îcabeder. Müessese hakkındaki bu şâyianın bir astronomun şahsı ile bağlanabilmesi, bu hususdaki en kesin delili teşkil etmektedir. Medresenin rasatla ilgisinin Abdülvâcid'in şahsına inhisar etmediğini düşündürecek sebebler de mevcuttur.

---

[44] Uzunçarşılı, *Kütahya*, s. 133.

THE WÂJIDIYYA MADRASA OF KÜTAHYA

A Turkish Medieval Observatory ? [1]

Dr. AYDIN SAYILI

Assistant Professor of the History of Science in the Univesity of Ankara and Member of the Turkish Historical Society.

According to local tradition, the Wâjidiyya Madrasa (or Demir Kapı Medresesi [2]) of Kütahya, Turkey, was the scene of astronomical work and observation in old times. One old gentleman who was consulted on this matter said he has heard of the existence of an "observation well„ under the central dome, but he knew nothing else about it and was not willing to dwell upon this detail. People say they have heard that this madrasa was an observatory once, or that it had something to do with astronomy, but nobody seems to have any further detailed and clear information upon this matter. No one says it was a *muwaqqitkhâna*. As this building, which is supposed to have been the scene of astronomical activity, is a madrasa, the possibility of instruction in astronomy comes to mind, but there is no mention of astronomical instruction in the local tradition [3].

[1] The present article is the result of an investigation trip made on behalf of the Turkish Historical Society, to Kütahya, in February 1948.

I heard of the existence of the Wâjidiyya Madrasa and about the claim that it was connected with astronomy first from Dr. A. Süheyl Ünver, Professor of the History of Medicine in the University of Istanbul, and it gives me great pleasure to express my indebtedness to him. I am also greatful to Profeasor Fatin Gökmen, Deputy of Konya, and to Mr. Aziz Berker, General Director of Libraries, Ministry of Education, for the valuable information they gave me concerning the Wâjidîya Madrasa. My studies in Kütahya were greatly facilitated by the help accorded to me by the following gentlemen : Mustafa Yeşil, the Kütahya City Librarian, Ahmet Çalışel, Celal Dede, İbrahim Konuk, and Giyas Sağer.

[2] This is the name by which the Madrasa is more popularly known in Kütahya today. It means «the madrasa with the iron door».

[3] According to Mr. Saim Ülgen, architect of the Directory of Antiquities,

The name of ʿAbd al-Wâjid is seen to be involved in this legend. Most people who have some recollections of the story in circulation think it was he who had made astronomicol observation in this madrasa. It is not surprising that ʿAbd al-Wâjid has not been forgotten. For one thing, the institution bears his name. Moreover, he had connections with the *mawlawî* fraternity, according to Thâqib, and it was this fraternity which had attracted ʿAbd al-Wâjid to Anatolia and made him leave his motherland to adopt a new home [4]. And Kütahya was and continued to be an important center of this fraternity. This factor too seems to have contributed to his fame in Kütahya quarters [5].

ʿAbd al-Wâjid ibn Muḥammed was born in Mashhad, Khurasan, whence he immigrated into Anatolia, probably during the reign of Sulaymân Shâh, Germiyan ruler (1368-87),[6] and settled down in Kütahya. Here he was appointed *mudarris* (head-professor) to the Madrasa which has eversince borne his name. Abd al-Wâjid died in 1434, apparently after a long period of instruction in this institution. All his known works were written during this period. He was very learned both in the Islamic and the *awâ'il* sciences, i. e., in the theological and secular fields of science and learning. He was also a distinguished poet and calligrapher. He wrote a book on jurisprudence, entitled the *Sharḥ al-niqâya* which he completed in the Wâjidiyya Madrasa in 1403 (806 H.) [7].

Ministry of Education, there is a written record concerning this observatory. It has not yet been possible, however, to verify the existence of such a record.

[4] See, Thâqib, *Safîna-i mawlawîyân*, Cairo 1283 H., vol. 1, p. 83-4.

[5] It had been so from the very early stages of the development of this fraternity. See, Aflâkî, *Manâqib al-ʿÂrifîn*, fr. transl. (Cl. Huart, *Les Suinst des Derviches Tourneurs*), Paris 1922, vol 2, p. 359, 391, 396, There was also a marriage tie between the *mawlawî* heads and the Germiyan family. See, İ. H. Uçunçarşılı, *Kütahya Şehri*, Istanbul 1932, p. 51.

[6] Uzunçarşılı, p. 212, note 2, p. 47.

[7] Only a few sources contain information about Abd al-Wâjid. They are the following : Tashkuprulu Zâde, *Shaqâiq-i Nuʿmânîya*, Turkish tr. by Mecdi Efendi, Istanbul 1296 H., vol, 1, p. 66 ; Thâqib, loc. cit. : Mustaqîm zâde Sulayman Saʿdeddin, *Tuḥfa-i khaṭṭâṭîn*, ed. Maḥmud Kemal, Istanbul 1928; p. 682-3. Apparently none of ʿAbd al Wâjid's works has been listed in the *Kashf al-Ẓunûn* of Hâjî Khalîfa.

In the field of astronomy he wrote several books, some of which are in Eurapean libraries. A commentary to the *Sî fasl* of Nâṣir al-Dîn al-Tûsî is among them[8]. He also wrote a book on the astrolab, which was in verse and which was, according to Tashkuprulu Zâde[9], dedicated to Muḥammed Shâh (d. 830 H.), the son of Molla Fanârî[10]. A copy of the above-mentioned *Sharḥ al-niqâya* with the author's own handwriting is in the Fatih Library of Istanbul[11].

An astronomical work by ʿAbd-al Wâjid, a commentary on the *Mulakhkhaṣ* of Chaghmînî[12], a Turkish astronomer from the region of Khwârazm, is in the Kütahya City Library[13]. In the introductory remarks of this book he says that he has been eagerly interested in astronomy eversince his childhood. This book is dedicated to Murad II, the Ottoman king (1421-51). It must be dated, therefore, not prior to 1428. For the peaceful annexation of the Germiyan territory by the Ottomans began in that year[14].

Other Turkish libraries may reveal the existence of some hitherto unknown books by ʿAbd al-Wâjid. I have heard that an astronomical book of his is in the personal possession of someone in Kütahya, but it has not been possible for me to find such a book during my brief stay in that city. It is important to note that apparently none of his works which we know at the present is the result of astronomical observations made by him personally.

Later works in which ʿAbd al-Wâjid has been mentioned are : Şams al-Dîn Sâmî, *Qâmûs al Aʿlâm*, vol. 4, Istanbul 1311 H., p. 3112; Bursalı M. Ṭâhir, *Osmanlı Müellifleri*, vol. 1, 1333 H., p. 279; H. Suter, *Math. und Astron. Araber*, p. 172 - 3; Brockelmann, *Gesch. der Arab. Lit.*, vol. 1, p. 455; Uzunçarşılı, loc. cit.

[8] Suter, loc. cit.

[9] Loc. cit.

[10] For Muḥammed Shâh, see M. Ṭâhir, vol. 1, p. 15.

[11] M. Ṭâhir, vol. 1, p.279· Uzunçarşılı, p. 212. The catalogue of the Fatih Library reveals the existance of two copies of this book listed under the numbers 2007 and 2008 (*Defter, Fatih Kütüphanesi*, İstanbul, p. 116).

[12] For Chaghmînî, see, e. g., the *Encylopaedie of Islam*, art. «Djaghmînî».

[13] MS No. 958.

[14] Yaqûb Bey, the last Germiyan ruler, had no son, and in his will he left his kingdom to Murad II. See, Uzunçarşılı, *Kütahya*, p. 58-60; Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi* (A publication of the Turkish Historical Society, series 13, No. 16), Ankara 1947, p. 15.

Suter calls him "ʿAbd al-Wâḥid al-Juzjânî„[15]. Our source information and the Kütahya manuscript, as well as the name of the Madrasa and the local information in Kütahya, are almost[16] unanimous, however, in the name "ʿAbd al-Wâjid„, although this is apparently not a very famailiar personal name[17]. Suter mentions also Abû ʿUbayd ʿAbd al-Wâḥid, who was a student of Ibn Sînâ according to Hâjî Khalîfa, and considers it probable that the two men might be the same[18].

ʿAbd al-Wâjid's full name was Badr al-Dîn al-Thâbitî ibn Muḥammad, according to Mr. Sadık Açar, a descendent of ʿAbd al-wâjid and head of the House of Correction in Sultan Ahmed, Istanbul[19]. Mr. Sadık Açar's information must be ultimately traceable to and derived from the waqf document and other official documents concerning the instruction and the administration of the Wâjidiyya Madrasa. For this institution remained in charge of his family up to a generation ago. Abû ʿUbayd ʿAbd al-Wâḥid, a student of Ibn Sînâ, as Hâjî Khalîfa states[20], is therefore an entirely different person. Giving ʿAbd al-Wâjid the title "Al Juzjânî„ must, likewise, be a mistake; for it is apparently the result of confusing these two persons[21]. Abû ʿUbayd ʿAbd al Wâḥid had this title, but I have found no evidence that it also belonged to ʿAbd al-Wâjid ibn Muḥammad.

None of the official documents connected with the Madrasa or with ʿAbd al-Wâjid have survived. ʿAbd al-Wâjid was pro-

[15] Loc. cit.

[16] I have seen only one library record where the name appears as ʿAbd al Wâḥid, and this is apparently due to the omission of a dot.

[17] Wâjid means «capable (Qâdir) (See, Butruṣ al-Bustânî, *Muḥîṭ al-Muḥîṭ*, Beyrut 1870, vol. 2, p. 2222), and, therefore, ʿAbd al-Wâjid is the equivalent of ʿAbd al-Qâdir, although Wâjid does not seem to appear among the names given to God (*asmâ al ḥusnâ*).

[18] Loc. cit.

[19] Information given in a letter dated February 27, 1948.

[20] Hajî Khalîfe, *Kasf al-Ẓunûn*, ed. Flügel, vol. 6, p. 303 (according to Suter).

[21] Brockelmann too fails to distinguish clearly between ʿAbd al Wâjid ibn Muḥammad and the earlier ʿAbd al-Wâḥid who was a student of Ibn Sînâ (*Gesch. Arab. Lit.*, vol. 1, p. 453, 455, Supl. I, p. 812, 821, 828); both are listed as a single person in the index under ʿAbd al-Wâhid al-Juzjânî. See, Supl. III, p. 351.

bably both *mudarris* (head-professor) and *mutawallī* (administrative director or, more strictly, administrator of waqf revenues) at the Wâjidiyya Madrasa [22].

The Wâjidiyya Madrasa has been built with a local stone, called "köfeki„ in Turkish, cut into regular blocks with rectangular faces; the blocks show a rather wide range of variation of color. The Madrasa is located on the point where the Sultan Bağı Valley, between the hills called Hızırlık Tepesi and Acem Dağı on the north and the Kale (i. e., the hill on which the old fort is located) on the south, joins the plain on which the city now stands. It should be noted, therefore, since it is supposed to have served as an observatory, that it is not located on a height dominating its vicinity. On the contrary, its view of the horizon is blocked both on the south and on the west.

In its present state, the Madrasa building is in great need of repair [23]. It was active as a madrasa probably until obout fifty years ago; the older men of the city remember ist later life as school. The foundation incription of the Madrasa shows that it was built in 1308 A. D [24].

The Madrasa building appears to have interesting features from the view-point of art and architecture, but it is beyond my scope to enter into these matters. The building presets one interesting feature, however, to which at least a brief reference is necessary. It has apparently been designed so as to contain two distinct sections, each under a small half-dome, i. e., a dome with a large circular opening on is top (see fig. 1,2). This architecture, of which other examples are found im Anatolia [25], reminds

[22] The ancestors of Mr. Sadık Açar bore both these titles jointly (letter mentioned above).

[23] It has given me great plesure te hear that it is being planned to repair this building and use it as the city museum.

[24] The text is:
عمر هذه المدرسة المباركة المولى المعظم ملك الامرا والكبرا مبارزالدين امور بن ساوجى من جزية الاشهر سنة اربع عشر و سبعماية (See, fig. 7 and Uzunçarşılı, *Kütahya*, p. 72). In English: The great *mawlâ*, the prince of the *amîr* and of the personalities of high office, Mubâriz al Dîn Umûr ibn Sawjî founded this holy madrasa, with the capitation of Alaşehir, in the year seven hundred and fourteen.

[25] E. g., the Qârâtây and the Sirchâli Madrasas in Konya and the Madrasa

one of the possibility of the existence of two independent class-roms, corresponding to two distinct chairs. Examples of medieval madrasas with four chairs and four corresponding head-professors are known. These had one *mudarris* for each orthodox rite, and the architectural plan of these institutions revealed this subdivision clearly [26].

It may be conjectured that the subdivision into two of the Wâjidiyya Madrasa represents the existence of two chairs, one for the *awâ'il* and one for the Islamic sciences [27]. From the thirteenth century on we find a tendency of allowing the secular sciences also to be included in the madrasa curriculum. A very clear example of this is seen in the Mustanşiriyya Madrasa of Bagdad (founded in 1232 A. D.) [28]. The Tabriz madrasas too clearly point to the existence of such a tendency [29].

The central yard of the Madrasa (see fig. 3) must have been used for common activities, its arched southerly projection, where the *miḥrâb* is located, serving as the place where the members of the staff and the students performed the community prayers. The above-mentioned two rooms with open domes must have been class-rooms. For rooms with such large openings on top to secure illumination were never built as living and sleeping quarters, for obvious reasons.

A few decades ago there was an octagonal fountain at the center of the Madrasa yard. Its traces are still distinguishable today, but it is impossible to say whether this fountain constituted an original feature of the yard or not. It may have been a later addition.

of Ibrahin Bey in Aksaray. See, Glück and Diez, *Die Kunst des Islâm*, Berlin 1925, p. 107; Friedrich Sarre, *Reise in Kleinasien*, Berlin 1896, p.49, 173, 94.

[26] K. A. C. Creswell, *Origin of the Cruciform Plan of Cairene Madrasas*, *Bulletin Institut Français d'Archeol. Orientale*, vol. 21, 1923.

[27] The waqf document of another *Kütahya* madrasa contains the stipulation that the *mudarris* should be learned both in the Islamic and the *awâ'il* sciences. This document is in possession of Mr. Giyas Sağer (cf. footnote 1).

[28] A. Talas, *La madrasa Nizâmîyâ*, Paris 1939, p. 53; R. S. Mackensen, *Four Great Libraries of Medieval Baghdâd*, The Library Quarterly, vol. 2, 1932, p. 299.

[29] Donald N. Wilbur and M. Minovi, *Notes on the Rabʿ-i-Rashîdî*, *Bulletin of the American Institute for Iranian Art and Archeology*, vol. 5, No. 3, 1938, p. 249.

It is reported by hearsay that there was a half-dome over the central yard ; this was demolished in an earthquake, and a wooden half-dome was built in its place. It is impossible to determine with certainty the original shape of the covering over the yard. Apparently it was not a fully closed dome, however, as the illumination of a large section of the building seems to have depended on it. Since the building has two other half-domes, we may assume that thare was a circular hole on top of the yard too. There may have been no dome. The stones forming the periphery of this circular opening have carefully finished serfaces. It is likely, therefore, that originally there was no dome at all in this section of the building. The present circular opening has a diameter of about 10.5 meters.

ʿAbd al-Wâjid's connection with the Madrasa, even to the extent of giving his name to it, constitutes one strong evidence in favor of the rumor that this madrasa was the scene of astronomical activity. As mentioned above, however, I have not been able to find any record of his personal astronomical observations which would of course be a more direct evidence that he had an observatory at his disposal.

Mr. Saim Ülgen [30] says that on the roof over the entrance there is a section which may have served for housing astronomical instruments. As the Madrasa is now covered with a tiled roof, I have not been able to examine this section. It may be conjectured too that the central yard may have been used for housing a large astronomical instrument. It would not be reasonable to claim that the yard was designed to house astronomical instruments. For this would mean that the connection of this madrasa with astronomy antedated ʿAd al-Wâjid's professorhip. It is likely, however, that ʿAbd al-Wâjid may have taken advantage of certain suitable features the Madrasa yard presented and installed an astronomical instrument there.

In the yard there is a marble cylindrical stone which has a hole going all the way throught it. This hole has a diameter of about five centimeters. At one of the ends of the cylindrical stone there is a protruding section as if made to fit into a

[30] See footnote 3.

socket (fig. 4). An octagonal stone, on the other hand, which is now in the center of the yard, has a socket in its middle just the size of the protrusion on the cylindrical stone (see fig. 5, 6).

The octagonal stone placed on top of the cylindrical one standing upright in the center of the fountain would form an upraised basin. The water conveyed by pipes through the central hole of the cylindrical stone would form a jet filling the upraised basin and then overflowing into the octagonal pool of the fountain. This is a very usual type of fountain, the upraised basin serving, according to its Turkish name (*kuş suluğu*), as a place where birds can safely alight and drink water.

On the other hand, one may venture the guess that this octagonal stone, together with the cylindrical one placed on top of it, could have constituted a firm foundation for a pivot, the end of which would be housed into the longitudinal bore of the cylinder. And such a pivot, extended into a bearing held on a suitable frame on the open dome, could form part of an astronomical instrument.

No remains of graduated wooden or metallic sections of instruments are to be found in the Madrasa. Nor have any records of ʿAbd al Wâjid's personal observations or measurments come to my attention. In the absence of any direct evidence, therefore, it is useless to go into any detailed guesses about an imaginary instrument used by that astronomer. It my be considered worthwhile, however, to try to correlate a few vague and indirect items of evidence.

There exists another example of an Anatolian madrasa with an open dome which is claimed, by local tradition, to have served as an observatory, namely, the Caca Bey Madrasa of Kırşehir[31]. In connection with the Ghâzân Khan Observatory,which was founded about 1300 A. D. in the vicinity of Tabriz, there is mention of a dome built for the purpose of astronomical observation, and it is specified that the dome itself served as part of an astronomical instrument. It is stated too that this instrument was an invention

[31] Aydın Sayılı and Walter Ruben, *Preliminary Report on the Results of the Excavation Made Under the Auspices of the Turkish Historical Society in the Caca Bey Madrasa of Kırşehir, Turkey*, Belleten, No. 44, 1947, p. 682 ff.

made by Ghâzân Khan himself[32]. It is likely, however, that Ghâzân Khan's invention consisted of slightly altering one of the existing instruments. For, although he was interested in astronomical study, he was not an astronomer himself.

One of the insruments of the Tophâne Observatory in Istanbul, built in 1579 by the astronomer Taqî al-Dîn[33], had a circular foundation in the form of a cylindrical tower[34]. This instrument with a circular masonry foundation (see fig. 8) seems to have been a turquet. The Turquet ("or, the Turkish instrument„) was introduced into the Latin West toward the end of the Middle Ages; it became very popular there during the fifteenth and sixteenth centuries[35]. Its European name suggests that it was very popular in Turkey at least in the fourteenth and fifteenth centuries i. e., during the lifetime of ʿAbd al Wâjid.

According to the text accompanying the illustration of Taqî al-Dîn's instrument (fig. 9), this instrument was called *dhât al samt wa'l irtifâʿ*[36]. This name indicates clearly that this instrument could measure both azimuths and altitudes simultaneously, and this was one important characteristic of the turquet[37]. Taqî al Dîn's instrument and the turquet agree with one another in other particulars too.

The invention of the turquet has been ascribed to Jâbir ibn Aflaḥ, Spanish-Moslem astronomer of the first half of the twelfth

[32] Rashîd al-Dîn, *Dâstân-ı Ghâzân Khan, E. J. W. Gibb Memorial Series*, vol. 14, 1940, p. 171, 174, 131; Aydın Sayılı, *Gâzân Han Rasathânesi, Belleten*, No. 40. p. 626-7.

[33] For this observatory, see, e. g., Mordtmann, *Das Observatorium des Taqî ed-dîn zu Pera, Der Islam* 1923, vol. 13, Heft 1-2, p. 82-96.

[34] An illustration of this instrument of Tapî al Dîn (see fig. 8) exists in a MS by a certain Cihangîri (Jihângîri), apparently from Cihangir, a quarter of Istanbul. He flourished in the second half of the twelfth century of Hijra. The MS is in a collection in the Kütahya City Library (No. 932). It is entitled, «*Âlât-i raṣadiyya li zîj-i shahinshâhiyya*». The text is based on Taqî al-Dîn's own work, and except for the introduction, it is apparently much the same as the text of Tapî al Dîn. In the Library it is registered as a work of Taqî al-Dîn.

[35] Sarton, *Introduction to the History of Science*, vol. 2, p. 1005.

[36] According to Zinner, the turquet had no special name in Islam. (E. Zinner, *Geschichte der Sternkunde*, Berlin 1931, p. 394).

[37] Sarton, ibid.; Zinner, ibid.

century and also to Nâşir al-Dîn al-Tûsî. Franco of Liège (second half of the eleventh century) is also mentioned as the inventor of this instrument[38]. According to Taqî al-Dîn[39], the *dhât al-samt wa'l-irtifâ*ᶜ was invented by the Damascus astronomers (apparently those of Al Ma'mûn, Abbasid caliph from 813 to 833 A. D., who worked in the Qâsîyûn Observatory); it was used in the Marâgha Observatory by Nâşir al Dîn and was later employed by Ibn Shâţir[40]. This instrument should probably be considered as an important step preparing the later invention of the theodolite in Europe[41].

The cylindrical stone and the octagonal one may have served originally as a foundation for a pivot. The *dhât al-samt wa'l -irtifâ*ᶜ of Taqî al-Dîn had such a pivot, as can be seen in his illustration.

If one is inclined to accept the existence of an instrument of this general description in the Wâjidîya Madrasa as likely, the following details may also be taken into consideration. The diameter of the present circular opening over the Madrasa yard is about 10.5 meters, and the vertical distance from the paved floor of the yard to the circular opening is about 8 meters. This would mean that the measurments of the angular distances on such an instrument would be made on arcs having radii of about 5 metres. Considering other medieval examples, these dimensions would be quite normal and usual[42].

A few other items indicating an interest toward astronomy in Kütahya may also be mentioned here. A stone sun-clock dated 1212 H., which belonged to the Alo Paşa Madrasa of Kütahya, is now in the City Museum. An astrolab found in Kütahya was bought by Mr. Fatin Gökmen, deputy of Konya, some ten years ago.

[38] Sarton, ibid.

[39] As transmitted by Jihângîrî.

[40] Abû'l Ḥasan ᶜAlî ibn Ibrâhîm Muḥammed ibn Shâţir, distinguished astronomer and instrument maker who flourished in the beginning of the fourteenth century of the Christian era, (See Suter, p. 168, 173).

[41] The theodolite was invented by Leonard Digges in 1571 (Zinner, p. 565).

[42] See, e. g., Carra de Vaux, *Penseurs de l'Islam*, vol. 2, p. 211, 239.

The city of Kütahya has a *Muwaqqitkhâna*, i. e., a special building housing the instruments with which the *muwaqqit* determined the times of prayer and other times significant for the Moslems. This *Muwaqqitkhâna* is of rather recent date and is equipped with modern instruments [43]. Kütahya had a second *muwaqqitkhâna* too which does not exist now. Both were founded in the nineteenth century, but their dates of foundation merely represent the beginning of their independent existence with special buildings. Both existed from old times, although they were not housed in special buildigs; formerly, each was attached to a mosque in the city and occupied a section of that mosque.

The Kütahya City Library (Wahid Paşa Library) is quite rich in books on astronomy. Among them there is a book by Mashâllâh, one by Sijzî, one by Nâşir al-Dîn al-Tûsî, and one by ʿAlî Qushjî. There are several commentaries on Chaghmînî. There are also a good number of astronomical books or collections of articles bound together on astronomy or related subjects which are in Tukish, and this probably reveals the existence of a need for such books for the purpose of instruction. Most of these books bear the seal of the Wahid Paşa Library which was founded in 1813, and there is no indication that any of them originated from the Wâjidiyya Madrasa. Moreover, Wahid Pasha states that there existed many distinguished scholars, as well as men seeking after knowledge, but that he observed a scarcity of books in Kütahya; this was what prompted him to found a library [44]. It seems clear, nevertheless, that the interest in astronomy was quite lively and long-lived in Kütahya.

It would seem, therefore, that there exist various items of evidence, which make it reasonably certain that the local tradition concerning the Wâjidiyya Madrasa is not devoid of truth. The fact that it can be linked with the person of an astronomer constitutes of course the strongest evidence of this nature. Furthermore, the last mentioned items would seem to make it likely that the Madrasa's interest in astronomy was not limited to the lifetime of ʿAbd al-Wâjid

---

[43] Uzunçarşılı, *Kütahya*, p. 135 - 6.
[44] Uzunçarşılı, *ibid.*, p. 133.

BİR KÜTAHYA HASTAHÂNESİ

Dr. AYDIN SAYILI

Dil ve Tarih - Coğrafya Fakültesinde İlim Tarihi Doçenti, T. T. K. Üyesi

Ortaçağ İslâm camiasının en mütekâmil müesseselerinden biri hastahâne idi[1]. Kütahyanın gerek iktisadî gerek siyasî ve kültürel bakımdan önemli bir şehir olmuş olmasına bakılırsa, bu şehirde hiç olmazsa, bir hastahâne kurulmuş olması büyük bir ihtimal olarak akla gelir. Malûmatıma göre, Kütahya'da böyle bir eski hastahânenin mevcudiyeti hakkında şimdiye kadar hiçbir bilgimiz yoktu. Vakıflar Genel Müdürlüğündeki vesikalar arasında böyle bir hastanenin mevcudiyetine delâlet eden bazı kayıtların mevcut bulunduğu görülmüştür. En eski kayıt Hicretin 1251 inci yılına yani zamnımızdan takriben yüz sene öncesine aittir. Fakat bu kayıtlar, dolayısiyle yapılmış kayıtlardır, ve hastahânenin o sıralarda faal olduğuna hiç bir suretle delalet etmemektedirler. Daha o yıllarda, hastanenin vakfiyesinden eser kalmamış olduğu da sarih elarak anlaşılmaktadır. Çünkü vakfiyeden bahseden hiç bir kayıt mevcut değildir. Bu sebeble, hastahanenin çok daha eski bir devre ait olduğu sonucuna varmak icabeder.

Böyle bir hastahânenin mevcudiyetini tesbit eden Vakıflar Genel Müdürlüğündeki vesikalar aşağıda yazılı olanlardır :

187 1/1 numaralı Esas Defter'de Hicrî 1288 tarihli ve 1561 numaralı kayıt: Bu kayda nazaran hastahâne Kütahyanın Hezâr Dînâr Camii yakınında idi.

186 numaralı Esas Defterde 1251 tarihli ve 1325 numaralı kayıt : Buradan Hezâr Dînâr Camiinin bir adının da "Şifahâne Mescidi„ olduğu anlaşılıyor.

291 numaralı Tafsil Defteri'nin 50 inci sayfasında 17 Sefer 1259 tarihli kayıt : Bunda da bu camiin "Şifahâne kurbunda„ olduğu yazılıdır.

[1] Bakınız: A h m e t I s s a B e y, *L'histoire des bîmaristans dans l'époque islamique*, Kahire 1929 ; A. I s s a B e y, *Târîkh al-bîmâristânât fî'l-Islam*, Şam 1939; A. S ü h e y l Ü n v e r, *Selçuk Tababeti*, Ankara 1940.

417 numaralı Sarı Evvel Asker Hazine Defteri'nde 197 sıra numaralı ve 17 Sefer 1295 tarihli kayıt da yukarıdaki bilgileri teyidetmektedir.

Kelimenin "şifahâne„ olmayıp "sakahâne„ olması ve bu suretle bir sebil, çeşme, veya şadırvana delâlet etmesi ihtimali göz önünde bulundurulmuş, fakat bu ihtimalin vârit olmadığı tesbit edilmiştir.

Yukarıda gösterilen kayıtlarda zikri geçen camiin Kütahya'nın Balıklı mahallesinde bulunduğu söylenmekte ve bazılarında Hezâr Dînâr Mehmed Efendi şeklinde bir ad da tasrih edilmektedir. Hezâr Dînâr Camii bugün de mevcuttur. Kitabesinde bu camiin kurucusunun adı İmâd-üd-dîn Hezâr Dînârî olarak yazılıdır. Kitabede kendisi için "emîr„ ve "sipehsâlâr„ lakabları kullanılmış olduğuna göre, Hezâr Dînârî'nin yüksek idarî ve askerî bir makam işgal ettiği anlaşılmaktadır [2].

Hezâr Dînâr Camii Kütahya'nın en eski Türk-İslam binalarından biridir. İnşa tarihi Miladî 1236 'dır. İmâd-üd-dîn Hezâr Dînârî Kütahyada başka hayır müesseseleri de meydana getirmiştir. Mesela günümüzde halk arasında "Hazret-i Dînâr Suyu„ diye tanınan Aşağı Çarşı suyunu şehre getirtmiştir [3].

Vakıf kayıtlarından anlaşıldığına göre, ancak camie adını vermek bakımından bu hastahânenin adı bundan takriben bir asır öncesine kadar yaşamıştır. Şu halde hastahânenin ortadan kaybolma tarihi çok daha eskidir. Diğer taraftan, Balıklı mahallesi, şehrin, Kale dışında, en eski binalarının bulunduğu mıntıka içindedir. Bu vaziyete göre, hastahânenin on üçüncü veya on dördüncü asırda yapılmış olması muhtemeldir. Gerçekten, İslamiyette hastahâne inşası bu asırlarda azamî hızını bulmuştu.

---

[2] I. H. Uzunçarşılı, *Kütahya Şehri*, Istanbul 1932, s. 22-24.
[3] Uzunçarşılı, *ayni eser*, s. 22-24.

A HOSPITAL IN KÜTAHYA

Dr. AYDIN SAYILI

Assistant Professor of the History of science, University of Ankara, Member of the Turkish Historical Society

One of the best developed institutions of medieval Islam was the hospital [1], and Kütahya was an important city, politically and economically, as well as from the cultural standpoint. One would expect, therefore, to find that it had at least one hospital. Up to now no hospital was known to have been built in Kütahya. In the records of the Evkaf Genel Müdürlüğü (General Directory of the Turkish Waqf Endowments) I have noticed references to such a hospital. The earliest reference to it occurs in a record from the year 1251 H., i. e., from about one hundred years ago. This is only an indirect reference, however, and there exists no indication that it was functioning at that time; its waqf document had apparently long been lost in those years. For no record referring to such a document exists. One may conclude, therefore, that the hospital must have belonged to a considerably earlier period.

Here are the various waqf records which I have been able to find concerning the existence of this hospital:

Main Book No. 187 - 1/1, record No. 1561, dated 1288. From this record it is understood that the hospital was in the vicinity of the Hazâr Dînâr Mosque of Kütahya.

Main Book No. 186, record No. 1325, dated 1251, Here the above-mentioned mosque is also called the Hospital Mosque (Shifâkhâna Masjidi).

Book of Details (Tafsîl Defteri) No. 291, p. 50, record dated 17 Şafar 1259. Here too the location of of the Mospue is determined by mentioning its proximity with the Hospital.

[1] See, Ahmed Issa Bey, *L'histoire des bimaristans dans l'époque Islamique*, Caire 1929; A. Issa Bey, *Târîkh al-Bîmâristânât fî'l-Islam*, Damascus 1939: A. Süheyl Ünver, *Selçuk Tababeti*, Ankara, 1940.

In "Sarı Evvel Asker Hazîne„ Book No. 417, record No. 197 dated 17 Şafar 1259, and record No. 561 also confirm the same information.

I have considered the possibility that the word may be "saqâkhâna„ and not "shifâkhâna„ and may thus refer to a funtain near the Hazâr Dînâr Mosque, but the waqf records are quite clear in this respect.

The mosque in question is said in these records to be located in the Balıklı Quarter of Kütahya, and in some of the records the name "Hezâr Dînâr Muḥammed Efendi„ occurs. This mosque exists today. In its inscription the founder's name is given as ʿImâd al Dîn Hazâr Dînârî, and his title reads "al amîr al sifahsâlâr„. We may conclude, therefore, that he was a military and administrative officer of high rank [2].

The Hazâr Dînâr Mosque is one of the oldest Turkish-Moslem buildings of Kütahya; it was built in 1236 A. D. The founder had enriched the city of Kütahya with several other pious and charitable institutions. The water supply, e. g., which is still known as the "Hazreti Dînâr Suyu„, i. e., the Water of Ḥaḍrat-i Dînâr, ows its origin to him [3].

This quarter of Kütahya is the section of the city where the oldest buildigs are located. It is even likely that the hospital was founded by Hazâr Dînârî. For, as mentioned above, we know him to have been a generous founder of pious and charitable institutions.

---

[2] İ. H. Uzunçarşılı, *Kütahya Şehri*, İstanbul 1932, p. 22-24.
[3] Uzunçarşılı, loc. cit.

RASATHÂNE KONUSU İLE İLGİLİ OLARAK

TİREDE KISA BİR ARAŞTIRMA

Dr. AYDIN SAYILI

Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesinde İlim Tarihi Doçenti, T. T. K. Üyesi.

Tire şehrinin batı ucunda bulunan Yavukluoğlu Camii tek kubbeli, orta büyüklükte, şimdi metrûk ve harab halde bir camidir. Şimal tarafında, yani kıblenin mukabil tarafında, bir avlu etrafında medrese odaları sıralıdır. Burada karşılıklı olarak sağda ve solda altışar oda bulunuyor. Medrese odalarının üstleri kubbelerle örtülüdür ve önlerinde sütunlar üzerinde eskiden kemerli kısımlar bulunduğu anlaşılmaktadır. Belki eskiden bu kısımların üzerinde kubbeler de bulunuyordu. Avlunun üçüncü duvarının eski şekli kaybolmuştur. Eskiden buralarda da medreseye ait ilâve kısımlar bulunmuş olduğu şüphesizdir. Kuzey-doğu köşede medresenin sıra odalarından büyük, ve biri dışarıya bir kapı ile açılan kubbeli iki oda bulunmaktadır. Söylendiğine göre burası imaretmiş.

Medrese avlusunun kuzey duvarında, avluyu çevreleyen bu tek katlı odalarla tezad teşkil eden kule şeklinde bir kısım göze çarpmaktadır. Bu kısım iki katlıdır. Üst katın mütekati tonozlardan teşekkül eden tavanı oldukça yüksektir. İşte rasathâne olduğu söylenen, standard medrese mimarisine pek uymayan bu kule şeklindeki binadır.

Buranın eskiden rasathâne olduğu şayiası Tirede birçok kimseler tarafından bilinmemektedir[1]. Fakat böyle bir şayianın mevcu-

[1] Böyle bir rasathânenin mevcudiyeti hakkında bir şâyia mevcut bulunduğunu İzmirden Yüksek Mimar Bay Necmettin mre'den işittim. Kendisine bu vesile ile teşekkürler ederim. Bu şâyia, 1935 İzmir Enternasyonal Fuarı münasebetiyle neşredilmiş küçük bir Fransızca broşürde tesbit edilmiştir: *L'Administration de l'Evkaf à la V. Foire Internationale du 9 Septembre à Izmir, Assistance Sociale, Arts et Culture, Urbanisme, Tourisme*, Marifet Basımevi, İzmir 1935. Yavukluoğlu Medresesinin rasathâne olduğu söylenen kısmının bir resmi bu broşürün arka kabında görülmektedir.

Bana değerli yardımları dokunan bazı Tirelilerin bu yazı içinde adları ge-

diyetini teyid eden itimada değer kimselerin sayısı da pek az değildir. Tire Müzesi müdürü Faik Tokluoğlu'nun işittiğine göre, buranın rasathâne olduğu hakkında Tirenin Necip Paşa Kütüphânesinde bulunan bir kitapta bir kayda rastlanmıştır. Fakat böyle bir kaydın mevcudiyetini tesbit etmek mümkün olmamıştır. Halk arasında bu binanın rasathâne olduğu şâyi olmuş olduğu gibi, buranın müderrisi evi ve dershâne olduğu şâyiaları da aynı sûretle mevcuttur. Nâdir olarak, buranın Fetvâhâne olduğu da söylenmektedir. Medresede heyet öğretmeninin mevcudiyeti şeklinde hiçbir şey söylenmemekte, medreseye bağlı hiçbir astronomdan bahsedilmemektedir. Dikkate değer ki buranın rasathâne olduğunu işitenler "rasathâne„ kelimesi üzerinde israr etmektedirler. Meselâ kimse huranın muvakkithâne olduğunu işittiğini hatırlamıyor.

Yavukluoğlu Camiinin inşa tarzına bakılırsa, inşa tarihinin on beşinci asırdan önce olmaması icabeder. Fakat bu hususta hiçbir kesin bilgi yoktur. Mahallî olarak Yavukluoğlu Mehmet Paşanın ne zaman yaşadığı bilinmemektedir. İlgili biyografik ve bibliyografik eserlerde de böyle bir isme rastlanamamıştır. Tirede bazen Yavukluoğlu yerine Yoğurtluoğlu da denmektedir. Şehrin yaşlılarından İçelli Hoca, vaktiyle medresenin vakfiyesi ile ilgili olarak gelen bir yazıdan, vakfiyedeki adın Yoğurtçuoğlu Ali Paşa olduğunun anlaşıldığını söylemiştir. Vakfiye şimdi mevcut olmadığı gibi, camide hiçbir kitabe de yoktur. Medrese dışında ve camiin kıble tarafında bulunan mezarlıktaki sandûkalı büyük mezarın Yavukluoğlu Mehmet Paşanın olduğu söylenmekte ise de, mezarda bunu teyidedecek hiçbir yazı yoktur. Titreden Bay Faik Şişikoğlu'nun bu münasebetle yaptığı bir müşahede, bu mezarın sandûka tezyinatının Lâle devrini hatırlatmasıdır. Evliya Çelebi bu camiden adını zikretmek suretiyle bahsediyor. Buna göre camiin Lâle devrinden çok eski olduğu ve en geç on yendinci asrın ilk kısımlarına ait olabileceği sonucuna varabiliriz. Evliya Çelebi bu müna-

çecektir. Bunlar arasında Tire Müzesi müdürü Bay Faik Tokluoğlu'nu ve hâfız-ı kütüp Bay Mustafa'yı burada ayrıca zikr etmeliyim. Bunlardan başka, Tirenin eski müftüsü Bay Sun'ullah'tan ve Bay Hayri Yörükoğlu'ndan değerli yardımlar gördüm ve bilgilerinden faydalandım. Kendilerine burada teşekkürlerimi ifâde etmek isterim.

sebetle rasat faaliyetinden bahsetmediği gibi cami hakkında başka tafsilât da vermiyor [2].

Tire tüccarlarından Bay Kâzım Kaygusuz'un babasından işittiği bir hikâyeye göre, Yavukluoğlu Mehmet Paşa'nın Kazanoğlu adında bir çağdaşı varmış. Yavukluoğlu Tirenin batı tarafına Kazanoğlu da Tirenin doğu tarafına hâkimmiş. Bir ara bunların arası açılmış. Aralarındaki mücadeleden şehir mutazarrır olduğu için, Tire eşrafı bunları barıştırmak için bir formül bulmuşlar, daha yaşlı olan Yavukluoğluna giderek Kazanoğlunun kendisi ile barışmak istediğini ve bu maksatla ziyaretine geleceğini söylemişler. Yavukluoğlu bu ziyareti memnuniyetle karşılayacağını şöyleyince, Kazanoğluna giderek Yavukluoğlunun kendisini davet ettiğini söylemişler, o da bunu kabul etmiş ve bu suretle aralarındaki mücadeleye son verilmiş. Hikâyenin bütün tafsilâtını değilse de, bu iki şahsın çağdaş olduğunu Tirede birçok kimseler işitmişler. Kazanoğlunun Tirenin doğu ucunda bir cami ve medresesi var. Bu cami Yavukluoğlu camiine nazaran biraz daha az harab durumda ise de, burada da inşa tarihini aydınlatacak hiçbir kitâbe yoktur. Bu müessesenin vakfiyesi de kaybolmuştur. Tire Vakıflar İdaresindeki bir kayda nazaran medresenin beş odası varmış; şimdi medrese odalarından eser kalmamış bulunuyor. Bu kayıtta Kazanoğlunun adı "Kazgan oğlu Mehmet Bey„ şeklinde geçiyor [3].

Kazanoğlu Medresesinin bizim için en dikkate değer tarafı şudur ki, bu medresede de, Yavukoğlu Medresesinde olduğu gibi kule şeklinde iki katlı bir bina mevcuttur. Bunun müderrisin evi veya müderrisin dershânesi olduğu, civar mahalle sâkinleri tarafından söylenmektedir. Demek ki medrese mimarîsine biraz aykırı gibi görünen kule şeklindeki bu bina belki de o sıralarda hiç olmazsa Tire mıntakasında medreselere ilâvesi mutad olan bir kısım imiş. Kazanoğlu medresesinde bu binanın ikinci katının duvarlarının yukarı kısmı ve çatısı yıkılmış haldedir. Fakat ikinci kata dışarıdan bir merdiven mevcuttur ki bu yıkılmadan kalmıştır. Yavukluoğlu Medresesinde bu merdivenden eser kalmamıştır.

Yavukluoğlu Medresesinde de kule şeklindeki bu binanın aslında müderris evi veya dershâne olarak yapılmış olduğu, fakat

[2] *Evliya Çelebi Seyahatnamesi*, Cilt 9, İstanbul 1935, S. 164.
[3] *Defter 1*, S. 354.

bir ara medresede astronomiye ve rasat yapmaya meraklı bir müderris veya muvakkitin bulunmuş olduğu ve bu binayı bu maksat için kullandığı akla gelebilir. Vâkıa bu binada rasat yapmaya elverişli hiçbir vasıf yoktur. Fakat buranın rasathâne olduğu şayiasının da hiçbir esasa dayanmadan meydana çıkmamış olması icabeder. Uluğ Bey Rasathânesinin üç katlı bir binası olduğunu öğreniyoruz[4]. Bu bina herhalde Uluğ Beyin büyük ebaddaki rasat âletlerini ihtiva etmiyordu. Belki ancak rasathânenin çalışma yeri olarak kullanılıyordu. Yavukluoğlu Medresesindeki bu kısmın rasat yeri olmayıp, rasatla ilgili çalışmalara tahsis edilmiş olması muhtemeldir.

Tirede faaliyet göstermiş bir astronom hakkında Tire çevrelerinde hiçbir şâyia yoktur. Böyle bir ilim adamının mevcudiyeti hakkında bir kayda da rastlayamadım. Necip Paşa Kütüphânesi hafız-ı kütübünün verdiği ve başkalarının da teyid ettiği malûmata göre, Tirenin Yavukluoğlu Medresesi istikametinde en yakın köylerinden Arefeciler Köyü adına bir köy vardır. Bu köye, Arefecilerden galat olarak Arpaçılar da denmektedir. Buraya Arefeciler denmesine sebeb, bayram arefelerinin ilkin bu köy ahalisi tarafından haber verilerek bahşiş alınmasından dolayı imiş. Bu köyün yolu Yavukluoğlu Camii yanından geçmektedir. Şehre nazaran her ikisi de aynı semttedir. Yavukluoğlu Medresesinin rasatla ilgisi, belki de bu Arefeciler köyünün takvim işlerindeki faaliyetinden ileri gelmiş olabilir. Buranın takvimle ilgisinin mahiyeti ve bunun sırf yüksekçe bir mevkide olmasından mı, yoksa burada hususî bazı rasat vâsıtalarının kullanılmasından mı ileri geldiği gibi cihetler incelenememiştir.

Tire'de ilim tarihini ilgilendiren bir eser, Umur Bey'in kızı Melek Hatun'un "üzerinden su geçmek üzere„ yaptırdığı köprüdür. Bu su kemerinin şimdi Tire'de bulunan kitabesi Hicrî 774 (M. S. 1372-73) tarihini taşıyor. Bu su kemeri yardımiyle suyun getirildiği cami de, rivayete göre Melek Hatun'a aittir.

Tire'de halen mevcut olan en eski kitâbe bir baytar tarafından yaptırılmış olan ve Çanakçı adını taşıyan mescid ve zâviyeye aittir. Bu hayır sahibinin adı, şimdi Müzede muhafaza edilmekte olan kitâbede, Bahâdur b. Seyfüddîn-il-Baytâr'dır. Necip Paşa

[4] *Baburnâme*, *Gibb Memorial Series*, 1, 1905, 49 b-47 a.

Kütüphânesi hâfız-ı kütübünün ve Tire Müzesi erkânının himmetiyle kaybolmaktan kurtulmuş olduğunu öğrendiğim bu kitabenin tarihi 739' (M. S. 1338-39) dur. Kitâbede bu tarihin "yedi yüz„ kısmı yoktur. Fakat bu kısım nakil esnasında kırılmış. Tarihin 739 olduğu kat'î olarak söylenmektedir. Demek ki Tire'nin en eski kitâbesi, ilim tarihini yakından ilgilendiren bir şahısla münasebetlidir, ve yalnız Tire tarihine değil, aynı zamanda ilim tarihine de bir isim kazandıracak mahiyettedir.

AN OBSERVATORY IN TIRE?

(English Summary)

Dr. AYDIN SAYILI

Assistant Professor of the History of Science,
University of Ankara, Member of the Turkish Historical Societ.y

The foregoing Turkish article is a report of an investigation trip made to Tire, in the Aegian district of Anatolia, on behalf of the Turkish Historical Society, in February 1948. There is a local tradition concerning the existence of an old observatory in this town, and the object of the trip was to find out whether any evidences supporting this tradition were to be found.

A two story building, each story consisting of a single room, which forms part of a madrasa, is claimed to have served as an observatory. No relevant details nor any corroborating evidences exist, however. The date of foundation of the madrasa in question, the Yâwûqlî (or Yôghûrtjî) ûghlî Madrasa, cannot be determined with certainty.

There are other versions of the local tradition, according to which the building served as classroom or as residence for the head-professors of the madrasa. This shows that even if the building did really serve as a place of astronomical work, its use for this purpose was very likely limited to a short period of time. Moreover, the building in question does not have any features suitable for astronomical observation. Nor is it located on a height dominating its vicinity. It may have served, therefore, as a place of astronomical work or instruction, rather than one of observation. It may be of interest to note in this connection that the observatory of Uluğh Bey contained a two story building [1].

During my trip to Tire two items have come to my attention which are of interest specially to the historian of science.

1) An aqueduct was constructed in Tire by Malak Khâtûn,

[1] See footnote 4 Turkish text.

daughler of a local ruler called Umûr Bey. Its inscription, which is in the Tire Museum, is dated 774 (1372—73A. D.).

2) The oldest Moslem - Turkish inscription (written in Arabic) in Tire bears the name of a veterinarian, Bahâdur Ibn Sayf al-Dîn al-Bayṭâr. It is dated 739 (1338—39A. D.) and is in the Tire Museum. It belonged to a mosque and zâwîya (derwish fraternity) of which Bahâdur al Bayṭâr was the founder.

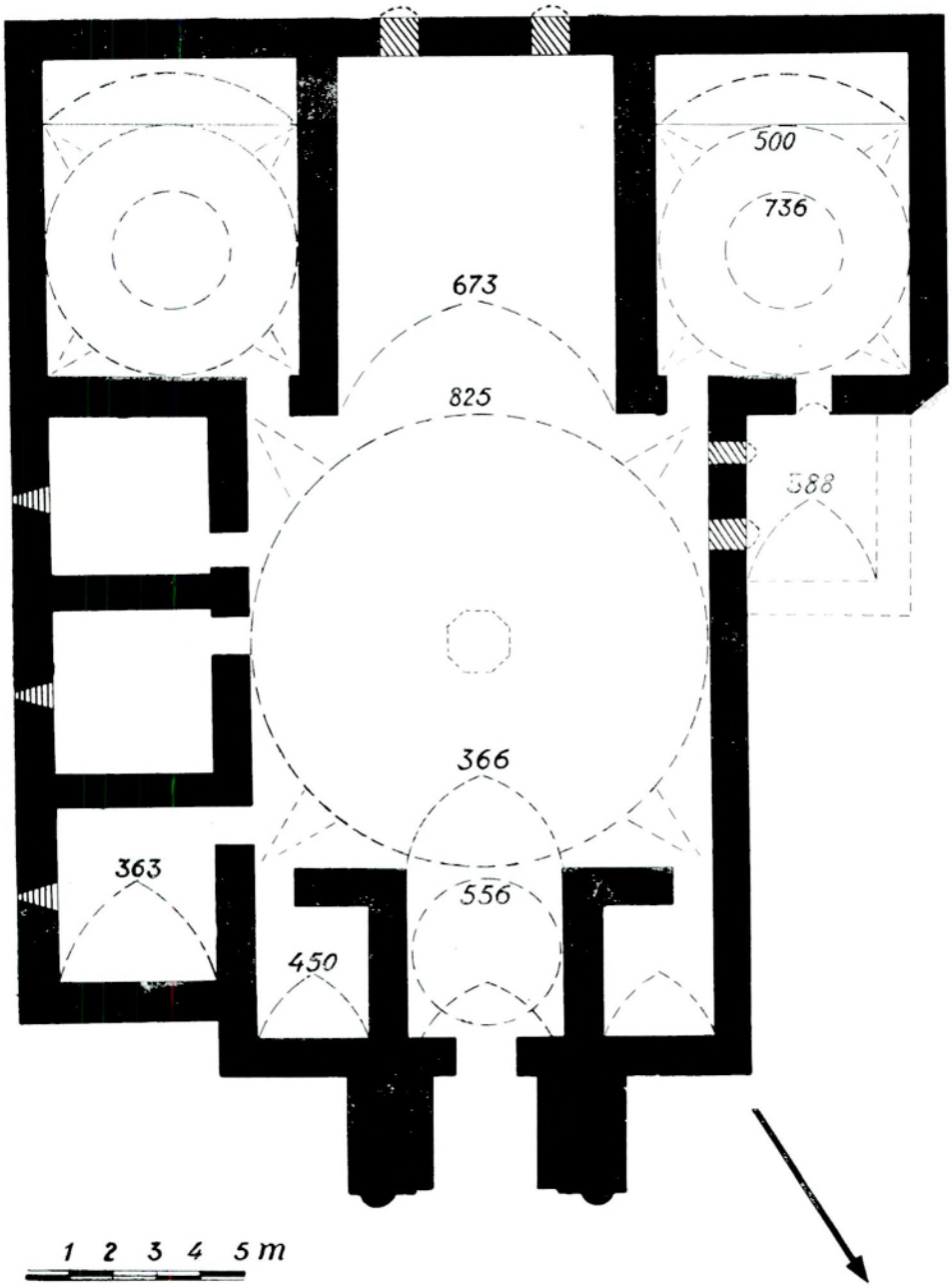

Res. 1 — Vâcidiyye Medresesinin plânı.
Fig. 1 — General plan of the Wâjidiyya Madrasa

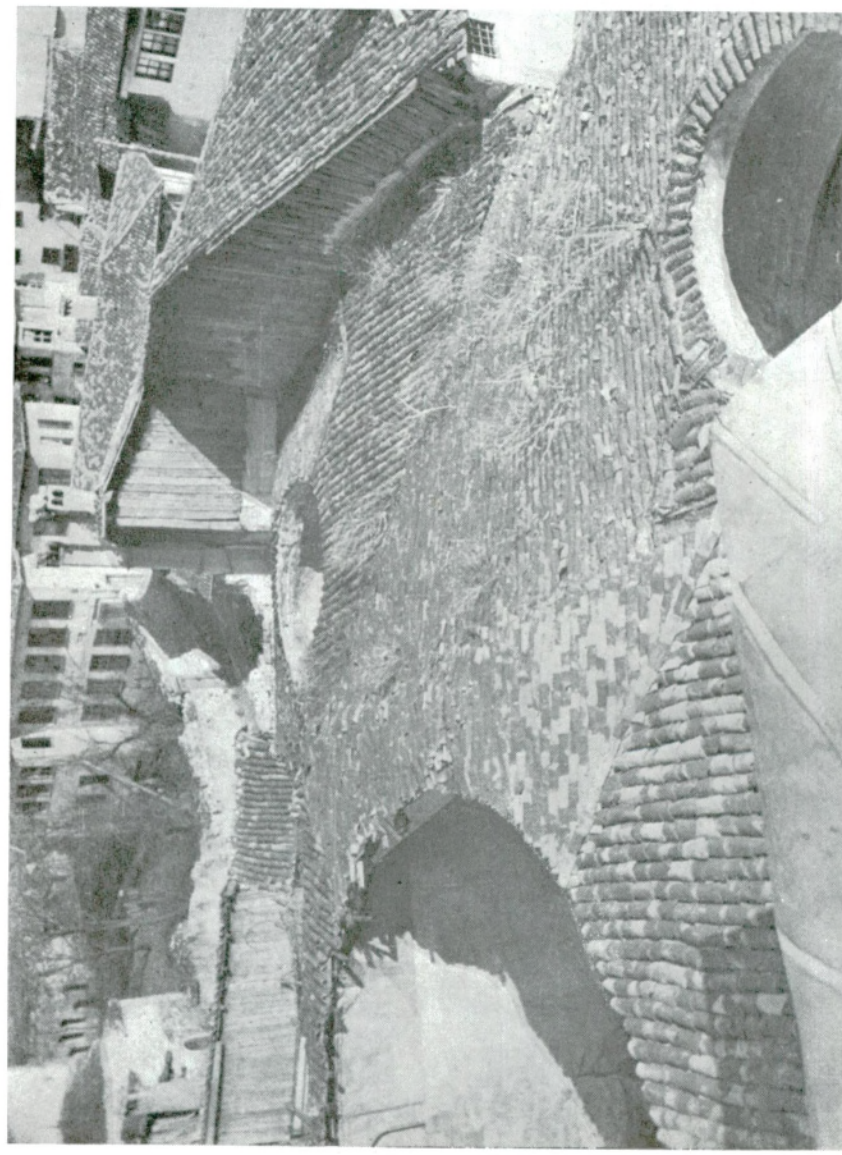

Res. 2 — Medresenin yukarıdan görünüşü
Fig. 2 — The view of the Madrasa and its vicinity as seen from the minaret of a neighboring mosque.

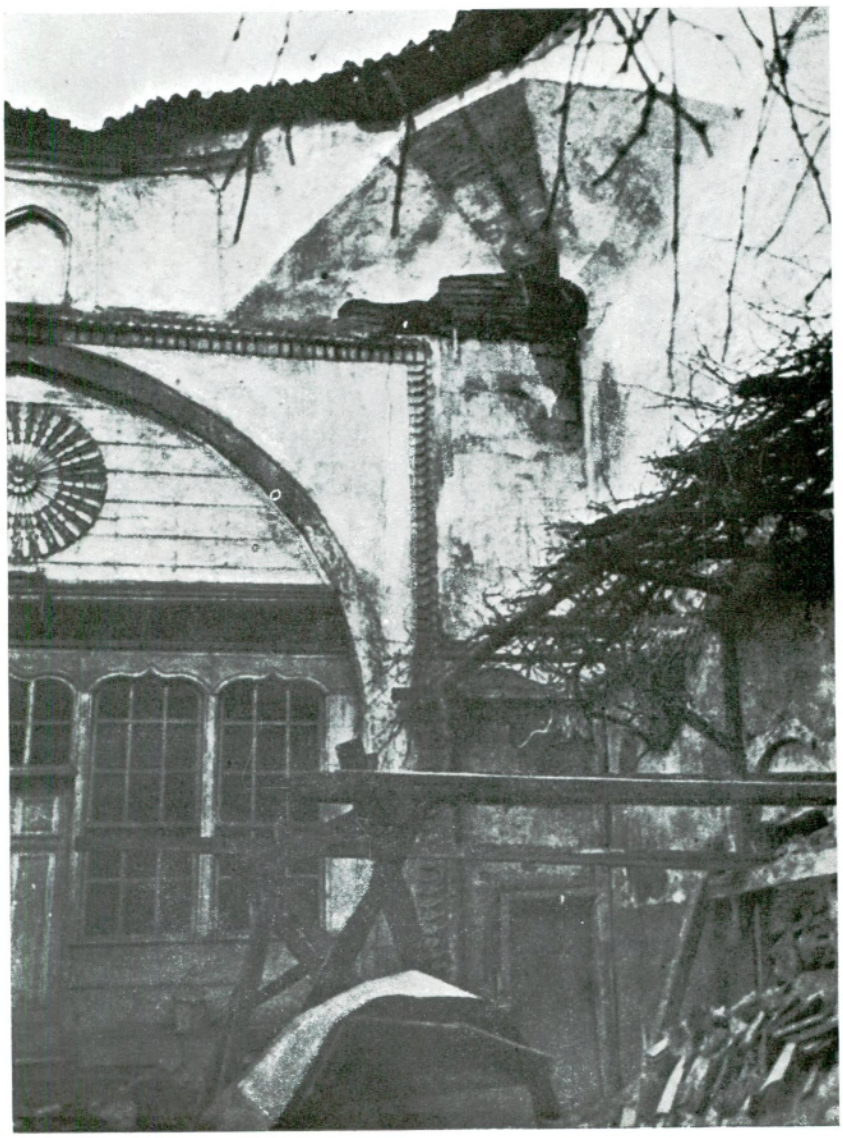

Res. 3 — İç avlunun bir köşesi.
Fig. 3 — View of a section of the central yard.

Res. 4 — Silindir şeklindeki taş.
Fig. 4 — The cylindrical stone.

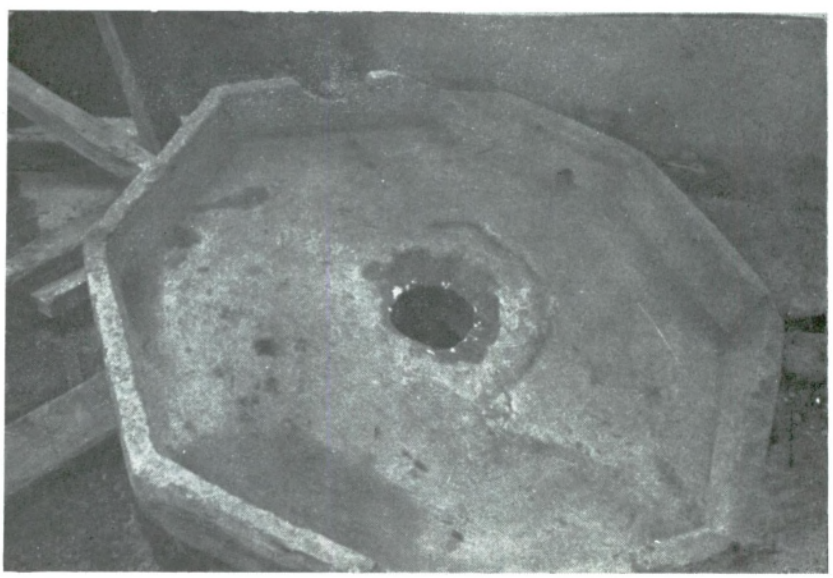

Res. 5 — Sekizgen taş.
Fig. 5 — The octagonal stone.

Res. 6 — Sekizgen taşın arkası.
Fig. 6 — The back of the octagonal stone.

Res. 7 — Medresenin kitabesi.
Fig. 7 — The inscription stone of the Madrasa.

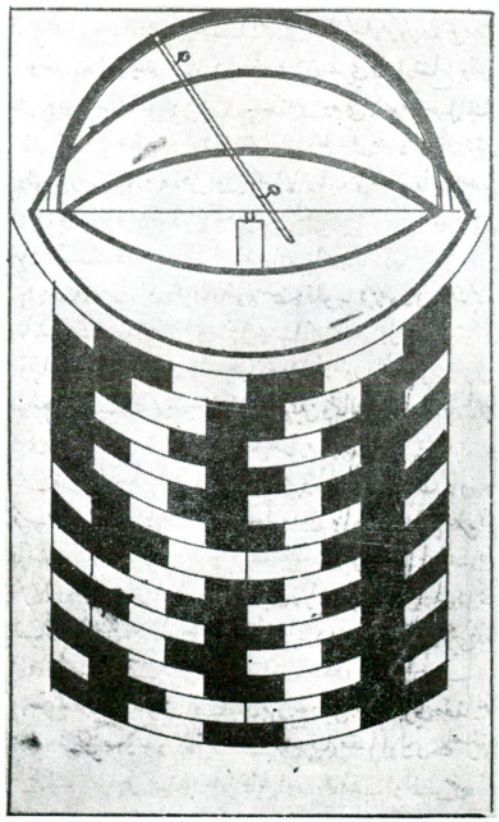

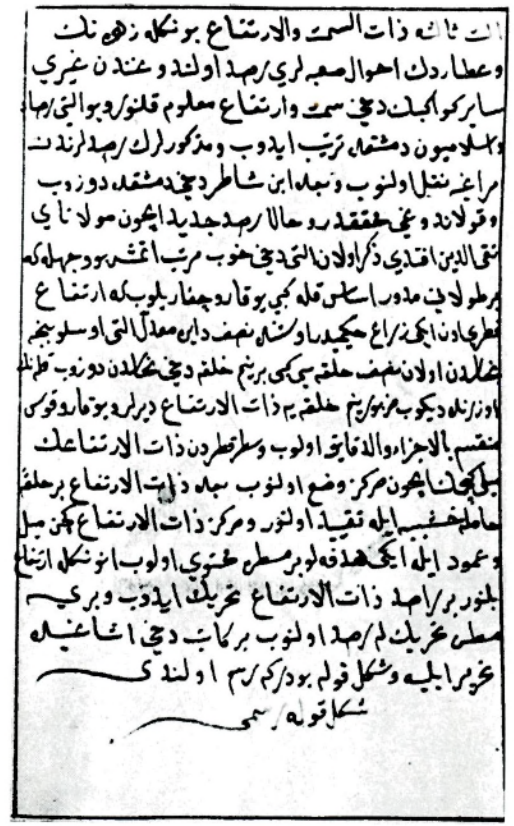

Res. 8 — Takiyvüddin'in kullandığı zât-üs-semt ve'l irtifa.
Fig. 8 — *The dhāt al-samt wa'l irtifāᶜ* of Taqi al-Dîn.

Res. 9 — İzahat arka sayfadadır.
Fig. 9 — See the following page.

Bu taş Vâcidîyye Medresesi antresinin Güney-doğu köşesinde, yani avlunun başladığı yerde ve avlunun Kuzeyinde, yerden itibaren büyükçe bir duvar taşı teşkil edecek şekilde duvarın içine gömülü bir mermer saffhadır. Boyutları 15 × 70 × (160 +) sm. dir.

Üzerindeki metin neşredilmiş bulunuyor: Georgius Kaibel, *Epigrammata Graeca Ex Lapidibus Conlecta*, Berlin 1878, s. 141, No. 363. Fakat Profesör G. Rhode'nin vardığı neticeye göre, bu fotoğraf, adı geçen eserde neşredilen metnin tamamen tatmin edici olmadığını göstermektedir. Fakat, diğer taraftan da, bu fotoğraf, metnin tesbitini sağlayacak durumda değildir. (Metnin tamamen meydana çıkması için, duvarda bir kısmın kazınması ve destek vazifesi gören bir direğin yerinden kaldırılması lâzımdır). Bu bir mezar sandukası kitabesidir. Metin daha etraflı ve dikkatli bir şekilde tetkik edilmiye değer.

The stone seen above stands at the southwest corner of the entrance to the Madrasa yard. It forms a wall stone, is situated just above the ground, and is in the form of a plaque. Its dimensions are: 15 × 70 × (160 +) cm. The Greek text which stands engraved on it has been published (*Georgius Kaibel*, Epigrammata Graeca Ex Lapidibus Conlecta, *Berlin 1878, p. 141, No. 363*). *According to Professor G. Rhode of the Ankara University, however, the above photograph shows that the text, in its published form, may be in need of some alterations, although the above photograph is of course insufficient for such a study. This stone represents one side a sarcophagus.*

TERCÜMELER :

KİLİKYA'DA KEŞFEDİLEN YENİ FENİKE YAZITLARININ TARİHÎ ÖNEMİ*

Prof. Dr. Theol. ALBRECHT ALT

Leipzig Üniversitesi

Helmuth Th. Bossert tarafından Kilikya'nın Doğu ucunda, Orta Pyramos'ta, Karatepe harabelerinde keşfedilmiş olup** bir tanesi hakkında Johannes Friedrich'in, bu derginin 1948 nüshalarından Sayı 76 'da, transkripsiyonlu filolojik açıklamalarla bir tercüme sunmuş olduğu[1] yazıtların, bir çok bakımlardan büyük tarihî önemi vardır. Bir kere burada ilk defa Kilikya'da bir hükümdarın resmî anıtları olduğuna şüphe götürmiyen eserler üzerinde Fenike dilinde ve yazısiyle yazılmış uzun metinlerin bulunmuş olması büyük önem taşımaktadır. Vakıa biz uzun zamandan beri biliyorduk ki

* Forschungen und Fortschritte dergisinin yıl 24, sayı 11/13, Haziran 1948 nüshasından Nusret Hızır tarafından dilimize çevrilmiştir.

** Buluntu tarihinden itibaren henüz pek kısa bir zaman geçmiş olmasına rağmen Karatepe yazıt ve eserleri hakkında dünya bilim alanında şimdiye kadar müteaddit etüd ve yazılar çıkmış bulunmaktadır. Fırsat düştükçe bunları Türkçeye çevirip yayınlıyacağız. Prof. Albrecht Alt'in yukarıdaki etüdü bunlardan birini teşkil etmektedir. Bu vesile ile Karatepe'nin keşfi hakkında şu noktayı bir daha tebarüz ettirmek istiyoruz : Karatepe harabesini ilk defa tanıyan ve burasını müteaddit defa ziyaret eden Kadirli Merkez İlkokulu öğretmenlerinden Ekrem Kuşçu olmuştur. Ekrem Kuşçu'nun şifahî açıklamasına dayanarak harabenin öneminden ilk defa etnograf Ali Rıza Yalgın bahsetmiştir (bk. Türk Sözü Gazetesi, 15. Nisan.1939 - Adana). Harabeye ilk ilmî ziyaret 1946 senesinin şubat ayında İstanbul Üniversitesi Eski Ön Asya Kültürlerini Araştırma Enstitüsü adına, Ekrem Kuşçu'nun rehberliği ve Adana Müzesi Müdürü Naci Kum'un iştiraki ile Prof. Bossert ve Dr. Hâlet Çambel tarafından yapıldı.

[1] Bir heykelin libası üzerinde bulunan ve Friedrich tarafından incelenen yazıt (Bossert, Karatepe (1947). Lev. XL - XLV) 'dan ve önemsiz iki parçadan başka şimdiye kadar yalnız bir kapı aslanı üstünde bulunan bir yazıt yayınlanmıştır ; bunun 7 satırından parçalar kalmıştır ki, iki kelimeden sarfınazar (karşılaştırınız, aşağıda Not 18) heykel yazıtının mukabil yerleri ile (10.III - 12.II) tamamen uygun düşmektedir (Bossert, yuk. eser, Levha XL V.).

Güneyin sahil şehirlerinde icat edilmiş Fenike'nin harfli yazısı ve, bununla bağlı olarak gelişmiş Fenike yazı dili, Milâddan önce birinci binyılın başından biraz sonra Suriye Kuzeyindeki bazı devletlerde (yani Fenike dil alanının dışında), kullanılmıya başlamıştı. Bilhassa bundan bir müddet evvel Karatepe'nin aşağı yukarı 40 kilometre Güney-Doğusunda kâin Zincirli'de saltanat sürmüş ve Milâddan önce IX. yüzyılın ikinci yarısında yaşamış olan J'audi'li Kıral Kilamuva'nın Fenike'ce yazıtları sayesinde bu olay büyük bir katiyetle meydana çıkmıştır[2]. (Karatepe'nin aşağı yukarı 28 kilometre Güney — Güney - Doğusunda, Zincirli'nin 15 kilometre Batısında kâin) Hasanbeyli'den bir Fenike yazıtının maalesef pek ufak bir parçası, - ki Milâddan önce VIII. yahut VII. yüzyıldan kalma olacaktır - müteakip zaman için tamamlayıcı bir belge telâkki edilebilir[3]. Fakat yalnız bu buluntulardan, Fenike yazı sisteminin bu yüzyıllarda Kilikya'da aynı veçhile hâkim olduğu sonucunu çıkarmıya teşebbüs etmek, pek fazla cüretli bir hareket olurdu. Zira Zincirli'nin — J'audi kıralların bu başkentinin— Suriye ile Kilikya arasında tabiî sınırı teşkil eden Amanos'un yüksek siperi gerisinde ve Doğuda Suriye çukurunun derinliklerinde bulunduğunu düşünmek lâzımdır; onun için J'audi hâkimiyetinin, Amanos'un Batı tarafına yayılması pek kabul edilemez; bilhassa Karatepe hakkında yeni yazıtlardan şu nokta sarih olarak anlaşılıyor ki, orada siklet merkezi daha Batıda, Kilikya'da bulunan bir devletin hükümdarı hüküm sürüyordu. Birbirinden bu derece vazıh bir şekilde ayrılmış iki komşu devlette aynı resmî yazı sisteminin mevcudiyeti ve istimali hiç bedihî bir keyfiyet değildir; bu ancak anıtların müspet şehadeti ile ispat edilebilir[4]. Bu bakımdan yalnız Zincirli'nin eski yazıtları değil, fakat —buluntu yeri Amanos'un Batı yamacında bulunduğu ve bahis konusu zamanda ihtimal Karatepe'nin

[2] Ausgrabungen in Sendschirli IV (1911), S. 374 v. dev., Abb. 273; V (1943) S. 102, Abb. 124, Taf. 47 f/9; karşılaştırınız : Lidzbarski, Ephemeris f. semit. Epigraphik 3 (1912), S. 218 v. dev.

[3] Sachau, Sitzungsberichte d. Preuss. Akad. (1895), S. 122; Winckler, Altorient. Forschungen I 4 (1896), S. 305 v.dev. Clermont-Ganneau, Etudes d'archéol. orient. 2 (1877) S. 77 v. d.

[4] J'audi'nin Kuzeyinde ve Güneyinde bulunan, Suriye'nin en yakın komşu devletlerinde (Gurgum, Unqi) Eti hiyeroglif yazısı hâkimdi.

mensup olduğu hâkimiyet sahasına dahil olduğu halde, — daha yeni olan Hasanbeyli yazıt parçası da lâzımgelen ispat kuvvetinden mahrumdur. Zira fragment halinde bulunması, muhtevanın yeniden kurulmasını (Rekonstrüksiyon'unu) ve sahibinin tespitini imkânsız kılmaktadır; öyle ki, yazıtın belki yerli halka değil de, Amanos'tan inşaat ağacı tedariki için yaptıkları bir seferde Hasanbeyli civarına gelmiş olan Güneyli Fenikelilere âit olacağı noktai nazarı ileri sürülebilmiştir [5]. Meselenin bu eski durumuna karşılık, artık Karatepe yazıtları sayesinde, Kilikya toprakları üzerinde Doğu hâkimiyet alanının bir zamanlar Fenike yazı sistemi inşiâ alanına girdiğinin kat'î olarak ispat edilmiş olması, ve, bununla birlikte, şimdiye kadar tek başına bulunan Hasanbeyli parçasının bundan böyle büyücek bir ülke ve tarih kompleksi içine sokulması, şüphesiz önemli bir ilerleme ifade eder.

Komşu Suriye'de ahvalin aldığı inkişafla yapılacak bir mukayese, daha da fazla bilgi vermektedir. Zira, Zincirli'de, hem yazı hem dil bakımından Fenikece olan kıral Kilamuva yazıtlarından (IX. yüzyıl) sonra, VIII. yüzyılda J'audi tahtına çıkan haleflerinin yazıtları, vakıa hâlâ Fenike yazısiyle, fakat artık Fenike dilinde değil Aramî dilinde yazılmıştır [6]. Demek oluyor ki hem burada, hem de Kuzey Suriye'nin bize yine VIII. yüzyıldan Aramî yazıtlar bırakmış olan kısımlarında, o zamanlar, besbelli, yazısı ile birlikte kabul edilmiş eski Fenike dilinden kurtulup başka bir Samî dili kabul etmek hususunda şuurlu bir hareket vukua gelmiştir; bu dili ise Aramîler, Arabistan çölünden göçtükleri zamandan beri kültür memleketlerine sokmuşlardı [7]. Bununla göze çarpacak bir tezat teşkil etmek üzre, harflerinin şekline (bilhassa Kaph ile Mem'in şekillerine)

[5] Lidzbarski, yuk. eser, S. 2. Anm. 1.

[6] Ausgrabungen in Sendschirli I (1893), S. 49 v. dev., 55 v. dev. Abb. 16, Taf. VI, VIII; IV(1911), S. 377 v. dev., Abb. 275 f. Taf. LX, LXVII; V (1943), S. 73, 119 v. dev. Taf. 38 b. 58 t-v. Karşılaştırınız: Lidzbarski, Handbuch d. Nordsem. Epigraphik I (1898), S. 440 v. d., II (1898), Taf. XXII - XXIV.

[7] Burada en önemli anıtlar, Afis sütunu (stel'i) üzerindeki en büyük kısmı Aramîce olan yazıt (Pognon, Inscriptions sémitiques de la Syrie etc... (1907) P. 156 v. dev. PL. IX. f; karşılaştırınız: Lidzbarski, Ephemeris 3 (1909), S. 1 v. d.) ile Suçin stelinin sırf Aramî olan yazıtıdır (Ronzevalle, Mélanges de l'Université Saint - Joseph, XV, 7 (1931), P. 235 v. dev.; Hans Bauer, Archiv f. Orientforschung, 8 (1932) s. 1 v. dev.).

bakılacak olursa, muhakkak surette IX. yüzyıldan değil, Hasanbeyli parçası gibi en erken VIII. yüzyıldan, hatta daha da muahhar, yani VII. yüzyıldan olduğu anlaşılan Karatepe yazıtları, Fenike dilini kullanmakta israr ediyor, bununla da Kilikya'nın — tıpkı Aramî'lerin memleketi ele almalarından ya hiç müteessir olmaması, yahut da siyaset bakımından kaale alınmıyacak ölçüde müteessir olması gibi-Suriye'de yapılan Aramîleşmeye iştirâk etmediğini anlatmak istiyor [8]. Demek ki burada şu olayı müşahede ediyoruz: IX. yahut da belki X. yüzyılda, Fenike'lilerin o zamanlar tamamen gelişme halinde bulunan kültürleri sayesinde komşu memleketler arasında husule gelmiş bir birlik ve iştirâk, Suriye'de vukua gelen bir özel gelişme dolayısiyle ortadan kalkıyor [9]. Yunanlıların Fenike yazısını almaları (ve tâdil etmeleri)' nın de ilgisi bulunduğu bu gelişmenin başlangıcını, Karatepe yazıtları, zaman mesafelerinin pek büyük olması dolayısiyle, ışıklandıramaz.

Fakat, Aramî dili rekabetinin mevcut olmadığı bu devlette bile, resmî tahrirata, Fenike tesiri kayıtsız şartsız hâkim olmaktan uzaktı. Hemen ilk ziyaretinde Bossert, Eti Hiyeroğlifi denen yazıda yazılmış yazıt parçalarına rasladı, daha sonra da iki monümantal kapı binasının kalıntılarını meydana çıkardı; bunlar, kaide kaplamaları tasvirler taşımadıkları yerlerde tamamen yeknasak olarak Fenike ve Eti - hiyeroglifi yazıtları ile kaplıdır [10]. Eti Hiyeroglifi yazılı ve dilli anıtların çok yayılmış olduğu Suriye'de de bu sistemin, Fenike ve Aramî sistemi ile aynı değeri haiz olarak yan yana bulunduğu, benim bildiğime göre, hiç bir yerde tespit edilmemiştir; her bir devlet orada sistemlerden ya birini yahut ötekini kullanmakta, hiç bir zaman her ikisini aynı zamanda kullanmamaktadır. Karatepe alanında resmî tahriratın kati

[8] Tarsus civarında kazılarda bulunan, ihtimal biraz daha muahhar, iki Samî kap yazısının (Gordon, Bulletin of the American Schools of Oriental Research 78 (1940), S. 9 v. dev.) Âramî telâkki edilmemesi gerekir.

[9] Orta ve Kuzey Suriye'de yazı sisteminin Aramîleşmesinin çıkış noktasını, ihtimal, Dımışk Aramî büyük devletinde aramak gerek; bu devletin hâkimiyet çevresinden, ta 9 uncu yüzyıla ait bir stel bu kere tanınmıştır (Dunand, Bulletin du Musée de Beyrouth 3 (1939), P. 65 v. dev.; karşılaştırınız: Albright, Bulletin of the American Schools of Oriental Research, 87 (1942), f. 23 dev..)

[10] İlk parça: Bossert, yuk. eser, Taf. XXVIII. No. 139. Başka buluntular henüz yayınlanmamıştır.

olarak çift yazılı ve çift dilli olması, Kilikya'nın her zaman Küçük Asya ile Suriye arasında sınır merhalesi olmasının, "her biriyle bağlı, hiç birine tamamen mensup değil„ olmasının, ifadesi olmak hasebiyle çok dikkate şayandır. Demek oluyor ki burada bu iki sistem arasında bir vasat durum karşısında bulunuyoruz: Eski olan Eti Hiyeroglifi, daha genç olan Fenikece'nin nüfuzuna engel olacak kadar kuvvetli değil, fakat onun tarafından büsbütün ortadan kaldırılacak kadar da zayıf değil; üstelik Eti Hiyeroglifi, ta eski zamanlardan, herhalde ikinci binyıldan beri yerli halk kitlesi içinde ziyadesiyle kökleşmiş olacak, halbuki Fenike kültür nüfuzunu, belki bazan sahil yerleşmeleri müstesna, ancak ve ancak küçük bir Fenikeli göçmen tabakası taşımış olacaktır [11].

Böylece, Karatepe'nin şimdiye kadar yayınlanmış yazıtlarının bazı teferruatından anlaşılıyor ki, burada Fenike yazı sistemi, kendisine yabancı bir zemin üzerine yerleşmiştir. Bu metinlerin lisanı kullanışındaki bazı barbarizm'lere (uydurma, yahut yanlış kullanılmış kelimelere) Friedrich işaret etmiştir, ve yazdırıcısı olan kıral ʾztwd ile ondan müştak, bu kıral tarafından kurulmuş ʾztwdj şehrinin adının Fenikece olmayıp Sami dilinden de olmadığını, fakat eski bir Küçük Asya dili ile açıklanabileceğini, bizzat Bossert hemen görmüştür [12]. Kıralın, kendisine ait olarak saydığı unvanlar arasında bir tanesi muhakkak Samı dilinde değildir; bu unvan münferit olarak duran Wrk kelimesidir ki belki, VIII. yüzyılın ikinci yarısından bir Que kıralı Urikki'nin adı (yahut unvanı ?) ile ilgili telâkki edilebilir[13]. Ztwd'in hâkimiyeti altında bulunan Dnnjm kavminin adının ne olduğunu bir yana bırakalım; bu adın muntazaman (kıral Kilamuva yazıtında da) gentilizium'ların (soy sop ifade eden şekillerin) Samî sonu j, ve Fenikece'nin cemi müzekker sonu m ile yazılmış olması, şüphesiz, onun son olarak nereden geldiğine dair

[11] Eti Hiyeroglif yazısının, milâddan önce daha 2 inci binyılda Kilikya'ya da nüfuz etmiş olduğu, bir Eti büyük kıralının Pyramos'ta, Misis'in Doğusunda, Sirkeli'de bulunan kaya kabartmasının izah yazısından öğrenilmektedir. (Garstang and Güterbock, Liverpool Annals of Archaeology and Anthropology 24 (1937), S. 64 v. dev.; karşılaştırınız: Bittel, Archaol. Anzeiger, 1939, Sp. 127 v. dev.; Güterbock, Siegel aus Boğazköy I (1940), S. 23 v.d.).

[12] Eğer yanılmıyorsam, ʾZtwd muntazaman kıralın adı (heykel yazıtı; II, III, 17, 19.) ʾZtwdj ise, (III, 3 15. IV 11(?), 15, 19); (Aslan yazıtı 5), şehrin adı olarak geçmektedir.

[13] Belki bu kelime, Hasanbeyli yazıtının 5 inci satırında da geçiyor.

karar verdiremiyecektir. Sonra, Karatepe metinlerinde zikrolunan iki tanrıdan yalnız biri halis Fenikece adlandırılmaktadır, fakat bu da Samî olmıyan bir adın Fenikece tefsiri olabilir: Rşp şprm, "Kuşların Rşp'si„ (?)[14]; ötekinin adı ise sarahaten Samîce olarak B'l "efendi, hâkim„ dir; fakat tam adı "B'l Krntrj s„ dir ki, bu son kelimenin,— ne mânada olursa olsun,— Samî olamıyacağı ve Kilikya'da yerleşmiş her hangi bir dilden olduğu şüphe götürmez[15]. Samî bir nida edatı ile Sami olmıyan bir has ismin buna pek benzer birleşmesi, aşağıda üzerinde duracağım ve bir kaç kere geçen Bt Mps tabirinde de kendini göstermektedir.

Bu yabancı üslup ve dil nikabı altında, Doğunun resmî yazıtları için, bilhassa birinci binyıl için normal olan muhteva saklı bulunmaktadır; yani: kıralın ad ve unvanlarından sonra, evvelâ cenkteki başarıları, sonra binaları hakkında bir rapor, sonunda, herhalde (metin, burada, hiç iyi muhafaza edilmiş değildir) ilerisi için takdis ve lânetleme; hepsi kıralın ağzından müfred mütekellim olarak... Bütünü kelimece o kadar zengindir ve, bir iki satır müstesna, fikirler o kadar vuzuhlu ifade edilmiştir ki, olaylar hakkındaki hikâyeden doğrudan doğruya tarihî bir tasvir elde edilmektedir. Unvanlarının hiç birinde kendini belirli bir yerin yahut ülkenin hükümdarı olarak vasıflandırmıyan, fakat, millî bir hükümdar olarak "Danuna'lar kıralı„ diye vasıflandıran ve sonra Danuna'lar için neler yaptığı üzerinde duran kıral Ztwd, bu kavimle birlikte, herhalde, menşe bakımından Doğu Kilikya'dan, yani muhakkak Batıda Pyramos kenarında Misis (Mopsuestia) ile Doğuda Budrum (Kastabala - Hieropolis) arasındandır. Burası, Roma Kayserlik devrinin başında, yerli Tarkondimotos hânedanının hâkimiyet alanının çekirdeği idi; muahhar ilkçağda

[14] Tanrı adı Rşp'yi, yazıtlarımızda nerede görülüyorsa (Heykel yazıtı III, 8, 10; Aslan yazıtı 7; 6 nın başının tamamlanması gerekir) Şprm kelimesi takip ettiğinden, her ikisi herhalde birbirine bağlı olup müştereken tanrının özel bir ad veya sıfatını ifade etmektedirler, Bu hususta bilhassa Rşp için yakındaki Kıbrıs adasının Fenike'ce yazıtlarında bir çok paraleller mevcuttur.

[15] Kelime, yer adı Karind(ion) dan müştak olabilir; bu adı Waddington, Misis (Mopsuestia) 'e ait muahhar bir Yunan yazıtından çıkarmıştır (Kolleksiyonunda, No. 1506); karşılaştırınız, bir de Batı Kilikya'da bir şehir adı olan Kelenderis (I, r den çıkmış ?).

da II. Kilikya eyaletinin en büyük parçasını teşkil etmiştir [16]; tabii Amanos'un Batı yamacı ile Pyramos'un vadisi de dahil olmak üzere, -ki burada Karatepe üzerine yeni Ztwdj' şehri kurulmuştur. Fakat kıralın bahsettiği cenk seferleri bu istikamete değil, münhasıran Batıya doğru gitmiştir ve bu teşebbüslerin neticesi şu olmuştur ki, Batı'da hâkimiyet altına yeni alınmış halkı, yahut hiç olmazsa onun bir kısmını, hâkimiyet alanının Doğu tarafına, denklik için de kendi Danuna'larını yeni fetholmuş Batı'ya yerleştirmeğe muvaffak olmuştur. Bu sonuncuların yeni ikamet alanı olarak, mükerreren "dn„ ovasının bütün bölgesinden bahsettiğinden anlaşılıyor ki, burası -Kuzeyde Toros geçitlerine müteveccih, korkulu dağlık hinterland'ı dahil, bugünkü Adana ovası-saldırışlarının hedefi idi [17]. Böylece büyümüş devletinin Doğu kenarında kurduğu yeni şehir ise, her halde Batıdan tehcir etmiş olduğu halkı yerleştirdiği bölgenin sağlam merkez noktası, yahut serhad kalesi vazifesini görecekti ; aynı zamanda, bizzat ifade ettiği gibi, "dn ovası için karakol ve Bt Mps için Doğudan gelecek saldırışlara karşı istihkâm olarak„ düşünülmüştü [18]. Bt Mps, burada, devlet bütünü içinde ayrı ve ayrıca önemli bir parçanın adı olarak görülüyor. Halbuki başka bir yerde de, şimdi ilk defa hâkimiyet altına alınan halkın evvelce Bt Mps'e hiç hizmet etmemiş olduğundan bahis olunduğuna göre, bu sefer de siyasi bir varlık, belki bir hükümdar

[16] Karşılaştırınız : Calder, Journal of Roman Studies 2 (1912), P. 105 v. ev. Jones, The Cities of the Eastern Roman Provinces (1937) P. 203 v.

[17] O civarın eskiden âsayişsiz olduğunu anlatan şu tasvirden «eskiden o kadar korkulurdu ki (her) insan, (orada), yolunu yürümekten korkardı». (Heykel yazıtı, III, 1-3) hemen sonra gelen cümlenin başı şu tarzda okunabilirdi: «Wbjmtj 'nk 'st tkl» fakat benim zamanımda bir kadın bile (oraya gidebilirdi) (III, 3-4); ama o zaman da cümlenin devamı karanlık kalırdı.

[18] Yeni şehrin adlandırılması hakkındaki ilk cümle ev. (Heykel yazıtı, III, 8) bozulmuş ve şu anlaşılmaz şekle girmiştir: 'aztwdj WSM, ²ztwdj Sm nk Wst şeklinde tamamlama, 15 III müvazisi ile elde edilmekte ve bütün metindeki mevkiine bakılırsa heykel yazıtının III, 15 ine değil, III, 8 ine tekabül eden Aslan yazıtı, satır 5 ile teyyyüd etmektedir. Onun için ben, bütün III 7-12 parçasını, Friedrich'ten bazı inhiraflarla şöyle tercüme ediyorum : «ve bu şehri bina ettim ve ²Ztwdj' adını koydum ; zira Baal ile Rşp Şprm, (onu) bina etmek için beni göndermişlerdi. Ve böylece onu Baal ile Rşp şprm'in iradesine uyarak (?), tokluk, rahatlık, hoş ikamet ve yürek sükûneti içinde bina ettim ki, Adana ovası ile Bt Mps için bir karakol olsun».

hânedanı adı olarak kullanılmaktadır. Tabirin bu çift mânası, fikrimce, hâkim hânedanın adını, aynı zamanda da bu hânedanın, devletin geri kalan ülkesinden devlet hukuku bakımından ayrı olan başkentini ifade etmesi ile en iyi açıklanmış olur. O zaman şu tahmin beliriyor: Bt Mps, Yunanca şekli Mopsu Hestia olup bugün, bozularak Misis şekline sokulmuş bir ad taşıyan ve Kilikya'nın iki ovası arasında (Adana'dan aşağı yukarı 30 kilometre mesafede) bulunan şehir olabilir; hem şu da inkâr edilemez ki, her iki ovaya hâkim bir kıralın başkenti olmak için, böyle bir şehir, mükemmel surette uygundur. Bu tahmin isabetli ise, efsanede bilici hükümdar ve şehir bânisi Mopsos'un adiyle anılan Kilikya'da Yunan yerleşmesinin birtakım münakaşaya sebep olan yaşı meselesine yeni bir ışık verilmiş olur; bu yerleşme harekâtının başlangıcının geçmişte Karatepe yazıtları zamanından çok daha gerilere gitmesi gerekir; meğer ki, Yunan efsanesi burada, Batıdan gelen göçle aslen hiç bir ilgisi olmıyan bir adı sonradan ele alıp benimsemiş olsun [19]. Bu mülâhazalar, zarurî olarak bizi yeni bir meseleye: yeni metinlerin doğru tarihlenmesi meselesine götürmektedir. Yazıların özelliklerine bakılacak olursa, bunların, en erken milâddan önce 8 inci, hattâ 7 inci yüzyıldan olduklarına dair yukarıda yapılan tespit, tabiidir ki kifayetsizdir. Lâzım olan, haddinden fazla büyük bu zaman mesafesini, yazıtların ifadelerindeki münasebetleri, o yüzyıllara ait olup ekzakt olarak tayin edilebilen olaylar yardımiyle elden geldiği kadar daraltmaktır. Görüşüme göre bu gibi imkânlar hemen hemen hiç yok gibidir. Vakıa, 9 uncu yüzyılın 2 inci yarısında yaşamış D[n]njm'lerin, isimsiz bir kıralını, J'audi kıralı Kilamuva'nın yukarıda adı geçen yazıtından, J'audi'nin düşman bir komşusu olarak tanıyoruz. Doğu Kilikya'da Karatepe yazıtlarında bahis konusu olan hâkimiyet alanının aynının orada da bahis konusu olduğu şüphe götürmez. Bu eski şehadet bizim için önemli olmakla beraber, yeni metinlerin zamanından fazla uzakta bulunmaktadır. Danuna'lar devleti hakkında, daha yeni şahadetler, bilhassa, 9 uncu yüzyıldan itibaren Kilikya'ya mükerreren savlet etmiş (bunlardan biri- ya V.

[19] Karşılaştırınız: Carl Robert, Die griechische Heldensage III, 2 (1926), S. 1469 v. dev.; Josef Keil, Mitteilungen des Vereins klassicher Philologen in Wien 3 (1926), S. 9 v. dev.; Afif Erzen, Kilikien bis zum Ende der Perserherrschaft (Phil. Diss. Leipzig 1940), S. 38 v. dev.

Salmanassar (727 - 722), yahut da Sargon (722 - 705) - ülkeyi büyük devletin eyaletler sistemine ithal etmiş) bulunan Asur büyük kırallarının yazılarında da maalesef şahadetler yoktur ; bunlar, daima yalnız Que kırallığından bahsederler; ve onlarca Kilikya eyaletlerinin adı da budur [20]. Asur'luların bu sükûtu üzerine, onların Suriye'de benzer olaylar üzerinde verdikleri haberlere dair yapılan müşahedelerden, Kilikya'da, ülkenin bir Asur eyaleti haline girmesinden önce, Danuna'ların kendi kıralları altında bir hâkimiyet alanı bulunması imkânsız görünüyor, öyle bir Danuna'lar kırallığı ki, ya küçük yahut büyük ölçüde gevşek bir Que kırallıkları birliğine tâbi bir parça, yahut da böyle bir birliğin yanında tamamen serbest yaşadıktan sonra komşu bölgelerle birlikte Que eyaleti adlı yeni birliğin içine girmiştir [21]. Fakat Karatepe yazıtlarında, bunları Asurdan önceki durumdan iştikak ettirmeği ayrıca tavsiye ettirecek her hangi bir izi, bir işareti göremiyorum; kıral Ztwd'nin savaş başarılarını tasvir ederken "kuvvetli memleketleri„ hâkimiyeti altına almasından bahsetmesi, fakat ellerinden bu memleketleri savaşla aldığı yabancı hükümdarlardan bahsetmemesi [22], bana, bunun aleyhine bir delil gibi geliyor. Yazıtların daha muahhar bir zamandan kalma olmaları imkânını da şimdilik gözönünde bulundurmak gerekiyor. Kilikya'nın Asur eyaleti olduğu zaman pek bahis konusu olamaz. O zamanlar, bir Danuna kıralının — büyük kıralın vasali olarak tanınmış ve babadan kalma kırallığının başında bırakılmış olsa bile — Asur genel valisinin gözü önünde, büyük devletin aleyhine Karatepe metinlerinin iddia ettiği gibi, bu kadar ilerilere varan ilhaklarda bulunabilmesi kolay kolay tasavvur olunamaz. Fikrimce bu olaylar, Asur sisteminin izmihlâlinden sonra, eski yerli hâkimiyet düzeninin yeniden ihyası olarak pekâlâ düşünülebilir. O zaman bu düzenin belli bir parçasında enerjik bir ferd, henüz teşkilâtlanmamış eski eyalet üzerine savlette bulunmuş olur. O zaman da Karatepe yazıtlarının mağlûp olmuş hükümdar-

[20] Forrer, Die Provinzeinteilung des assyr. Reiches (1920) S. v. dev., 83; Naster, l'Asie Mineure et l'Assyrie (1938); Erzen, yuk. eser. S. 54, v. dev.

[21] Karşılaştırınız: Zeitschr. der Deutschen Morgenländ. Gesellschaft, N. F. 13 (1934). S. 233 dev.

[22] Heykel yazıtı: II, 8 dev.: «Adana ovasının (bütün) bölgesi» ni, bu tabire göre besbelli kendi başına siyasi bir ülke telâkki etmek lâzımgeldiğinden, daha önce hükümdarının zikredilmesi bilhassa akla yakın geliyordu.

lardan değil, boyunduruk altına girmiş ülkelerden bahsetmesi, kıral' Ztwd'nin, tumturaklı unvanlarını metne koyması, fakat âdet olduğu gibi kırallıkta doğrudan doğruya selefi olarak babası (ve büyük babası)'ndan bahsetmeyip umumî olarak "benden önce gelen bütün kırallar„ dan bahsetmesi açık bir mâna kazanır. Bu tefsir doğru olduğu takdirde, o zaman Pers'ler devrinde mevcut olan, ancak milâddan önce Ahameniş'lerin normal bir satraplığı haline sokulmuş olan Kilikya devletinin iki merhalesi içine doğrudan doğruya bir nazar atmış olacağız [23]. Karatepe'de başka yazıt buluntularının yayımını büyük bir merakla beklemekteyiz; ümit edilir ki bunlar sayesinde Asur'dan önce ile Asur'dan sonra tarihleme gibi, işaret etmiş olduğumuz iki yoldan birini tercih hususunda bir karara varılacaktır.

---

[23] Karşılaştırınız: Erzen, yuk. eser., S. 76 v. dev.

BİBLİYOGRAFYA

Jan Rypka et Miloş Borecky: *Farruḫī*. Archiv Orientálni. Journal of the Czechoslovak Oriental İnstitute, Prague. Vol. XVI, 1-2 (December 1947), s. 17-75.

Prof. Jan Rypka ve Miloş Boreckỳ'nin müştereken yayınladıkları bu uzun ve kıymetli araştırmanın gayesi, bizzat kendilerinin de açıkladıkları gibi:

1. Büyük Türk hükümdarı Gazneli Sultan Mahmud'un sarayında yaşayan şâirler arasında bir çok üstün vasıflariyle temayüz eden ve İran edebiyatı tarihinin en önemli simalarından biri olan Ferruḫī'nin, —Esedī gibi eski lugatçılar ve Niẓāmī-i ʿArūżī, Reşīdu'd-dīn Vaṭvāṭ, ʿAvfī, Devlet-Şāh gibi şuarâ tezkirecileri veya poetik eser müellifleri tarafından gerek şevâhid ve gerekse örnek olarak zikredilen— mısralarının Dīvān'ındaki mukabillerini bulmak ve âid oldukları manzûmeleri tesbit etmek,

2. Bu mısralar arasında yanlışlıkla Ferruḫī'ye atfedilenleri ayırmak ve kat'i olarak ona âid bulunanları tayin etmek,

3. Bu mücerred mısraları türlü bakımlardan incelemek ve intikadî bir surette metin tesisi suretiyle a) Hâlen elimizde bulunan *Ferruḫī dīvānı*'nın metnini tashih ve ikmal etmek, b) Yapılması gereken bir Farsça lugat için misaller, daha doğru bir tâbirle şevâhid sağlamak,

4. Bu mısraları tercüme etmek,

5. Yeni ve eski tradition'da Ferruḫī'ye âid metinlerin mütekabil münasebetleri hakkında bir fikir vermektir.

Müellifler bu gayeye ulaşmak için pek mükemmel bir metod takib etmişler ve şimdiye kadar gerek İran edebiyatının ve gerekse Türk edebiyatının büyük şahsiyetleri hakkında benzerleri pek nadir olan bu nevi araştırmalar için güzel bir örnek ortaya koymuşlardır.

***

Biz burada müelliflerin bütün dikkat ve titizliklerine rağmen kurtulamadıkları bazı yanlışlıklara temas etmek istiyoruz:

Prof. J. Rypka ve J. Boreckỳ, Ferruḫī'nin edebî faaliyeti hakkında izahlarda bulunurlarken (Bk. s. 22) onun *Tercumānü'l-belāga* adlı poetikle ilgili bir eser yazdığından da bahsediyorlar. Kendilerinin bu hususta ifadesine istinad ettikleri Mirza Muhammed Kazvînî, Tercumān'ül-belāga'nın Ferruḫī tarafından yazıldığını Devlet-şāh-ı Semerḳandī'nin H. 892 tarihinde telif ettiği *Tezkiretü'ş-şuʿarā*'sından naklen bildirmekte ve hattâ bu tezkirede mezkûr eserden alınmış bir fıkranın mevcud olduğunu, ayrıca Reşīdü'd-dīn Vaṭvāṭ'ın (ölm. 573/1177) *Ḥadāʾiḳ-u's-siḥr fī daḳāʾiḳi'ş-şiʿr*'inde bahsettiği Tercumanü'l-belāga'sının da ayni eser olabileceğini ileri sürmektedir (Bk. *El-muʿcem fī meʿāyiri eşʿāri'l-ʿAcem*. A treatise on the prosody and

poetic art of the Persians by Şemsu'd-dīn Muḥammed b. Ḳays. Ed. Mirzā Muḥammed b. ʿAbdu'l-Vehhāb. London 1909, Gibb Memorial Ser. X. Muḳaddime-i muṣaḥḥiḥ, s. ب).

Fakat gerek Devlet-şāh'ın ve gerekse Reşīdu'd-dīn Vaṭvāṭ'ın eserlerinde bu konu ile ilgili olarak verilen bilgilerin esaslı bir surette tenkîde tâbi tutulması İran edebiyatı tarihinin bu büyük âliminin hataya düştüğünü J. Rypka ve Miloš Borecký'nin de ayni hatadan kurtulamadıklarını göstermektedir [1]. Şöyle ki:

1. Devlet-şāh (ölm. 900/1495) Tezkire'sinde, Ferruḫī bahsinde onun *Tercumānu'l-belāga* adlı bir eseri olduğunu kaydediyor (nşr. Edward G. Browne, London 1901, s. 57); diğer bir yerde de (Aynı edition, s. 9) şu cümlelerle başlıyan bir fıkra naklediyor:

«صاحب ترجمان البلاغه آورده است که صاحب سعید مکرم بن العلا بروزکار سلطان مسعود غزنوی از کرمان کرمان بود و وزیری با استقلال بوده، شبل الدوله که یکی از اکابر شعرا و فضلاست با آوازهٔ سماحت و کرم مکرم از نیشابور عزیمت کرمان نمود و بمدح وزیر قصیدهٔ انشاکرد . . . ».

Mirza Muhammed Kazvînî'nin tahmini hilâfına bu fıkranın Ferruḫī'nin *Tercumānu'l-belāga*'sından alınmamış olduğu muhakkaktır. Çünkü fıkrada adı geçen şair Şiblu'd-devle Hicrî V. yüzyılda yaşayan Arab şâirlerinden olup Selçuklu veziri Niẓāmü'l-mülk'ün (408—485) maiyyetinde bulunarak kızıyle evlenmiş, onun katlinden sonra da Bağdad'da H. 505 tarihinde ölmüştür. Yine ayni fıkrada zikredilen Mükrem b. ül-ʿAlā 524/1130'da ölen meşhur şâir Ebū İsḥāḳ İbrāhīm b. Yaḥyā b. ʿOṣmāni'l-Gazzī'nin memdûhudur (Divanı İstanbul kütüphânelerinde, ezcümle Esad Efendi Ktp. Nr. 2591 ve Âtıf Efendi Ktp. Nr. 2053'te bulunan bu şâir hakkında bk. Brockelmann, *Geschichte der arabischen Litteratur*, Suppl. I, Leiden 1937, s. 448). Buna göre 429/1038 tarihinde vefat ettiği kat'î bir şekilde bilinen Ferruḫī'nin kendisinden yüz yıla yakın bir zaman sonra ölen şahıslardan bahsedemiyeceği kolaylıkla anlaşılır.

2. Esasen Devlet-Şāh bu fıkrayı Ferruḫī'ninkisinden sarf-ı nazar, başka bir şahsın yazmış olabileceği diğer bir *Tercumānu'l-belāga*'dan da almış olamaz. Çünkü bu fıkra Reşīdu'd-dīn Vaṭvāṭ'ın *Ḥadāʾiḳu's-siḥr*'inde, kendisine Bahāu'd-dīn Ebū Muḥammed Ḥaraḳī tarafından anlatıldığı kaydı ile nakledilmekte (Bk. Abbas İkbal neşri, Tahran s. d., s. 30 - 31) ve her iki mevkiin karşılaştırılması Devlet-Şāhın mehazının bu eser olduğunu açığa vurmaktadır.

3 *Ḥadāʾiḳu's-siḥr*'de bahsedilen Tercumānu'l-belāga'ya gelince: Reşīdu'd-dīn Vāṭvāṭ eserin müellifini bildirmiyor; fakat çok kusurlu olduğunu, içinde zikredilen beyitlerin edebî kıymet taşımadığını yazarak ağır tenkîdlerde bulunuyor. Halbuki R. Vāṭvāṭ, Ferruḫī'den sitayişle bahsetmekte ve kitabını onun bir mısraı ile bitirmeyi münasib gördüğünü söylemektedir (Bk. ayni eser, s. 87). Binaenaleyh eğer mukaddimede bahsettiği Tercumānu'l-belāga,

1 Bu yanlışlık İran edebiyatı hakkında yazılan umumî eserlerde de yer almıştır. Msl. bk. E. G. Browne. *A literary History of Persia*, II, London 1920, s. 124.

Ferruḫī tarafından yazılmış olsaydı onun hakkında bu kadar takdirkâr kalarak tezada düşmesi imkânsızdı.

Bütün bu noktalara A b b a s İ k b a l'in, *Ḥadāiḳ'u's-siḥr*'in yeni editionuna ilâve ettiği hâşiyelerde kısmen temas edilmektedir (Bk. s. 114-5). Prof J. Rypka ve M. Boreckỳ, Ferruḫī'nin beyitlerini tesbit hususunda yine bu editiondan faydalandıkları halde her nedense kitabın sonundaki hâşiyelere dikkat etmemişler ve böylece Kazvînî'nin hatasından kurtulamamışlardır.

Hemen ilâve edelim ki sayın müdekkiklerin makalelerinin intişarından sonra bulunan bir kitab bu meseleyi kat'î bir şekilde halletmiştir: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesinin kıymetli Arab ve Fars filolojisi doçenti A h m e t A t e ş, Fatih Kütübhânesinde 5413 numara ile mukayyed bir mecmua içinde (Vrk. 233 a - 290) M u h a m m e d b. ᶜÖ m e r u'r - R ā d ū y ā n ī adlı bir müellifin *Tercumānu'l-belāga* isimli eserini bulmuştur. (Bk. A. A t e ş, *Tarcumān al-Balāġa. Das früheste neupersische Werk über rehetorische Figuren.* Oriens. Milletlerarası Şark Tetkikleri Mecmuası, Vol. I. 1, Leiden 1948, s. 45-62). B. A. Ateş, Hicrî 482 ve 507 tarihleri arasında yazıldığı anlaşılan bu eserin, Reşīdu'd-dīn Vāṭvāt'ın bahsettiği ve faydalandığı *Tercumānu'l-belāġa* ile ayniyetini isbat etmiş, ayrıca Ferruḫī'nin bu isimde bir eseri olduğunu bildiren ve M. Kazvînî'ce faydalanılmayan diğer müelliflerin, bu arada bilhassa Y ā ḳ ū t'un (bk. *Muᶜcemu'l-üdebā. Yāqūts Dictionary of Learned Men.* Nşr. Ahmed Ferīd Rıfāᶜī, Kahire s. d.,Cild 19, s. 29) ifadelerini de tenkîde tâbi tutmuş[2], netice itibariyle bütün bu ifadelerin hiç bir esasa istinad etmeyen alelâde rivâyetler olduğunu ortaya koymuştur.

***

Tercumānu'l-belāga hakkındaki bu açıklamalardan sonra J. Rypka ve M. Boreckỳ'nin Ferruḫī'nin mısralarını tercüme ederlerken yaptıkları bazı hatalar üzerinde duracağız (Farsça ibare ve kelimelerin başındaki numaralar bunların alındığı bölümlere ve bu bölümlerde zikredilen beytlere, α ve β ise beytlerin birinci ve ikinci mısralarına delâlet etmektedir.) :

II. 11 β. — مرترا ایوان و خم سازد : *«(et) te bâtit des palais aux voûtes (coupole)»* şeklinde tercümesi uygun düşmemiştir kanaatindeyiz. Çünkü خم kelimesinin *«building»* manası da vardır (R e d h o u s e, *Turkish and English Lexicon*, Cpl. 1921, s. 863: *Tercüme-i Burhān-ı Ḳāṭıᶜ*, İst. 1214, s. 333: خم = خانهٔ زمستانی).

II. 28 α. — تا بدر خانهٔ تو برگه نوبت : Bu mısradaki *« ber geh-i nevbet »* ibaresinin *«au temps de la relève des sentinelles»* şeklinde tercümesi tamamiyle yanlıştır. Çünkü burada *«nevbet»* kelimesi hukukî bir mana taşımakta ve Orta - zaman Türk - İslâm dünyasında bir hâkimiyet sembolü olarak hükümdarlar ve prensler tarafından, kendilerinin siyasî ve idarî nüfuzlariyle mütenasib olarak günde bir kaç defa (en fazla beş) çaldırdıkları müzikayı ifade etmektedir (Bu hususta bk. *Histoire des Mongols de la Perse écrite en persan par Raschid - eldin.* Publiée, traduite en français accompagnée de notes et d'un mémoire sur la vie et les ouv-

2 Burada sayın Ahmed Ateş'in ufak bir yanlışlığını (Bk. s. 48) düzeltelim : Devlet-şâh'daki fıkrada Sultan Mahmud'un değil, Sultan Mes'ud'un adı geçmektedir.

rages de l'auteur par M. Quatremère, Tome I, Paris 1836, s. 418, not 196[3]; Dozy, *Supplément aux dictionnaires arabes*. Tome II, Leiden 1927, s. 731-2; Maḳrīzī, *Kitābu's-Sülūk li maᶜrifeti düveli'l-mülūk*. nşr. M. Muṣṭafā Ziyāde. C. I, 2, Kahire 1936, s. 461, not 2; A. Erzi, Belleten, C. IV, 14—15, 1940, s. 280—283; R. N. Frye, Harvard Journal of Asiatic Studies, Vol X, 2, 1947, s. 232). Binaenaleyh «سیمین شندف زنّد و زرین مزمار» şeklindeki ikinci mısradaki sarahati, ayrıca beytin Sultan Muḥammed b. S. Maḥmūd'un medhi için yazılan bir kasîdeye aidiyetini de gözönüne alarak *«ber geh-i nevbet»* i *«au temps de l'exécution de la musique royale»* şeklinde tercüme etmek zarurîdir[4].

II. 77. — Ferruḫī'nin medhettiği ᶜAmīdu'l-mulk Ḥʷāce Ebū Bekr ᶜAlī b. Ḥasan Ḳuhistānī'nin taşıdığı *«ārīż-ı sipāh»* unvanı *«inspecteur de l'équipement militaire»* olarak tercüme ediliyor. Halbuki Gaznevîler zamanında ᶜārīż-ı sipāh'ın ve bunun mukabili olarak kullanılan Ṣāḥib-i dīvān-ı arż'ın[5] yalnız askerî teftiş işleriyle meşgul olmadığını, bilhassa orduya aid tahsisat defterlerini tutmak, harp ve sulh zamanlarında levazım, techizat ve menzil meseleleri ile uğraşmak, harpte ganimetleri taksim eylemek vazifelerini gördüğünü biliyoruz (Bk. W. Barthold, *Turkestan down to the Mongol Invasion*. London 1928, Gibb Memorial N. S. V, s. 221, 230 ve F. Köprülü, *Arz maddesi*. İslam Ansiklopedisi, 9. Cüz, 1942, s. 659).

Buna göre adı geçen unvanın *«inspecteur de l'équipement militaire»* şeklinde tercümesi kifayetsizdir. *«Ministre de l'équipement militaire»* demek gerekir.

II. 79 β. — لاله رخانا: *«O toi, â la face de tulipe»* şeklindeki tercüme yerine *«O toi, aux joues de tulipe»* her halde daha doğru olurdu.

III. 9 α. — خورشید سالاران گیتی: *«le soleil des princes du monde»* yerine *«le soleil des commandants (=des chefs militaires) du monde»* demek daha doğru olur.

Yazımıza son vermeden evvel iki yer ismine de temas edelim:

S. 47, st. 29'daki *Çugāniyān*'ın *Çagāniyān* şeklinde düzeltilmesi gerekir (Bk. W. Barthold, *Turkestan*, s. 72-74).

II. 110 β'de zikredilen جردان = *Cerdān* yerine - bir ihtimal olmak üzere - جرزان = *Cürzān* ismi konulabilir (Bk. *Tārīḫ-i Sīstān*, nşr. Melikuş-şuᶜarā Bahār, Tahran 1314, s. 77, not 4).

ADNAN SADIK ERZİ

3 "Le mot *naubah* ou, comme on prononce en Égypte, *noubeh*, ce terme qui, de la langue arabe, a passé dans le persan, désignait et désigne encore aujourd'hui un concert de musique, composé de tambours, de trompettes et autres instruments, qui se fait entendre chaque jour, à plusieurs reprises, au-dessus de la porte du palais d'un prince, et qui forme un des attributs les plus caractéristiques de la souveraineté, ou d'une dignité éminente.,

4 Biraz kifayetsiz olmakla beraber "au temps de l'exécution de l'aubade royale,, de teklii edilebilir.

5 Gaznevîler zamanında memleketin muhtelif merkezlerinde bu divana bağlı olmak üzere 'ârız-ı sipâh = 'ârız-ı leşker'ler vardı. (Bk. Ebu'l-Fazl Beyhakî, *Tarih*, Tahran 1307, s. 124). Fakat yukarıda mevzubahs olan şahsın Dîvân-ı 'arz'ın başında bulunduğu kat'î olarak bilinmektedir.

★

Nâzım Yücelt : *Vakayi-i Baba Paşa fit-tarihden bazı parçalar.* Bursa : 1944 İl Basımevi. (59 S.) 8°.

Bu küçük kitapta II. Sultan Mahmud devrinin önemli şahsiyetlerinden olup Baba Paşa lakabını taşıyan Gazi Seyyid İbrahim Paşa'nın hayatından (Doğumu 1766 veya 1769 — ölümü 1820) bahseden ve Bursa'da Orhan Kütüphânesi'nde bulunan *Vaḳāyiʿ-i Baba Paşa fī't-tārīḫ*'den alınmış bazı parçalar yayınlanmaktadır [1].

Nâşir, kısa önsöz'ünde hiç bir delil göstermeden «Neş'et adında ve ne ile meşgul olduğu bilinmeyen» bir kimse tarafından yazıldığını söylediği eseri tavsif etmekte ve bu arada eldeki nushanın 228 sahifeden ibaret olduğunu, Baba Paşa'nın hayatında H. 1235 yılı cemâziyelevvelinde müellif hattı ile istinsah edildiğini bildirmektedir. Bundan sonra Baba Paşa'nın hayatını anlatmakta (Bk. s. 5 - 9), kitabın ihtiva ettiği bahisleri de sıraladıktan sonra (S. 10-12) «mühim hâdiselerle ve Paşa ile ilgili bazı kısımları» yayınlamaktadır.

***

Osmanlı İmparatorluğunun yıkılma devrine aid kıymetli kaynaklardan biri olan bu eserden — bildiğimize göre — ilk defa Prof. K. Sussheim Anadolu kütüphânelerinin muhteviyatına aid bir yazısında bahsetmiş [2], müteakiben Bursalı Mehmed Tâhir, Gazzî-zâde Abdüllatif Efendi'nin eserleri arasında bu kitabı da zikretmiştir [3].

Fr. Babinger, her halde gerek Sussheim'in notunu ve gerekse Tahir Bey'in eserindeki kaydı göremediğinden olacak, *Die Geschichtschreiber der Osmanen und ihre Werke*'sinde bu vakayi-nâme'den bahsetmemiştir. B. Rıdvan Nâfiz [Edgüer] ise *Hayati Mecmuası*'nda yazdığı bir seri makalede bu eseri uzun uzadıye tedkik etmiş ve Baba Paşa'nın hayatına aid bazı kısımlarını yayınlamıştır [4].

B. Nâzım Yücelt her nedense bu yayınlardan haberdar olamamıştır. Bundan dolayı kendisinin ve yukarıda adı geçen müelliflerin yazdıkları arasında bazı ayrılıklar göze çarpmaktadır. Meselâ B. R. Nâfiz *«Gerçi kitapta müellifin ismi geçmiyor ; fakat bazı ibâreler, tarz-ı tahrir ve eserin yazıldığı tarih delâletiyle Tâhir Bey'in müellifi Ahmed Gazzî-zâde Abdüllatif Efendi olarak tayinde yanılmadığını anlıyoruz»* diyor. Halbuki B. N. Yücelt — yukarıda da işaret ettiğimiz gibi — müellifin adının Neş'et olduğunu söylüyor. Eğer nâşir bu iddiasını herhangi bir şekilde, meselâ kitaptan nakledilecek bir parça ile tevsîk etmek lüzûmunu duysaydı okuyucuların pek haklı olarak düşecekleri tereddüdü bertaraf edebilirdi.

1 Bu kitap daha önce Bursa Halkevi'nin çıkardığı *Uludağ Dergisi*'nde ilâve olarak yayınlanan formaların birleştirilmesinden meydana gelmiştir. Bk. *Uludağ*, Sayı 61 (Eylül-1.Teşrin 943), s. 1-16 ; Sayı 62 (2. Teşrin-1.Kânun 943), s. 17-32 ; Sayı 63 (2. Kânun-Şubat 944), s. 33-40 ; Sayı 64-67 (Mart-1.Teşrin 944), s. 41-59.

2 *Aus anatolischen Bibliotheken.* Beiträgen zur Kenntnis des Orients, VII (Halle 1909), s. 79.

3 *Osmanlı Müellifleri*, I, s. 138.

4 *Hayat Mecmuası*, III, Sayı 61 (Ankara 1928), s. 8-9 ; Sayı 62, s. 6-8 ; Sayı 63, s. 13-14.

Ayrıca B. R. N â f i z, kitabın 500 büyük sayfadan fazla olduğunu yazmaktadır, B. Y ü c e l t 'in önsöz'ünde ise sayfa adedi 228 olarak gösterilmektedir (Bu 228 adedinin sayfa değil de yaprak adedi olduğunu tahmin ediyorum).

Eğer nâşir, adı geçen yazılardan haberdar olsaydı hem Baba Paşa'nın hayatı ve hem de eser hakkında daha sağlam bilgi vermiş bulunur, okuyucular da kendisinin yazdıklarını daha büyük bir emniyetle karşılarlardı.

Bu sözlerimizle B. Yücelt'in yaptığı hizmeti hiç bir suretle küçümsemek istemediğimizi açıklamaya bilmem lüzûm var mı? Hiç şüphesiz B. Yücelt, eserin kıymetini takdir ederek, bütün teknik zorluklara rağmen bir vilâyet matbaasında bazı kısımlarını bastırmaya girişmek suretiyle faydalı bir harekette bulunmuştur. Bilhassa kendisinin eski ibareleri Türk harflerine çevirirken oldukça dikkat ve ihtimam gösterdiğini belirtmeliyiz.

Fakat bir çok noktalarda metinden mana çıkarılmasına engel olacak kadar önemli dizgi hatalarına tesadüf edilmektedir [5]. Ayrıca genç okuyucuların metinden istifadelerini zorlaştıran bazı kusurlar da gösterilebilir. Bu arada a) Has isimlerin bir kısmının majüsküllle yazılmaması, has isim olmayan bazı kelimelerin de majüsküllc yazılması [6]; b) Birbirine karıştırılması ihtimali olan bazı kelimeleri ayırdetmek ve okunuşu kolaylaştırmak için imkân nisbetinde bazı transkripsiyon işaretlerinin kullanılmamış olması, bilhassa ʿayn harfinin belirtilmemesi [7]; c) Yây-i izâfet'lerin kelimelerden ayrı olarak yazılmaması zikredilebilir.

Ayrıca yayınlanan parçaların yazmanın hangi sahifelerinden alındığına işaret edilseydi herhalde daha iyi olurdu.

***

Bu küçük kitabın içine alınan parçalara göz gezdirmek *Vaḳāyiʿ-i Baba Paşa fī't-tārīḫ*'in *XIX.* yüzyılın ilk yarısında Osmanlı İmparatorluğu'nun siyasî olduğu kadar sosyal durumu hakkında da çok kıymetli bir kaynak olduğunu göstermeğe kâfidir. Bundan dolayı eserin tamamının itinalı bir şekilde yayınlanması gerekmektedir.

B. Yücelt'in yaptığı gibi Türkiyenin çeşitli köşelerinde çalışan aydınların tesadüf ettikleri buna benzer nâdir ve kıymetli kitapları tanıtmaları tarih araştırmaları bakımından çok faydalı olacaktır.

ADNAN SADIK ERZİ

5 Meselâ s. 38, satır 2'deki "gümüş conlu„ : "gümüş coplu„ ; s. 38, st. 10'daki "gûs namı şam yedi iklim dött köşeye„ : "kûs-ı nâmı tam yedi iklim dört köşede„ şeklinde düzeltilmelidir.

6 Meselâ s. 19, st. 26'daki "ol kahramanı sıfat Rüstem Siret Babayı âlem„ ibaresi : "ol kahraman-sıfat, Rüstem-sîret Babay-ı âlem„ ; s. 23, st. 14'teki : "hacegân tayin olup yaşa varup„ ibâresi : "hâcegân ta'yin olup Yaş'a varup„ şeklinde yazılmalıydı. Bu misaller arttırılabilir.

7 Meselâ s. 17, st. 22'deki "katı menazil„ : "kat'-ı menâzil„ ; s. 16, st. 29'daki "ali„ "âlî„ şeklinde yazılmalıydı.

★

H. Dj. Siruni: *Culegere de Facsimile pentru Şcoala de Arhivistică. Seria Turcă, Fasc. I. (Nr. 128).* Bucureşti: Cartea Românească 1943. (8 S., 20 Planş) 4°. = Colecţiile Arhivelor Statului. Ediţii ingrijite de Prof. Aurelian Sacerdoţeanu.

Bu eser Bükreş'teki Devlet Arşivi (*Arhivelor Statului*)'nde bulunan Türkçe vesîkalar arasından seçilmiş 28 vesîkanın faksimilesini (bk. Pl. I-XX), ayrıca bunların durumuna ve muhteviyatına aid kısa notlarla önemli paragraflarının transkripsiyonunu ihtiva etmektedir.

Kitaba kısa bir önsöz yazan Prof. Aurelian Sacerdoţeanu, Türk - Osmanlı vesikalarının Romanya tarihi bakımından önemine temas ettikten sonra bu vesîkaların yayınlanmasında ve okunmasında karşılaşılan zorlukları açıklıyor; bu arada 1. Kullanılan yazıların pek çeşitli bir şekil gösterdiğini, 2. Bir çok kelimelerin noktalanmamış bulunuşunu, 3. Muhtelif isimlerin ayni şekilde yazıldığını (msl. كوركچى: kürkçü, kürekçi, gevrekçi), 4. Türk dilinin, daha doğru bir tâbirle, Osmanlıcanın üç dilden teşekkül etmiş olduğunu ve sintaksının karışıklığını, 5. Bu vesîkaların hiç bir lugatta veya manuelde açıklanmayan hususî bir takım kançılarya tâbirlerini, remzlerini ihtiva ettiğini kaydediyor. Bundan sonra Arşivistik Okulu *(Şcoala de Arhivistică)* talebelerinin çalışmalarını kolaylaştırmak üzere yayınlanan vesîkaların transkripsiyonu için tatbik edilen sistemden bahsediyor.

Kitabda bulunan 28 vesîkadan en eskisi Evâil-i rebîʿu'l-âhır 986 / Mayıs 1578, en yenisi ise 3 Ramazan 1240 / 3 Ekim 1824 tarihlidir. Bunlar arasında *Defter-i Hakanî*'den çıkarılma kavıdların suretleri, mahallî *sicillât*'dan alınma vesîkalar, *ferman*'lar, *arîza*'lar ve *takrîr*'ler mevcuttur. Ekserisi *Eflak* ve bir kaçı da *Boğdan voyvodalığı*'nı ilgilendirmektedir. 1774 tarihli iki vesika (bk. Nr. 16, 18) ve bilhassa Sadr-ı âzam Mehmed İzzet Paşa'nın vezirlere yazdığı 1790 tarihli mektubu (bk. Nr. 19) hususî bir önem taşımaktadır. Bütün bu vesîkaların *Memleketeyn*'in ictimaî ve siyasî durumunu ve Osmanlı devleti ile münasebetlerini aydınlatmak hususunda faydalı olacağı şüphesizdir.

Vesîkaların faksimileleri pek mükemmel bir tarzda yayınlanmış olmakla beraber, kitabın baş tarafındaki «Indicele Documentelor» kısmında yapılan transkripsiyonları çok bozuktur ve yanlışlıklarla doludur. Öyle ki birçok isim ve kelimeler ya hiç okunamamış, yahut tamamiyle yanlış okunmuştur. Arabca kelimelerin iʿrabı da hemen hemen daima yanlıştır. Yalnız 1. ve 2. vesîkaları nazar-ı itibare alarak vereceğimiz misaller bu hususu açıkça göstermeğe kâfi gelir:

1. Vesîka:

St. 1. — Sultan: Sultanî; 3. — Kıdvet-ül-ümera-ül-millet-ül-Mesihiye: Kıdvetü'l-ümerâ'i'l-milleti'l-Mesîhiyye; 6. — merd: murd; 10. — rahmet-ül-mülk-ül-ilâm: rahimehu'l-meliku'l-allâm; 13. — dikkat . . . itmiye: dahl itmiye; 15. — fî evveli: fî evâili.

2. Vesîka:

St. 2/3. — Abbas Çelebi der Bab-i a'im nam kimesne: Abbas Çelebi b. Baba Nuh nâm kimesne: 4/5. — Kıdvet-ül-ümera-ül-millet-ül-Mesihiye umdet-ül-kubera-üt-ta'ifet-ül-İseviye: Kıdvetü'l-ümerâi'l-milleti,l-Mesîhiyye, umdetü'l-kü-

berâi't-tâifeti'l-İseviyye ; 9/10. — ala vuku gibettaleb : alâ vukûhi gıbbe't-taleb ; 11. — essene : li-seneti ; 14. — Ahmed . . . Salih Efendi . . . Elhac Mustafa Ali . . . Mehmed . . . : Ahmed Halife el-İ [mâm], Salih Efendi el-Hatîb, Mustafa el-Hâc, Ali Çelebi, Mehmed Çelebi.

Bununla beraber, bu keyfiyet yukarıda da söylediğimiz gibi faksimilelerin pek güzel oluşu dolayısiyle vesîkalardan istifade hususunda bir engel teşkil etmemektedir.

ADNAN SADIK ERZİ

1948 YILI NİSAN, MAYIS VE HAZİRAN AYLARINDA TÜRK TARİH KURUMU KÜTÜPHÂNESİNE GELEN KİTAPLAR VE DERGİLER

A

Afnan, Soheil: *The commentary of Avicenna on Aristotle's poetics.* JRAS (1947), Part 3 - 4.

Ahmet Oğuz: *Die Wirtschaftslenkung in der Türkei.* Berlin : 1940 Dr. Emil Ebering. 237 s.

Albatros, Selim: *Pearl Harbour baskınında ajanların rolü.* Aylık Ansiklopedi IV, 47 (1948).

Arriens: *Unter Kabylen und Beduinen.* Berlin : 1927 Ullstein, 119 s.

Aster, Ernest von: *Bireşim ve uyum filosofu Leibniz=Leibniz der Synthese und der Harmonie.* Felsefe Arkivi 2,2 (1947).

Atalay, Besim: *« Et-tuhfet-üz-Zekiyye » çevirmesinin tenkidi dolayısiyle.* Ayrı basım. Ank. Üniv. Dil ve T. C. Fak. Derg.

Âvan, Halit: *Âvanzade M. Süleyman.* Aylık Ansiklopedi IV, 48 (1948).

B

Bailey, D. R. Shackleton: *A note on the titles of three Buddhists stotras.* JRAS (1948), Part 1-2.

Bailey, H. W.: *Irano-Indica.* BSOS 12, 2 (1948).

Bainville, Jacques: *Histoire de Trois générations.* Paris : 1918, Arthème Fayard. 253 s.

Bakalakis, G.: *A Lekythos from Skopelos.* AJA 51, 3 (1947).

Baqir, Taha: *Iraq government excavations at 'Aqar Quf.* Iraq 8 (1946), Suppl. 1944-1945.

Barnett, R. D.: *A cylinder seal from Syria.* Iraq 6, 1 (1939).

Barnett, R. D.: *The Nimrud ivories and the art of the Phoenicians.* Iraq 2, 2 (1935).

Barsom, Aphram: *Nüzhet-ül-izhan fi tarih-i deyr-il-za'feran.* 1917. 186 s.

Benzing, J.: *The Chuwash word for «knife».* JRAS (1948), Part 1-2.

Berry, Y.: *A Gā Folk tale.* BSOS 12, 2 (1948).

Birley, Eric: *Building-records from Hadrian's wall.* 18 s.

1 Önemli dergilerin makaleleri yazarlarına göre alfabetik sıraya konmuştur.

Birley, Eric: *Excavation at Birrens 1936-1937.* Reprint. 72 s.

Birley, Eric: *Figured samian from Benwell 1938.* Reprint. 16 s.

Birley, Eric: *Roman inscriptions from Chesters (Cilurnum). A note on Ala II Asturum and two milestone.* 21 s.

Birley, Eric: *The roman site at Burrow in Lonsdale.* Kendal: 1947 Titus Wilson. 30 s.

Bloch, Jules: *Brahui et Tsigane.* JRAS (1946), Part 3-4.

Boxer, C. R.: *Portuguese and Spanish rivalry in the Far East during the 17 th century.* JRAS (1946), Part 3-4; (1947), Part 1-2.

Boxer, C. R.: *Some Sino European Xylographic works 1662-1718.* JRAS (1947), Part 3-4.

Bozok, Hüsamettin: *Hüseyin Rahmi Gürpınar.* Aylık Ansiklopedi, V, 49 (1948).

Bratianu, G.: *Une énigme et un miracle historique: Le peuple Roumain.* Bucarest: 1942. 225 s., 2 h.

Brinton, Crane: *Report on European history and historians in the United States since 1939.* Bull. of the İnstit. of Historic. Research, 21, 63 (1947).

Brough, John: *The early history of the Gotras.* JRAS (1947), Part 1-2.

Brough, John: *Legends of Khotan and Nepal.* BSOS 12, 2 (1948).

Budd, Ludwig: *A Nolan Amphora of the Kleophrades Painter.* AJA 51, 3 (1947).

Buren, Douglas van: *A gaming-board from Tell Halaf.* İraq 4, 1 (1947).

Buren, Douglas van: *The God Ningizzida.* İraq 1, 1 (1934).

Burrow, T.: *The date of syāmilaka's Padataditaka.* JRAS (1946), Part 1-2.

Burrow, T.: *Dravidian studies VII.* BSOS 12, 2 (1948).

C

Caferoğlu, A.: *Orta-Anadolu ağızlarından derlemeler.* İstanbul: 1948 Burhaneddin Erenler matbaası. 12+264 s.

Carnochan, J.: *A study in the Phonology of an İgbo speaker.* BSOS 12, 2 (1948).

Carns-Wilson, E. M.: *Effects of theacquisition and of the loss of Gascony on the English wine trade.* Bull. of the İnstit. of Hist. Research 21, 63 (1947).

Casson, Stanley: *The Cypriot script of the bronze age.* İraq 6, 1 (1939).

Catalogue of the Museum of Antiquities of the Sydney University, 3 s.

Childe, Prof. Gordon: *Culture sequence in the stone age of Northern Europe.* Man 48, Artic. 42-53 (1948).

Ching-Wei, Wang: *China's problems and their solution.* Shanghai: 1934. 22 + 199 s.

Chledowski, Casimir: *Rom Die Menschen des Barock.* München: 1919 Georg Müller. 549 s., 43 pl.

Clark, F. S. A.: *The development of fishing in prehistoric Europe.* The Antiquaries Journal 28, 1-2 (1948).

Collis, Mauruce: *An old Arakanese love poem.* JRAS (1945), Part 3-4.

Conze, Edward: *Text sources, and bibliography of the Prajnaparamitahrdaya.* JRAS (1948) Part 1-2.

Corkill, N. L.: *Snake sıpecialists in Iraq.* İraq 6, 1 (1939).

Coyle, David Cushman: *Tolerance and treason.* The Yale Review 37, 3 (1948).

Creswell, K. A. C.: *The Great mosque of Al-mansur Baghdad.* İraq 1, 1 (1934).

Crosby, Josiah: *Buddhism in Ceylon.* JRAS (1947).

Cuttino, G. P.: *English medieval history: A survey of needs.* Bull. of the İnstit. of Hist. Research 21, 61 (1947).

Ç

Çağatay, Dr. Saadet: *Eski Osmanlıca'da fiil müştakları.* 61 s. Ayrıbasım A. Ü. Dil ve T.-C. Fak. Dergisi.

D

Danişmend, İsmail Hami: *İkinci Osman = «Genç Osman».* Aylık Ansiklopedi IV, 48 (1948).

Darkot, Dr. Besim: *Tokat ili coğrafyası.* Aylık Ansiklopedi IV, 47 (1948).

Darkot, Dr. Besim: *Türkiyenin fizikî haritası arazi şekilleri, kıyılar, akar sular ve göller.* Aylık Ansiklopedi V, 49 (1948).

Dav'er, Abidin: *Japon denizaltıları İkinci Dünya savaşında.* Aylık Ansiklopedi IV, 47 (1948).

Demircioğlu, Dr. Halil: *Antropoloji ve tarih. Bir kitap vesilesiyle.* 19 s. Ayrıbasım. A. Ü. Dil ve T. - C. Fak. Dergisi.

Demircioğlu, Dr. Halil: *Türkiye'de hümanizma.* 12 s. Ayrıbasım.

Digby, Adrian: *Shark-tooth wristlests in Oceania.* Man 48, Artic. 54-74 (1948).

Dikaios, P.: *Nev light on prehistoric Cyprus.* İraq 7,1 (1940).

Dirimtekin, Feridun: *Viyana mnhasaralarımız.* Aylık Ansiklopedi IV, 47 (1948).

Driver, G. R. — J. C. Miles: *Ordeal by oath at Nuzi* İraq 7, 2 (1940).

Driver, G. R. — J. C. Miles: *The Sal-Zikrum Woman-man in oldbabylonian texts.* İraq 6, 1 (1939).

Drower, E. S.: *Women and Taboo in İraq* (Iraq 5, 2 (1938).

Dunlop, D. M.: *İbn Bajjah's Tadbiru'l-Mutawahhid* (Rule of the Solitary). JRAS (1945), Part 1-2.

Dussaud, René: *Rapports entre la Crête ancienne et la Babylonie.* İraq 6, 1 (1939).

E

Eberbard, Prof. Dr. W.: *Bugünkü Avrupa'da etnolojinin esas cereyanları.* Ayrıbasım. A. Ü. Dil ve T. - C. Fak. Dergisi.

Eberhard, Prof. Dr. W.: *Die Chinesische novelle des 17.-19. Jahrhunderts.* Ascona: 1948 Verlag Artibus Asiae. 12 + 239 s.

Ediz, Hasan A : *Finlandiya.* Aylık Ansiklopedi V, 49 (1948).

Ediz, Hasan Ali: *Kömürlerimiz.* Aylık Ansiklopedi 4, 48 (1948).

Edmonds, C. J.: *A tomb in Kurdistan.* İraq 1,1 (1934).

L'Entente Balkanique du 9 février 1939 au 8 février 1940. 109 s.

Eralp, H. Vehbi: *Leibniz'in kıyas teorisi.* Felsefe Arkivi 2, 2 (1947).

Ertuğ, Hasan Ferit: *Tesis nedir.* Aylık Ansiklopedi V, 49 (1948).

F

Fagg, William: *A master sculptur of the eastern Congo.* Man, 48, Artic. 42-53 (1948).

Fairman, H. W.: *The four ages of Amarah west: New findings in a unique site.* London News N. 5687 (1948).

Farmer, H. G.: *The music of the Arabian nights.* JRAS (1945), Part 1-2.

Feng, Chia-Sheng: *The Ch'i-tan script.* JAOS 68, 1 (1948).

Fish, T.: *The Sumerian city Nippur in the period of the third dynasty of Ur.* Iraq 5, 2 (1938).

Frankfort, H.: *A tammuz ritual in Kurdistan.* İraq 1, 2 (1934).

Frankfort, H.: *Gods and Myths on Sargonid seals.* İraq 1, 1 (1934).

Fuat: *Yurdumuz.* İstanbul: 1341 Vatan matbaası. 153 s., 2 plan, 1 hr.

Funck-Brentano, Frantz: *L'ancien régime.* 2 vol. Paris: 1936. 302 s.

G

Gadd, C. J.: *A visiting artist at Niniveh.* İraq, 5, 2 (1938).

Gadd, C. J.: *Babylonian Chess?* İraq 8 (1946).

Gadd, C. J.. *Tablets from Chagar Bazar and Tall Brak.* İraq 7, 1 (1940).

Gardner, John: *Are we doing our homework in Foreign Affairs?* The Yale Review 37, 3 (1948).

Gaster, Theodor H.: *'Ba'al is risen... An ancient Hebrew passion-play from Ras Shamra-Ugarit.* İraq 6, 2 (1939).

Gershevitch: *On the sogdian St. George Passion.* JRAS (1946), Part 3-4.

Godakumbura, C. E.: *Ths cult of Kohomba or the three sons of Sita.* JRAS (1946), Part. 3-4.

Godakumbura, C. E.: *The Ramayana.* JRAS (1946), Part 1-2.

Goetze, Albrecht: *Another law tablet from Harmal.* Sumer 4, 1 (1947).

Gordine, Dora: *Masterpieces of Oriental art.* JRAS (1945); (1946); (1947).

Gordon, Cyrus H. *Western Asiatic seals in the Walters art gallery.* İraq 6, 1 (1939).

Gordon, Lieut-Colonel: *The Buddhist origin of the «Sumerian» Heads Memphis.* İraq 6, 1 (1939).

Gökberk, Macit: *Leibniz'in Alman dili üzerine düşünceleri.* Felsefe Arkivi 2, 2 (1947).

Gölpınarlı, Abdülbaki: *Ruhî-i Bağdadî.* Aylık Ansiklopedi IV, 47 (1948).

Gölpınarlı, Abdülbaki: *Şeyhülislâm Yahya.* Aylık Ansiklopedi IV, 48 (1948).

Gray, Basil: *Masterpieces of Oriental art.* JRAS (1948), Part 1-2.

Grierson, Philip: *The present position of medieval studies in England.* Bull. of the İnstit. of Hist. Research 21, 63 (1947).

Groce, Benedetto: *Geschichte Europas im neunzehnten Jahrhundert.* Wien: 1947 Europa Verlag. 400 s.

Guénon: *Orient et Occident.* Paris: 1924 St. Germain. 249 s.

Guillaume, A.: *Magical terms in the old testament.* JRAS (1946), Part 1-2.

Gusti, D.: *Les fondations culturelles royales de Roumanie.* Paris: 1935 Librairie Félix Alcan. 21 s.

Gusti, Démètre: *La monographie et l'action monographique en Roumanie.* Paris: 1935 Les Éditions Domatmontchresten. 72 s.

H

Hagen, Maximilioan: *Bismarc und England.* Berlin: 1943 Deutsche Verlag-Anstalt. 162 s.

Harden, D. B.: *A note on Roman window-panes from Jerash.* İraq 6, 1 (1939).

Harden, D. B.: *A typological examination of Sumerian pottery fabrics from Jamdat Nasr and Kish.* İraq 1,1 (1934).

Harden D. B.: *Excavations at Kish and Barghuthiat 1933. II: Pottery.* İraq 1, 1 (1934),

Henning, W. B.: *A soghdian fragment of the Manichaean Cosmogony.* BSOS 12, 2 (1948).

Henning, W. B.: *The Manichaean fasts.* JRAS (1945), Part 3-4.

Hemmy, A. S.: *The weight-standards of ancient Greece and Persia.* İraq 5, 1 (1938).

Hill, Dorothy Kent: *The technique af Greek metal vases and its bearing on vase forms in metal and pottery.* AJA, 51, 3 (1947).

Honeyman, A. M.: *The Phoenician inscriptions of the Cyprus Museum.* Iraq 6, 2 (1939).

Hoover, Calvin: *Germany and European economicrecovery.* The Yale Review 37, 3 (1948).

Hopkins, L. C.: *A cryptic message and a new solution* JRAS (1937) Part 3-4.

Hopkins, L. C.: *The Shaman or Chinese Wu.* JRAS (1945), Part 1-2.

Hornell, James; *Primitive types of water transport in Asia : distribution and origin.* JRAS (1946), Part 3-4.

Howell, P. P.: *Pyramids in the upper Nile Region.* Man 48, Artic. 54-74 (1948).

Hrozny, Bedrich: *Liste des signes Crétois et de leurs valeurs d'après notre déchiffrement.* Reprinted from Archiv. Orientalni.

Hutchinson, R. W.: *Uruk and Yortan.* Iraq 2, Part. 2 (1935).

İ

İngrams, Harold: *Burton memorial lecture.* JRAS (1945), Part 3-4.

İtfaiye tarihçesi ve istatistiği 1714-1948. İstanbul: 1948 Belediye matbaası. 35 s.

J

Johnson, Franklin: *The career of Hermonax.* AJA 51, 3 (1947).

Joukovsky, Prof. P. M.: *Zemledelçeskaya Turtstiya* (La Turquie Agricole). Moskova: 1933. 907 s. 1 hr.

K

Kabdrda, Joseph: *Quelques firmans concernant les relations Franco-Turques lors de l'expédition de Bonaparte en Egypte* (1798-1799). Paris: 1947 İmprimerie Nationale. 90 s.

Kâğıtçı, Mehmet Ali: *Petrol ve siyaseti.* Aylık Ansiklopedi V, 49 (1948).

Kansu, Şevket Aziz: *Stone age cultures in Turkey.* AJA 51, 3 (1947).

Kant, Emmanuel: *Geschichtsphilosophie. Ethnik und politik.* Leipzig: 1922, Verlag von Felix Meiner. 62+226 s.

Kılıç, Altemur: *Dört Büyükler Dışişleri Bakanları Londra konferansı.* Aylık Ansiklopedi IV, 47 (1948).

Kılıç, Altemur: *Wilson.* Aylık Ansiklopedi IV, 47 (1948).

Kirk, G. E.: *Gymnasium or Khan?A Hellenistic building at Babylon.* İraq 2, 2 (1935).

Kohn, Hans: *Switzerland, centenary of a democracy.* The Yale Review 37, 3 (1948).

Kramer—Taha Baqir: *Fragments of a diorite statue of Kurigazuin the Iraq Museum.* Sumer 4, 1 (1948).

Kramer, Samuel Noah: *İraq Excavations during the War years.* Bulletin Univer. Museum 13, 2 (1948).

Kranz: *Leibniz ve Platon.* Felsefe Arkivi 2, 2 (1947).

Kutay, Bahattin: *Adalet Bakanlarımız.* Aylık Ansiklopedi 4, 48 (1948).

Kutay, Bahattin: *Bayındırlık Bakanlarimız.* Aylık Ansiklopedi 5, 49 (1948).

Kutay Bahattin: *İç Bakanlarımız.* Aylık Ansiklopedi 4, 47 (1948).

L

Lanciani, Rodolfo: *Das forum Pomanum.* Rom: 1910, Verlag von Frank. 111 s., 1 plan.

Langdon, S.: *Excavations at Kish and Barghuthiat 1933. I. Sassanian and Parthian remains in Central Mesopotamia.* Iraq 1, 1 (1934).

Lauer, J.-P.: *Restoring the birthplace of Egyptian architecture: The Re-creation of Zoser's 5000-year-old «eternal dwelling» at Sakkah.* London News Nr. 5684 (1948).

Levy, Reuben: *The letters of Rashid al-Din Fadl-Allah.* JRAS (1946), Part 1-2.

Levy Selim: *Small texts.* Sumer 4, 1 (1948).

Levy, Selim: *Supplement to unpublished texts in the İraq Museum.* Sumer 4, 1 (1948).

Lewis, Bernard: *A handbook of diplomatic and political Arabic.* London: 1947 Luzac. 72 s.

Lewis, Bernard: *British contributions to Arabic studies.* London: 1941 British Council. 29 s.

Lewis, Bernard: *The origins of Ismailism.* Cambridge: 1940. 114 s.

Lewis, Bernard: *Some modern Turkish poems.* 8 s.

Little, Dr. Kenneth: *A. Mende musician sings of his adventures.* Man 48., Artic. 25-41 (1948).

Lloyd, Seton: *Iraq Government soundings at Sinjar.* İraq 7, 1 (1940).

Lloyd, Seton: *Some ancient sites in the Sinjar district.* İraq 5, 2 (1938).

Lloyd, Seton: *Uruk Pottery.* Sumer 4, 1 (1948).

M

Macdonald, Louisa: *Catalogue of the Greek and Etruscan vases and of the Greek and Roman lamps in the Nicholson Museum.* Sydney: 1898. 51 s.

Mallowan, M. E. L.: *Excavation at Brak and Chagar Bazar.* İraq 9, 2 (1947).

Mallowan, M E. L. and C. Rose: *Excavations at Tall Arpachiyah.* İraq 2, 1 (1934).

Mallowan, M. E. L.: *Excavations in the Balih Valley.* İraq 8 (1946).

Marlès, M. de: *Histoire de Marie Stuart,* Tours: 1889 Alfred Mame. 288 s.

Marshall, John: *Greeks and Sakas in India.* JRAS (1947), Part 1-2.

Maryon, Herbert: *The Mildenhall treasure some technical problem.* Man 48, Artic. 25-41 and Artic. 42-53 (1948).

Master, Alfred: *İndo-Aryan and Dravidian III.* BSOS 12, 2 (1948).

Maxvell-Hyslop, Rachel: *Daggers and swords in Western Asia.* İraq 8 (1946).

Meer, P. E. V. D.: *A topography of Babylon.* İraq 5, 1 (1938).

Meer, P. E. V. D.: *Tablets of the Har-Ra-Hubullu series in the Ashmolean Museum.* İraq 6, 2 (1939).

Meuvret, J.-E. Perroy: *Historical activities in France during 1946.* Bull. of the İnstit. of Hist. Research 21, 63 (1947).

M

Meyer, L. A.: *A glass bottle of the Atabak Zangi.* İraq 6, 2 (1939).

Miles, George: *The coinage of the Kākwayhid dynasty.* İraq 5, 2 (1938).

Muhammed b. A.-Z. Samarqandi: *Sindbād-name,* İstanbul: 1948, M. E. Basımevi. 104+418 s.

Myres, John: *Recent archeological discoveries in Asia Minor.* İraq 6, 1, (1939).

N

Neustadt, David: *The plague and its effects upon the Memluk army.* JRAS (1946), Part 1 - 2.

Nicholson, Sir C.: *Catalogue of Egyptian and other antiquities.* London: 1858. 64 s.

Nolhac, Pierre: *La résurrection de Versailles.* Paris: 1937 Librairie Plon. 241 s.

O

O'Neil, B. H.: *War and Archeology in Britain.* The Antiquaries Jour. 28, 2 (1948).

Orhun, Hayri: *Belçikada Provens ve Komün idareleri.* İstanbul: 1947 Osman Bey matbaası. 363 s.

The outline of the reconstruction Work in Tokyo and Yokohama. Tokyo: 1929 Home Office. 10 + 219.

Ö

Ögel, Bahaeddin: *Türk efsaneleri üzerinde incelemeler. Uygurların menşe efsanesi.* 11 s. Ayrıbasım A. Ü. Dil ve T.-C. Fak. Derg.

Öz, Tahsin: *Topkapı sarayı müzesi onarımları* (1939 - 1944). İstanbul: 1948 Millî Eğitim Basımsvi. 170 s.

Öz, Tahsin: *Ahmet Fethi Paşa ve müzeler.* İstanbul: 1948 Millî Eğitim Basımevi. 15 s.

Özgüç Nimet: *Two Hittite seals.* 7 s. Reprint.

P

Palmer, J. A. B.: *The identification of Ptolemy's Doung.* JRAS (1946), Part 3-4.

Palmer, J. A. B.: *Ptolemy bk.* VII ch. I, s. 83: *Some names and some comments.* JRAS (1947), Part 3-4.

Pares, Richard: *Recent British works on modern British history.* Bull. of the İnstit. of Hist. Research 21, 63 (1947).

Pargellis, Stanley: *American research in modern English history.* Bull. of the İnstit. of Hist. Research 21, 63 (1947).

Patry, Raoul: *Philippe du Plessis Mornay,* Paris: 1933 Librarie Fischbacher. 665 s.

Peters, H.: *Three new inscriptions from Hadhramaut.* JRAS (1945), Part 3-4.

Peters, Richard: *Von der Geschichte der Türken.* Ankara: 1947-8.

Pisudski, Joseph: *L'Anné 1920.* Paris: 1929 La Renaissance du livre. 332 s., 9 hr., 1 res.

Porcar, J.-Obermair and Breul: *Excavations en la cueva remigia (Castéllon).* Madrid: 1935 Tipographia de Arhivos. 95 s., 72+8 pl.

Poroy, Nazım: *Nuremberg davası.* Ankara: 1948 Milli Eğitim Basımevi. 99 s.

Poroy, Nazım: *Seçimler.* Aylık Ansiklopedi IV, 48 (1948).

Prescott, William: *History of the conquest of Mexico.* 2 Cilt. London: George Routledge. 30+413 s.

Pryce, Davies and Birley, Eric: *The fate of Agricola's northern conquests.* Reprint.

R

Raubitschek, A. E.: *The ostracism of Xanthippos.* AJA 51, 3 (1947).

Rawlinson: *İndian influences on western culture.* JRAS (1947), Part 3-4.

Reitlinger, Gerald: *Medieval antiquities west of Mosul.* İraq 5, 2 (1938).

Reyna, S. G.: *Memoria arqueologica de la provincia de Malaga Hasta, 1946.* Madrid: 1946 Diana. 116 s., 61 pl.

Richter, Gisela and A. Christine: *A Greek mirror-ancient or modern?* AJA 51, 3 (1947).

Rideout, J. K.: *The context of the Yüan Tao and the Yüan Hsing.* BSOS 12, 2 (1948).

Riza Samih: *Muhammed Ali Cinnah.* Aylık Ansiklopedi 4, 48 (1948).

Robertson, D. S.: *The date of Jami's Silsilat al-Dhahab.* JRAS (1945), Part 3-4.

Robertson, D. S.: *The date of Jami's Silsilat al-Dhahab: Supplementary note.* JRAS (1946), Part 1-2.

Roerich, G. M.: *The author of the Horchos-Hbyun.* JRAS (1946), Part, 3-4.

Rohde, G.: *Longus und die Bukolik.* 27 s.

Rohde, G.-Azra Erhat ve Samim Sinanoğlu: *Latin dili grameri,* Ankara: 1943 T. T. K. basımevi. 67 s.

Rostovtzeff: *The squatting Gods in Babylonia and at Dura.* İraq 4, 1 (1937).

Rowton, M. B.: *Mesopotamian chronology and the «era of Menophres».* İraq 8 (1946).

S

Santa-Olalla, J. M.: *Actas y memorias de la sociedad espanola de antropologia etnografia y prehistoria.* Madrid: 1947. 217 s., 22 pl.

Schafer, Edward H.: *Notes on a Chinese word for Jasminer* JAOS 68, 1 (1948).

Schumacher, Edgar: *İkinci Dünya harbi tarihi.* Çeviren: Lutfullah Ecevit. İstanbul: 1948 Askerî Basımevi. 290 s.

Sivas Salnamesi 1304. 264 s.

Soper, Alexander: *Hsiang-Kuo-Ssû. An imperial temple of Northern Sung.* JAOS 68, 1 (1948).

Speiser, F.: *Bericht über das Basler Museum für Völkerkunde und Schweizerische Museum für Volkskunde für das 1947.* Basel: 1948, 25 s.

Speiser, F.: *«Hurrians and Subarians».* JAOS 68, 1 (1948).

Stede, W.: *Pali Yathābhutan.* BSOS 12, 2 (1948).

Stein, Sir Aurel: *An archalogical tour in the ancient Persis:* İraq, 3, 2 (1936).

Studia varia caralo Guilielmo Vollgraff. Amsterdam: 1948; North-Holland. 194 s.

Süel, Nuri,: *General Omar Nelson Bradley.* Aylık Ansiklopedi 5, 49 (1948).

Szcésniak, B.: *Japanese-Korean vars in A. D. 391-407 and their chronology.* JRAS (1946). Part 1-2.

Szcésniak, B.: *Notes onthe penetration of the Copernican theory into China.* JRAS (1945). Part 1-2.

T

Taha Baqir: *A new Law-Code from Tell Harmal.* Sumer 4, 1 (1948).

Taqizadeh, S. H.: *The «Cra of Zoroaster».* JRAS (1947), Part 1-2.

Tansu, S. Nafiz: *Boğaziçi (Feyzi Âti) lisesi.* Aylık Ansiklopedi 4, 47 (1948).

Thomas, F. W.. *Sanskrit Yenja.* JRAS (1946), Part 1-2.

Thompson, Campbell: *A selection from the cuneiform historical texts from Nineveh.* İraq 7 (1940).

Thompson, Campbell: *The Assyrian Kısal as the origin of the Carat-weight.* İraq 5, 1 (1938).

Thompson, Campbell: *The buildings on Quyunjio the larger mound of Nineveh.* İraq 1, 1 (1934).

Thompson, M. S. H.: *The avvai of the Sangam anthologies.* BSOS 12-2 (1948).

Tildesley, Miss M. L.: *The waterproofing of a test skull and measurement of its water capacity.* Man 48, Artic. 54-74 (1948).

Tilgen, Nurullah: *Neyyire Ertuğrul.* Aylık Ansiklopedi 5, 49 (1948).

Todd, K. R. U.: *A microlithic industry in eastern Mysore.* Man 48, Artic. 25-41 (1948).

Tritton, A S.: *Theology in the making.* JRAS (1945), Part 1-2.

Troçki, L. T.: *Troçki Stalini anlatıyor.* İstanbul: 1948. Sinan matbaası.

Tucci, Guiseppe: *Minor Sanskrit texts on the Prajnâ-Pâramita.* JRAS (1947), Part 1-2.

Tufan, Aslan: *İzmir enternasyonel fuarı.* Aylık Ansiklopedi 4, 47 (1948).

W

Wales, H. G. Quatrich: *Anuruddha and the Thaton tradition.* JRAS (1947), Part 3-4.

Wales, H. G.: *Recent Malayan excavations and some wider implications* JRAS (1946), Part 3-4.

Walsh, E. H. C.: *Lhasa.* JRAS (1946), Part 1-2.

Walsh, E. H. C.: *Tables of reference to Tibetan dictionaries.* JRAS (1945), Part 1-2.

Wahallé y, George: *The metaphisical revival* (The Yale Review, 37, 3 (1948).

Winstedt, R. O.: *Kingship and enthronement in Malaya.* JRAS (1946), Part 3-4.

Winstedt, R. O.: *Old Malay legal digests and Malay customary Law.* JRAS (1945), Part 1-2.

Woodward, E. L.: *Modern historical studies since 1939.* Bulletin of the İnstit. of Hist. Research 21, 63 (1947).

Woolley, Sir Leonard: *Excavations at Atchana-Alalakh 1939.* The Antiquaries Journal, 28, 1-2 (1948).

Woolley, Sir Leonard: *The prehistoric pottery of Carchemish.* İraq, 1,1 (1934).

Y

Yahuda, H. S.: *The meaning of the name Esther.* JRAS (1946), Part 3-4.

Yalçınlar, Dr. İsmail: *İstanbul Boğazı civarının vadiler hakkında.* Ayrıbasım. A. Ü. Dil ve T.-C. F. D.

Yamagiwa, Joseph: *Reforms in the language and orthography of newspapers in Japan.* JAOS 68, 1 (1948).

Yener, Faruk: *Yohannes Brahms.* Aylık Ansiklopedi 4, 48 (1948).

Yurdaydın, Hüseyin. *Nevşehirli Damat İbrahim Paşa.* Aylık Ansiklopedi 5, 49 (1948).

DERGİLER

American Journal of Archeology, Vol. 51, 3 (1947)

Ankara Yüksek Ziraat Enstitüsü Dergisi, Cild 9, Nr. 2, Sayı 18.

The Antiquaries Journal, Vol. 28, 1-2 (1948).

Archiv für Urkundenforschung, 3. Band (1911).

Aylık Ansiklopedi, IV, Nr. 47, 48; V, Nr. 49 (1948).

Bulletin of the İnstitiute of Historical Research, Vol 21, 63 (1947).

Bulletin of the School of Oriental and African Studies. University of London, Vol. 12, 2 (1948).

Bulletin University Museum, Vol. 13, 2 (1948).

Çığır, Sayı 184 (1948).

Felefe Arkivi, Cilt 2, 2 (1947).

Forvännen, 1947.

Havacılık ve Spor, Sayı 388, 389, 390 (1948).

İdare Dergisi, Sayı 190, 191 (1948).

İnönü Ansiklopedisi, Fasikül 15 (1948)

İraq, Vol. 1 (1934) — Vol. 9 (1947).

İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi, Cilt 2, Sayı. 1-2 (1947).

İşte Türkiye, Cilt 1, Sayı 4, 5 (1948).

Jaarbericht van het vooraziatisch-Egyptisch Genootschap ex Oriente lux, Nr. 10 (1945-1948).

Journal of the American Oriental Society, Vol. 68, 1 (1948).

Journal of the Royal Asiatic Society, 1945, 1946, 1947, 1948 (Part 1-2).

London News, Nr. 5684, 5685, 5686, 5687, 5688, 5689, 5690, 5691, 5692 (1948),

Man, Vol, 48, Artic. 25-41, 42-53, 54-74 (1948).

Nilüfer, Sayı 36, 37 (1948).

19 Mayıs, Sayı 90, 92 (1948).

Radyo, Sayı 75, 76 (1948).

Siyasi İlimler Mecmuası, Sayı 202, 203, 204 (1948).

Sumer. A Journal of Archeology in İraq, Vol. 4, 1 (1948).

Suomen muinaismuistoyhdistyksen aikauskirja, Vol. 48 (1948).

Tıp Dünyası, Cilt 21, Nr. 3, 4, 5 (1948).

Ülkü, Sayı. 16, 17 (1948).

Yeşilay, Sayı 184, 185, 186 (1948).

HABERLER

TÜRK TARİH KURUMU'NUN İLMÎ TOPLANTILARI

Türk Tarih Kurumu 1947 yılında yaptırdığı kazı ve gezilerin sonuçlarını ilgili ilim adamlarının tenkidine arzetmek amaciyle Kurum merkezinde bir kollokyum tertip etmiştir. Kurum Asbaşkanı Dr. Âfet İnan'ın başkanlık ettiği bu toplantılar 21 Mayıs cuma günü saat 10'da başlamış, 22 Mayıs cumartesi günü saat 19,45'de sona ermiştir. Kollokyuma Kurum üyeleriyle, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesinin konularla ilgili Profesör, Doçent, Asistan ve öğrencileri katılmışlardır. Çok ilgi çeken bu toplantılarda kazı ve geziler ve bunlarla münasebeti olan ilmî meseleler bahis konusu olmuş ve çok faydalı tartışmalar yapılmıştır. Bu kollokyumda Türk Tarih Kurumunun gezi ve kazılarını idare etmiş olan yedi uzman yaptıkları kazı ve gezilerin sonuçları hakkında tebliğde bulunmuşlardır. Kronolojik bir sıra takip eden konuşmaların ilkini 1947 tarihöncesi araştırmaları hakkında Antropoloji asistanı Dr. Kılıç Kökten yapmıştır. Kılıç Kökten, 1945 yılındanberi devam ettiği araştırmalarının kısa bir tarihçesini yaptıktan sonra 1947 araştırmalarına geçmiş ve ilk raporu 45 sayılı Belletende yayınlanmış olup Kuzey Anadolu'nun Orta ve Batı bölgelerinde yapılan bu araştırmalarda elde edilen malzeme ve sonuçları açıklamıştır.

Kılıç Kökten'den sonra Türk Tarih Kurumu'nun en eski ve en geniş kazısını 1935 denberi idare eden Dr. Hâmit Koşay, 1947 de Alacahöyük civarında Büyük Göllücek'te yaptığı kazının belgelerini göstermiş ve bunların Anadolu'nun en eski tarihi bakımından taşıdığı değeri belirtmiştir. İlk kısa raporu 45 sayılı, daha etraflı raporu da 46 sayılı Belleten'de çıkmış olan bu kazı Anadolu'nun kalkolitik çağına ait çok dikkate değer belgeler vermiş olması itibariyle önem taşımaktadır.

Üçüncü tebliğ Elbistan'ın Karahöyük mevkiinde Kurum adına bir kazı yapmış olan Doçent Dr. Tahsin Özgüç tarafından yapılmıştır. Çeşitli kültür eserlerinden başka Eti hiyeroglifleriyle yazılmış bir sütunu meydana çıkarmış olan Dr, Özgüç, aynı zamanda bu bölgenin tarihi yollar bakımından önemini belirtmiş ve geçtiği yollarda dikkati çeken çeşitli devirlere ve bilhassa Selçuk devrine ait anıtların bugünkü durumunu da projeksiyonla açıklamıştır. İlk kısa raporu 45 sayılı Belleten'de yayınlanan bu kazıda meydana çıkarılan ve Eti tarihi bakımından büyük önem taşıyan hiyeroglif yazılı sütun ve bunun bulunuş tarzı geniş yorumlara ve tartışmalara konu olmuştur, Bu münasebetle Karahöyük'ün tarihteki yeri ve burasının eski adı üzerinde muhtelif mütalealar ileri sürülmüş, kazı direktörü birçok suallere cevap vermiştir.

Dördüncü ve beşinci tebliğler yine Kurum adına Orta Anadolu'da arkeolojik bir araştırma yapmış olan Doçent Dr. Sedat Alp'la Dr. Ekrem Akurgal

tarafından yapılmıştır. Bu havalideki höyükler ve Eti kitabeleri konularını incelemiş olan Dr. Alp ve Dr. Akurgal araştırmalarının sonuçlarını bildirerek bazı Eti âbideleri üzerindeki yazı ve işaretlerin okunuş ve tefsir tarzı hakkında yeni tekliflerde bulunmuşlardır.

Altıncı tebliğ, 1947 yılının en mühim kazılarından birini teşkil eden ve Seyhan ilinin Kadirli ilçesine bağlı Karatepe mevkiinde yapılmış olup meydana çıkarılan yazılı taş vesikaları, kabartma ve heykelleri ile önem kazanan Karatepe kazısına dair bu kazının direktörü Doçent Bahadır Alkım tarafından yapılmıştır.

30 kadar projeksiyonla canlandırılan ve hem Fenike yazısı, hem de Eti hiyeroglifiyle yazılmış muhtelif kitabelerin aynı zamanda ve aynı yerde bulunması dolayısiyle şimdiye kadar tamamen çözülemeyen Eti hiyerogliflerinin çözülmesinde büyük rolü olacak olan bu yazıtlarla kabartmaların ne suretle bulunduğu, kazının nasıl yapıldığı konuları üzerinde etraflı ve sistemli açıklamalarda bulunan Dr. Alkım, ara sıra bunları başka buluntularla da mukayese ederek devirleri, yer adları ve bu eserleri bırakanlar hakkında tefsirlerde bulunmuştur. Kısa raporu 45 sayılı Belleten'de yayınlanan bu kazı hakkında Sumer, Asur ve Eti dili mütehassıslariyle arkeologlar tarafından gerek dil ve gerek arkeoloji belgeleri üzerinde geniş tartışma ve tefsirler yapılmış ve kazının dünya çapındaki önemi üzerinde durulmuştur.

Yedinci ve son tebliğ Doçent Aydın Sayılı tarafından yapılmıştır. Aydın Sayılı bu konuşmasında Türk Tarih Kurumu adına Kırşehir'de Caca Bey medresesiyle, Kütahya'da Vâcidiye medresesinde ve Tire'de yaptığı araştırmalardan bahsetmiştir. Bu araştırmaların amacı buralarda Orta ve Yeni Çağ Türk devirlerine ait rasathânelerin mevcut olup olmadığını tesbit etmekti. Aydın Sayılı, araştırmaların sonucu ve elde edilen belgelerle, Orta ve Yeni Çağda rasathâneler ve bunların kullandıkları âletler hakkında etraflı izahlarda bulunmuştur. Bu konulara ait raporlar Belletenin bu nüshasında yayınlanmıştır.

Tebliğler kollokyumu takip edenler tarafından büyük bir dikkat ve ilgi ile dinlendiği gibi, araştırıcıların dünya ilmine yaptıkları hizmetler ve yeni buluntuların büyük önemi üzerinde durularak gerek kazıları ve gezileri idare edenler ve gerekse Türk Tarih Kurumu ayrı ayrı tebrik edilmiş ve bu toplantıların her kazı mevsimi sonunda tekrar edilmesi temennisinde bulunulmuştur. Türk Tarih Kurumu içinde yeni kurulan Arkeoloji Seksiyonu'nun ilk defa tertip ettiği bu kollokyum bu suretle ve muvaffakiyetle sona ermiştir. Arkeoloji Seksiyonu bu toplantıları her kazı mevsimi sonunda yapmak kararındadır.

TÜRK TARİH KURUMU YAYINLARI

PUBLICATIONS DE LA SOCIETE D'HISTOIRE TURQUE

		Fiatı K.
I. Seri		
1	PİRÎ REİS. Amerika haritası	1400
2	PİRÎ REİS: Kitab-ı Bahriye	2500
*) 3	NASUH - İS - SİLÂHÎ: İrakayn Seferi.	
*) 4	İBN-İ BÎBÎ: Selçuk tarihi.	
II. Seri		
*) 1	CÜVEYNÎ: Tarih-i Cihanküşa (3 cilt).	
*) 2	REŞİDEDDİN: Cami-üt-tevarih.	
3	Baypars Tarihi	200
4	ISFAHÂNÎ: Selçuk Tarihi	300
5 a	Vekayi (Babur'un Hâtıratı) I. Cilt	400
5 b	Vekayi (Babur'un Hâtıratı) II. Cilt	800
6	GÜLBEDEN: Hümayunnâme	500
7	TANBURÎ ARUTİN: Tahmas Kulu Han'ın Tevarihi . .	100
8	SADRÜDDİN EBÜLHASAN ALİ: Ahbar-üd-Devlet is-Selçukıyye	250
9	KALOST ARAPYAN: Rusçuk Âyanı Mustafa Paşa'nın hayatı ve kahramanlıkları . . .	100
10	Abdi tarihi	150
11	Abu'l-Farac tarihi, I. cilt	450
*) 11 a	Abu'l-Farac tarihi, II. cilt.	
*) 12	NİZAMEDDİN ŞAMÎ: Zafernâme.	
13	Moğolların Gizli tarihi	600
III. Seri		
1	KERİMÜDDİN MAHMUD(Aksarayî): Müsameret-ül-Ahbar.	600
*) 2	Neşrî tarihi.	
IV. Seri		
1	P. WİTTEK: Menteşe Beyliği	300
2	B. Y. VLADİMİRTSOV: Moğolların içtimaî teşkilâtı . .	400
3	H. BALDUCCİ: Rodos'ta Türk mimarîsi	300
*) 4	B. SPULER: İran Moğolları.	
5	W. HİNZ: Uzun Hasan ve Şeyh Cüneyd	500
V. Seri		
1	REMZİ OĞUZ ARIK: Alacahöyük hafriyatı 1935 raporu (Türkçe 1000 K.; fransızca 1500 K.).	
2	HÂMİT KOŞAY: Alacahöyük hafriyatı 1936 raporu (Türkçe 1000 K.; almanca 1500 K.).	

		Fiatı K.
3	Dr. Ş. AZİZ KANSU: Eti yokuşu hafriyatı raporu (Türkçe ve fransızca)	400
4	HÂMİT KOŞAY: Pazarlı hafriyatı raporu (Türkçe ve fransızca)	400
*) 5	HÂMİT KOŞAY: Alacahöyük hafriyatı 1937-39 raporu. (Türkçe ve fransızca)	
*) 6	HÂMİT KOŞAY: Alacahöyük hafriyatı 1940-41 raporu. (Türkçe ve fransızca).	
*) 7	TAHSİN ve NİMET ÖZGÜÇ: Karahöyük kazısı raporu.	
VI. Seri		
*) 1	F. KÖPRÜLÜ ve A. GABRİEL: Mimar Sinan.	
2	ARİF MÜFİD MANSEL: Trakya-Kırklareli Kubbeli Mezarları	400
VII. Seri		
1	İbni Sina (Makaleler, etüdler mecmuası)	400
2	CEVAT ÜSTÜN: İkinci Viyana muhasarası	300
3	ULUĞ İĞDEMİR: Kuleli vak'ası hakkında bir araştırma.	150
4	FEVZİ KURTOĞLU: Türk bayrağı ve ay-yıldız . . .	400
5	Halil Edhem Hâtıra kitabı, C. I (In memoriam Halil Edhem, Vol. I)	600
*5a	Halil Edhem Hâtıra kitabı C. II.	
6	İ. HAKKI UZUNÇARŞILI: Rumeli Âyanlarından Tirsinikli İsmail, Yılık oğlu Süleyman ve Alemdar Mustafa Paşa . .	400
7	ŞİNASİ ALTINDAĞ: Kavalalı Mehmed Ali Paşa isyanı.	250
*) 8	FAİK UNAT: Osmanlı Sefaretnâmeleri.	
9	W. EBERHARD: Çin'in Şimal komşuları.	200
10	ENVER ZİYA KARAL: Selim III'ün hatt-ı hümâyunları .	200
11	H. G. GÜTERBOCK: Kumarbi Efsanesi	150
11 a	H G. GÜTERBOCK: Kumarbi Efsanesi Etice metnin transkripsiyonu	125
12	AFİF ERZEN: İlkçağ'da Ankara	210
13	İ. HAKKI UZUNÇARŞILI: Midhat ve Rüştü Paşaların tevkifine dair vesikalar. .	250
14	ENVER ZİYA KARAL: Selim III'ün Hatt-ı hümâyunları, Nizam-ı Cedit	320
15	ÂFET İNAN: Türk ırkının vatanı Anadolu	550
16	B. LANDSBERGER: Sam'al I. (Almanca).	880
* 16 a	B. LANDSBERGER: Sam'al I. (Türkçe)	
17	TAHSİN ÖZGÜÇ: Ön tarihte Anadolu'nun ölü gömme âdetleri.	700
VIII. Seri		
1	YUSUF AKÇURA: Osmanlı Devletinin dağılma devri .	200
2	İ. HAKKI UZUNÇARŞILI: Anadolu Beylikleri	300

Fiatı K.

*) 2 FAİK UNAT: Atatürk ve Türk İnkılâbı tarihi bibliyografyası.
*) 3 M. E. BOSCH: Türkiyenin antik devirdeki meskûkâtına dair Bibliyografya.

XIII. Seri *(Dünya Tarihi)*

1 a ŞEVKET AZİZ KANSU: İnsanlığın kaynakları ve ilk mediyetler I. cilt 350
3 W. EBERHARD: Çin Tarihi 600
4 a Y. HİKMET BAYUR: Hindistan tarihi I. cilt (İlk çağlardan Gurkanlı Devletinin kuruluşuna kadar, 1526) 640
4 b Y. HİKMET BAYUR: Hindistan Tarihi II. cilt (Gurkanlı devletinin büyüklük devri, 1526-1737) . 800
8 ARİF MÜFİD MANSEL: Ege ve Yunan Tarihi 800
9 ŞEMSEDDİN GÜNALTAY: İran tarihi 460
10 a İ. HAKKI UZUNÇARŞILI: Osmanlı Tarihi I. cilt (Kuruluştan İstanbul'un fethine kadar). 550
*) 16 b İ. HAKKI UZUNÇARŞILI: Osmanlı tarihi, II. cilt.
16 e ENVER ZİYA KARAL: Osmanlı tarihi, V. cilt (Nizam-ı Cedit ve Tanzimat devirleri, 1789-1856) 450
17 a AKDES NİMET KURAT: Rusya tarihi 770

BELLETEN: Her sayısı 200

Türk Tarih Kurumu yayınlarının satıldığı yerler:

MİLLÎ EĞİTİM BAKANLIĞI YAYINEVLERİ.

ANKARA'DA : *Akba, Berkalp, ve Haşet,*

İSTANBUL'da : Ankara caddesinde *Zaman*, Beyoğlu İstiklâl caddesinde *Haşet*, Bayezit Üniversite caddesinde *B. Nişan*,

BURSA'da : *Ankara* kitapevleri.

PROFESÖR, DOÇENT, ASİSTAN VE ÖĞRETMENLERLE YÜKSEK OKUL ÖĞRENCİLERİNE KURUM MERKEZİNDEN ALINMAK ŞARTİYLE ÖZEL İSKONTO YAPILIR.

*) Basılmakta olanlar.

		Fiatı K.
3	ŞEMSEDDİN GÜNALTAY: Yakın Şark I. Elâm ve Mezopotamya.	500
3-II	ŞEMSEDDİN GÜNALTAY: Yakın Şark II. Anadolu. .	665
3-III	ŞEMSEDDİN GÜNALTAY: Yakın Şark III. Suriye ve Filistin	
4	YUSUF ZİYA ÖZER: Mısır tarihi	250
5	HALİS BIYIKTAY: Timuriler zamanında Hindistan-Türk imparatorluğu	100
6	ÂFET İNAN: Aperçu général sur l'Histoire économique de l'Empire Turc-Ottoman.	200
7	Dr. SÜHEYL ÜNVER: Selçuk Tababeti Tarihi. . . .	200
*) 8	FUAT KÖPRÜLÜ: Osmanlı Devletinin kuruluşu.	
9	Y. HİKMET BAYUR: Türk İnkilâbı tarihi I. cilt. . .	200
10	İ. HAKKI UZUNÇARŞILI: Osmanlı İmparatorluğu teşkilâtına methal	400
11	ZİYA KARAMURSAL: Osmanlı Malî Tarihi hakkında tetkikler.	400
12-I	İ. HAKKI UZUNÇARŞILI: Osmanlı Devleti teşkilâtından Kapukulu Ocakları I. cilt. .	500
12-II	İ. HAKKI UZUNÇARŞILI: Osmanlı Devleti teşkilâtından Kapukulu Ocakları II. cilt. .	400
13	Y. HİKMET BAYUR: Türk İnkilâbı Tarihi II. cilt, 1. Kısım	500
14	Y. HİKMET BAYUR: Türk İnkilâbı Tarihi II. cilt, 2. Kısım	500
15	İ. HAKKI UZUNÇARŞILI: Osmanlı Devletinin Saray Teşkilâtı	850
16	İ. HAKKI UZUNÇARŞILI: Osmanlı Devletinin Merkez ve Bahriye Teşkilâtı . . .	1300
IX Seri		
1	I. Türk Tarih Kongresi zabıtları (Mevcudu kalmamıştır)	
2	II. Türk Tarih Kongresi zabıtları	250
3	III. Türk Tarih Kongresi zabıtları	1000
X. Seri		
1	A. AULARD: Fransa İnkılâbının Siyasî Tarihi I. cilt. .	500
1 a	« « « « « II. cilt. .	500
1 b	« « « « « III. cilt. .	500
2	V. G. CHILDE: Doğunun prehistoryası	565
XI. Seri		
1	KEMAL EDİP ÜNSEL: Fatihin şiirleri	180
*) 2	KÂŞİFÎ: Gazanâme-i Rûm.	
XII. Seri		
1	ARİF MÜFİD MANSEL: Türkiye'nin Arkeoloji, Epigrafi ve Tarihî Coğrafyası için Bibliyoğrafya	1650

BELLETEN

ÜÇ AYDA BİR ÇIKAR

ABONE VE SATIŞ ŞARTLARI

Sayısı : 200 kuruş (Yabancı memleketler için 1 dolar)
Yıllık abonesi : 800 kuruş (Yabancı memleketler için 4 dolar)

Belleten ve Türk Tarih Kurumu yayınlarının satış işleri için:

Millî Eğitim Bakanlığı YAYINEVLERİ'ne,
Ankara'da: AKBA, HAŞET ve BERKALP,
İstanbul'da: Ankara caddesinde ZAMAN; Beyoğlu, İstiklâl caddesinde, HAŞET ve BERRAK; Beyazıtta B. NİŞAN,
Bursa'da: ANKARA Kitapevlerine,

Yazı ve abone işleri için:

Ankara'da TÜRK TARİH KURUMU'na müracaat edilmelidir.

BELLETEN

PUBLICATION TRIMESTRIELLE

CONDITIONS D'ABONNEMENT ET DE VENTE

Le Numéro : 200 piastres (pour l'Etranger 1 dollar)
L'Abonnement annuel: 800 piastres (pour l'Etranger 4 dollars)

Pour l'achat de Belleten et des Publications de la Société d'Histoire Turque, s'adresser:

aux MAISONS DE VENTE du Ministère de l'Education Nationale,

Ankara:
à AKBA Kitapevi et aux librairies BERKALP et HACHETTE,

İstanbul:
à ZAMAN Kitapevi, Ankara Caddesi,
aux librairies HACHETTE et BERRAK, İstiklâl Caddesi, Beyoğlu et à B. NİŞAN Kitapevi, Beyazıt, à la librairie ANKARA, à Bursa.

Pour la correspondance et l'abonnement, au

TÜRK TARİH KURUMU (Société d'Histoire Turque), Ankara.

TABLE DES MATIERES

Articles, études : **Page**

BOSSERT, Prof. Dr. H. Th. : Les bilingues hittites - phéniciennes de Karatepe 515
——— : Texte en allemand de l'article ci-dessus. 523
ALKIM, U. BAHADIR : Résultats archéologiques des fouilles de Karatepe 533
——— : Résumé en allemand de l'article ci-dessus. 547
TURAN, Dr. OSMAN : La législation terrienne chez les Seldjoukides de Turquie 549
——— : Résumé en français de l'article ci-dessus 574
DEMİRTAŞ, FARUK : Les Kayı d'Anatolie, sous l'Empire Ottoman . 575
——— : Résumé en français de l'article ci-dessus 614
BAYUR, HİKMET : Lettres échangées entre Tipu, Sultan du Maysore et les Sultans Ottomans Abdulhamid I. et Selim III. . . . 618
——— : Traduction en français de l'article ci-dessus 652

Rapports :

SAYILI, Dr. AYDIN : Le Medrésé Vêcidiyye, un observatoire turc médiéval à Kütahya 655
——— : Traduction en anglais du rapport ci-dessus 667
——— : Un hospice à Kütahya 679
——— : Traduction anglaise du rapport ci-dessus 681
——— : Brève recherche à Tire, en connection avec la question de l'observatoire. 683
——— : Résumé en anglais du rapport ci-dessus. 688

Traductions :

ALT, Prof. Dr. Theol. ALBRECHT (Traduction : Nusret Hızır) : Importance historique des inscriptions phéniciennes dernièrement découvertes en Cilicie 691

Bibliographie :

ERZİ, ADNAN SADIK : Jan Rypka et Miloš Borecky, *Farruḫī* . . . 701
——— : Nâzım Yücelt, *Vekayi-i Baba Paşa fit-tarih'den bazı parçalar* . 705
——— : H. Dj. Siruni, *Culegere de Facsimile pentru Şcoala de arhivistică* 707
Livres et Périodiques reçus à la Bibliothèque de la Société d'Histoire Turque en Avril, Mai et Juin 1948 709

Informations :

Réunions scientifiques de la Société d'Histoire Turque. 721

PLANCHES

CXI — CXII. — H. Th. Bossert.
CXIII — CXXXIV. — B. Alkım.
CXXXV — CXLIV. — H. Bayur.
CXLV — CLI. — A. Sayılı.

BELLETEN

REVUE PUBLIEE PAR LA
SOCIETE D'HISTOIRE TURQUE

Tome: XII No: 47

Juillet 1948

ANKARA — IMPRIMERIE DE LA SOCIETE D'HISTOIRE TURQUE

1 9 4 8